

Ф Р А Н С У А

ОЛЛАНД

Урски влади

• М Е М У А Р И •

Харків
«Фоліо»
2019

УДК 35.075.31(44)

О-53

Переклад з французької
Євгена Марічева

Примітки
Ярослава Коваля

Художник-оформлювач
Олена Гугалова-Мешкова

Олланд Ф.

О-53 Уроки влади: мемуари / Франсуа Олланд; пер. з франц. Є. Марічева; примітки Я. Коваля; художник-оформлювач О. Гугалова-Мешкова. — Харків: «Фоліо», 2019. — 444 с.
ISBN 978-966-03-8554-2.

В «Уроках влади» Франсуа Жерар Жорж Ніколя Олланд оцінює свою діяльність на посаді президента Франції, ділиться думками з політичних питань. Він не збирається більше балотуватися у президенти, відійшов від влади і отримав повну свободу відверто розповідати все, що вважає за потрібне, не тільки про політику, а й про своє особисте життя.

Для українського читача ці спогади особливо цікаві сторінками, де Франсуа Олланд, перший з «нормандської четвірки», розкриває подробиці перемовин у Мінську, що призвели до підписання Мінських домовленостей.

За принципову позицію, яку Франсуа Олланд виявив, підтримуючи суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України, був нагороджений вищою державною нагородою України для іноземців — орденом Свободи.

«Я керував країною у винятковий період. Я хотів викласти... те, що є насправді влада, ...і як я випробував цей унікальний досвід. Мій обов'язок також полягав у тому, щоб тверезо проаналізувати мою діяльність, мої успіхи, але також і невдачі, які я визнаю», — прокоментував публікацію своїх мемуарів 24-й президент Французької Республіки.

УДК 35.075.31(44)

© François Hollande, 2018

© Є. Марічев, переклад українською, 2019

© Я. Коваль, примітки, 2019

© О. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2019

ISBN 978-966-03-8554-2

До Європи миру і процвітання

Завжди з приємністю згадую нашу першу зустріч із Президентом Французької Республіки Франсуа Олландом. Тоді, 6 червня 2014 року, ще до моєї офіційної інавгурації, на особисте запрошення Франсуа я разом зі світовими лідерами взяв участь у церемонії відзначення 70-ї річниці висадки десанту антигітлерівської коаліції у Нормандії. Глибоко вдячний за той важливий і вкрай вчасний жест визнання. Він став виявом особливого прагнення офіційного Парижа розвивати персональний діалог з Києвом на найвищому політичному рівні. Як і виявом глибокої симпатії

до українців, які зазнали віроломної збройної агресії з боку Росії.

Озираючись на минуле, неможливо перебільшити значення того дня, коли був фактично відкритий міжнародний фронт проти агресивної політики путінської Росії.

Президент Олланд тонко відчув історичний момент і надав прекрасний майданчик для започаткування формату, який уже увійшов в історію, — Нормандської четвірки. Далі будуть численні телефонні контакти, переговори, резолюції і санкції. Далі ми спільно зупинимо Кремль у його агресії вглиб України та проти наших спільних європейських цінностей. Далі ми створимо європейську коаліцію єдності і солідарності з Україною, в якій по-справжньому історичну роль, без жодних перебільшень, відіграє Федеральний канцлер ФРН Ангела Меркель. Усі ми візьмемо на себе надважливу місію — захищати Об'єднану Європу. Адже сьогодні, вперше з часів Другої світової війни, європейський порядок поставлено під пряму військову загрозу.

І йдеться не лише про майбутнє України, а й про майбутнє всього Європейського континенту як простору миру та процвітання.

Маючи досвід непростих переговорів, Президент Олланд влучно визначив квінтесенцію політики Москви щодо України. Дочекатися більш зговірливої влади в Україні, аби не допустити інтеграцію нашої держави в європейські структури — і в ЄС, і в НАТО — і не дозволити її посилення та переозброєння.

І це має пам'ятати кожен і український, і європейський політик.

І як би не виверталася Москва, завдяки Мінським домовленостям для Росії було виставлено чіткі маркери зміни її політики стосовно України як запоруки відновлення територіальної цілісності нашої держави. Ми продовжуємо будувати українську історію успіху, тримаючи високу планку внутрішніх перетворень. Прагнення України оформити своє членство у ЄС і НАТО закріплено на конституційному рівні. І це той наш шлях, яким мусимо йти й надалі. Бо не маємо права схибити, будуючи нову успішну Україну для наших дітей.

Вдячний усьому колективу, який зробив українське видання «Уроки влади» Франсуа Олланда реальністю. Ознайомлення з цією книгою дасть змогу не лише поринути у вир недавніх подій, а й відчувати всю складність політичного процесу з безмірним діапазоном завдань, з неймовірним калейдоскопом зустрічей і критичною залежністю успіху від злагодженої роботи всієї команди. Ця книга про високу політику написана від першої особи. Це критична оцінка пройденого шляху та відвертий діалог про перемоги і прорахунки. Без купюр, у чому — особлива цінність. І головне — ця книга про любов до своєї держави і про віддане служіння своєму народові.

*Петро Порошенко,
Президент України*

Вступ

Це мій останній день у Єлисейському палаці.

Від самого ранку цей будинок тиші наповнюється дивним шумом. Поквапливі кроки, машини у дворі, грукіт молотків, що лунає між фасадами палацу. Ні, це не валять дуби на вогнище Геракла. Усе простіше: влаштовують білі дерев'яні підмостки для церемонії входження в палац Еммануеля Макрона.

О шостій я вже встав, як завжди, без будильника, і світло вже пробивається крізь віконниці спальні. О сьомій, після стількох переходів за п'ять років, востаннє виходжу в невеличкий білий коридор, що веде від приватних апартаментів у мій кабінет на другому поверсі. Коридор оздоблений привезеними мною картинами, квітковими композиціями Оділона Редона — художника, гравера, одного із засновників течії символізму XIX століття. На цих картинах немає лаврів. Але немає також і хризантем...

Я проходжу ванною кімнатою королеви, де сама ванна ховається за різьбленою дерев'яною панеллю, потім кутовою кімнатою, яка виходить

вікнами в парк і яку працівники охрестили «кабінетом, де божеволієш», тому що той, хто його займає за два кроки від мого власного, має звичку вважати, що він наділений надзвичайними повноваженнями. Відколи його покинув останній його власник, він порожній і служить для нарад у вузькому колі. Я проходжу, нарешті, кабінетом моїх секретарів, і вони проводжають мене повними сліз очима. Далі я потрапляю у свій кабінет, якимось дивно прибраний, уже вільний від книжок та особистих предметів, які були тут у мене. На робочому столі тільки декілька тек «На підпис».

У Республіці не може бути перерви у владі: президент керує до останньої секунди і передає своє місце наступникові, який одразу стає до роботи. Я підписую останні декрети, останні накази про призначення, проглядаю звіти, що їх я замовляв, думаючи, що вони стануть у пригоді ще й завтра. Я делікатно обминув пропозицію Жана Д'Ормессона, який бажав побесідувати зі мною в цей останній день, як він колись бесідував із Франсуа Міттераном, вважаючи, що ця зустріч мала б укріпити його становище привілейованого співбесідника президентів при закінченні їхнього терміну перебування на посаді.

О восьмій годині я приймаю своїх найближчих співробітників, щоб попрощатися з ними. Усмішки й сльози, обійми і слова подяки — мені важко приховувати свої почуття за фразами, що мають викликати усмішку, аби краще уникнути спокуси ностальгії. Мені деколи дорікали за цю звичку жартувати. Даремно. Гумор — не засіб втечі. Він — сіль

буденності і, головне, він пом'якшує нещастя й лиха життя.

Я висловлюю вдячність цим жінкам і чоловікам, чиї знання й такт забезпечують зо дня в день злагоджену роботу палацу і його мешканців. Потім я віддаю себе на ритуальні «селфі», про які мене просять пристави, пожежні, секретарі, помічники. Я йду, а вони залишаються. Вони забезпечуватимуть наступність влади в її повсякденній організації. Абсолютна скромність — вони ніколи не обмовилися й словом про моїх попередників, точність дій, розуміння ситуацій, тонкість у стосунках із поважними особами, вони знають усе про відвідувачів, що чекають: кого провести через які двері, кому яку протокольну пошану віддавати. Я не забуду їхню пильність.

О десятій годині я залишаюся сам, як це так часто бувало протягом цих п'яти років. Правду кажучи, ця самотність передбачена конституцією: на службових сходах наді мною немає нікого. Після всіх порад, думок, найобґрунтованіших пропозицій останнім рішення ухвалює глава держави. По закінченні обговорень обличчя повертаються до мене, щоб вислухати, погоджуюся я чи ні, щоб започаткувати якусь тонку реформу, протистояти тій чи іншій кризі або ризикувати життям наших солдатів. Усі рішення за це п'ятиріччя ухвалював я. Успіхи і невдачі, вдале виправлення ситуацій або провалені можливості — усе лежить на мені. У цьому кабінеті, перевантаженому золотом на злегка потрісканих ліпнинах, у цій обстановці, що надає оманливий захист,

я сиджу востаннє наодинці із самим собою, а в парку повільно колихаються дерева.

Я, власне, підбиваю підсумок своєї роботи. У мене немає звички щадити себе. Собі я аж ніяк не попускаю, і мені дорікали й за це теж. Проте я знаю, що скажу своєму наступникові. Усі факти тут, на місці, і вони промовляють самі за себе. П'ять років тому Франції загрожували спекуляції і зрив у хвіст Європейського Союзу через від'ємне сальдо й недостатню конкурентоспроможність. Сьогодні ми маємо міцну основу для виправлення економіки. Францію знову поважають. Чи довелося відмовитися від чогось? Жодним чином. Вірний своїй життєвій позиції — позиції твердого соціаліста — я також модернізував французьке суспільство, поліпшив його демократію і провів численні соціальні реформи. Потрібно буде вдатися до лютої реакційної помсти, щоб позбавити нас завойованих прав, потрібно буде багато ліберальних ілюзій, щоб поставити під сумнів нові механізми перерозподілу.

Ці зусилля, за які я заплатив так багато в політичному плані, були потрібні. Без них упадок був уже запрограмований. Без них я б не виконав свій обов'язок. Завдяки їм після п'ятиріччя, у якому ми нічого не віддали, в умовах глобалізації, коли вплив вимірюється частками ринку та успіхами технологій, Франція може знову вступати у гру. Я не очікую, що мене судитимуть по справедливості. Політичне життя, навіть коли йдеш із нього, не має такого роду поблажливості або, скоріше, правди. Я бажаю просто, щоб французи зрозуміли

рішення, які ухвалювали, і зрозуміли, що значить керувати в період, коли наша країна зазнала стількох випробувань, у період, коли Франція виявила свою сміливість і неодноразово вдавалася до дій назовні, щоб забезпечити свою власну безпеку і безпеку інших.

За моєю спиною пишно оздоблений годинник, що панує над каміном, чемно повертає мене до дійсності. Ще чверть години, і я вийду зустрічати свого наступника. Я даю собі останнє завдання. За п'ять тяжких років я набув унікальний досвід. Що таке керувати Францією — країною зі світовим покликанням, але й такою, що потерпає також і від власних нападів гарячки? Як примирити суперечливі прагнення французів, які хочуть мати сильну владу, але не бажають поступатися нічим зі своїх прав і свобод? Як здійснювати владу з гідністю, якої вимагає ця посада, і залишатися людяним і простим, яким, на мою думку, має бути президент у своїх стосунках із громадянами? Як встановити правильну дистанцію? У фальшивій прозорості, створюваній нескромними анекдотичними розповідями і дворовими чутками, люди гадають, що знають про владу все. Не помічають головного. У сум'ятті дрібних справ не розрізняють великі. У безперервному потоці подій забувають про головні питання, виклики, драми, що становлять саму суть управління народами.

Саме того дня, у мовчазному монолозі перед тим, як залишити це місце великих рішень, я сказав собі, що висловлюся. Не для того, щоб виправдовуватися, не для того, щоб заступатися за результати, які

з часом самі зможуть постояти за себе. Просто, щоб зробити громадянську справу. Я хотів бути «нормальним президентом», щоб краще виконувати ненормальну роботу: вести країну крізь підводні рифи небезпечного світу, ухвалювати рішення, в яких смерть ніколи не лежала далеко. Нині я маю намір поділитися. Я хочу, щоб громадяни розуміли успіхи й прикrostі, радості й біди, амбіції й розчарування того, кого вони призначили керувати ними. Я хочу вивести для французів уроки влади.

Я хочу також, задля майбутнього, говорити з лівими. Ні! Прихильники прогресу не повинні вагати перед лицем незручного виклику правління. Якщо вони не ховатимуться за химерами, не задовольнятимуться посередництвом слова — єдиним, з якого, можна бути певним, тебе не викинуть, вони мають відкинути ці часто повторювані підозри, через які на них вказували пальцем кожного разу, коли вони брали на себе відповідальність за складні рішення в ім'я загальних інтересів. Вони не повинні схилити голову перед своїми «інквізиторами», які звинувачують їх у зраді під приводом того, що вони не змогли з перших же місяців приходу до влади схопити за горло капітал. Або — ще гірше — звинувачують, що вони начебто пішли на поступки, шукаючи компроміси з метою збереження зайнятості. Ліві мають у своєму колі не тільки друзів, і в цьому проблема. Їхній суд завжди починається зсередини. Завжди трапляються такі, хто в ім'я сумління вважають за краще перекидатися «наліво» замість продовжувати долати

круті схили. Злощасний нахил. Коли не можеш досягти успіху в усьому, то що ж — нічого й не робити? Що то буде за грандіозний проект, якщо йому бракуватиме найпершої ознаки: існування? Реалізм без планів — це відмова від дій, але ідеал без дій — це зречення.

Об одинадцятій мої роздуми перериваються. Повідомили, що Еммануель Макрон прибуває. Я виходжу зустрічати його на ганок. Молодий і серйозний, він ступає повільно, не поспішаючи пройти двором, можливо, щоб краще насолодитися цим моментом. Далі швидко збігає кількома східцями, що відділяють його від мене, вагається, чи слід мене обійняти, як він зазвичай це робить із легкістю, яка завжди мене бентежила. Ми тепло потискаємо один одному руку, і він іде за мною в кабінет, який він займатиме п'ять років і який він добре знає, адже був моїм радником, а потім і міністром. Я все ще у своєму кабінеті, а він уже у своєму. Ми з ним рівні. На цю хвилину у Франції два президенти. Гадаю, не помилюся, коли скажу, що він відчуває велику радість і так само сильно ніяковіє. Чи вважає він себе винним у чомусь? У тому, наприклад, що порядок речей і стосунки людей були несправедливо порушені? У будь-якому разі ні він, ні я п'ять років тому не уявляли собі, що опинимося в такій ситуації. Я намагаюся полегшити йому справу. Хай там що, я просто йду з посади, а не гравець, що програв. Між нами не було ніякої передвиборної боротьби, жодної битви. Я й у цьому разі сам вирішив не виставляти свою кандидатуру. З політичного погляду в мене

не було змоги. А він мав сильну позицію — своєю такою великою сміливістю і своїм таланом, який у нього ще більший. І він зумів ним скористатися!

Правду кажучи, ми вже зустрічалися після оголошення результатів голосування. Про це ніхто не знав. Передавання влади, отже, буде коротким. Воно триває годину: перед нашою офіційною зустріччю потрібно було спочатку неофіційно владнати маленькі справи, щоб приділити великим час, який надає нам республіканська традиція. Тож ми зустрілися в Єлісейському палаці без розголосу за три дні після виборів, щоб обговорити політичну ситуацію, яка склалася з його обранням.

Не було мови про виборчу кампанію, бо вона вже минула, а йшлося про подальше. Наступною подією стають вибори в парламент. Перед Еммануелем Макроном відкриваються два шляхи. Він може обрати шлях коаліції, яка об'єднає в одному проекті різні політичні сили, як це робиться в більшості європейських країн. Уклавши між собою відповідну угоду, об'єднані партії забезпечують урядові більш широку й міцнішу базу. У такий спосіб, наприклад, уже багато років здійснюється керівництво у Федеральній Німеччині. Тривалий час Ангелі Меркель не доводилося скаржитися на це. Та й німцям теж. Цей варіант, здавалося мені, відповідав ідеям, що їх розвивав сам Еммануель Макрон під час своєї кампанії. Соцпартія була б у такому разі можливим союзником. У ході наших розмов я бачу, що в нього зовсім інші наміри. Партія «Вперед, республіко!» висуватиме своїх кандидатів скрізь або майже скрізь. Новий президент

покладається на підйом духу після президентської кампанії, щоб утворити більшість, яка його влаштує і яка твердо підтримуватиме його реформи. Він не бажає залучати до себе соцпартію. Він хоче замінити її. Перед тим, як перейти працювати до мене в Єлисейський палац 2012 року, він був спеціалістом зі злиття й придбання: операція, яку він готує, не є зближенням. Це поглинання.

Він повідомляє мені, що планує призначити прем'єр-міністром людину, яка, як вважається, належить до правих, і залучити поважних представників опозиції: влада без періодичної зміни. Позбувшись соцпартії, він бажає роззброїти правих, переманюючи тих із їхніх лідерів, які найменше віддалені від його проекту. Я зауважую йому, що прем'єр-міністр від правих, хоч яким лояльним він був, обов'язково відчує спокусу на самостійне існування, тим більше, що, згідно з нашим інституційним устроєм, він є керівником парламентської більшості. Еммануель Макрон приділяє цьому дружньому попередженню люб'язну увагу. Можливо, колись він згадає цю розмову.

Але головне стосується іншого, і ми залишили це на ритуальну й республіканську церемонію передавання влади. Головне — це, звичайно, ситуація Франції. Сидячи у кріслі відвідувачів, яке він займає востаннє, Еммануель Макрон тримається стримано, майже скромно, вочевидь, під враженням, як і всі його попередники, від відповідальності, яка ляже зараз на його плечі. Він уважно вислуховує мій діагноз. Він його знає. Адже він був однією із дійових осіб у цій історії. Бо 2012 року

виклик був насамперед економічний. Франція була ослаблена і мала віднайти свою силу, щоб змусити з часом зменшити безробіття і повернути своє місце в Європі. І 2017 року це завдання виконується. Досить лише продовжити й посилити роботу. А ще — перерозподіляти багатство. Я маю на увазі перерозподіляти на користь найбільшого числа людей, а не кількох привілейованих. Новий виклик має міжнародний характер. Світ приголомшений стійкістю терористичного зла, хоча ІДІА уже не ототожнюється з якоюсь територією. На світ вплинув також прихід до влади Дональда Трампа, чия непередбачуваність у діях додається до його провокаційних виступів. А ще «Брекзит», хай навіть він є перш за все тягарем для Сполученого Королівства. А ще місце, яке зайняла путінська Росія, продершись у бреш, відкриту непослідовністю Америки і слабкістю Заходу. Є загострення конфлікту між Саудівською Аравією й Іраном, а значить, між сунітами й шиїтами, який може перерости у відкриту війну. Не можна оминати й підйом так званих «демократур», які пропонують стривоженим народам фальшиву впевненість влади і націоналістичної пихи. Під дією нового геополітичного розкладу, успіхів популістів на Сході й на Заході світ став більш небезпечним, більш нестабільним і розділеним більше ніж будь-коли.

Проте, хоч як це не парадоксально, наша країна перебуває у більш вигідному становищі. У Європі Німеччина, своєю чергою, переживає екстремістський шок; Франція їй потрібна, щоб дати новий імпульс Європейському Союзові, який, як завжди,

залежить від доброї злагоди між Парижем і Берліном. У світі чекають на Францію, щоб тримати фронт зобов'язань у питаннях клімату, щоб досягти цілей розвитку Африки й забезпечити безпеку на міжнародній арені, де вона має чималу вагу. Хай це буде навіть завдяки мужності своїх збройних сил. Франція бачить перед собою поле, яке вона може розширити більше, продовжуючи реформи, проводячи їх під знаком захисту й справедливості. Вона може також примиритися сама зі собою, відтіснити привид популізму, відкрити нову перспективу прогресу, об'єднати народні маси.

Як міг би новий президент заперечувати цей аналіз ситуації? Це величезна відповідальність, але це й удача, ще одна удача — прийти на це місце в умовах, коли Франція повертає собі ім'я. Я відчуваю, що він вірить у свою зірку. Це завжди сила, коли маєш велику віру у власні можливості, аж до тієї миті, коли її вже не вистачає. Сміливість — цінний козир, але вона ніколи не повинна зраджувати тверезий погляд. Я пригадую, як у розпалі грецької кризи, коли Макрон іще був міністром економіки, а його колега Мішель Сапен представляв Францію у Єврогрупі, він зателефонував мені і запропонував своє посередництво. Він ручався, що зможе знайти згоду між Німеччиною й Грецією, посилаючись на свою компетентність у фінансових питаннях і на гарні стосунки з грецьким міністром фінансів Янісом Варуфакісом. Я зауважив йому, що, хоча особисті стосунки відіграють певну роль у переговорах, питання, за якими стоять жертви для

народів або вимоги для кредиторів, не зникають за ніч виливів дружніх почуттів. Знадобилися, до речі, довгі місяці зусиль, поки дійшли до рішення, яке тепер виконується, і Франція при цьому невтомно виступала на боці Греції — дружньої країни, яка встряла в халепу і яка ризикувала бути принесеною в жертву надмірними вимогами МВФ і суворістю умов, висунутих Європейською Комісією. Так само, не досить буде довго тиснути руку Дональдові Трампу, щоб переконати його ратифікувати Паризький договір про клімат. Наступного ж дня після вступу на посаду в січні 2017 року він заявив, що Америка не платитиме за планету. Він сказав мені це суворо словами, яких він уже давно не підбирає. Еммануель Макрон силкуватиметься потім змінити позицію американців. На його думку, чітко виражена воля і велика притягальність забезпечують усе. Такий його метод. Що можна сказати більше? Він був моїм радником. Я — не його радник.

Час спливає, і ось він — президент, а я вже ні. У мене єдине бажання: щоб він добився успіху для країни. Він хоче знати більше про Трампа, про Путіна, про наших європейських партнерів. Я відповідаю залюбки, але не можу продовжувати довше бесіду: можуть подумати про якісь несподівані труднощі або про підозрілу злагоду. Ми закінчуємо розмову, і я спускаюся у двір. Я хочу, щоб від'їзд мій був простим і дружнім. Я вітаю рукою всіх співробітників, що зібралися там, і боюся, щоб їхні емоції не захлеснули мене. Я вітаю їх приязно, як французький народ.

Я їду далі на вулицю Сольферино прощатися з товаришами по партії, згадуючи про подібний візит Франсуа Міттерана, коли він свого часу залишав посаду президента. Потім я відповідаю на запрошення Бернара Казнева, який ще кілька днів залишатиметься прем'єр-міністром, що запросив мене до ресторану «Буль Руж» в IX окрузі. Він сказав, що наш обід у залі буде цілком приватним. Але хазяїн ресторану, відомий своїм гострим кускусом і розкішним прийомом, проговорився. Зрештою, мене це дуже влаштовувало. І стало нагодою для Енріко Масіаса, завсідника цього місця, який обідав за сусіднім столиком, підійти до нас і привітати з усією його балакучістю. Він святкував обрання Ніколя Саркозі 2007 року на Площі Згоди. Випадково він опинився при моєму виході з тією самою усмішкою.

Цей збіг повернув мене на п'ять років назад, у 2012 рік, коли я мав із Ніколя Саркозі ту ж саму розмову, яку я щойно провів із Еммануелем Макроном, тільки в іншій ролі. Президент, що складав свої повноваження, зателефонував мені увечері, коли мене обрали, щоб привітати мене словами, які завжди важко вимовляти за подібних обставин, але які він зміг знайти, говорячи про тяжкість і велич роботи, що чекає на мене, заявивши одразу, що він завжди готовий надати мені всю інформацію, яка мені знадобиться.

Потім він елегантно запросив мене на урочистості 8 травня. Поділився своїм наміром припинити політичну діяльність. Я подякував йому за увагу і пізніше сумлінно слухав гідну промову, яку

він проголосив перед своїми друзями, щоб послабити їхнє розчарування. Однак щодо прощання з політикою, то я зрозумів, що про це більше не йшлося. Вочевидь, ці слова просто не спали йому на думку.

П'ятнадцятого травня я сидів перед ним. Саркозі приймав людей, сидячи на диванчику, а співрозмовників усаджував у крісло. Досить швидко, після обміну формальними фразами, він застеріг мене проти медійних перегибів, які з розвитком соціальних мереж загрожують самому виконанню президентських обов'язків. Він докладно скаржився на те, як із ним обходилися, на постійні зазирання в його приватне життя, на напади, спрямовані на його сім'ю, на безпідставну недоброчливість людей під час його перебування на посаді. «Це — пекельний і безкінечний процес, — казав він, — який принижує Республіку». Мушу визнати з висоти свого часу (хоча різкість його висловлювань могла мене здивувати), що він мав рацію. Неприємні наслідки цього процесу мені довелося відчувати на собі. Далі він говорив про становище єврозони, хоча, як він казав, найсильніший момент бурі вже минув. Певності в цьому, однак, далеко на відчувалося. Ринки все ще лихоманило. Такі великі країни, як Іспанія та Італія, усе ще потерпали від кризи. Греція мало не впала під її ударами. Ірландія й Португалія більше не знаходили для себе джерел фінансування. Я виходив у неспокійне море.

П'ять років потому ніхто не ставить під сумнів стабільність євро, чий курс невпинно зміцнюється,

жодна країна не вийшла з валютного союзу, відновлено економічне зростання. Знадобився час, щоб добитися цього результату, але нині він дає змогу рухатися вперед. У розпал фінансової кризи швидке реагування Ніколя Саркозі відіграло свою роль у цьому рятуванні. Але саме завдяки рішенням, ухваленим 2012 року, зокрема про банківський союз, а потім завдяки визначеному курсові на поліпшення стану державних коштів, не забуваючи про роль Європейського центрального банку, сьогодні стало можливим поглибити й реформувати єврозону.

Усупереч тому, що уявляють собі люди, ці бесіди між президентом, який залишає посаду, і новообраним президентом зовсім не стосуються якихось великих таємниць, ядерних кодів чи бозна ще яких делікатних справ. Керівники наших спецслужб майже щодня подають свої доповіді президентові, тож немає потреби в нарадах на найвищому рівні, щоб бути поінформованим про їхню роботу. Щодо ядерної зброї, то тут існує чіткий порядок, установлений між президентом і військовим керівництвом. Його доводять до відома президента за кілька днів після його обрання. Ніколя Саркозі зважив, однак, за потрібне повідомити мене про становище французьких заручників, захоплених у Сахелі, і про стан переговорів. Я відповів йому, що мій підхід полягатиме в тому, щоб робити все для врятування життів, не йдучи при цьому на вимоги, які давали б змогу терористам завдавати шкоди нашим інтересам. Я дотримувався цього принципу, і коли йшов з посади, у заручниках

залишалася тільки одна французька жінка, і хоч це було нестерпно для її сім'ї, ефективність наших служб була очевидною для наших звільнених співгромадян.

Наша бесіда ставила останню крапку на жорстокій боротьбі, в якій не щадили ні його, ні мене. Виборча кампанія була тяжкою. Я здогадувався, що ця розмова була болісною. Через сорок хвилин я провів уже колишнього президента на ганок Єлисейського палацу, а Валері Трієрвейлер, зі свого боку, провела Карлу Бруні, з якою вона дружньо балакала під час нашої розмови. Те саме прагнення скоротити церемонію передавання влади підштовхнуло мене повернутися до палацу, щойно Ніколя Саркозі та його дружина сіли в машину, вирушаючи до іншого життя. Помилкою було б сприймати це як нечемність. Це була просто стриманість. А що сказали б, якби я дозволив собі надмірні прояви почуттів?

На мене чекав іще довгий день: церемонія інавгурації в церемоніальній залі Єлисейського палацу, проїзд по Єлисейських полях, обід із колишніми прем'єр-міністрами від лівих сил, прийом у мерії Парижа, поїздка до Берліна, якою відтепер починається кожний термін перебування при владі французького президента. Прем'єр-міністр Жан-Марк Еро¹ уже попередив мене про наші нагальні фінансові труднощі, про мільярди, яких бракувало, щоб закрити бюджет і виконати наші європейські зобов'язання. Я вступав на посаду в розділеному

¹ *Жан-Марк Еро* — прем'єр-міністр Франції у 2012—2014 рр.

і стривоженому французькому суспільстві. Убивство невинних людей, учинене Мохамедом Мера в розпал виборчої кампанії, ще більше загострювало терористичну загрозу, що нависла над нами. Країна зазнала удару. Ці удари ще повторюватимуться. Потрібно було відновити місце Франції, рятувати євро, відтворити нашу економічну силу, підтримувати єдність суспільства і невтомно битися з отрутою безробіття. Балотуючись на посаду президента, я був свідомий усіх випробувань, що чекали на мене і які мали змусити мене черпати зі самих глибин мого єства всі ресурси мого розуму й характеру. Під неослабним дощем, який зустрічав мене того першого дня, я знав, що гроз на мою долю вистачить.

Робота президента

[▪]

Моє п'ятиріччя, безсумнівно, проходило під знаком клімату. Не встиг я сісти у президентський літак, щоб вирушити з візитом до Ангели Меркель, як у нього б'є блискавка, спричинивши спалахи й іскри в носовій частині. Що це: знак з неба? На щастя, я ніколи не був забобонним. Коли заціпеніння минуло, я йду до кабіни й кажу пілотові продовжувати політ. Я не бажаю спізнитися на першу зустріч із канцлеркою. «Пане президенте, — відповідає мені пілот, — ви маєте всю владу на землі. Але тут, у літаку, вирішую я. Ми повертаємося в аеропорт Віллакубле і поміняємо літак. Безпека — на першому місці». Так ми і зробили.

Виборна монархія?

Цей військовий двічі мав рацію. Дуже добре, що президент Республіки не має всієї влади. Проте її в нього багато. Про британські інституції кажуть жартома, що Парламент у Вестмінстері «може зробити все, окрім перетворити чоловіка

на жінку». Хоча і в цьому плані сталися зміни... Це дещо схоже і на владу французького президента. Він — глава великої демократичної країни, на ньому лежить найбільше обов'язків. Тільки американський президент може конкурувати з ним у цій сфері, та й то він має домовлятися з часто норовливим Конгресом, який може враз заблокувати якусь реформу або припинити виплату платні держслужбовцям, що траплялося в них неодноразово. Все це немислимо у Франції: стаття 49-3 Конституції дозволяє виконавчій владі ухвалювати без голосування в парламенті бюджет або якийсь бажаний для уряду закон.

Президент призначає прем'єр-міністра. Він може замінити його, коли вважає це за потрібне. Разом із прем'єром він визначає склад уряду, порядкує графіком роботи і може без будь-яких попередніх умов скористатися правом на розпуск парламенту. Президент видає закони і може вимагати їхнього повторного обговорення. Він — головнокомандувач збройних сил і керує зовнішньою політикою, яка, за традицією, належить до сфери його обов'язків. Одне слово, маючи підтримку своєї більшості в парламенті, він виробляє політику, яка проводиться протягом п'яти років. Тож логічно, що саме він несе за неї головну відповідальність.

Тільки в періоди співіснування президента й уряду, які належать до різних політичних течій, його роль зводиться до ролі арбітра або, в гіршому варіанті, до ролі зацікавленого глядача. Подібна інституційна ситуація, хоч якою химеристою вона

видається, виникала тричі з 1981 року. Тепер же, коли термін перебування президента на посаді був зменшений до п'яти років, така ситуація виглядає мало ймовірною. Відколи парламентські вибори проходять після президентських, виборці щоразу забезпечують більшість обраному президентові з метою забезпечення злагожденості, якій, на мою думку, буде дедалі важче й важче протистояти.

Французький президент схожий на обраного монарха. Він діє в рамках чіткого протоколу, який стоїть на непорушних правилах. Коли президент має увійти до кабінету в Єлисейському палаці, де на нього чекає відвідувач, то перед ним іде церемоніймейстер із ланцюгом на грудях і гучно оголошує: «Президент Республіки!». Президент приймає офіційних гостей при почесній варті пішої чи кінної Республіканської гвардії в парадній формі, під звуки військових маршів. Коли він їде в регіони, то на виході з літака чи вертольота його зустрічає префект, теж у парадній формі, і почесна варта жандармерії й поліції.

Молодим радником Франсуа Міттерана 1981 року я був здивований, навіть уражений цією помпою, яку вважав застарілою. Чому, питаю я себе, ліві мають прилаштовуватися до цього золота і підтримувати цю парадність? Адже вони представляють народ. Хіба, вважаючи себе спадкоємцями Революції, не повинні вони давати приклад влади простої й вільної від пишності? Та, якщо подумати, Міттеран мав рацію. Це був спосіб утвердити в очах усіх чергування на вершині державної

влади, надати лівим їхню легітимність і зберегти за Республікою її престиж. Нині ця обстановка продовжує вражати, і Єлисейський палац зберігає цю магічність, яка підтримує таємницю.

Я мав ту перевагу, що вже знав це місце і бував тут, коли займав різні посади. Я навіть зі здивуванням побачив тут секретарів, з якими працював тридцять років тому. Єлисейський палац — чудова будівля, ні з чим незрівнянне місце прийомів, прекрасна обстановка для життя, але мало пристосована для управління сучасною державою. Мені пропонували перевести президентські служби в більш підходящі приміщення. Я жодної миті не погоджувався з цією ідеєю. Є більш нагальні питання, а президентська робота нерозривно пов'язана з Єлисейським палацом.

Нормально чи ні?

Президент — не тільки глава держави. Він перший громадянин нації і має звітувати перед нею. Він — суверен, але він також і підданий справжнього суверена, яким є народ. Якщо він буде першим більше, ніж другим, то обов'язково налаштує громадську думку проти себе. Кожний президент, який вступає на цю посаду, має власну думку про свої обов'язки. Мій попередник розіграв карту гіперпрезидентства, вирішуючи все, а інколи нічого, полюбляючи змагання, боячись спокою і через це навіть провокуючи сум'яття. Він дивився на своє п'ятиріччя, як на біг на коротку дистанцію.

Кожний день мав включати якусь подію, візит, промову, фразу. Він займав простір, ризикуючи вийти за його рамки. Він прагнув жвавої полеміки. Він виставляв себе на світло не без відваги аж до такої міри, що на його особі концентрувалися всі почуття, не завжди найбільш утішні. У ті нечасті моменти, коли він думав, що йому бракує ворогів, він залюбки вигадував їх. Це в нього виходило дуже легко; наприкінці його президентства їх у нього була ціла колекція.

Під час моєї кампанії я багато говорив про те, якими мають бути мої стосунки з громадянами. Я балотувався як «нормальний» кандидат. Я розумів під цим президента, який поважатиме букву й дух інституцій, який виконуватиме свої обов'язки в повному обсязі, але просто, ніколи не забуваючи, що в жодному разі він не може ставити себе поза законами, і, що, будучи першим із громадян, він залишається одним із них.

«Нормальне» президентство не є президентством банальним. У серйозних обставинах і в тяжкі часи воно вимагає завжди зберігати холоднокровність, виявляти мудрість і прагнути до заспокоєння, щоб за будь-яку ціну зберегти єдність нації. Бути президентом Франції — це надзвичайна відповідальність, заснована на помазанні голосуванням. Той, хто стає на цю посаду, мусить завжди розуміти, що влада — це не власність, не надбання, не привілей.

Спонукаючи себе до такої поведінки — не значить знецінювати роль президента. Це значить утверджувати демократичну гідність, закликати

до зразковості, до розуму, до злагоди. Це значить не піддаватися ослабленню або, ще гірше, дозволити собі опускатися. Це значить підносити свій вплив. Я допускаю, що наше суспільство не було конче готове до таких змін, що воно вимагає сильної влади, хоча й ставиться з недовірою до авторитаризму. Але демократична культура — це процес навчання, який має починатися згори. У Республіки були свої великі постаті, і в неї не було при цьому потреби завжди створювати їм культ.

Сьогодні встановилась інша практика. Вона претендує на те, що живиться з витоків П'ятої Республіки. При цьому забувають виняткову особистість генерала де Голля і його місце в історії нашої країни ще навіть до того, як він почав керувати її долею. Засновник наших інституцій турбувався про те, щоб не змішувати державу з його партією і надати велику роль прем'єр-міністрові, якого він обирав. Чи треба додати до цього, що особиста влада, яку він певний час символізував, викликала різку критику і таку реакцію, від якої краще застерегтися. Громадянські прагнення французького суспільства на початку ХХІ століття мають мало спільного з прагненнями 1960-х років!

Принцип президентства, який видається мені правильним, базується цілковито на повазі. Повазі глави держави до повноважень, які належить не йому: парламент, юстиція, території, соціальні партнери. І ще в більш широкому плані на повазі президента до правил і звичаїв, які спонукають

до скромності в засобах, що використовуються, і скорочують дистанцію до громадян. Я хотів показати приклад, зменшивши на 30 % грошове утримання глави держави і членів уряду та скоротивши майже на 10 % бюджет апарату президента Республіки, щоб опустити його розмір нижче від символічної планки у 100 мільйонів євро. Я вважав, що із запровадженням такої економії постійні питання про витрати глави держави свідчитимуть уже не про справедливу прискіпливість, а вказуватимуть на нездорову затьотість.

Я мав нагоду бачити, інколи собі на шкоду, що прозорість геть не втамовує цікавість, а, навпаки, стимулює її, відсуваючи її межі аж до інтимного життя.

Справжній суверен

Наше суспільство переживає стан суперечливого руху. З одного боку, вимоги участі громадян в управлінні підштовхують до такого способу керування, яке вже не може бути тільки вертикальним. З другого боку, тривоги й роздратування, які точать наше суспільство, закликають до певного втілення і особистого взяття на себе відповідальності. Глава держави має бути, отже, водночас далеким, але близьким, непорушним, але людяним, величним, але скромним, загадковим, але прозорим, лаконічним, але красномовним, триматися на відстані, але бути досяжним, бути монархом, але

громадянином. Таке рівняння здається неможливим, але воно містить у собі рівновагу, якої слід прагнути. Щодо мене, то я стверджую, що ця надмірна влада має здійснюватися людиною (чоловіком чи жінкою), свідомою своїх виняткових завдань, але яка завжди володіє собою. Інституції П'ятої Республіки не нав'язують якусь модель. Вони пропонують різні способи забезпечення їхнього існування. Певним є те, на мою думку, що провідне місце президента не повинне в жодному разі ставитися під сумнів.

Оскільки президента обирають загальним голосуванням, він обов'язково опиняється у стані прямого зв'язку з французькими громадянами. Він не просто перебуває на вершині держави. Він — її глава. Щоб змінити цей стан, потрібно було б повернутися до парламентського устрою, тобто забрати у французів право напряду обирати того, хто ними керуватиме. Можна розмахувати скільки завгодно більш або менш переконливими проектами «Шостої Республіки», але вони завжди нашттовхуватимуться на попередню умову: скасувати всенародне обрання президента. Однак жодний інший вид голосування не має цього символічного значення, цієї мобілізаційної сили і не надає обраній особі цю можливість діяти від імені всіх. У період нестабільності й сумнівів щодо політики вона забезпечує незмінність і постійність, яка відрізняє нашу країну від її сусідів. Ідеться не про питання легітимності. Легітимність європейських керівників урядів незаперечна. Але йдеться про гарантію злагоженості, оскільки президент не зале-

жить від жодних парламентських домовленостей. Глав урядів у європейських демократіях теж обирають загальним голосуванням, але вони залежать від своїх парламентів. Французький президент залежить від народу.

Святая святых

Якщо говорити про символічне місце здійснення президентських обов'язків, то це Рада міністрів. Я не звільняв себе від скрупульозного проведення її нарад. О восьмій тридцять у середу я приймаю прем'єр-міністра, щоб обговорити з ним порядок денний і поточні справи. Близько десятої ми спускаємося з ним великими сходами, що ведуть до салону Мюрата, коли уряд збирається в повному складі, або до меншого Посольського салону, коли збираються тільки міністри без державних секретарів.

Церемоніймейстер оголошує мене, і я вхожу в залу. Міністри встають, і я прошу їх сідати. Я сідаю у своє крісло в центрі правої частини столу, запнутого зеленим сукном. Переді мною, як і перед усіма іншими, — маленький стос паперу, олівець, завжди на тому самому місці, аркуш із порядком денним і вигнуте промокальне преспап'є з дерев'яним держакон, згадкою про часи, коли ще писали перовими ручками.

Я взяв за звичку відкривати засідання Ради міністрів коротким вступом. Торкаюся важливих подій тижня, даю свій аналіз ситуації, вказую на

напрями роботи, наводжу слухні, на мою думку, аргументи на підтримку наших дій, похвально відгукуюся про того чи іншого з міністрів, хто відзначився за тиждень. Прем'єр-міністр додає інколи кілька слів, і ми переходимо потім до розгляду законопроектів.

Порядок роботи ритуальний. Усі звертаються один до одного на «ви». Так само не називають один одного на ім'я, а починають із посади. Уряд Республіки — це не якесь земляцтво або клуб, і аж ніяк не відділок якоїсь партії. Зокрема, я заборонив міністрам брати з собою телефон, бо вони тишком проглядали його, а тепер мусять здавати при вході в залу, не боячись, що хтось цим скористається. Цю заборону нині легко обходити завдяки ноутбукам. Раніше міністри обмінювалися записками і зберігали їх, як і інші документи, для історії. Технології позбавили нас цієї чарівності!

Розгляд законопроектів проходить як формальна процедура, адже ми знаємо їхній зміст, бо довго обговорювали їх на підготовчій стадії. Ми розглядаємо далі пропозиції міністрів щодо призначення на найважливіші посади Республіки. Це також дуже важливий процес. Президент призначає керівників центральних органів влади, префектів, керівників навчальних округів, послів, не забуваючи про керівництво державних підприємств. Я відмовився від системи «поділу здобичі», яка полягає в заміні складу вищого керівництва за кожної зміни влади, як це відбувається у Сполучених Штатах. Вона не відповідає нашій республі-

канській традиції і змушує державних службовців до політичної заангажованості, яка, на мій погляд, суперечить неупередженості держави. Відповідно, я спирався на державну службу, чия якість викликає заздрість і повагу в наших партнерів і яку дуже зручно знеславити.

Я ніколи не перекладав відповідальність на адміністрацію, щоб пояснити затримки в реалізації наших цілей. Вона подекуди опирається змінам, але коли політична влада ухвалить рішення, то вона діє точно й швидко. Мені нелегко було переконувати адміністрацію в потребі спрощувати документи і скорочувати їхню кількість, не вважаючи, що складність і нормотворча інфляція правлять за показники її ефективності! Однак я вірю в модернізацію держави. Франція, до речі, одна з тих європейських країн, де безпаперовий документообіг розвинутий найбільше.

Я також хотів, щоб призначення керівників незалежних органів здійснювалося за узгодженням із парламентськими комісіями. Вважаю, що така процедура має бути поширена на всіх керівників центральних органів влади. На мою думку, виконувати обов'язки президента — значить також і делегувати незалежним органам право призначати окремих керівників, щоб краще утвердити їхню легітимність. Так було, наприклад, із президентами компаній суспільного мовлення.

Ніколя Саркозі зробив свого часу інший вибір. Тож я повернув Вищій раді радіо й телебачення право призначати їх. Вона почала робити це вільно і без будь-якого втручання з мого боку,

і я вперше зустрівся з президентом компанії «Радіо-Франс» Мат'є Галле і президенткою компанії «Франс-Телевізйон» Дельфіною Ернотт уже після їхнього призначення на ці посади. Можна завжди критикувати їхню роботу, але принаймні приводом для цього не стане їхній зв'язок із владою. Нині вже думають про перегляд цієї процедури. Повернення в той чи інший спосіб до попередньої системи не буде прогресом ні у плані незалежності, ні у плані якості суспільного мовлення.

Рада міністрів заслуховує також повідомлення міністрів. Вони завжди починаються з міністра закордонних справ. Лоран Фабіус полюбляв це заняття, яким він володів із підкреслюваною елегантністю та із задоволенням, яке намагався приховати. Він говорив довго, прикрашав свої фрази легким гумором, залюбки входив у деталі питань, розповідаючи з тонкими деталями про внутрішнє становище тієї чи іншої країни, щодо якої ми до цього не підозрювали, що в ній може вирувати таке гаряче політичне життя.

Дуже швидко я додав до звичного порядку денного щомісячну доповідь міністра зі зв'язків із парламентом, щоб мати конкретний список підзаконних актів, ухвалених урядом. Дуже часто закони, про які сповіщають із великим галасом, залишаються мертвою буквою в очікуванні декретів, які зроблять їх дієвими, через що громадяни починають думати, що уряд обмежується гарними словами і не діє по-справжньому. Тож кожного місяця ми отримуємо чіткий звіт про заходи,

передбачені для забезпечення застосування законів, із оцінкою у відсотках. Це нововведення має, як мені здається, суттєве значення. За п'ять років мого президентства було ухвалено понад чотириста законів. Це багато. Надто багато. Їхнє число не відбиває ефективність роботи, як не відбиває і розмах перетворень. Потрібно ще, щоб за їхнім уведенням у дію ухвалювалися відповідні декрети. Саме так і було.

Провівши понад двісті засідань Ради міністрів, шкодую лише про одне: я не зміг вийти з вимущених рамок цього процесу. Не зміг перетворити його на справжнє місце для дискусій. Рідкими були випадки обміну думками з істотних питань. Небезпека була, звичайно, в тому, що в пресу просочаться висловлені думки та/або суперечливі судження, які будуть представлені як промашки. Балакучості не можна уникнути. Я неодноразово закликав міністрів до стриманості, якщо ми хочемо зберегти свободу наших обмінів думками. Марне застереження: невдовзі в газетах опинялася розповідь про моє попередження.

Позитивним у цих засіданнях було все ж таки те, що ми змогли подолати недомовки і навіть уникати помилкових суджень. Пригадую, як під час обговорення позбавлення громадянства слово взяла тільки Жорж По-Ланжевен, щоб застерегти мене, хоча багато хто з її колег думав так само. Вони говорили мені про це пізніше у приватних розмовах, трішки запізно. Адже президентові потрібно, хоч як це не парадоксально, займатися політикою.

Стосовно Обама і Камерона

У зовнішній політиці президентська влада забезпечує Франції цінний козир. Це очевидно, коли потрібно розв'язувати серйозну кризу. У цій роботі, яка вимагає швидкого ухвалення рішень так само, як і їхнього швидкого виконання, прерогативи президента являють собою основну зброю. Вони дали мені змогу дуже швидко відреагувати на наступ джихадистів у Малі.

Ця ефективність випробується в усіх обставинах хоча б через порівняння із тим, як ухвалюються рішення в інших демократіях. Улітку 2013 року багато доповідей наших служб показували, що сирійський режим вдається до хімічної зброї для боротьби з опозицією та знищення непокірних мас людей. Як нелюдяна й надзвичайно підступна, вбивча для цивільного населення, якому важко від неї захиститися, хімічна зброя заборонена всіма міжнародними конвенціями з 1930-х років.

На конференції послів, яка зібралася в той час, я заявляю, що ми рішуче каратимемо за подібні прямі порушення міжнародних законів. Я спілкуюся з британським і американським керівництвом, і вони запевняють нас, що займатимуть однакову з нами позицію. Військове керівництво трьох наших країн виробляє план дій у відповідь. Я кілька разів зв'язуюся з Бараком Обамою, щоб обговорити з ним принцип, а потім і порядок наших дій. У призначений день збираю у своєму кабінеті моїх співробітників, а Барак Обама — у своєму, разом зі своїми радниками. Ми ведемо

розмову захищеною телефонною лінією. При кожному з нас перекладач, і це дає нам змогу говорити рідною мовою, з тим, аби точно формулювати наші думки й уникнути будь-якого непорозуміння. У цій бесіді ми, вочевидь, доходимо повної згоди. Збройні сили, розгорнуті біля сирійського узбережжя, готові. Цілі були вибрані штабами наших країн. Ракети будуть випущені з кораблів, що перебувають у цій зоні. Вони мають знищити декілька сирійських військових об'єктів, розташованих за межами міст, щоб уберегти цивільне населення. Визначено, нарешті, й час: 1 вересня 2013 року.

Але в суботу, 31 серпня, мені знову телефонує Барак Обама. Напередодні Девід Камерон зазнав поразки в парламенті, коли спробував дістати згоду британських депутатів щодо принципу нашого збройного втручання. Обама запевняє мене, що він не змінив думку про обґрунтованість операції та про те, що слід покарати режим Башара Асада ударами з повітря. Однак, перш ніж надати свою остаточну згоду, він вирішив провести консультації з Конгресом. Я дуже добре розумію, що може статися. Час, втрачений нами, буде виграним часом для сирійського режиму. Похитнутий прикладом Девіда Камерона, американський президент думає. Він добився свого обрання на цю посаду, пообіцявши вивести американські війська з Іраку і відокремившись від зовнішньої політики свого попередника: він не бажає сутичок з громадськістю через це питання і вважає за краще запитати дозволу в Конгресу, і це знак менш сильної влади,

ніж загально прийнято вважати. Отже, французький президент єдиний, хто здатний ухвалювати рішення без попередніх консультацій зі своїм парламентом.

Рішення Обама після невдачі Камерона, безумовно, розбурхало французький парламент. Лунали голоси від правих і від лівих із вимогою налагодити в себе аналогічну процедуру. Я від цього відмовився. Я вважав, що маю не тільки право, а й обов'язок уводити в дію наші сили, коли вважатиму це за потрібне, знаючи, що згідно з Конституцією парламент має бути поінформований не пізніше ніж за три дні після початку операції і що саме він дає дозвіл на її продовження після перших чотирьох місяців. Я не збирався порушувати ці положення нашого основного закону і повідомив про це провідних керівників опозиції. З цього питання в мене відбулася телефонна розмова з Франсуа Фійоном. Він наполягав, щоб я узгодив його з парламентом. Я зауважив йому на це, що, обстоюючи цей принцип, не намагаюся привласнити собі певну свободу, а захищаю виключне президентське право на користь моїх наступників. Адже якщо поступитися і погодитися на попередні консультації з парламентом, то буде створений прецедент, який у майбутньому міг би позбавити президента можливості вдаватися до дій у нашому небезпечному світі.

Ухиляння американців справило, як я й передбачав, згубний ефект на сирійський конфлікт. Цим скористалася Росія, щоб повною мірою вступити у гру. Володимир Путін узяв на себе роль

посередника, отримавши від сирійського режиму обіцянки знищити свої хімічні об'єкти і вивезти запаси цієї зброї. Асад зробив вигляд, що послухався. Подальші події показали, що він залишив частину забороненої зброї і що він надалі використовуватиме її. Наші дії могли б змінити хід подій. Франція була готова до них, я міг самостійно ухвалити потрібне рішення завдяки нашому інституційному устрою. Відступництво наших союзників стало мені на заваді, адже хоча Франція й могла діяти, вона не могла зробити це сама, тим більше без мандата ООН.

Впливова Франція

З перших днів мого президентства на мене лягли обов'язки із зовнішньої політики. Одразу після обрання я брав участь у першому для мене засіданні Європейської ради, у самітах G8, G20, НАТО і провів багато дипломатичних зустрічей. У середньому президент тиждень на місяць проводить за кордоном. У його розпорядку прийому глав держав і урядів займають велике місце. Цей аспект обов'язків президента відповідає ролі нашої країни. Це, як кажуть, «царина, закріплена за президентом». Але, кажучи так, забувають, що свою роль відіграє прем'єр-міністр, бо він бере участь у засіданнях Ради оборони і здійснює власні візити за кордон, що міністр закордонних справ очолює висококомпетентний орган і що міністр оборони — не безсловесний член уряду. Утім

я стежив за тим, щоб уся виконавча гілка влади була причетна до ухвалення рішень.

Глава держави має у своєму розпорядженні також військовий інструмент — французьку армію, про мужність і професіоналізм якої ніколи не буде сказано достатньо хороших слів. Французи завжди недооцінюють відголос від їхньої країни у світі, її видатну роль у багатьох регіонах, де її вага є очевидною, звичайно, в Європі, але також і Африці, де уряди чекають від неї підтримки, захисту й поваги. Престиж Парижа забезпечує політика рівноваги, яку він проводить останні десятиліття на Близькому Сході. Згадаймо також Далекий Схід, де зв'язки, зав'язані з Китаєм, продовжують демонструвати їхню важливість; Росію, з якою нас зв'язують історичні стосунки; звичайно, Канаду, яку ми знаємо дуже тісно. А ще є Латинська Америка, яка дивиться на Європу, щоб уникати лишатися сам на сам із своїм надто могутнім сусідом.

Глава держави зав'язує теплі стосунки з основними керівниками світу. Вони утворюють закритий клуб, де кожний дуже швидко ділиться своїми думками з іншими, попри те навіть, що в цій видимій сердечній обстановці співвідношення сил завжди зберігають свою реальність. Тут усі одразу переходять на «ти», легко вдаються до відвертості, а можливі суперечки утримуються за формальною мовою жестів. Часто виявляється солідарність, принаймні між великими демократіями. Вийшло так, що значним явищем останніх років стала дедалі конфліктніша дипломатія з Росією. Виходячи з цього, Росія була виключена

з «Великої вісімки», яка стала «Великою сімкою» з 2014 року, і проти Росії були вжиті санкції. Ці рішення зовсім не відлякали Володимира Путіна і примусили його постійно «грати і вашим, і нашим», пропонувати свої «добрі» послуги, і при цьому беззастережно підтримувати своїх найменш гідних союзників і блокувати рішення Ради безпеки ООН. Паралельно з цим він шукав політичної підтримки в демократичних країнах, зав'язуючи стосунки з європейськими ультраправими та з консервативними колами, не відмовляючись і від різноманітних популістів. Я мав із ним тривалі бесіди і дуже скоро дійшов висновку, що він поважає тільки силу.

Змінити тенденцію на протилежну

Якби президент дав спіймати себе на гачок, то він би залюбки укритися в цьому світовому театрі, де він діє без примусу, у протилежність щоденним рішенням із внутрішньої політики з її тягарем дискусій і полеміки. У цій грі планетарної геополітики я ніколи не забував, що французи обирають президента не для того, щоб він занурювався у вдячне запаморочення зовнішньої діяльності, а для того, щоб він розв'язував конкретні проблеми, з якими вони стикаються. З цієї причини вже у вересні 2012 року я вирішив пояснити французам головний критерій моєї діяльності: змінити на протилежний напрямок кривої безробіття. Чого тільки не говорили про цю обіцянку! Чули?

Президент зачинається в пастці, підпорядковує свою долю статистичному показникові, який залежить від ситуації в Європі не менше, ніж від його власних дій? Яку тактичну помилку я, мовляв, зробив, який хітон Несса я вдягнув на себе, на який непотрібний ризик я пішов!

Я стверджую, однак, що це зобов'язання було очевидною потребою. Безробіття — це лихо французів. Хіба можна подумати, що про тебе не судитимуть у питанні безробіття? Кожний уряд, говорить він про це чи замовчує проблему, оцінюється за цим критерієм. То що? Казати щось розпливчасте? Сховатися за довгострокову перспективу або говорити про майбутнє тільки туманно? Це значило б уводити людей в оману. Якщо громадянин приводить до влади нову більшість, то він робить це в надії, що її політика буде ефективною. За браку відчутних успіхів на цьому фронті порятунку не буде. Це безапеляційно доводять регулярні поразки тієї чи іншої більшості за два десятки років.

Зрештою, я брався за цю ціль: коли державні фінанси вирівнюються, підприємства укріпляються, реформи запрацюють, то я знав, що енергія, талант, настійливість нашої країни обов'язково приведуть до поліпшення нашої економіки. Решта була справа часу: нині темпи зростання відновили свої докризові показники, і 600 тисяч робочих місць були створені за три роки. Безробіття знизилося до менше ніж 9 % населення (проти 10,5 % 2012 року). Мені, звичайно, хотілося б, щоб плоди з'явилися раніше і щоб поліпшення настало ще

2014 року, а не наприкінці 2015-го. Проте я не шкодую ні про що: без ухвалених мною рішень Франція опинилася б поза грою. Потрібно було діяти рішуче. І це мав зробити президент.

Шоста Республіка?

За два століття наша країна дванадцять разів змінювала основний закон, і траплялося це внаслідок тяжких криз. Інституційна стабільність у сотні разів краща. У Франції держава є гарантом Республіки, і саме держава в історичному плані створила Францію. Наша політична й адміністративна культура несе на собі її виразний знак. Ця віддана суспільному благу інституція являє собою цінну перевагу, яку потрібно захищати, а не применшувати.

З досвіду можна сказати, що Конституція П'ятої Республіки, яка довела і свою гнучкість, і свою тривкість, потребує двох змін. Одна з них — невелика, друга — значна. Перша зміна пов'язана із законодавчим процесом, який уже не відповідає швидкості в дії, котру вимагають громадяни. Після того, як у підсумку тривалої міжвідомчої роботи та потрібного часу на обговорення законопроект подають у Державну раду, його включають у графік роботи парламенту, обговорюють у комітетах і на пленарному засіданні, починається складний процес його передавання від однієї палати до іншої й назад, бо кожна з них прагне залишити в ньому свій слід, а то й уповільнити процедуру. Таким чином, від

оголошення певної реформи до появи прив'язаних до неї нормативних актів спливає часто рік або два роки, інколи три. Тобто вічність, з огляду на нагальні потреби. Президент обіцяє діяти. Він оповіщає про реформи, але коли закон вступає в дію, громадянин уже забув, звідки походить рішення, хто його ухвалював і коли. Прискорити парламентські процедури, значно скоротити час обговорень навіть за рахунок невеличкого подовження попередніх консультацій — ось що було б набагато демократичніше, ніж систематично вдаватися до урядових постанов, що мають силу закону. Так само, як і декрети-закони в попередніх республіках, вони свідчать про відмову парламенту від своїх прерогатив.

Друга ідея стосується місця прем'єр-міністра у виконавчій владі. За Конституцією, він «визначає і проводить політику держави». За нашими звичаями, він очолює парламентську більшість. Він керує повсякденним життям уряду, тоді як президент втілює націю, представляє її за кордоном, визначає основні напрями. Але впродовж п'ятирічного мандата, з огляду на те, що парламентська більшість формується в продовження виборів президента, глава держава перебуває на першій лінії. Для нього вже неможливо, як це було в часи семирічного президентства, ставити себе над поточними справами, щоб займатися тільки головними. Адже люди обрали його, а не прем'єр-міністра. Значить, він має керувати і звітувати.

При цьому залишається ризик непорозуміння. Якщо прем'єр-міністр вірний і обмежується

реалізацією політики, виробленої в Єлисейському палаці, він не набирає ваги. І тоді дуже швидко бичують його прозорість, скаржаться на відхід прем'єра в тінь, щоб критикувати зосередження влади у президента. Але якщо прем'єр-міністр збільшує свою автономність, якщо він стає самостійним, якщо він створює свій власний стиль, то не забаряться зробити з нього конкурента президента, виводячи фактично на вищі щаблі держави двовладдя, яке кожного разу веде до розриву.

Чи треба остаточно зробити П'яту Республіку президентською? У цьому полягає логіка п'ятирічного президентського мандата і зміни термінів проведення виборів. Я цілковито розумію запитання, що їх викликають такі інституційні зміни. Бо вони розрубають гордіїв вузол, як колись дуже влучно висловився Жорж Помпиду. Наша Конституція вже більше не парламентська з того часу, як президента обирають загальним голосуванням, але вона також і не президентська, зважаючи на те, що прем'єр-міністр підзвітний Національним зборам. Чи можна зрозуміти, щоб справжній глава виконавчої влади не міг напряму звертатися до парламенту, за винятком надзвичайних обставин? Ми більше не можемо стояти посередині броду. Така ситуація не є сприятливою для прав парламенту і не є ефективною для нормального функціонування виконавчої гілки влади. Вона створює джерело плутанини для громадян і не має жодних практичних переваг. Тож якщо й треба вносити зміни до Конституції, то саме в цих питаннях.

Ухвалення рішень

[▪]

Військові висловлюються категорично. На карті, розстеленій на столі в моєму кабінеті, вони позначили село серед пісків. Там ховається ватажок терористів. Зі свого обшарпаного лігва він керує неназваною війною, яку веде вже роками проти нас і наших союзників. Він убивав і наказував убивати французів скільки було можливо. Цього разу його сховище викрите. За якихось двадцять хвилин ми можемо ліквідувати ворожого бойовика, який перетворив пустелю на поле битви і готується до нових терористичних актів. Унікальна нагода.

Викресати блискавку

Зав'язується нелегка, напружена розмова. Я питаю, чи він сам у тій будівлі. Мене запевняють у цьому, але повідомляють також, що в сусідніх хатках живуть сім'ї. Мені стверджують, що наш вогонь буде точний і обмежений саме цією ціллю, не відкидаючи при цьому ризик жертв серед цивільних. Я відкладаю операцію.

Тижнем пізніше ті самі начальники стоять навколо тієї самої карти. Я знову ставлю їм запитання. Вони відповідають мені, що зону було звільнено від населення, і людей виведено з-під загрози. Шанси на успіх максимальні. Я даю наказ починати операцію. Двадцять хвилин потому надходить запит на останній дозвіл. Я погоджуюся. Операцію розпочато: будівля вибухає без жодних руйнувань навколо. Чи було знищено ватажка терористів? Ми не маємо змоги це перевірити. Але після того дня він уже більше не з'являвся.

Ось так інколи працює президент у цьому тихому палаці, звідки метають грім і блискавку. У цьому суть його роботи: ухвалювати рішення і брати на себе відповідальність. Професіоналізм наших військових продемонстровано знову. Але якби операція не вдалася, якби бомба зруйнувала інший будинок, куди, на нещастя, повернулися люди, а ми б цього не знали, то моральну й політичну відповідальність за це ніс би президент і ніхто інший. Президент дбає про життя нації. Але зо дня в день його супроводжує смерть.

Філософія ухвалення рішень

Є такі види репутації, які встановлюються і живуть довго. Інколи репутація втішна, хоча й не обов'язково заслужена. Тим краще для тієї людини, яку поголос наділяє вродженою здатністю ухвалювати рішення. Їхні вагання в такому разі вважатимуться за ознаку майстерного

розрахунку, а зволікання — за виявлення високої вправності. Інколи репутація радше суперечлива і менш доведена. Щодо таких людей, то їхні роздуми над рішеннями, хоч якими слухними вони будуть, накличуть на себе печать нерішучості, а їхня мудрість тлумачитиметься як знак розгубленості. Їм доводиться більше, ніж будь-кому, демонструвати свою здатність до твердих рішень. Під тим приводом, що я, як політичний діяч, часто прагнув узагальнення, щоб об'єднувати людей, мені приписали звичку віддавати перевагу балансу, а не сміливості, діалогові, а не прояву влади, обережності, а не несподіваності, тоді як, — казали нам, — віяння часу вимагали відваги, швидкості й твердості.

Однак у мистецтві ухвалення рішень, на мою думку, все залежить від обставин і контексту. Я завжди остерігався загальних законів, а вирізняв конкретні ситуації. Несподіваність дає велику перевагу в разі силових дій, щоб не дати змогу противникові підготуватися до відпору — і в цьому полягала суть моїх рішень щодо дій у Малі та на Близькому Сході. Проте подібною ж мірою потрібні узгодження й компетентна оцінка ситуації, щоб бути певним у правильності політики — і я дбав про це, коли впроваджував свою економічну стратегію. Тоді, коли я хотів рухатися надто швидко, як це було із законами про працю, я мусив за це платити.

Зате я ніколи не грав із часом і не допускав думки, що людей треба обманювати. Я знав, що й без того коротке п'ятиріччя давало часу менше,

ніж виходить за календарем. Тож уже в липні 2012 року були визначені основні заходи для збалансування державного бюджету. У листопаді того ж року була запроваджена політика, зорієнтована на пропозицію. У грудні 2012 року була визначена наша промислова політика. Мені можна дорікати за мої рішення, за їхнє обґрунтування, їхній зміст, їхні наслідки. Але не за час, що знадобився для їхнього ухвалення. Це стосувалося напрямів економічного розвитку. І це мало ще більше значення у військових діях.

Небезпечні операції

Одинадцятого січня 2013 року в зеленому салоні, суміжному із моїм кабінетом, з високими вікнами, що виходять на злегка тремтячу крону дерев, мені потрібно ухвалити рішення про дві операції. На півночі Малі колона озброєних кулеметами й мінометами джихадистів рветься до основної дороги, яка сполучає північну частину країни з південною. Малійські сили не витримують. Захопивши Томбукту, Гао та інші міста пустелі, ісламістські бойовики пішли у блискавичний наступ. Вони можуть дістатися Бамако за кілька годин, вибити регулярні війська і перетворити місто на столицю терору, яка загрожуватиме всій Західній Африці. Зупинити їх може вступ у дію Франції. Проте операція ця видається складною і жорстокою. На Раді оборони я ставлю запитання нашим військовим начальникам.

— За який час їхня колона може дістатися Бамако?

— Три або чотири дні. Можливо, менше.

— Коли ви можете бути в цій зоні?

— За добу, якщо діяти з повітря. Пізніше, якщо потрібно буде розгортати підрозділи на землі.

— Які ризики втрат?

— Втрати будуть уже з перших годин.

Отже, ударів з повітря не вистачить. Питання, що стоїть переді мною, може мати тяжкі наслідки. Потрібно ввести в дію наші сухопутні сили, щоб відкинути нападників, витіснити джихадистів у пустельні простори Північної Африки, а потім переслідувати їх, щоб забезпечити цій відважній країні громадянський мир, гарантом якого виступила Франція. У разі невдачі тупцювання на місці паралізує наші сили й вестиме до зневіри з боку громадської думки. Військові начальники нічого не приховують. Вони доповідають про труднощі, оцінюють шанси. Я відчуваю з їхнього тону, що вони побоюються людських втрат. Усупереч багатьом усталеним думкам, генерали не зятяті підбурники до війни. Більше за все вони турбуються про життя своїх солдатів і завжди прагнуть не зашкодити цивільному населенню. Вони впевнені у своїх силах, але в таких зіткненнях може виникнути щось непередбачене, і найкращі вироблені плани будуть порушені. Вирішувати потрібно швидко, попри завісу невідомості, яку сучасні засоби розвідки не в змозі прорвати повністю.

Малійський президент Діонкунда Траоре вже звернувся до нас із хвилюючим закликом. Він —

єдиний легітимний представник влади в цій дружній країні. Він — учений, навчався в Німечці, потім зайнявся політичною діяльністю в Малі. Він — мужня людина. У травні 2012 року на нього напав вороже налаштований натовп, увірвавшись до його кабінету. Він отримав поранення в голову, і його кинули там, вважаючи мертвим. Після лікування у Франції він повернувся до Бамако, усвідомлюючи загрозу, що нависла над його країною. Його голос у телефоні суворий, стривожений. Ми одразу переходимо до головного. «Якщо ви не втрутитесь, Бамако захоплять, і вся Західна Африка буде дестабілізована». Він додає, що колона рухається швидко, і наміри її зрозумілі. Я телефоную до керівників сусідніх африканських країн. Усі вони підтверджують абсолютну необхідність наших дій.

Нічого не робити, значило б пожертвувати стратегічною територією і покинути вірного союзника, дати змогу джихадистській чумі розповсюджуватися. Але вдатися до дій, значить вкинути Францію в далекий конфлікт, вочевидь, пов'язаний із розпадом держави в Лівії. Це значить також вирішувати на тривалий час долю численних сімей, яким доведеться оплакувати втрату чи поранення когось із їхніх родичів, що воюють у французькій формі. У мене є кілька хвилин на ухвалення рішення. Після певного часу буде вже надто пізно. Терористи рватимуться до Бамако. Вибити їх звідти в короткий час не вдасться, і для цього потрібно ввести в дію значні сили. Я вирішую розпочати операцію нашими силами, і телефоную малійському президентові. Він зізнається мені, що в нього

полегшало на душі і гарантує співпрацю його армії. Країни Західної Африки запевняють мене у своїй підтримці, бо без цього нічого неможливо було б зробити.

Нічний десант

За збігом обставин у той самий час наші розвідувальні служби після кількатижневих зусиль розшукали в Сомалі окрему будівлю біля узбережжя, де бойовики, угруповання ісламістських бойовиків «Аш-Шабаб» кілька місяців утримували одного з наших агентів, Дені Алекса (конспіративне ім'я). Того ж таки 11 січня за тим самим столом своїм тихим голосом доповідає начальник Генерального директорату зовнішньої безпеки. Він запевняє мене, що в разі нічної висадки спеціальна група його служби зможе непомітно наблизитися до будівлі, оточити її і визволити нашого працівника.

Справа складна, і успіх її непевний. Але якщо ми нічого не робитимемо, нашого співвітчизника обов'язково стратять або перевезуть в інше місце. Мені доповідають, що його колеги одностайні в тому, що треба здійснити «виїмку» і що вони ретельно підготувалися. Родину працівника попередили. Його рідні теж бажають, щоб було випробувано все для його порятунку. Кожен із нас на цій нараді знає, що з Алексом поведуться жорстоко, і його мукам немає кінця.

Я в мить уявляю, що станеться одразу ж, коли щось піде не так. Нашого працівника вб'ють.

Бойовики виставлять його тіло як трофей. Але я беру себе в руки, щоб не виказати назовні нічого з того, що мене хвилює. Наші вороги — фанатики, цинізм звичний для них. Франція не повинна показати жодної слабкості, жодного сумніву. Я глибоко впевнений: у цьому протистоянні ми маємо виявити безстрашність. Фізичну відвагу наших бійців, які невтомно тренуються, щоб забезпечувати нашу безпеку. Моральну мужність нації, яка має усвідомити, що може зазнати болю. Мужність політичного керівництва, нарешті, яке має підвестися на висоту питання, що виходить за межі інтересів скороминущих більшостей. У цій довготривалій битві можуть бути тільки короткочасні затишшя. Розглядаю надані мені плани і даю свою згоду.

Під вечір у виголошеній по телебаченню заяві я оголошую про нашу військову операцію в Малі. Звичайно, я нічого не кажу про Сомалі. Військові працюють. Весь вечір мене інформують про перші пересування наших сил. Коли я повертаюся додому, начальник спеціального штабу генерал Пюга повідомляє мені нові деталі. Знаю, що цю мою ніч перериватимуть новини зі Сомалі, де наші бійці висаджуються на берег і починають просуватися до місця, де утримують Алекса. Намагаюся заснути, знаючи, що спатиму недовго. Мені треба зберігати кожної миті ясний розум, щоб бути готовим реагувати залежно від обставин.

Я чекаю недовго. Генерал Пюга телефонує мені на мобільний. У нього стривожений голос. Операція в Сомалі провалилася. Із болем у серці я миттю думаю про заручника. У темряві ночі,

коли наші бійці наближалися до будівлі, де утримували Алекса, один із них зачепив ногою бойовика, що спав на землі. Пролунав постріл. Терористи прокинулися, зав'язався бій. Ефект несподіваності не спрацював. Ми взяли гору, але з перших же пострілів один із бойовиків убив нашого агента. Ми втратили ще двох бійців. Гірка невдача. Безмежний сум. Тим часом до мене надходять уже інші відомості.

Перемога в пустелі

У Малі перші удари з повітря увінчалися успіхом. Колону джихадистів зупинили, розбомбили і невдовзі відкинули. Але в момент, коли наші бійці з повітряного десанту приземляються в Конні, щоб зайняти позиції, автоматна черга вразила в пах лейтенанта Дам'єна Буате, який керував вертольотом «Газель», і перебила стегнову артерію. Він помре за кілька годин у госпіталі. Цей 41-річний лейтенант, служба нації для якого була всім його життям, пішов на передову. Він став нашою першою втратою в героїчній самопожертві. Пізніше багато малійців називатимуть дітей Дам'єн Буате. За іронією історії, перший французький офіцер, який увійшов колись у Малі, теж звався Буате. У того, хто прийшов сюди колоніальним завойовником, і в того, хто прилетів захищати нинішнє Малі, були однакові імена. Коли я говоритиму з матір'ю лейтенанта Буате про її сина, вона скаже мені з гідністю й боєм: «Дам'єн робив свою роботу».

Кожного наступного ранку генерал Пюга заходить до мене в кабінет доповісти про просування наших військових. Наші наземні сили закріплюють лінію оборони в центрі країни, потім відбивають одне за одним міста півночі країни, захоплені терористами, а їх переслідують аж до гір, де ті ховаються. Схилившись над картою, яку розглядає Рада оборони, ми обговорюємо план подальших дій. Щоразу я вимагаю просуватись якомога швидше на північ, щоб символічно позначити перемогу і, головне, щоб уникнути масових убивств цивільного населення в Томбукту і Гао — головних містах півночі країни. Я ставлю також за мету захопити якомога більше джихадистів, бо інакше вони зможуть розчинитися в пустельних горах півночі, щоб проводити звідти нові напади. Військові стримують мою нетерплячість. Там, на місці, вони зазнають значних логістичних труднощів. Потрібно відновити роботу аеропортів, розмінувати території, укріпити відвоювані райони. Як завжди — і цілком справедливо — вони дбають найперше про зменшення ризиків. Ми отримуємо підкріплення військами сусідніх країн — Чаду і Нігеру, які мають досвід війни в пустелі. Ми просуваємось обережно, але швидко.

«Найкращий день мого політичного життя»

За кілька тижнів я вилітаю в Томбукту, легендарне місто, замордоване джихадистами. Мене супроводжує щасливий президент Траоре. Ми йдемо з ним вулицями з чіткими тінями до мавзолеїв

із червоного каменю, значною мірою знищених ісламістами. Нам показують давньоісламські манускрипти, які пощастило врятувати. Ці унікальні документи несуть мудрість, яку фанатики ненавидять, мудрість релігії терпимості. На площі на виході зібрався натовп людей, і мої охоронники непокояться, адже джихадисти могли залишити в тилу убивць або вдягнути на якусь жінку чи дитину пояс із вибухівкою. Ми відчуваємо, однак, що люди вийшли до нас із доброзичливістю і вдячністю. Вони зазнали всіляких мук: на їхніх очах відрубували руки, катували за прості жести, відрубували голови... За ними немилосердно стежили, терор не припинявся ні на день. Вони бачили, як утікали вдягнуті в чорне бойовики, а нині вони бачать президента Французької Республіки, такої далекої й такої близької. Якесь жінка кидається до мене і довго обнімає мене. Люди співають, сміються, вигукують «Спасибі, Франціє!». Радість передається всім, і я забуваю найелементарніші правила безпеки, щоб поринути в ці нестримвані радощі. На Францію дивилися колись як на пихату або покровительську країну. Вона — визволителька. З нашою допомогою Малі повертає собі свою цілісність і гідність. Президент Траоре, який з такої нагоди звертається до мене на «ти», сам вражений цими палкими поривами.

— Ти популярніший за мене, — вигукує він зі сміхом.

— У Малі, — відповідаю я.

Потім ми вилітаємо військовим літаком до Бамако. Летимо низько над пустелею. Вохряні

піски коливаються, як море, тварини біжать з-під крила. Зеленими плямами на піску окреслюються оази, де інколи можна розгледіти маленький караван верблюдів, неначе в застиглому навіки часі. Оманлива картина: гієни й шакали, що ховаються серед оголених скель, далеко не найбільш небезпечні в цих пейзажах, гідних Рене Кайє² чи отця Фуко³. Божевілля людей перетворило цю голу природу в поле битви. Траоре, схилившись до ілюмінатора, — ніби багатослівний гід. Він роз'яснює мені тонкощі малійської політики, де пустеля — це земля усіх традицій. Малійці сповідують миролюбний іслам, але на них насаджають сектанти зі своїм середньовічним культом. Релігійна й політична єдність населення не може приховати непримиримі суперечності між північчю і півднем. Влада Бамако намагається зберегти їхнє місце за племенами, де кожний вождь отримує почесний адміністративний ранг, але цього не вистачає, щоб угамовувати пристрасті й вимоги.

Малі ніяк не може покінчити зі своїми потрясіннями, мирна угода ніяк не може набрати силу, і наших солдатів у рамках операції «Бархан» продовжує обстрілювати ворог. Але на той час ісламістські вбивці відкинуті далеко в гори півночі, і їх переслідують малійські, чадські, нігерійські

² *Рене Кайє* (1799—1838), французький мандрівник, першим із західних дослідників зміг відвідати місто Томбукту й повернутися з нього.

³ *Шарль-Ежен де Фуко* (1858—1916), монах-трапіст, пустельник, дослідник Африки.

та французькі сили. Невдовзі вибори забезпечать урядові демократичну легітимність, яку знівечив березневий державний переворот 2012 року.

У Бамако на великому перехресті звели тимчасову саморобну трибуну, щоб ми могли виступити перед людьми. Піднімаюся на неї і шукаю очима підставку, стиснутий з усіх боків радісною юрмою, залишаю в кишені аркуш із написаною промовою. Я маю говорити від серця. Першим виступає президент Траоре, демонструючи гарне красномовство. Я імпровізую під впливом нестримного ентузіазму навколо мене. Віддаю пошану малійським солдатам, які двічі приходили на допомогу Франції у складі славетного підрозділу під назвою «Сенегальські стрільці». «Я тут, щоб віддати цей подвійний борг». Ці слова йдуть прямо до серця малійців, чиї діди або батьки ризикували своїм життям на полях битв старої Європи. Далі додаю: «Це найкращий день мого політичного життя». Ця фраза викликала подив у Франції, де вважається, що внутрішні справи або ж моє обрання президентом заслуговують більше, ніж цей мій вияв гордості. Проте я не відмовляюся від неї. Франція показала, що здатна діяти без прихованих думок, без того, щоб якісь другорядні інтереси затьмарювали її дії, з єдиною метою гарантувати безпеку в регіоні та послужитися справедливій справі. Рішення, ухвалене за кілька хвилин у позолоченому кабінеті Єлісейського палацу, змінює долю народу і утверджує перемогу демократії над варварством. Якщо політика має якийсь смисл, то він лежить саме в цьому.

Прийом, влаштований мені населенням, був найкращою нагородою. Трішки раніше місцева влада підготувала для мене більш несподіваний подарунок: верблюда. З породи тих, які дають змогу перетинати найдовші пустелі, а це в політиці корисно.

Кілька днів потому зовсім інша атмосфера. Я їду до групи, що в печалі повернулася зі Сомалі, намагаюсь якось підтримати сім'ї, які втратили дорогих близьких. Загиблі бійці, так само, як і їхні товариші, працювали у глибокій таємниці, далеко від чужих очей, далеко від почестей. Усі вони виконують завдання, які наражають їх на найбільші загрози, а значить і на смерть. І якщо вони гинуть, то їхня загибель має залишатися такою ж непомітною, як і робота, яку їм доручили. Так було і того разу. Нікому не стали відомі прізвища цих мужніх бійців. Невідомість супроводжує їх до кінця. Інколи їхні близькі дізнаються про їхню роботу тільки в момент трагедії, яка обрушується на них. Тому мій прихід до них у майже потаємній обстановці є для мене способом відзначити роль цих героїв, які обрали для себе непомітність. Не можна забути їхню пожертву.

Тривога заручників

Під час операції в Малі я не переставав боятися за життя наших співвітчизників, утримуваних місяцями, а то й роками десь у темницях Сахелю. Віддавши наказ на дії, я побоювався, що терористи

помстяться на них. Цього не сталося. Не з гуманних причин: заручники залишаються насправді в очах цих більш корисливих, ніж думають, фанатиків, розмінною монетою, джерелом грошей і зброї. То що — розпочати перемовини, щоб добитися їхнього звільнення? Я не був схильний до цього. Держава могла посприяти певним контактам. Але не могло йтися про переговори з противниками, з якими ми боремося і які воюють із нами. Я сподівався, що ми зможемо повернути полонених. Думаю, утім, що наші бійці пройшли зовсім поряд із ними, коли прочісували печери в гірських масивах пустелі.

Я неодноразово спілкувався із сім'ями заручників. Їм тяжко жити, нічого не знаючи про своїх близьких, чекати у страху і невідомості їхнього повернення додому, яке весь час відкладається. Сповнені рішучості домогтися за будь-яку ціну звільнення дорогих їм людей (а я на їхньому місці хіба б діяв інакше?), вони висловлюють своє хвилювання часто із бурхливим запалом. Але на моїх плечах держава. Я не можу переступити за межу, яку сам позначив. Ці слова важко вимовляти, а ще важче і навіть нестерпно чути. Дивлюсь на цих людей, що йдуть з Єлисейського палацу, пригнічені чеканням, але я не зміг пом'якшити їхню тривогу і вгамувати їхній біль.

Я маю вжити всіх можливих заходів, щоб звільнити бранців, тому шукаю підтримки в наших африканських друзів. Справі сприятиме розсудливе посередництво президента Нігеру Махамату Іссуфу. Наші співвітчизники з Арліта⁴ дістають

⁴ *Арліт* — місто в Нігері, відоме покладами урану.

нарешті свободу. Я зустрічаю їх в аеропорту. Немає більш приємної хвилини для президента, ніж бути присутнім при зустрічі сімей, розлучених лихом. Мені випало декілька щасливих нагод пережити такі хвилини. Згадую чотирьох журналістів, що були викрадені й утримувалися в Сирії бойовиками ІДІА. У таку мить заручники неначе забувають про всі жахи полону, про тривожне очікування вбивства, про всі побиття, образи, скруту, приниження. Вони обнімають своїх рідних і розмовляють із ними так, неначе поїхали від них учора, немовби за той час, що вони летіли в літаку під захистом французьких військових і службовців, що їх супроводжували, вони стерли з пам'яті пережитий ними кошмар. Пізніше напруга повернеться разом із наслідками перенесеного, які виливаються в надзвичайно тяжкі травматичні удари. Їх потрібно оточити увагою, спостерігати, залучати до догляду за ними найчастіше спеціалізованих фахівців. Ейфорія повернення маскує рану, яка кровоточить у глибині душі.

Я тримаю в собі більш переплутані думки. Ці люди наражалися на великий ризик, коли виїздили в райони, де недалеко війна. Їхнє бажання продовжувати свою роботу, знаючи про наявні поряд загрози, свідчить про безперечну сміливість. Але це змушує також державу, близьких, спецслужби, компанії, в яких вони працюють, до значної мобілізації сил, щоб їх урятувати. Іноді нам це не вдається, і я пам'ятаю сім'ї, яким мені довелося повідомляти про смерть когось із заручників після того, як наші солдати знайшли його тіло.

В усіх випадках горе посилюється нерозумінням. Державні інтереси важать мало перед нещастям. Мій обов'язок — забезпечити ці інтереси і разом з тим з повагою ставитися до людських почуттів.

Великі промислові маневри

На рішення президента чекають у багатьох інших галузях, окрім тих, що належать до його прерогативи. До нього звертаються щоразу, як те чи інше підприємство переживає труднощі, здатні поставити під загрозу майбутнє технологічного ланцюга, регіону, стратегічно важливого виробництва. Тут теж доводиться розв'язувати болісні дилеми.

Найбільш символічним прикладом таких складних і сповнених смыслом рішень була доля металургійних виробництв Флоранжа. Компанія «Mittal», що стала одним із головних акторів цього сектору, вирішила закрити доменні печі в цьому лотаринзькому місті з давніми промисловими традиціями. Рішення спричинило шок національного масштабу для робітників цих підприємств, але також і для значної частини громадськості, яка з розпачем спостерігає за тим, як наші виробничі потужності зазнають загроз, скорочуються, інколи виводяться з експлуатації під ударами безжальної міжнародної конкуренції. Під час своєї кампанії я підтримав робітників, що боролися за свої права. Виступав тоді з вантажівки і сказав, що в разі, якщо мене оберуть, то проведу закон, за яким компанія, яка

зупиняє виробництво, буде зобов'язана перепродати його будь-якому покупцеві, котрий побажає його придбати. Цю пропозицію схвально сприйняли, хоч вона й не містила, всупереч тому, що могли казати, зобов'язання відновити роботу доменних печей. Я ніколи не думав, що держава може раптом перетворитися в металурга. Закон «Флоранж» був дійсно ухвалений. Він надавав юридичні можливості всім працівникам у разі свідомого припинення виробництва.

Залишалось питання майбутнього Флоранжа. Восени 2012 року я приймаю в Єлисейському палаці Лакшмі Міттала. Це вишукано вдягнутий чоловік, позбавлений сентиментів. Він говорить м'яким голосом, але суворі речі. Відмічаю для себе, що він дбає про свій імідж, імідж індійського підприємця, який спромігся стати одним із світових лідерів у металургії. Він не має бажання бути мішенню. Пояснює, що ціни на сталь дуже впали, і він не може утримувати всі доменні виробництва своєї компанії. Він підтверджує, що печі Флоранжа найменше інтегровані в його виробничий процес і мають бути остаточно зупинені.

Я вважаю за потрібне говорити з ним твердо. Пропоную знайти покупця, а в разі якщо такий не знайдеться, даю зрозуміти, що держава готова націоналізувати комбінат у Флоранжі, змусивши тим самим компанію «Mittal» позбутися його. Своім масляним голосом Лакшмі Міттал відповідає, що нам доведеться тоді придбати також і всі французькі підприємства компанії, на яких працюють зо 20 тисяч людей. Бо він виїде з нашої країни.

Такий перехід до крайнощів має свої межі. Чи справді можемо ми, як це настійливо пропонує Арно Монтебур⁵, перебрати на себе такі великі підприємства, інтегровані у транснаціональну компанію і залежать від неї в питаннях збуту продукції та самого функціонування? Погроза за-слуговує на те, щоб нею помахати, і я із задоволенням це роблю. Проте я знаю, що наша мета — це збереження робочих місць. Мені здається, що є можливість досягти цього іншим способом.

Я знову зустрічаюся з Мітталом у листопаді. І вже вимальовуються умови нової угоди, і невдовзі вони будуть готові, обговорені, і їх подасть Жан-Марк Еро. «Mittal» зобов'язується повністю зберегти робочі місця, анулює свій план скорочень і передбачає інвестувати 180 мільйонів на модернізацію устаткування. На підприємстві робітники болісно переживають звістку про підтвердження зупинки доменних печей. Едуар Мартен, представник Французької демократичної конфедерації праці, поспішає кинути в телекамери слово «зрада», попри те, що уряд домігся компромісу, який повністю зберігає робочі місця металургів і забезпечує майбутнє Флоранжа. Я був упевнений у правильності свого рішення. На мені лежав обов'язок і відповідальність за угоду з компанією «Mittal» та звіт за неї перед робітниками.

Тому я двічі їздив у Флоранж пересвідчитися в точному виконанні зобов'язань. Вони були дотримані й навіть у більшому обсязі, оскільки ін-

⁵ *Арно Монтебур* — французький політик-соціаліст, міністр промислового відновлення в 2012—2014 рр.

вестиції невдовзі перевищили 180 мільйонів, і були створені нові робочі місця. Нині діяльність цих підприємств по-справжньому поновлена, ринок металопродукції виправився, і компанія «Mittal» ще більше посилила свою діяльність у Франції. У доменному цеху в Юканжі був створений державний науково-дослідний металургійний центр — символ перетворень цієї промисловості. Едуар Мартен, що став тим часом європейським депутатом, справедливо висловився з цього приводу: «У підсумку боротьба принесла результат». А щодо Флоранжа, то, всупереч поширюваному помилковому враженню, його було врятовано!

Закрити Фессенайм

Ухвалювати рішення — це зв'язувати країну надовго певними зобов'язаннями. Особливо це стосується енергетичної галузі. Я ставив ціль скоротити частку ядерних станцій у виробництві електроенергії до 50 % до 2025 року. Також висловився за закриття Фессенаймської АЕС — першої станції, введеної в експлуатацію вже понад сорок років тому.

Громадяни думають, що якщо президент пообіцяв закриття, то воно має відбутися як не сьогодні, то завтра. Усе, однак, набагато складніше. Щоб досягти бажаного результату, треба пройти численні етапи. Перш за все довелося ухвалити закон про енергетичний перехід 2015 року. Потім розпочати переговори з компанією ЕДФ для

визначення розміру компенсації наслідків закриття АЕС. Сеголен Руаяль⁶ упоралася з цим, якнайкраще захистивши інтереси держави. Нарешті, і це не було найлегшою справою, потрібно було умовити правління компанії ЕДФ подати заяву про припинення дозволу на експлуатацію Фессенаймської АЕС. Цей документ робив закриття станції неминучим. Тож я зважив за доцільне затвердити його декретом, що був оприлюднений 8 квітня 2017 року, тобто за місяць до закінчення терміну мого мандата.

Попри те, що компанія ЕДФ належить до державного сектору і більша частка її капіталу належить державі, її правління не підпорядковується президентові Республіки. Я не міг змусити їх ухвалити це рішення. Мені належало переконати президента ЕДФ Жана-Бернара Леві, якого я ж сам і призначив на цю посаду. Слід мати на увазі, що це підприємство вміє діяти всією своєю вагою, щоб захистити те, що воно вважає своїми інтересами, забуваючи інколи при цьому, що стратегічні напрями в галузі енергетики визначаються політичною владою. Мені доводилося неодноразово нагадувати про це. Зокрема і цього разу.

Для точного дотримання мого зобов'язання закрити Фессенайм доведеться дочекатися введення в експлуатацію на АЕС у Фламанвілі реактора

⁶ *Сеголен Руаяль* — французька політична діячка-соціалістка, міністр навколишнього середовища (1992—1993), міністр з питань шкільної освіти (1997—2000), міністр зі справ сім'ї, дітей та інвалідів (2000—2002). З кінця 1970-х до 2007 р. — цивільна дружина Франсуа Олланда.

з водою під тиском, тобто завершення цієї подвійної операції має бути відкладене до 2019 року. Таким чином, від оголошення про рішення до його виконання мине понад п'ять років. І не через слабкодухість чи затягування. Не через повільний хід адміністративної машини чи з причини політичних перешкод, а через необхідність дотримуватися встановленого порядку. І парадоксом тут є те, що один із блоків Фессенайма вже майже два роки як виведений з експлуатації!

Я свідомий того, що ці в цілому незрозумілі терміни шкодять публічному іміджу. Вони дають змогу демагогам усіх видів (а вони можуть бути і серед екологів) кричати про безсилля і навіть про брехню влади. Нині уряд в особі Ніколя Юло⁷ відклав до 2030 року чи 2035-го (не зрозуміти точно, наскільки) зменшення частки атомної енергії у виробництві електроенергії до 50 %. Я висловив жаль, що такому актові не передували парламентські дебати і не була визначена жодна нова дата. Я зрозумів, яку вигоду з цього отримує влада. Вона не аж така незначна: ідеться про те, щоб не вказувати, які станції закриватимуть і які продовжуватимуть функціонувати. Але настане день, коли цю правду доведеться викласти як робітникам, так і місцевим депутатам, яких це стосується.

З цього досвіду випливає урок, який може бути корисний для інших. У рішенні головне не час, який знадобиться на його виконання, а його

⁷ *Ніколя Юло* — французький державний і політичний діяч, міністр комплексних екологічних перетворень (2017—2018).

незворотність. Перед лицем таких важливих питань, як ядерна енергетика і енергетичний перехід, чергування влади має ставити під питання ухвалені рішення тільки в мінімальному обсязі. Державне керівництво має своїм обов'язком забезпечувати узгодженість і наступність, бо інакше воно обтяжить націю непотрібним фінансовим тягарем, на який накладатиметься ще й політична ціна, яка підриває довіру до держави.

Урятувати ядерну промисловість

Ухвалювати рішення — це також і брати на себе помилки минулого. Мені довелося разом із моїми урядами рятувати ядерну промисловість, якою наша країна законно пишається так само, як і своїми технологічними досягненнями. Однак коли ми прийшли до влади, компанія «Арева» мала великі збитки — десь 5 мільярдів євро на 2014 рік — і за браком інвестицій перебувала під загрозою краху. Це було неприпустимо як з огляду на нашу енергетичну незалежність, так і з огляду на своєчасне виконання контрактів, укладених із країнами — нашими партнерами, зокрема, з Китаєм. Я вирішив, отже, провести переговори між «Аревою» й ЕДФ та рекапіталізувати компанію. Паралельно з цим я дав згоду компанії ЕДФ на підписання великого контракту з будівництва атомної електростанції в Хінклі-Пойнт у Великобританії на суму 22 мільярди євро, а це забезпечить компанії, попри стримане ставлення

до цього всередині неї, розвиток її експортних можливостей.

З цими складними питаннями французи обізнані мало, хоча вони визначають наші джерела постачання енергоресурсів і безпеку наших електростанцій. За своєю природою вони належать до поля відповідальності президента, зважаючи на наявність державного капіталу у відповідних компаніях (ЕДФ, «Арева» тощо), але також і беручи до уваги значення, що його має ядерна енергетика в цивільній і у військовій сферах.

Я часто обмірковував рішення, прийняте Жоржем Помпідю⁸ 1973 року, коли він запропонував ЕДФ створити парк електростанцій, який дав би змогу Франції зменшити свою залежність від нафти і виробляти дешевшу електроенергію. Він визначив шлях розвитку нашої країни на сорок років і виробив політику, якої дотримувались його наступники. Моїм бажанням було прискорити підйом відновлювальної енергетики і зберегти наші передові позиції в ядерній галузі. Я бажав би, щоб мої рішення залишилися цінними для наступних поколінь так само, як і рішення президента Помпідю.

Компанія PSA: від агонії до слави

Мені довелося ухвалювати й інші рішення стосовно підприємств, чиє розташування або авторитет поставили їх під вогонь критики.

⁸ *Жорж Помпідю* (1911—1974) — президент Франції у 1969—1974 рр.

2012 року компанія PSA перебуває у стані агонії. Її керівник Філіп Варен попереджав мене про це телефоном під час виборчої кампанії.

Я зрозумів тоді, що він відтягував із легко зрозумілих причин оголошення про звільнення працівників. У липні цієї обережності в нього вже немає. Він повідомляє, що будуть ліквідовані 8 000 робочих місць, а завод в Ольне-су-Буа закриють. Загроза нависла також і над Реннським заводом. Я виїжджаю туди влітку і зустрічаюся з делегацією робітників, які діляться зі мною своєю рішучістю битися за свою марку, яка набула емблематичного значення в історії французького автомобілебудування. Як зараз, бачу перед собою жінку у сльозах, котра каже мені, що ніколи не працювала на інших підприємствах. PSA — усе її життя.

Пізніше мені стане відомо, що попереднього року були виплачені великі суми дивідендів, незважаючи на фінансовий стан підприємства. У вересні PSA виходить із системи фондового індексу CAC 40, і її акції падають до менше ніж 5 євро. Якщо нічого не вжити, на підприємство чекає крах. Щоб уникнути найгіршого, уряд за поданням П'єра Московісі⁹ гарантує кредити банку «PSA Finance». А 2014 року настає потреба змінити управління. Я погоджуюся на те, щоб держава увійшла в капітал компанії на 750 мільйонів євро поряд із китайським акціонером. Та для цього треба ще переконати сім'ю Пежо. Я приймаю

⁹ П'єр Московісі — французький політик, міністр фінансів у 2012—2014 рр., міністр з європейських справ у 1997—2002 рр.

Їх одного вечора в Єлисейському палаці і прошу їх скоротити їхню частку до 14 %. Вони погоджуються, скріпивши серце. Проте навряд чи вони потім пожалкували про цей крок. Нині компанія PSA інвестує, наймає робітників, експортує, заробляє прибуток і розробляє автомобілі завтрашнього дня. Більше того, компанія диверсифікує своє виробництво, поступово позбувається дизельних двигунів і купує своїх конкурентів: «Опель» і «Воксхолл». Це надзвичайний успіх. Його досягнуто завдяки кваліфікованим керівникам і робітникам, які пішли на великі жертви, але з гордістю бачать тепер, як зростає зайнятість і надходять нові замовлення. Та 2017 року держава перепродає свою частку в капіталі компанії Державному інвестиційному банку з прибутком у майже мільярд євро. Інтереси держави були збережені. За п'ять років з підприємства на межі краху, труднощі якого позначили початок моєї президентської діяльності, PSA знову стала однією з наших промислових перлин. Цього разу вистачило лише одного п'ятиріччя.

Продаж компанії «Альстом»

Менш однозначним було рішення, ухвалене мною влітку 2014 року щодо компанії «Альстом». Її акціонер — компанія «Буїг», якій мій попередник запропонував увійти в капітал «Альстома», вирішила вийти з неї, щоб краще зосередитися на своїй діяльності в галузі телефонії. «Буїг» на той

час уже кілька тижнів конфіденційно консультувався з американським концерном «Дженерал Електрик» про те, аби продати йому свою частку в енергетичній діяльності компанії «Альстом». Надзвичайний випадок, але державу про це не інформували: ми опинилися перед нестерпним докочаним фактом.

Я викликаю, отже, керівників і Мартена Буїга. Ми прагнемо добитися гарантій щодо збереження робочих місць і виробництв. У той самий момент інтерес до «Альстома» виявляє також і «Сіменс». Це змагання полегшує нам справу, і ми можемо, відповідно, підвищити рівень наших вимог. Міністр промислового відновлення Арно Монтебур рішуче вступає в дію і з допомогою Еммануеля Макрона він оцінює наявні пропозиції. Одна з них має системну перевагу, оскільки «Дженерал Електрик» уже працює у Франції, зокрема, має виробництво у Бельфорі. Інша пропозиція може позитивно вирізнитися тим, що створює інтегровану франко-німецьку компанію, але під керівництвом «Сіменса».

Рішення — за державою, хоча в цьому разі йдеться про приватних акціонерів. Рішення має ухвалюватися не за них, не прямо, а чітко показуючи, проти кого держава виступатиме. Я повідомляю, що мою згоду має «Дженерал Електрик». В американській пропозиції передбачається створення 1 000 робочих місць разом із захистом наших стратегічних інтересів. Після підписання цієї угоди «Дженерал Електрик» зазнала тяжких збитків і змінила свого керівника Джефрі Іммельта, з яким

я вів переговори. Я наполог свого часу над контролем за цією угодою і передбачив штрафні санкції в разі невиконання взятих зобов'язань. Державі належить застосувати захисні застереження. Трапляється, що новий президент має відстежувати виконання рішень свого попередника. Тим більше, якщо він заохочував до їхнього ухвалення, коли працював радником.

Оскільки за п'ять років були ухвалені важливі рішення, які визначали нашу безпеку або наше майбутнє і стільки разів змінювали життя моїх співвітчизників, я вивів з цього досвіду два уроки.

Перший стосується глави держави. Якщо він прагне залишатися на рівні, якого вимагає його обов'язок, він не має бути перевантажений кількістю справ, які кладуть йому на стіл. Вони займають його час, захоплюють його увагу і порушують бачення ним основного. Не всі справи однаково важливі у президентському розпорядку дня: призначення когось на посаду чи зовнішня військова операція, вирішення питань бюджету чи визначення стратегічного курсу, оголошення реформи чи її впровадження. Якщо прагнути братися за все, то не впливатимеш на ні що.

Другий урок спрямований на історію. Другорядні подробиці замінили собою смисл, на піну дивляться як на море. Щодо чиеїсь діяльності, то її глибину оцінює залишений нею слід. Важить не час, витрачений на ухвалення рішень. Важить їхня тривалість для спільного блага.

Поїздки

[■]

Щойно обраний президент злітає. Не в рейтингах, як можна було помітити, а просто в небо. Одразу після вступу на посаду мене захоплює вир міжнародних зустрічей і конференцій, які ведуть мене на далекі відстані.

За своє п'ятиріччя я здійснив понад сотню офіційних поїздок. На початку я просив, наскільки це можливо, планувати мої поїздки залізницею. Саме так, наприклад, я їжджу до Брюсселя. Але дуже скоро стають на заваді вимоги безпеки. Її легше забезпечити в літаку, ніж у поїзді. Отак за п'ять років я подолав десятки тисяч кілометрів повітряним шляхом.

Президентський флот

Для своїх поїздок президент має у своєму розпорядженні два різних за величиною літаки. Перший — спеціально обладнаний літак, який використовується для польотів на далеку відстань і може взяти на борт чималу делегацію. Другий —

десятимісний діловий літак, розрахований на короткі відстані. Ніколя Саркозі захотів свого часу, щоб у президента був індивідуальний літак, і він обійшовся в майже 180 мільйонів євро. Опозиція критикувала ці витрати, і в полеміку щодо цієї справи навели недобропорядні аргументи, мовляв, у літаку встановили піч для піци і ванну, хоча все це вигадка. Забувши про прозорість, президент сприяв поширенню безпідставних чуток. У Ніколя Саркозі це викликало добре зрозумілий гнів. За кожної нашої зустрічі він не упускав нагоди зауважувати мені насмішкуватим тоном, що я «добре користуюся його літаком». Маю визнати з легкістю і без докорів сумління, що потреби моєї роботи змусили мене прийняти цей літак.

Президентський літак — це «Аеробус» А330 із дальністю польоту 7 300 км, що позбавляє, таким чином, від незручностей проміжних посадок. Він поділений на три відсіки: перший — для міністрів і делегацій. У другому розташована їдальня, де можуть розміститися до дванадцяти осіб. Третій складається з маленького кабінету і спальні з просторим ліжком і душовою кабіною.

Таке облаштування дає змогу президентові працювати одразу в літаку, спокійно обідати з членами делегації і підтримувати постійний зв'язок із Парижем, оскільки можуть телефонувати в будь-який момент поїздки. Завдяки цьому він може бути готовий до роботи від самого початку візиту.

Мінська ніч

За час свого президентства я зустрічався з більшістю лідерів планети і аналізував їхню особистість. Найтруднішим був, поза сумнівом, Володимир Путін. Він увесь складений із м'язів і таємничості, може бути настільки сердечним і уважним, наскільки холодним і брутальним, завжди дивлячись на співбесідника поглядом синіх очей, яким він користується, або щоб підкупити, або щоб стривожити. Експансивний у вибухах сміху і цинічний у своїх судженнях, він промовляє безколірним голосом найрізкіші слова.

Як не згадати ту довгу ніч 11 лютого 2015 року у великій безликій залі Палацу незалежності Мінська, у Білорусі? Ми досягли тоді найвищої кризи, яка навалилася на Україну після повалення проросійського президента Віктора Януковича внаслідок заворушень, спричинених його відмовою підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом.

У червні 2014 року під час урочистостей на честь річниці висадки союзників 1944-го, я запропонував провести зустріч учотирьох за участі Ангели Меркель, Володимира Путіна і Петра Порошенка, новообраного Президента України. Цей «нормандський формат», що залучав двох основних керівників Європейського Союзу і обох головних дійових осіб конфлікту, мав визначити ефективні способи його розв'язання. Обраний на посаду після революції Майдану, український президент прагнув відстояти свою владу над усією країною,

тоді як дві східні області — Донецька і Луганська, підтримувані Росією, розпочали дії з відокремлення від України. Уражена вже відділенням Криму — української території, яка «обрала» для себе Росію, Європа не могла погодитися з таким розчленуванням країни.

Наміри Володимира Путіна були прозорі. Він хотів зберегти свій вплив на ці російськомовні регіони і максимально ослабити проєвропейську владу Києва. Після провалу першого перемир'я між українськими військами і сепаратистами бої розгорілися з новою силою.

Того дня в Мінську стоїть невідкладне завдання припинити бойові дії та виробити інституційний компроміс, який міг би зберегти єдність України. Конференція, що проходить на другому поверсі палацу, затягується, результатів немає. Це — мета, переслідувана російською стороною. Я швидко зрозумів, що Путін хоче виграти час і відтягнути перемир'я на якомога пізніше, щоб дати змогу сепаратистам оточити українські війська і захопити нові позиції. Ми з Ангелою Меркель пропонуємо продовжити переговори в меншому форматі, пропустити вечерю і швидко приступити до роботи.

Ангела Меркель не боїться Володимира Путіна, бо знає його добре і здавна. Вона вміє розмовляти з ним. А він ніколи не відмовляється від того, щоб подавляти її сумішню загроз, компліментів і спогадів. Приймаючи її в Сочі, він обов'язково кликав своїх собак, добре знаючи, що вона їх не зносить. Але вона має терпіння і давно знає, як

вести переговори. Крім того, у неї є одна надзвичайна особливість — її ніколи не бере сон.

«Ми не вечерятимемо», — каже Ангела, і я сприймаю це як неприємну, але необхідну жертву. Нам подають незугарні на вигляд бутерброди, і ми сідаємо навколо незручного низенького столика. Меркель бере папір і ручку. Порошенко залишається неприступним щодо суверенітету своєї країни, тоді як Путін обстоює необхідну автономію обох областей і прагне відтягнути на три тижні припинення боїв. Він тримається тим більше жорстко, що заперечує, ніби має прямий зв'язок із ватажками сепаратистів, і, під тим приводом, що не може вирішувати за них, вимагає провести консультації з ними, перш ніж укласти будь-яку угоду. Все це відбувається на тлі гуманітарної трагедії: конфлікт уже забрав життя 10 000 людей. За кілька місяців до того, в липні 2014 року, ракета, випущена проросійськими сепаратистами, помилково збила літак малайзійських авіаліній у Донецькій області, тоді загинули всі 298 пасажирів, у тому числі 80 дітей.

У процесі обговорення доводів Ангела Меркель не дає нікому, навіть своїм радникам, формулювати статті угоди. Такий у неї темперамент і спосіб дій: вона серйозна, старанна, пильна. Декілька разів загострюється тон між Порошенком і Путіним, який раптово дратується і загрожує просто роздавити війська свого співбесідника. І це рівнозначно визнанню присутності його сил на Сході України. Він одразу бере себе в руки.

Театр Путіна

Ми повертаємо дискусію до тексту угоди. Ангела схилилася над своїм папером, а я невпинно наводжу свої аргументи, домагаючись їхнього схвалення обома нашими головними дійовими особами, які поступово погоджуються, висуваючи при цьому незліченні заперечення. Ніч триває. Ми просуваємося повільно. О сьомій ранку, знехотя прийнявши багато положень угоди, Путін знову чіпляється за ідею віддаленого перемир'я. Ми зауважуємо, що Росія вже перебуває під європейськими санкціями, і якщо ми провалимо ці переговори, Євросоюз випустить новий залп обмежувальних дій. Він удає, що його це не бентежить. Потім, протримавши нас без сну всю ніч, він в останню мить погоджується на певне врегулювання. Ми домовляємося відкласти на чотири дні припинення збройних дій. Ухвалюємо рішення про відведення важких озброєнь і провести за ним обмін полоненими. Закріплена автономія для цих областей і передбачено внести зміни до Конституції, які дадуть змогу Києву ухвалити виборчий закон і відновити контроль над своїм кордоном із Росією разом із створенням демілітаризованої зони.

Проте в завершальну мить Володимир Путін раптом заявляє, що треба проконсультуватися з ватажками сепаратистів. Один із його емісарів вирушить до них спитати їхню думку: але де вони? В одному з мінських готелів, як нам про це сказано, чи в якійсь кімнаті поруч із нами? Хай там як, але ми їх так і не побачимо...

Путін виходить, а ми падаємо у крісла, і нас долає сон. Час іде, нічого не відбувається. Потім ми дізнаємося, що сепаратисти відкидають угоду і висувають до неї всілякі уточнення й гарантії. Уже 9-та година. Ми з Ангелою Меркель маємо їхати в Брюссель на засідання Європейської ради. Цього разу терпець нам уривається. Не може бути й мови, щоб погодитися з провалом. Ми вимагаємо знайти російського президента для останньої розмови. Поки ми дримали в нашій залі очікування, він улаштувався у великому кабінеті, мабуть, з комфортабельним ліжком... Він, вочевидь, відпочив там за ці дві години перерви і заходить у залу зі свіжішим, ніж у нас, виглядом.

Ми з Ангелою Меркель говоримо в один голос. Серед цього протистояння, попри втому, я констатую, що цього ранку переговори ведуть не тільки Німеччина і Франція. Тут уся Європа, єдина й рішуча Європа. Я переходжу конкретно до справи: «Ми провели всю цю роботу не для того, щоб на цьому зупинитися. Ідеться про долю сотень тисяч людей, які на Сході України переміщені й виснажені холодом і голодом. Вирішувати потрібно зараз». Різким тоном Ангела Меркель попереджає Володимира Путіна, що Росія опиниться в ізоляції надовго. Він сам збентежений. Він хотів виграти ще більше часу. Але він, безсумнівно, вважає, що угода дасть йому змогу повернути собі місце серед великих країн і перевести дух. Шляхом войовничої ескалації, яку він затіяв кілька місяців тому, він поглинув Крим, а його поплічники

укріпилися на Сході України. Перед цим, поза межами дискусій, він сказав мені, що не бажає поділу України, а хоче тільки «захистити російськомовне населення». Насправді його мета — це ослабити київську владу в тій надії, що пізніше до влади прийде нова команда, більш податлива щодо Росії і більш дистанційована від Європи. Найбільше він прагне завадити Україні приєднатися до Північноатлантичного альянсу та отримувати зброю, яка може змінити співвідношення сил.

Після того як він поставив цю трагікомічну сценографію, він вирішує прискорити переговори. Між російським і українським президентами у нашій присутності відбувається остання розмова. Я пропоную компроміс щодо дати введення в дію припинення вогню. Ангела Меркель виступає за внесення мінімальних змін у документ, терпеливо вироблений уночі. Володимир Путін виходить телефонувати. За кілька хвилин від підтверджує нам згоду, надану сепаратистськими ватажками, тими самими, про яких він на світанні казав, що не знає їх.

Цей документ — «Мінськ-2» — залишається чинним і нині. Сторони виконують його більш або менш добросовісно, хоча нові, більш спорадичні зіткнення усе ще закривають регіон. Він приніс подобу миру і зберіг принципову єдність України. Найгірше не сталося.

Ці прояви напруженості подавались як початок нової холодної війни між Росією і Заходом. Це не так. Звичайно, Володимир Путін хоче відновити зону впливу, якою вона була за радянської імперії.

Проте вже не йдеться про зіткнення між двома радикально протилежними суспільними системами. Це боротьба національних інтересів. Путін бажає бачити навколо своєї країни захисну зону з підкорених йому держав. Його тактика полягає в розпалюванні конфліктів його друзів із його противниками, а потім у їхньому заморожуванні. Відтак утворюється сіра зона на кордоні України, Грузії, Молдови, Азербайджану. Ці держави залишаються незалежними. Але вони ослаблені і через це піддаються на російську приманку.

Іншими словами, компроміси по гарячих слідах потрібні, але вони не розв'язують принципові питання: встановлюється крихкий мир, нав'язаний росіянами доконаний факт поступово стає нормою. Ми уникаємо війни, але надовго утверджуємо домінування. Коли Володимир Путін загрожує, то він робить це, щоб успішніше вести переговори. Він не завойовує, а «відгризає» потроху. Трагічний приклад Сирії — додатковий цьому доказ.

Близькосхідний барель

Тим самим методом, складеним із двозначності, з маневрування і з більш чи менш стримування наступів, він зміг відновити присутність своєї країни на Близькому Сході. Відмова Барака Обама від дій під час хімічних атак, скоєних сирійським режимом, була сприйнята Володимиром Путіним як знак того, що американці залишають регіон, де за Джорджа В. Буша вони нарobili

чимало лиха. Він оцінив наслідки цього рішення для всіх зацікавлених сторін регіону. Країни Перської затоки почали сумніватись у своєму головному союзникові. Іранці дозволили собі діяти напрому, не боячись, що будуть припинені переговори про майбутню угоду з їхньої ядерної програми. Сирійський режим вирішив, що може продовжувати бійню, раптово покинута поміркована опозиція радикалізувалася. Так був відкритий шлях, щоб Росія поновила контакти з усіма і вирішила діяти сама, уперше після фатального досвіду зі вторгнення в Афганістан 1979 року.

По гарячих слідах російський президент грає роль посередника і робить вигляд, наче домігся знищення запасів сирійської хімічної зброї. Насправді сирійський режим залишив значну її частину і все ще час від часу використовує її. У підсумку Асад поправив своє становище завдяки проіранським воєнізованим формуванням і підтримці російської авіації. ІДІЛ розбита, але сталося це завдяки арабо-курдській коаліції, підтриманій міжнародними силами. Таким чином, за браку ефективних дипломатичних зусиль, подібних за масштабом їхньому військовому втручання, західні країни дають змогу Росії одній скористатися політичною вигодою цієї складної ситуації. Вона викликає до себе сирійську опозицію або те, що від неї залишилося, щоб спробувати примирити її з режимом. Вона об'єднується з Туреччиною і дає їй змогу придушити курдів, хоча саме завдяки їм було переможено ІДІЛ. Вона заморожує будь-яке

загальне врегулювання кризи на Близькому Сході, щоб краще виправдати своє повернення в цей регіон.

Цей тривалий процес став болісним уроком для демократій. Перед ними стоять лідери, які розглядають свої інтереси в довгостроковій перспективі, мало вдаються до моральних міркувань щодо засобів, які вони застосовують, не знають жодного впливу на себе громадської думки і мають у своєму розпорядженні скільки треба часу, щоб досягти своєї стратегічної мети. Володимир Путін — один із світових лідерів, що може хизуватися найбільш вражаючим довголіттям у владі, і не видно жодної межі для продовження його влади. Тому він дивиться на своїх колег із сумішшю поблажливості й цікавості. Він думає в глибині душі, що вони лише тимчасові і залежать від медійних і політичних ризиків, які роблять їх уразливими. Він вважає їх легкодушними; самому йому невідомі душевні переживання. Він виніс з отриманого в молодості комуністичного виховання судження, усталені в радянській імперії, і відчуває до Сполучених Штатів антипатію, успадковану від холодної війни. Від удає зі себе також чутливого захисника християнства перед лицем ісламістської загрози і вісника духовних цінностей, яким загрожує моральний безлад, що йде із Заходу.

У всьому цьому я переконався наочно під час офіційного візиту до Росії наприкінці лютого 2013 року. Володимир Путін приймає мене у Кремлі. Мене супроводжує велика урядова делегація. Настає час обіду. Страви, які подають

нам, тактично витримані в дусі канонів французької гастрономії. Володимир Путін, вочевидь, радий приймати нас у цьому величезному палаці, де поєднуються відголоски царизму і сталінізму, з його високими стелями й товстими облупленими стінами. Ми торкаємося в розмові багатьох питань. Торкнувшись Сирії, я прямо кажу про свавілля режиму. Я критикую глухий кут, у який зайшла ситуація через підтримку режиму Росією. Я засуджую блокування Росією рішень Ради безпеки, коли вона накладає вето на будь-яку обов'язкову для виконання резолюцію. Він слухає, і його обличчя нічого не виражає. Раптом він вибухає нестримною критикою уявної безтурботності Заходу щодо ісламізму. «Але ж, — каже він, — ви все це вже пережили, ви, французи. Хіба алжирська війна не стала для вас уроком?». Я тим же тоном відповідаю йому, що це була насамперед війна за незалежність, що в ній не було нічого релігійного, що ми були тоді колоніальною державою, де спалахнуло національне повстання. Він скептично посміхається, свідомий того, що зайшов надто далеко у прагненні виправдати свою політику щодо Чечні або інших меншин.

Подвійна вечеря

За рік потому, 5 червня 2014 року, вже моя черга приймати його. Ми напередодні відзначення 70-ї річниці висадки союзників. Напруженість загострилася. Саміт «Великої сімки», що мав

відбутися в Сочі, був анульований. Було вирішено призупинити участь Росії в цій групі після анексії Криму. Я, однак, вирішив запросити російського президента на урочистості, заплановані в Нормандії. Попри наявну напруженість, адже як можна було б забути жертву мільйонів солдатів Червоної армії? Затримуючи німців на східному фронті, героїчно б'ючись у Сталінграді, а потім завдаючи тяжких втрат нацистам, вони сприяли висадці союзників і визволенню нашої країни. Це також нагода посадити Володимира Путіна поруч із новим українським президентом, аби він визнав його легітимність. Я мав на меті зібрати їх і Ангелу Меркель у замку Бенувіль, куди на обід були запрошені двадцять глав держав і урядів, що прибули на урочистості. Так через сімдесят років висадка союзників мала ще раз прислужитися справі миру.

Незадовго до нормандських урочистостей я запросив Барака Обаму до відомого паризького ресторану. Є моменти, коли дієта несумісна з політикою, і коли, як влучно зауважив Талейран¹⁰ на Віденському конгресі, кухарі йдуть на допомогу дипломатам. Це було двічі правильно, бо того ж дня я хотів поговорити ввечері з російським президентом. Залишалася тільки одна можливість: ще одна вечеря, але вже в Єлисейському палаці. Так і було зроблено. О 19-й годині, разом із нашими міністрами закордонних справ Лораном Фабіусом і Джоном Керрі, ми з Бараком Обамою смакуємо

¹⁰ *Шарль-Моріс де Талейран Перігор* (1754—1838), французький політик і дипломат.

страви, приготовлені знаменитим шеф-кухарем Гі Савуа, і починаємо глибокий аналіз планетарних питань літа 2014 року. Французька сторона притримує своє гурманство, знаючи, що нам доведеться віддати належне майстерності шеф-кухаря Єлисейського палацу трішки пізніше із Володимиром Путіним.

Президент Обама — людина, яка не сумнівається у власній харизмі, і вона в нього незаперечна. Як підказував мені один радник, що познайомився із ним, він насамперед «Барак Обама», особистість, ікона, сторінка історії, перший темношкірий американський президент. Він надзвичайний оратор, що вміє викликати емоції магічною силою слова, інтелектуал, здатний на найбільш вибудовані судження, які спираються на максимум інформації. Але тепло, яким він ділиться з натовпом людей, і ця усміхнена простота, яку він виявляє з рідкісним талантом і тонким чуттям спілкування, стираються в більш тісних зустрічах або в особистих контактах. Він зовсім не любить довірятися і ще менше любить показувати свої почуття. Він — гість дружній, але тримається стримано. Їсть він небагато і дбає про свою форму. Він ніколи не доїдає десерт, і коли йому подали сирну тарілку, він обережно відрізав маленький шматочок козячого сиру, який потім залишив на краю своєї тарілки. Неначе боявся поставити нас у вигідне становище в торгових переговах між Європою і Сполученими Штатами про сільськогосподарську продукцію... Адже Барак Обама, попри те, що він такий універсаліст,

ніколи не забуває, що він служить американським інтересам.

Сумка Володимира

Годиною пізніше зміна обстановки, співрозмовника й атмосфери. Ми з Лораном Фабіусом чекаємо в Єлисейському палаці на Володимира Путіна і його міністра Сергія Лаврова. Щоб розтопити холод зустрічі, російський президент не поскупився. Я кажу не про просування, на яке він готовий погодитися в пекучих питаннях, а про запопадливість, що її він бажає виявити до нас. Мій погляд зупиняється на сумці-термосі в його руці. Виявляється, що в ній лежить пляшка горілки, якою він хоче нас пригостити, подбавши про те, щоб вона була належної температури. У нього дуже добрий апетит і ніщо, схоже, не в змозі зіпсувати його хороший настрій. Він виголошує тости за славу франко-російську дружбу, за перемогу над нацистами і навіть за американців, яких він називає «янкі» з майже неприхованою іронією.

Підмога Наполеона

Крім того, що Володимир Путін ненаситний, він ще й жорстокий. Цього вечора він хоче бути люб'язним, і це йому, беззаперечно, вдається. Коли того вимагає ситуація, він вміє знаходити

потрібні форми і відкладає свої несподіванки. Ще один приклад цієї випробуваної методи мені дається по поверненні з поїздки до Казахстану 6 грудня 2014 року. Президент цієї країни, друг Франції, відколи Франсуа Міттеран здійснив до неї офіційний візит після проголошення незалежності, прагне полегшити мені роботу в справі посередництва щодо України. Він пропонує мені домовитися про зустріч із російським президентом і ручається, що переконає того пом'якшити свою позицію. Він пропонує організувати цю зустріч у Москві, коли я летітиму в Париж. Я відповідаю йому, що я не прохач, що цей жест має зробити Володимир Путін, і він матиме сенс тільки, якщо в нього є пропозиції з розв'язання кризи. Президент Назарбаєв погоджується на це і запевняє мене, що доб'ється прориву.

Під час прощання він просить мене вдягти традиційне вбрання його країни — бежеву шубу і чудову шапку як за поруку наших прекрасних стосунків. Я охоче погоджуюсь, і на мене одразу напинають цей одяг. Подія буде увічнена фотографією і сприятиме моему визнанню в соціальних мережах. Дипломатія варта була того, щоб піти на цей грішок елегантності.

Я свідомо поставив свої умови щодо зустрічі з Володимиром Путіним. Вона має проходити в неформальній обстановці, не у Кремлі, а в якомусь із салонів аеропорту нашої проміжної зупинки. Ми сідаємо в Москві, і при виході з літака мене зустрічає Володимир Путін і проводить мене з делегацією до зали із відверто тоскним оздобленням,

спеціально підготовленої на цей випадок. Ми починаємо розмову. Передбачено, що вона триватиме не більше ніж дві години, але вона затягується невідомо на скільки. Ми свідомі того, що потрібна якась ініціатива щодо України, але вона має вивести на конкретний результат. Час полуднувати, попереджає мене Путін, і запрошує мене до іншого, набагато комфортабельнішого салону, де вже красиво накритий стіл для чаю. Час спливає. Від полуденка ми переходимо без проміжних етапів до вечері, де не бракує нічого надто зайвого. Коли настає час прощатися, російський президент хоче вручити мені подарунок, щоб закріпити наше примирення. Його помічник приносить набір кращих російських вин. Путін поводить себе невимушено, жартує. Він робить вигляд, ніби бачить, що я розчарований, неначе я мав обов'язково зневажати вино, вироблене не у Франції. Обмін хорошими манерами триває, і Путін підготував для мене ще один сюрприз. Він приберігає свій ефект. Біля нього покладена таємнича скринька. Він раптом виймає з неї якийсь документ у пишно прикрашеній упаковці. Я розкриваю його. Це лист Наполеона, написаний під час російської кампанії. Рідкісний документ. Путін каже, що сам придбав його в якогось колекціонера. Чи давно він тримав його у своїх запасах, чи купив з нагоди нашої зустрічі? В усякому разі він хотів цим знаком уваги до Франції висловити повагу, з якою він ставиться до нашої спільної історії.

Такий він, цей російський керівник, холодний і рішучий, непередбачуваний і тактовний. Він

приспосовується до Європи, коли вона слабка і розділена. Він грає з одними, застосовуючи економічну й енергетичну зброю, а з іншими — виводячи на їхні кордони свої війська. Він поважає силу, зокрема силу Сполучених Штатів, але він показав, що не гребує всіма засобами, навіть найбільш невимовними, щоб посіяти неспокій у самому серці американської демократії.

У Білому домі

У Франції зі Сполученими Штатами особливі відносини. Історія наших країн сягає корінням у наші революції. Кожна з наших націй прагне нести скрізь у світі справу свободи. Ми не забуваємо нічого з того, чим ми зобов'язані одне одному, — незалежність.

Відколи Сполучені Штати стали першою за міццю державою планети, Франція завжди була їхньою вірною союзницею, але ніколи не була країною-васалом. Вона була солідарною, коли 11 вересня 2001 року Америка зазнала випробувань за відстоювані нею цінності. Вона не лишалася осторонь, коли треба було в ім'я законної колективної оборони переслідувати терористичні угруповання, що завдали по ній удару. Франція дистанціювалася, виступала критично, коли за рішенням, що суперечило праву і правді, Америка вдруге почала дії в Іраку з відомими усім наслідками.

В усі періоди зміни влади Франція завжди вважала, що може інколи діяти не так, як Сполучені

Штати, навіть попри те, що немає таких світових проблем, які могли б обійтися без американської думки. Так було під час мого президентства при пошукові рішень для двох великих викликів того періоду: поширення ядерної зброї та глобального потепління.

Свідомий цього спадку і цих важливих питань, 18 травня 2012 року я вперше зустрічаюся з президентом Обамою. Я вхожу в Білий дім, що зберігає спогад про Франкліна Рузвельта, автора Нового курсу, людину, яка зробила вирішальний внесок у перемогу союзників, і про Джона Кеннеді, кадри про вбивство якого я бачив по телевізору, коли мені ледве виповнилося десять років. Нині мене приймає в Овальному кабінеті Барак Обама. Він відповідає образові, що склався у мене про нього: високий, зі швидкими рухами, які вдсятеро збільшують його елегантність, з усмішкою, яка осяює невимушеність, котру він виставляє також і назовні.

Барак Обама починає всі розмови довгим поясненням, яке окреслює рамки бесіди і наче завершує її ще до того, як її розпочали. Я повідомляю йому, що вирішив вивести французький контингент з Афганістану відповідно до зобов'язання, взятого під час виборчої кампанії. Він підготувався до цього рішення і розуміє його. Він сам свого часу дотримався слова, вивівши своїх солдатів з Іраку. Ми складаємо з ним графік. Французькі військові залишатимуться тільки до кінця року, а потім забезпечуватимуть тільки захист кабульського аеропорту аж до свого від'їзду.

Ми говоримо про підйом економічного зростання, про яке він турбується так само, як і я. Обама нагадує про небезпеку розвалу Єврозони і про монетарні труднощі, які можуть через це виникнути. Він щиро занепокоєний, але в ході розмови я відмічаю для себе також, що він дивиться більше в бік Китаю, ніж Європи. Для нього Китай — конкурентна держава, і він бажає зблизитися з ним. На нас він дивиться як на континент без ефективного управління. Я намагаюся залучити його до спільноти держав як союзника. Разом ми можемо визначати механізми фінансового регулювання, і я, все ж таки, нагадую йому, що криза, яка нас уразила, була спричинена розладнанням американської банківської системи. Ми запевняємо один одного, що вживатимемо заходів для боротьби з кліматичними змінами, що об'єднаємо наші зусилля, аби переконати Іран відмовитися від ядерної зброї. Потім він проводить мене до виходу з Білого дому.

Разом із Лораном Фабіусом ми переходимо на інший бік авеню, до будинку Державного департаменту, яким керувала тоді Хіллари Клінтон. Вона — вольова, пряма жінка, яка добре знає нашу країну. Вона кілька разів відвідувала її як «перша леді», а потім як державний секретар США. Вона лояльно ставиться до Барака Обами, який, проте, переміг її на первинних виборах. Вона виступає більш наполегливо, ніж він, за необхідність діяти в Сирії, поки терористи там не укріпилися. Вона три останні роки їздила країнами світу і не приховує, що невдовзі залишить цю роботу, щоб

підготуватися до виборчої кампанії, щодо результатів якої тоді, у травні 2012 року, неможливо було уявити, що вона завершиться перемогою Дональда Трампа.

Ангела, Барак, Маріо і я

За кілька днів я їду в Кемп-Девід, літню резиденцію американського президента, де має відбутися зустріч «Великої вісімки». Це великий парк, усіяний невеличкими скромними на вигляд віллами, де розмістилися з цієї нагоди делегації запрошених країн. Увечері ми збираємося в центральному павільйоні. Зустрічаючи мене, Обама жартує з моєї краватки, бо інші глави держав одягнені менш парадно. Я завжди утримувався від цієї награної невимушеності, коли йшлося про найпекучіші питання світу. Теплоতা стосунків не визначається атрибутами одягу. Я не ображаюся і вдягаюся як усі. У чужий монастир зі своїм статутом не ходять.

Засідання «Вісімки» проходять за непорушним ритуалом. Спочатку працюють наші спеціальні представники (їх прозвали шерпами). Вони готують документ, до якого, у разі потреби, будуть внесені поправки главами держав. Зважається кожне слово: потім журналісти розбиратимуть всі нюанси, щоб зробити висновок про наявність реального прориву чи про неясний компроміс. Розмови ведуться загальні і мають на меті найперше показати, що вісім найбагатших країн світу

сходяться в головному. На саміті «Вісімки» у травні 2012 року Росію представляє президент Медведєв. Він завершує тривале тимчасове п'ятирічне перебування на цій посаді, давши змогу Володимирові Путіну дотриматися російської конституції, яка забороняє йому обиратися на посаду президента більше ніж два рази поспіль, і, таким чином, забезпечити собі можливість відбути потім ще два терміни. Я відчуваю, що Медведєв обмежений у своїй свободі маневрування, і він старатиметься залишити своє місце, не беручи на себе жодних зобов'язань. Барак Обама тримається з ним шанобливо, неначе сподівається, що той ще може грати якусь роль. Девід Камерон припадає біля американського президента тією мірою, якою він сумнівається в подальшій долі Європейського Союзу. Маріо Монті¹¹ очікує від Барака Обама підтримки. Щодо Канади, яку представляє прем'єр-міністр Стівен Харпер, то він просто задоволений тим, що присутній на цьому саміті.

Після вечері ми з Бараком Обамою, Маріо Монті й Ангелою Меркель говоримо про ситуацію в Єврозоні. Монті й Обама бажають, щоб Європа вийшла зі свого стану летаргічного сну. Я наголошую на вирішальній ролі Німеччини для послаблення бюджетних обмежень. Під такою зливою аргументів канцлерка, вочевидь, виглядає розчарованою. Їй не до душі ця манера, бо вона змушує її виправдовуватися перед арбітром, що не належить до Євросоюзу. Щодо мене, то я не відмов-

¹¹ *Маріо Монті* — італійський політичний і державний діяч, голова Ради міністрів у 2011—2013 рр.

ляюся від американської підтримки, щоб надати перевагу економічному зростанню над затягуванням поясів. Ця думка заслуговує на те, щоб до неї прислухатися, навіть і в Німеччині! Проте, як і вона, я вважаю, що в кінцевому підсумку ми — європейці — маємо визначатися самі. Тієї ночі Барак Обама мимоволі допоміг Європі взяти свою долю у свої руки.

Стосунки між Францією і Сполученими Штатами за час мого президентства не зазнавали потрясінь і трималися на однаковому розумінні цінностей, що нас об'єднують, хоча, тим не менше, можна було б пошкодувати, що ця нерозривна історична злагода, міцність якої ми невпинно посилюємо, не вилася в більш узгоджені дії в Сирії, де справедлива позиція Франції не була підтримана у вирішальний момент Сполученими Штатами.

Ми бачили наслідки. Звичайно, Барак Обама зможе говорити, що хімічна зброя була знищена, що були дотримані принципи права, що його зобов'язання не вдаватися до збройного втручання на зовнішніх театрах дій було також дотримане. Однак коли йдеться про боротьбу з варварством, то вона буде законною, а бездіяльність — злочинною. Цей принцип зберігає свою актуальність і нині.

Ми говоритимемо про це з Бараком Обамою неодноразово, і, зокрема, під час нашої останньої з ним телефонної розмови, коли він мав залишити Білий дім. Разом із ним ми змогли досягти угоди з Іраном, яка до цього часу виконується без

нарікань. Разом ми створили міжнародну коаліцію, роль якої стала вирішальною для витіснення ІДІЛу з її схованок. Ми разом працювали над загальною угодою про кліматичні зміни на Конференції ООН з питань клімату 2015 року, і ніщо не було б можливе без сприяння президента Обами. Забрало тільки спільного рішення щодо Сирії, щоб період, протягом якого ми з ним були на посаді президентів, став одним із найбільш плідних у новітній історії відносин між двома нашими країнами.

Дональд Трамп телефоном

Мені не довелося працювати з Дональдом Трампом. Часу збігло лише шість місяців від його обрання до дня, коли я залишав свою посаду. Ми мали дві телефонні розмови. У першій він казав, що любить Францію, хоча після терактів, що сталися в нас, він прямо заявляв, що «Франція вже не Франція», а «Париж уже не Париж». Він говорив мені про нашу кухню, про нашу вина, про наші пам'ятники, утримуючись від жодної згадки про інші наші достоїнства. На моє запитання про клімат він сказав, що його обрали американці, і він не бажає, щоб вони платили так чи інакше за справу, яку він не підтримує. Приклад, мовляв, мають показати китайці та європейці. Він зводив усе до питань грошей, і в мене паморочилося в голові від «трильйонів» доларів, що їх він хоче заощадити.

Під час нашої другої й останньої телефонної розмови він старався бути більш примирливим і, щоб краще продемонструвати свою довіру до мене, спитав, чи не знаю я когось із радників, яких він міг би з користю для себе взяти до своєї команди. Маю зізнатися, що ця його пропозиція не просто здивувала мене, а майже спантеличила! Як йому відповісти на це? Стиха приглушеним сміхом. Далі удавано серйозним голосом, у тон його люб'язній провокації. Подумавши, я спокійно назвав йому Генрі Кіссинджера, колишнього державного секретаря при Річарді Ніксоні й Джеральді Форді в 1973—1977 рр., і ще досі цілком прозорливого, попри свої дев'яносто чотири роки. Я саме нещодавно зустрічався з ним. За моєю пропозицією настала довга тиша. Він зрозумів, що я зрозумів. Далі цього ми вже не підємо. І сьогодні я усвідомлюю, що його проблеми не обмежуються самим лише його оточенням.

У Святійшому Престолі

Моя перша зустріч з папою Франциском була радше прохолодною. Вона відбувалася в умовах, коли стосунки між Ватиканом і Францією ускладнилися через ухвалення нами закону про шлюб для всіх. Тим не менше, папа погодився прийняти мене. Я вирушаю, отже, до Святійшого Престолу, і в цій урочистій обстановці, підсиленій тисячолітньою історією, ми сідаємо по два боки невишуканого дерев'яного стола. Папа Франциск надто тонка

людина, щоб напряду торкатися питань, що драгують, попри те навіть, що католицьке керівництво відіграло певну роль у демонстраціях проти нашої реформи. Ми намацуємо точки зближення в питанні людської гідності, яке становить найвищу мету будь-якої духовної позиції. Саме ці цілі виправдовують, на мою думку, розширення прав людей в ім'я принципів свободи й рівності. Так само і боротьба з бідністю, яку папа поставив на перший план своєї діяльності, є для нас спільним завданням. Регулювання перегибів глобалізації, боротьба з посиленням нерівності, кліматичними змінами і міграційними процесами спонукають до усвідомлення проблем, і мені приємно знати, що папа Франциск вирішив брати активну участь у їхньому розв'язанні. Я запрошую його відвідати Францію у зручний для нього час. Він чемно дякує за запрошення, але зазначає, що в його наступних планах — поїздки туди, де кризи найгостріші. Він поїде на Кубу, на Близький Схід, в Африку, використовуючи свій вплив на величезні маси людей в інтересах миру. Після врегулювання непорозуміння з призначенням посла Франції при Ватикані, про якого з певних зацікавлених джерел стало відомо, що він — гомосексуаліст, наші відносини потроху потеплішали.

Коли в липні 2016 року в церкві Сент-Етьєндю-Рувре було вбито отця Амеля, я зателефонував папі Франциску. Він запевнив мене у своїй підтримці Франції й солідарності з нею. Папа наголошує на цьому, немовби пояснюючи мені, що жертва цього священика має об'єднати, а не

розділити нас. Він закликає до умиротворення, до діалогу, до злагоди. Папа прагне підсилити екуменічний рух у часи, коли все може обірватися. Ми домовляємося поговорити більш докладно, і він запрошує мене приїхати до кінця місяця. Папа приймає мене в набагато менш пишному за попередній кабінеті, де, крім нас обох, є ще лише перекладач. Він іще раз запевняє мене у своїй любові до Франції — «духовної» країни, де ідеї набувають усесвітнього розголосу. Папа вітає витримку і мужність, з якою французи пережили теракти. Потім він говорить про вигнання християн зі Сходу, про вбивства мусульман — перших жертв тероризму, про нашу планетарну відповідальність. Вірити в небо чи тільки в земне життя — це завжди значить вірити в Людину. Ми з папою були далекі від дипломатії, але Франція, країна світська, була на своєму місці в цій розмові.

Серед джунглів

Найдивовижнішою була моя разом із президентом Сантосом¹² зустріч у колумбійських лісах із представниками Револьюційних збройних сил Колумбії (ФАРК), тих самих, що понад шість років утримували Інгрід Бетанкур¹³ і понад сорок років вели проти властей своєї країни кровопролитну партизанську війну. Колумбійський президент

¹² *Хуан Мануель Сантос Кальдерон* — президент Колумбії у 2010—2018 рр.

¹³ *Інгрід Бетанкур* — колумбійський політик, сенатор.

вважав мою присутність необхідною, щоб Франція виступила гарантом мирної угоди, укладеної з цим збройним угрупованням. Серед великих дерев, високих кущів і різнокольорових квіток були облаштовані кілька саморобних будівель для бійців ФАРК, які мали скласти зброю і готуватися до повернення до звичайного життя. У напруженому для цієї зустрічі наметі перед нами сидять троє провідних керівників ФАРК. Колумбійський президент починає розмову і нагадує про вже підписані зобов'язання. Процес здається незворотним.

На моїх очах відбувається надзвичайна подія. Солдати колумбійської армії та бійці ФАРК за допомоги ООН організують роззброєння в районі, де ще кілька місяців тому точилися бої. Коли починає говорити один із керівників ФАРК, колумбійський президент шепоче мені на вухо, що це один із найлютіших бойовиків. Незадовго до цього солдати вже тримали його на прицілі, але не змогли нейтралізувати. Сьогодні він тут, за одним столом із нами, щоб домовлятися про мир, про примирення, демократичний порядок. І Франція була активним і привілейованим свідком цієї події.

Сад Фіделя

Я бажав також, щоб через мої поїздки Франція започатковувала символічні ініціативи. Так було в Алжирі, Тунісі, Сенегалі, на Мадагаскарі,

де ми визнали свою відповідальність за колоніальний період. У Вірменії, на вшануванні сотої річниці геноциду вірменського народу 24 квітня 2015 року в Єревані. У Чилі, де я вклонився могилі Сальвадора Альєнде¹⁴. На Гаїті, де я говорив про борги за поневолення. Нарешті, на Кубі, де я закликав припинити американське ембарго, яке не дає змоги цій країні дістати всю можливу вигоду з розпочатого нею виходу на міжнародну арену. Як перший керівник західної держави, що приїхав до Гавани, я зміг досягнути очікування кубинців щодо прориву ізоляції, яка обходиться їм недешево, і їхнє прагнення вийти з конфлікту зі Сполученими Штатами, що не припинився після розпаду Радянського Союзу.

Президент Рауль Кастро приймає мене з великими знаками пошани. Ми не обминаємо жодної теми, включно з правами людини. Мені виявили особливе свідчення уваги, запропонувавши зустрітися з Фіделем Кастро. Він живе тепер у своєму будинку в одному з житлових районів Гавани. «Команданте» приймає мене разом із дружиною і сином. Виглядає він уже не так, як колись. Він виснажений хворобою, хоча вона й не позначилася на його ненаситній балакучості, менш гучній тепер, але так само невичерпній. Він уже не такий напружений, немовби відійшовши убік від світу, який він розділив аж до того, що довів до краю безодні 1962 року під час

¹⁴ *Сальвадор Альєнде Госсенс* (1908—1973) — президент Чилі з 1970 до 1973 рр.

Карибської кризи¹⁵. Він згадує історію, не лише історію кубинської революції, але також одвічну боротьбу острова за незалежність. На мій подив, замість згадувати свої битви на Сьєрра-Маестра чи протистояння з Америкою під час його безкінечного правління, він розповідає мені про роль французьких ботаніків у розвитку його країни. Він згадує, зокрема отця Леона, що відкрив багатства природної різноманітності Куби, на які кубинська влада спиралася пізніше, щоб вистояти в роки ембарго, що позбавляло населення острова необхідних йому продуктів харчування. І ось Фідель Кастро говорить мені про вирощування овочів, а не про революційну культуру, щоб підкреслити істотну роль Франції в розкріпаченні Куби. Не встиг я повернутися з цієї приголомшливої в багатьох значеннях зустрічі, як французькі праві беруться за перо, щоб критикувати в багатьох статтях саму ідею цієї поїздки. Кілька місяців потому історичний візит до Куби здійснює Барак Обама, подаючи надію на зняття американських санкцій, яку нині ставить під сумнів Дональд Трамп. Бувають такі поїздки, які краще здійснювати першим.

Далека Франція

Заморські території забезпечують Франції присутність на п'яти континентах і ореол, з якого

¹⁵ *Карибська криза* — напружене протистояння між СРСР і США внаслідок таємного розміщення Радянським Союзом ядерних ракет на Кубі у жовтні 1962 року.

дипломатія може щодня отримувати вигоду. Завдяки цим географічним особливостям, успадкованим з Історії, Франція має другі у світі морські володіння, і це накладає на неї велику відповідальність за довкілля, але також надає їй можливість освоювати ресурси для сприяння реалізації стратегії «синього зростання» — розвитку потенціалу морів і океанів.

Тож я ніколи не сприймав далекі території Республіки як простий спадок чи як додаткові можливості для незвичайних людських пригод і ще менше як тягар. Заморські території важать набагато більше, ніж ті 2,7 мільйона людей, які там живуть. Багато сотень із них перебувають також і в метрополії, і вони роблять значний внесок у нашу економіку, в нашу культуру і в наші спортивні досягнення.

За цією відрадною картиною стоїть також більш сумна реальність із відставанням, нерівністю, дискримінацією і тяжкими наслідками Історії. Я старався відвідати під час свого президентства всю Францію, а значить й усі заморські території, у тому числі Волліс і Футуну, куди жоден президент не приїздив після генерала де Голля і де місцевий напій — так звана «кава» з корисними властивостями являє собою, як кажуть, «символ рівноваги світу». Було б помилкою з мого боку знехтувати нагодою.

Кожний із цих регіонів сам по собі унікальний. Чи багатьом відомо, що Французька Полінезія простирається на площі, рівній Європі, що Нова Каледонія має найбільшу лагуну світу, що Французькі

Антильські острови мають майже мільйонне населення, як і Реюньон, де тільки на самому острові мешкають 900 тисяч людей, що Сен-П'єр і Мікелон (6 500 мешканців) — останній залишок Нової Франції¹⁶, втраченої внаслідок Семилітньої війни, був першою французькою землею, яка приєдналася до «Вільної Франції»¹⁷?

Гвіана і Майотта

Усі багато чекають від метрополії, але є дві території, які, на мій погляд, потребують особливої уваги, це Гвіана і Майотта. Вони постали перед проблемою значних міграційних потоків, котрі загрожують їхньому соціальному балансу. Гвіана, яка зі своїм космічним центром Куру надає Франції її сучасний вимір, стала об'єктом пограбування своїх ресурсів: як риболовецьких, так і золотих. Вона потерпає від напливу нелегальних мігрантів, що плывуть сюди з Суринаму, з Бразилії й Гаїті, і це не може не спричиняти заворушень серед населення, де рівень безробіття удвічі більший за цей рівень у метрополії і перевищує 45 % у молоді. У виступів населення, що сталися тут у березні 2017 року, не було інших причин. На Майотті ситуація ще більш вибухова, зважаючи на падіння

¹⁶ *Нова Франція* — французькі володіння у Північній Америці (1534—1763).

¹⁷ «*Вільна Франція*» — сформований генералом Шарлем де Голлем під час Другої світової війни рух за звільнення Франції від німецької окупації та режиму Віші.

рівня громадської безпеки, пов'язане з напливом молодих мігрантів із сусідніх Коморських островів. Їх висаджують тут батьки, гадаючи, що їхнім дітям пощастить більше у Франції, ніж удома, а ті ведуть тут жалюгідне життя, збираються в банди, для яких єдиним способом виживання стають грабунки. Гостро стоїть питання отримання освіти, і це при тому, що половині населення менше за двадцять років. Школи й коледжі тріщать під демографічним тиском. Нічого дивного, хоча це й засмучує, в тому, що Національний фронт¹⁸ зібрав тут на виборах 2017 року на десять пунктів більше голосів, аніж середня цифра по всій країні.

Мимаємо винести з цього урок. У Гвіані, так само, як і на Майотті, кордони мають бути захищені, видворення нелегалів має здійснюватися систематично, а правоохоронні органи мають бути більше помітні у своїй діяльності. Якщо цього не буде, то там слід очікувати на розгул насилля у найближчі роки, і одними репресивними заходами його не загасити. Ці території є частиною Республіки, і Республіка повинна бути твердо присутньою на них.

З цих поїздок світом, із зустрічей з провідними лідерами планети я формулюю просту істину. Історія і географія керують дипломатією. Кожна нація шукає зниклий золотий вік способами, які більшою або меншою мірою відповідають її амбіціям. Результатом є надмірні претензії або небезпечні розчарування.

¹⁸ «Національний фронт» — французька праворадикальна націоналістична партія, заснована Жаном-Марі Ле Пеном 1972 року.

Особисті стосунки між главами держав знаходять потрібне їм місце на базі цих чинників. На щастя, є серед них такі, що вміють стримувати ідентичнісну нетерплячість, щоб піднятися до рівня головних питань миру, стабільності та збереження планети. Є й інші, ті, що цинічно грають цими чинниками, і діють тільки заради миттєвого успіху чи медійного ефекту, ризикуючи ще більше посилити розбалансування світу. Я також провів різницю між керівниками, чію стратегію я зміг зрозуміти, хай вона і не завжди заспокоює мене, і тими, які через свій темперамент або з розрахунку непередбачувані у своїй реакції. Такі люди не з тих, хто насторожує найменше.

Симпатії, товариськість, розуміння корисні в дипломатії, але вони не повинні створювати ілюзій. Потрібно завжди знати, з ким ти маєш справу. Гріхом було б при цьому покладатися більше на свої особисті якості, ніж на співвідношення сил. Зарозумілість ніколи не буває далекою від наївності.

Франція займає на міжнародній арені комфортну позицію, тому що вона виступає не тільки від себе самої, а й в ім'я певної ідеї, і ще тому, що має засоби забезпечення своєї незалежності. Вона повинна за будь-яку ціну зберегти їх.

Протистояння

[■]

На мій мобільний телефон дзвонить Патрік Пеллу¹⁹. Його голос тремтить від жаху: «Це бійня! Вони вбили їх усіх!». Стає моторошно: кого вбили, де? Я намагаюся дізнатися більше, але Патріка душать ридання, і він ледве може говорити. Убивці вчинили різню в «Шарлі»²⁰. Я сиджу у своєму кабінеті разом із Патріком Пуянне, хазяїном фірми «Тотал», який прийшов поговорити про енергоресурси. Одразу перериваю бесіду і вирішую негайно їхати на місце події. Охорона намагається мене відмовити. Я, однак, їду, намагаючись уявити собі, що там сталося. Прибуваю до скупчення людей на бульварі Рішара Ленуара, і офіцери поліції прокладають мені дорогу. З будинка виходить сторопілий Пеллу і зі сльозами падає мені на руки. Убивці втекли. На вулиці вони холоднокривно

¹⁹ *Патрік Пеллу* — лікар «швидкої допомоги», профспілковий діяч, письменник, хронікер у газеті «Шарлі Ебдо».

²⁰ «*Шарлі Ебдо*» — французька щотижнева сатирична газета. Унаслідок теракту 7 січня 2015 року у приміщенні редакції загинули дванадцять людей.

застрелили патрульного поліцейського. Цей поліцейський, Ахмед Мерабе, — мусульманин.

У будинку, у кімнаті редакції на підлозі лежать закривавлені тіла. Працюють рятувальники. Тут є й поранені. Я не хочу заважати евакуації людей, виходжу з кімнати. Ті, хто вижив, виходять один за одним із застиглим поглядом. Люди на вулиці стривожені, намагаються зрозуміти. Правоохоронці тримаються насторожі. Десь могли сховатися інші терористи. Я підходжу до телекамер, установлених на розі, і говорю про тяжкі наслідки нападу, про його наміри. «Шарлі» втілює собою свободу, відчайдушність, рятувний сміх. Я говорю про людей, якими ми захоплювались і яких більше нема. Скликаю перше засідання кризового штабу.

Друзі «Шарлі»

Я усвідомлюю шок, який ця трагедія спричинить у країні і в усьому світі. «Шарлі» — не просто газета. Це символ. Її художники жили одним життям із кількома поколіннями з шістдесятих років, коли вони сміялися з генерала де Голля, із забобонів, з влади. З роками вони укріпилися в серці нашої культури сатири й зухвалості щодо можновладців. Піднявшись набагато вище від своїх ідей, своїх читачів, вони стали емблемою певного французького духу — насмішкуватого, прокативного, незалежного, але також і щедрого.

Я добре знав цю редакцію. За кілька тижнів до того вони приходили до мене розповісти про

фінансові труднощі «Шарлі». Ми із Шарбом²¹ і його колегами розглянули можливості надати їм допомогу шляхом удосконалення механізмів підтримки преси. У мене були дружні зв'язки з багатьма з них.

Ще 2007 року я виступав свідком на судовому процесі, порушеному паризькою мечеттю і Спілкою ісламських організацій Франції²² після публікації сатиричних малюнків пророка Магомета. Жан Кабю²³ зі своїми товаришами питав мою думку щодо фільму, який вони готували про цю справу і який пізніше отримає приз у Канні. Я пам'ятаю його олівець, з яким він ніколи не розлучався і за який він брався за будь-яких обставин. Він не встиг підняти його на своїх убивць. Так би він зганьбив їх. Я швидко повертаюся в Єлисейський палац, де на мене чекають Мануель Вальс²⁴, Бернар Казнев²⁵, Крістіан Тобіра²⁶, керівники служб внутрішньої і зовнішньої безпеки, начальник штабу, керівники поліції й жандармерії. Убивці втекли машиною в північному напрямку Парижа. У пошкодженій

²¹ *Стефан Шарбоньє* (1967—2015) — французький карикатурист і журналіст, убитий 7 січня 2015 року.

²² *Спілка ісламських організацій Франції* (фр. Union des organisations islamiques de France — UOIF).

²³ *Жан Кабю* (1938—2015) — французький карикатурист, убитий 7 січня 2015 року.

²⁴ *Мануель Вальс* — прем'єр-міністр Франції у 2014—2016 рр.

²⁵ *Бернар Казнев* — міністр внутрішніх справ у 2014—2016 рр., прем'єр-міністр Франції у 2016—2017 рр.

²⁶ *Крістіан Тобіра* — міністр юстиції Франції у 2012—2016 рр.

в аварії машині вони залишили паспорт: цілком очевидно, що вони вирішили вмерти і полишили обережність. Вони можуть напасти на інші цілі або навіть стріляти наосліп у натовп. Їхнє ім'я — Куаші — потрапило в пресу, і це дещо утруднює розслідування, розпочате в їхньому оточенні.

Убивці — двоє братів із хаотичним минулим, розбитим дитинством, перебуванням у Коррезькому інтернаті, який я добре знаю, бо відвідував його, коли був депутатом. Потім хуліганство, в'язниця для одного, поїздки іншого на Близький Схід, що свідчить про поступову радикалізацію. Самотні вовки? Я завжди скептично ставився до цього припущення. Вони — послідовники банди Халеда Келькала, кривавого терориста 1990-х років, виконавця перших ісламістських замахів, що супроводжували громадянську війну, яка вирувала в ті часи в Алжирі. Вони підтримують зв'язок із «Аль-Каїдою» в Ємені. Згодом багато просто-рікуватимуть про фактори, які пояснюють їхні дії. Одні кажуть про вплив фундаменталізму, який поширюється у світовому масштабі; інші роблять наголос на соціальній ізоляції і втечі до ісламізму, щоб показати остаточний розрив із Республікою, яка начебто їх не визнає. Для мене справа ясна: соціальні причини та особисті труднощі відіграють, звичайно, роль у їхньому житті, але до насильства їх веде релігійний фанатизм.

Процес радикалізації не є суцільним. Він може бути дуже швидким, як це було з убивцею з Ніцци, щодо якого не вдалося встановити якихось його

зв'язків із ісламістськими групами та підозрілої поведінки до моменту, коли він здійснив свій теракт. Але він може бути й поступовим, прискорюватися приєднанням до салафітів²⁷, спілкуванням із ватажками, які вже давно стали на шлях залучення до ісламізму сусідів по житловому масиву, людей, що моляться в мечетях, тюремних в'язнів. Після мого обрання президентом на мій стіл регулярно лягали звіти про від'їзд людей до Сирії, і серед них була обмежена, але, все ж таки, вражаюча кількість молоді. Всі вони потім піддавалися ідеологічній обробці, навчалися використовувати зброю та привчалися до найжорстокішого насильства. Брати Куаші входили до цієї категорії, і це подвоювало нашу стривоженість. За ними, очевидно, стояли замовники, тіньові ляльковики. Ця операція базувалася на діях групи, з якої на цій стадії тільки двоє привели в дію їхній замисел.

Покоління тероризму

Після справи Мера, напади на певний час припинилися. Але ми знали, що це тільки затишшя. Наші дії в Малі, Сирії і, взагалі, роль Франції як символу ще більше підсилили загрозу. У тероризму давня історія. Наші батьки і діди пережили війну. Ми живемо з терактами. У роки мого студентства домінував тероризм ультралівих. Італію

²⁷ *Салафізм* (від *араб.* «салафія» — попередники, предки) — сучасний ультраконсервативний, фундаменталістський рух в ісламі.

закривавили «свинцеві сімдесяті». У Німеччині їм вторила «банда Баадера». У Франції «Пряма дія»²⁸ вбила кількох осіб, які представляли державну владу. Деякі палестинські групи, або ж екстремісти, керовані з Ірану, Сирії чи Туреччини, також здійснювали криваві терористичні акти. Тероризм знову вплив у 1990-ті роки з низкою кривавих злодіянь. Група бойовиків спробувала навіть іще до 11 вересня (мається на увазі теракт у Нью-Йорку. — *Прим. пер.*) спрямувати літак на Париж. Вони були зупинені відважними діями французьких жандармів після штурму літака, що сів у Марсельському аеропорту.

Варто принагідно зауважити, що жоден із цих терактів не досяг своїх політичних цілей. Попри безпосередню тривогу, народи, які страждали від них, зберегли витримку і не поступилися нічим суттєвим тим, хто хотів підкорити їх насиллям. Так само буде і з ісламістськими терористичними намірами, що б'ють по території нашої країни. Держава зі своєю системою поваги до права сильніша за тих, хто кидає їй виклик. Наші сили безпеки і розвідки діють надійно, а французька армія завдає за межами країни тяжких поразок людям, що оголосили нам війну. Пригадаймо новітню історію: у ХХ столітті, незважаючи на невимовні трагедії, демократії перемогли нацизм і фашизм, покінчили з тоталітарним комунізмом і з більшістю

²⁸ «Пряма дія» — французька праворадикальна організація анархо-комуністичного й автономістського спрямування. Здійснила серію терористичних нападів у Франції в 1979—1987 рр.

авторитарних режимів. Їх критикують інколи за легкодухість, за повільне реагування на напади. Але головне в них — це сила духу, їхня здатність давати гідну відповідь нападникам. Спираючись на відданість народів свободі, демократії перемагають у війнах. У цьому я бачу урок минулого століття; це буде також і урок нового століття.

Ніколя Саркозі в Єлисейському палаці

Зібрана одразу Рада оборони вживає всіх необхідних заходів, щоб затримати обох терористів-утікачів. Я приймаю дзвінок від Барака Обами, який висловлює мені свою солідарність і підтверджує наявну в нас інформацію. Справжні організатори теракту — у Ємені.

Потім я їду до лікарні провідати жінок, які були в редакції під час нападу. Вони дивуються, що залишилися живі, і знаходять сили, щоб передати ті кілька слів, якими обмінялися між собою терористи. Вони бояться, що «Шарлі» буде ліквідовано, що його життя на цьому завершиться. Зворушений їхніми словами, я намагаюся підбадьорити їх і обіцяю, що їхня газета не вмере.

Увечері я виступаю по телебаченню і закликаю французів об'єднатися, а також кажу, що проведу консультації з усіма політичними партіями. Вимальовується ідея великої демонстрації солідарності, і я вітаю її. Уночі мені повідомляють, що поліція розшукувала терористів у Реймсі, у Шарлевелі, але пошуки нічого не дали. Мене

тримають у курсі хвилина за хвилиною. Результату все ще немає.

Наступного дня я приймаю Ніколя Саркозі, який уперше приходить до Єлисейського палацу після своєї поразки 2012 року. Він наполягає на якомога більшій твердості та відмові від будь-яких поступок, хоча в цьому мене не треба було переконувати. Далі, вірний собі, він картає потурання з боку тих чи інших, мимохідь критикує Крістіан Тобіра, наводить слова Еммануеля Макрона про «бажання молодих французів бути мільярдерами», що, на мій погляд, не стосується цього питання. Він слушно розпитує про організацію маніфестації і заявляє, що має намір узяти в ній участь. Я запевняю його, що він ітиме, звичайно, у перших лавах демонстрації, поруч зі мною, і, що буде зроблене все для збереження національної єдності. Пізніше, у тому самому кабінеті, Марін Ле Пен²⁹ скаржитиметься, що вона буде небажаною, і не виключає ворожих випадів проти неї. Я запевняю її, що їй гарантується безпека, і що всі діячі, хто забажає взяти участь у демонстрації, можуть приєднатися до неї. Урешті-решт, вона вирішить провести власну демонстрацію в іншому місці, в одному з південних сіл. Вона буде єдиною, хто вирішить саме так.

Ми радимося з Мануелем Вальсом, Бернаром Казневом, Крістіан Тобіра в міру відомостей про події і утворюємо, таким чином, команду, яка ухвалюватиме вирішальні рішення в наступні години.

²⁹ *Марін Ле Пен* — французька політична діячка, лідер партії «Національний фронт» з 2011 роук.

Мануель Вальс дуже зосереджений. Його знання механізмів роботи Міністерства внутрішніх справ полегшує стосунки з Бернаром Казневом, що замінив його на посаді міністра і за кілька місяців вражаюче увійшов у справи, зберігаючи при цьому холоднокровність, яку він розбавляє гумором, щоб знизити напруженість. Крістіан Тобіра добре вміє стримувати свою киплячу експансивність, щоб спокійно аналізувати юридичні наслідки наших рішень. Стосунки, що зав'язуються між нами в ті трагічні моменти, ніколи не порвуться, незалежно від того, якими в подальшому будуть наші шляхи.

Ангела — друг

Уранці в четвер, 8 січня, мені повідомляють про нез'ясовану загибель жінки-поліцейської Клариси Жан-Філіп, застреленої на вулиці в Монружі чоловіком у масці, озброєним автоматом Калашникова і пістолетом. У перестрілці був також поранений працівник міської дорожньої служби. Рада оборони розцінює це вбивство як терористичний акт. Убивця напав на поліцейську за два кроки від єврейської школи. Мусимо припустити, що саме школа була його ціллю. Розшук ведеться з подвоєною наполегливістю. Під час поліцейського рейду ледь не заарештували запідозреного нашими службами Амеді Кулібалі. Однак він устиг залишити своє кубло. Близько 9.30 того ж дня братів Куаші бачили на автозаправній станції поблизу Вілле-Коттре. Максимальний рівень терористичної

загрози, введений у Парижі після нападу 7 січня, одразу поширюється на Пікардію. У регіоні починається розшук терористів із установленням бар'єрів, патрулюванням лісових масивів і оглядом будинків, де вони могли б сховатися.

Тим часом чільні глави держав усього світу телефонують мені, щоб висловити свою підтримку. Першою була Ангела Меркель. Ми говоримо англійською. У неї стривожений тон, хоча голос м'який, майже материнський. Ми мали зустрітися за кілька днів у Страсбурзі. «Краще за все, — каже вона не роздумуючи, — приїхати мені на демонстрацію». Цей її жест спонтанний, навіть необдуманий, що в неї трапляється рідко. Він щирий, щедрий, також і політичний, оскільки зумовить надзвичайну міжнародну мобілізацію. Коли вона кладе слухавку, я розумію, що наші стосунки вже ніколи не будуть такими, як раніше. Це — знак пошани до Франції і знак щирої дружби. У наступні години інші глави держав і урядів повідомляють мені, що вони також приїдуть на демонстрацію в Парижі. Формується рух. Непереборний. Президент Малі Кейта, а слідом за ним багато інших африканських керівників повідомляють про свій приїзд. Увечері в суботу Беньямін Нетаньяху теж хоче приїхати. Я відповідаю йому, що Голова Палестинської адміністрації Махмуд Аббас теж має намір приїхати, і що їхня присутність буде справжнім символом миру перед лицем фанатизму. Він погоджується зі мною. У ці хвилини я відчуваю, що в такій трагедії наша країна постає, як завжди, перед світом, як земля свободи.

Не буде тільки Барака Обама, якому завадили справи. Він висловив свій жаль, але замість нього приїде глава держдепартаменту Джон Керрі, який знає французьку і любить Францію.

Штурм

У п'ятницю, 9 січня, ми змогли засікти обох убивць. Близько восьмої ранку вони вийшли з лісу, захопили автомобіль біля Нантей-ле-Одуен і рушили в напрямку Парижа. У Драмартен-ан-Гоель вони натрапляють на патруль жандармерії й відкривають вогонь по військових. Ті стріляють у відповідь. Одного з терористів поранено в шию. Невдовзі вони вдираються до сусідньої друкарні й беруть у заручники її хазяїна. Той виявився чоловіком великої мужності й людяності. Йому вдалося зав'язати розмову з цими братами Куаші, і він перев'язав пораненого. Тим часом один із робітників, що там були (другий зміг утекти), ховається під раковиною в одному з приміщень будівлі. Балакучість якогось дурня призводить до витоку інформації, і це посилює нашу тривогу. Сміливого друкаря, однак, відпустили. Жандармерія і бійці спецпідрозділу закріплюються навколо будівлі.

О 13-й годині міністр внутрішніх справ повідомляє мені, що один терорист, поза сумнівом, Кулібалі, вдерся в міні-маркет «Гіпер Кашер» у районі Венсенської брами. Там лунали постріли, і з чотири десятки покупців і працівників узято

в заручники. Я пов'язую цю звістку з тим, що відбувається в ті самі хвилини в Даммартені. Збираю в себе в кабінеті Мануеля Вальса, Бернара Казнева і Крістіан Тобіра. З нами також керівник апарату Жан-П'єр Жуйє і генерал Пюга. У цей час поліція в районі Порт-де-Венсен починає складні переговори з терористом. Ми маємо на руках, отже, дві окремі, але зв'язані одна з одною операції, причому терористи можуть спілкуватися між собою. Якщо Кулібали стане відомо про штурм у Даммартені, він, очевидно, застрелить заручників у крामниці. Телебачення весь час транслює репортажі з обох місць і подає всіляку інформацію. Щоб якось зайняти час, який здається мені безконечним, я дивлюсь, як на екрані телевізора експерти один за одним видають поради, до яких я здебільшого остерігся б прислухатися. Але як припинити цей потік репортажів? Преса вільна. Вона має лише усвідомлювати свою відповідальність. Мені доведеться нагадати про це пізніше. А зараз я боюся повідомлення по телебаченню, що деякі клієнти міні-маркету сховалися в його підвалі.

Чи потрібно вести переговори? Я готовий на все, щоб урятувати заручників, але не хочу, щоб ця ситуація тривала понад кілька годин. Перед нами убивці, ладні вмерти. Як показав випадок із Мохамедом Мера, ліквідованим після безкінечної облоги, коли він знову намагався вбивати поліцейських, немає сенсу пробувати виснажити їх і ще менше — переконати їх здатися. Щодо можливих поступок, торгівлі, то про це не може бути мови. Розмови з фанатиками марні, і коли напад

здійснюється на самі основи Республіки, вона не повинна показувати жодного знаку зволікання. Я наказую підготуватися для одночасного штурму в обох місцях, щоб не залишити жодної ініціативи для терориста в міні-маркеті.

Близько 17.30 у Даммартені брати Куаші прочиняють двері друкарні і стріляють у жандармів. Ті відповідають гранатами, але не можуть припинити одразу вогонь терористів. Проте за кілька секунд обоє озброєні до зубів бандити нейтралізовані. Одразу ж у крамниці піднімають залізну завісу, і один поліцейський сміливо вривається всередину, а за ним і інші бійці. Заручники врятовані. Терориста вбито. В обох випадках жандарми й поліцейські виявили небачену відданість і професіоналізм. Двоє з них дістали поранення. Я особливо схиляюся перед мужністю першого, хто увірвався до магазину назустріч убивці, озброєному автоматом. Шансів залишитися живим у поліцейського було дуже мало. Та він не вагався ні секунди.

Ми в Єлисейському палаці гарячково чекаємо результатів проведених за моїм наказом операцій. Перша звістка з Даммартена надходить швидко. Доводиться терпіти ще кілька хвилин, щоб дізнатися про хід другої операції. Ці хвилини видаються нам годинами. Бернар Казнев підтримує зв'язок із командирами на місці. У нього маленький телефон невідомої мені марки, але який, здається, належить до старого покоління мобільних телефонів, про які я не знав, що ними ще користуються. Але назва апарата не має значення, адже він працює.

Звістка, що її ми отримуємо з нього, знімає з нас напругу. Посеред мого офіційного кабінету ми обнімаємо одне одного.

У цьому чистому викиді емоцій немає жодного сліду самовдоволення. Усі четверо ми усвідомлюємо, перед якою прірвою ми опинилися. Коли я пізніше приїду до тієї крамниці, то побачу, яка там жахлива тіснота і яка малесенька відстань відділяла заручників від їхнього ката. Потроху напруженість спадає. Потрібно забезпечити евакуацію заручників, надати допомогу пораненим і, головне, упевнитися, що жодна інша група терористів не намагається вчинити те саме.

До нас надходить тривожний сигнал із Монпельє. Проте тривога не підтвердиться. Ми не дозволяємо собі ніякої ейфорії, знаючи, що тут, біля Венсенської брами, вбито чотирьох невинних людей.

Підйом французів

Наступного дня я телефоную кожній сім'ї загиблих. Їхнє горе розриває серце. Кожен говорить мені, що не розуміє цього лиха і боїться, що вже не зможе жити у країні, яку так любить.

У неділю я виступатиму перед ними на траурній панахиді у великій синагозі. Хлопчик переді мною плаче гіркими сльозами — терорист убив його батька. Я обнімаю його й шепочу на вухо, що він має жити, щоб його батько обезсмертив себе у його власному житті.

Тієї ж неділі море солідарності й спокійної твердості заливає Париж і затоплює Францію. На вулицю вийшла незліченна маса людей, велична у своїй гідності, неочікувана у своїй силі, хвилююча у своєму мовчанні. На бульварі Вольтера разом із керівниками різних країн світу ми очолюємо ходу. При виїзді з Єлисейського палацу, де я зібрав їх, коли ми вже сідали в автобус, Беньямін Нетаньяху, на якому під костюмом — бронезилет, питає мене, чи автобус броньований, чи перевірені помешкання на нашому шляху, чи достатньо виставлено сил поліції. Я ствердно відповідаю на всі його запитання, і його охорона полегшено зітхає. Ця хода надзвичайна, ніколи небачена. Згідно з найсуворішими правилами безпеки, її ніколи б не мали проводити. Ця унікальна подія збрала на великій паризькій вулиці мало не все представництво світу на Генеральній асамблеї ООН. Солідарність мала бути на рівні нападів, щоб увесь світ знявся з місця і вийшов ось так на демонстрацію на наших вулицях!

Я у своєму житті стільки разів виходив на демонстрації цим бульваром, що тягнеться від площі Республіки до площі Нації, але я не міг уявити собі, що йтиму пліч-о-пліч із Ангелою Меркель, Ібрагімом Кейтою і цілою когортою глав держав та урядів, які перервали на час цього братерського пориву холодну суворість стосунків між державами, щоб об'єднатися в ім'я свободи. Мене охоплює гостре почуття гордості, коли, підводячи голову, я бачу навкруги мобілізацію французького народу, що раптово зібрався, аби в єдиному пориві

висловити своє неприйняття жодних поступок ісламізму та будь-яких інших проявів нетерпимості. Такий народ з такою вірою у свої цінності неможливо перемогти, якими б тяжкими не були випробування, що їх йому завдає фанатизм.

Але для цього потрібно діяти. Постає перше завдання: посилити засоби оборони держави, не порушуючи свобод. Ми готуємо закон про розвідку, яка залишається нашою основною зброєю. Ідеться про те, щоб полегшити нагляд за особами, які здатні перейти до насильницьких дій. Щоб зняти всі сумніви щодо його відповідності Конституції, я вирішую подати його на розгляд Конституційної ради, і вона затверджує зміст закону. Ним передбачено стежити за повідомленнями в соціальних мережах і завдяки складним алгоритмам виявляти певні слова, певні словосполучення, які можуть вказувати на плани терористів.

Дехто вважає, що такий пошук відомостей здійснюється без різниці щодо всіх громадян, і що боротьба з тероризмом автоматично веде до розвитку охоронної держави, здатної стежити будь-якої миті за будь-ким і будь-де! Це абсолютна помилка. Відповідні спецслужби нічого такого не вимагають. Крім того, що таке масоване стеження мало б мобілізувати цілу армію працівників і марно завантажувало б наші інформаційні канали, воно дискредитувало б діяльність держави, не підвищуючи ефективність нашої безпеки. І, навпаки, тим, хто вимагає від нас ізолювати всіх осіб, що стоять на обліку «S» (облік розшукуваних осіб. — *Прим. пер.*), я так само впевнено відповідаю,

що це суперечило б нашим правовим принципам (оскільки позбавлення волі відбувається за рішенням суду) і, головне, такі передчасні арешти заважали б нашим спецслужбам вести розшукові дії з метою ліквідації небезпечних угруповань. А ще не слід забувати про згубний ефект для престижу Франції, якби вона відкрила табори для підозрілих осіб у той час, як Сполучені Штати не знають, що робити з Гуантанамо.

Щодо прослуховування, яке викликає стільки хворої фантазії в політичному житті, то воно здійснюється за суворими правилами, які роблять неможливим будь-яке втручання держави. Прослуховування можуть вимагати спецслужби, і в такому разі рішення ухвалює прем'єр-міністр за узгодженням із Національною комісією контролю перехоплень, незалежність якої гарантується її складом. Рішення про прослуховування може також ухвалюватися судом у рамках судового розслідування, а його продовження на новий термін здійснюється відповідно до чинних чітких вимог.

У нашій демократії — і я можу це засвідчити — президент не прослуховує нікого і не отримує жодних звітів про стеження. Полеміка в цьому такому тонкому питанні завжди обертається проти тих, хто її розпочинає. Мій попередник Ніколя Саркозі був переконаний, що в державі була організована певна змовницька діяльність йому на шкоду, і наймані владою судді (очевидно, як він вважав, через свою належність до профспілок) чіплялися за ті чи інші справи, і ці матеріали лягали на стіл міністра юстиції. Цілковита неправда.

Подібні пусті вигадки дають прихильникам теорії змови поживу, використовувану ними в найгірший спосіб. Реальність простіша. І вона стала ще простішою після ухвалення закону 2015 року.

Війну оголошено

Ми знали, що не застраховані від нових нападів. Кілька терористичних актів були відвернуті в бельгійському місті Верв'є завдяки упереджувальним обшукам, коли група терористів уже готувалася до нападу. Ми послали співпрацю з нашими союзниками і, зокрема, з європейськими країнами. Ми стоїмо перед фактом напливу біженців, і ми знали, що серед цих нещасних, які втікають від війни, були й люди, заслані ІДІА для ударів по нас. Тож ми посилювали пильність. Ми зажадали зіставлення імміграційних карток у країнах, що приймають біженців, або у транзитних країнах, щоб виявляти зв'язки, які утворювалися в таких ситуаціях, але загроза була поряд, на найвищому рівні. ІДІА націлилася на Францію, і ми це знали. У червні в Мен-Кентен-Фалав'є фанатик обезголовив свого роботодавця і намагався підірвати фабрику. У серпні троє молодих американців у швидкісному поїзді завадили бандитові вчинити масове вбивство.

Увечері 13 листопада 2015 року я приїхав на стадіон «Стад-де-Франс» на товариський матч футбольних збірних Франції і Німеччини. Хоча ця зустріч і не мала офіційного значення, над нею

висіла тінь матчу 1982 року в Севільї, коли збірна Франції не спромоглася кваліфікуватися у фінальну стадію Кубка світу в надзвичайно напруженій боротьбі. Я запросив на цей приязний вечір свого друга Франка-Вальтера Штайнмайєра — тодішнього міністра закордонних справ, а нині президента Федеративної Республіки Німеччини. Але те, що мало бути святом, перетворилося на кошмар.

Невдовзі після початку матчу пролунав вибух. Він стався начебто за межами стадіону. Гравець із м'ячем на мить завмер. Навколо жодної ознаки, ніякого диму. Гра триває. Я хочу думати, що то була петарда. За секунду шум глядачів підсилюється новим вибухом, хоча на них це зовсім не подіяло. Щодо мене особисто, то сумнівів немає. Софі Атт, керівниця моєї охорони, тобто групи із шести десятків поліцейських і жандармів, які дбають про мою безпеку, підтверджує те, чого я боявся. На підходах до стадіону сталися два вибухи, є двоє загиблих, на одному з яких був пояс шахіда. Це не нещасний випадок. Я залишаю своє місце і йду до захищеного командного пункту, де зібралися поліцейські, пожежні та бригади цивільної оборони. Телефоную Мануель Вальс. Він у себе вдома, і йому повідомили, що в Парижі відбуваються напади. Я негайно викликаю Бернара Казнева на стадіон.

Якщо ця інформація пошириться на трибунах, може виникнути загальна паніка з товкотнечюю і з убивчими результатами. Чи не це був намір терористів? Можливо, деякі з них пройшли на стадіон разом із глядачами і чекають на кінець

матчу, щоб учинити бійню? Після першого тайму я прошу присутніх офіційних осіб — голову Національних зборів Клода Бартолона і німецького міністра — залишатися на місці, бо їхній поспішний вихід може вказати публіці на якісь серйозні події. Вважаючи, що обстановка на стадіоні під контролем, ми з Бернаром Казневом потихеньку виходимо, поки гравці розпочинають другий тайм. На великій швидкості ми їдемо в Париж. Я лаюсь про себе, коли чую по радіо, що мене непомітно вивели зі стадіону, бо це може стривожити глядачів. На щастя, після фінального свистка люди стихійно вийшли на поле, демонструючи свою витримку, тоді як уже почали поширюватись відомості про напади в Парижі.

Я прибуваю в оперативний штаб Міністерства внутрішніх справ. Це невеличка кімната з голими стінами в підвалі будівлі з простим столом посередині, за який ми сідаємо. Мануель Вальс уже тут разом із працівниками задіяних служб — префектури поліції, головного управління жандармерії, генерального директорату внутрішньої безпеки, паризьких пожежних, медичних установ і станцій швидкої допомоги, які тісняться тут, охоплені жахом за кожної нової трагічної звістки. Мені стримано подають наявну інформацію, і всі чекають на вказівки, які ми виробляємо для якнайшвидшого виконання. За неймовірним збігом обставин саме того ранку лікарні проводили навчання на випадок надзвичайних обставин у столиці. Були викликані лікарі, медсестри, бригади швидкої допомоги. Їхня оперативність відіграє вирішальну роль:

майже всі поранені, яких змогли евакуювати до лікарні, будуть врятовані.

Поки розгортаються служби рятувальників, працівники сил безпеки заспокоюють мешканців кварталів, що зазнали нападу. Ми вже годину знаємо, що група терористів удерлася в залу театру «Батаклан» і вчинила там бійню. Вони утримують півтора десятка людей у маленькому приміщенні й загрожують усе висадити в повітря. Я негайно даю наказ на штурм. На місце вже виїхала бригада оперативного реагування. Під'їзди там складні, операція потребує часу для ефективного виконання. Чекування не має кінця для нас у нашій надії покінчити з нападниками. Нелюдське чекування для заручників, які стоять перед терористами вже понад дві години. Вони розкажуть мені потім, що обоє фанатиків кричали, що хочуть помститися президентові й питали, за кого хто голосував. То був єдиний день, коли мені хотілося, щоб у мене не було виборців. Кількість і розрахунки терористів, їхня зброя — усе вказує на те, що ми маємо справу з масштабною, підготовленою заздалегідь операцією з великим числом посібників. Ми не можемо уявити собі, що вона залишиться без відповіді.

Прем'єр-міністр пропонує оголосити надзвичайний стан, щоб надати правоохоронним органам право невідкладно проводити обшуки та обмежувати свободу пересування. З огляду на масштаби цього нападу я схвалюю ці заходи. Їх потрібно затвердити на Раді міністрів. Потім парламент матиме можливість підтвердити законність запропонованих

нами заходів і надавати дозвіл на їхнє продовження. Я вирішую також закрити кордони країни на той випадок, якщо терористи намагатимуться втекти в іншу країну, що, до речі, вони спробують зробити. Усі ці рішення ухвалюються у тяжкій тиші, яку переривають тільки нові повідомлення. Ніколи ще я не переживав такого великого тиску в такому маленькому приміщенні. Ніхто нічого не говорить, обличчя в усіх суворі, очі в усіх зволожені. Висловлюють тільки те, що може бути одразу введено в дію.

Опівночі я збираю Раду міністрів, а тим часом бійці бригади оперативного реагування поклали край стражданню людей у театрі і нейтралізували останніх терористів, які там іще чинили опір. Префект поліції інформує нас про розвиток подій. Сам він перебуває на місці проведення операції. Цей високорослий чоловік із сановитим виглядом — зразок служіння держави. Я цілковито покладаюся на нього. Познайомився я з Мішеlem Кадо сорок років тому в Національній школі адміністрації. Він керує діями своїх підлеглих так, як потрібно. Ми з Мануелем Вальсом і Бернаром Казневом залишаємо міністерство і вирушаємо до Єлисейського палацу, в кількох кроках звідти. Міністри сходяться на нараду, і вона триватиме не більше ніж чверть години. Багато з них дізнаються зараз про масштаби трагедії. По закінченні засідання я звертаюся до країни, щоб повідомити про лихо, що нас спіткало. Я висловлюю людям свою відразу до бандитів. Фанатики забрали життя в невинних людей. Варвари напали на містя, де

вирує радісне життя, і очі людей світяться людяністю. Вони хочуть розділити нас і принести нам лихоліття. Я закликаю французів берегти нашу згуртованість. Заявляю, що Республіка буде невблаганною в переслідуванні й покаранні вбивць і рішуче протидіятиме подібним акціям. Мене переповняють переживання. Я отримую численні повідомлення від своїх близьких, а також і від політичних діячів. Усі розуміють у ту мить, що країна може похитнутися. Нам оголошено війну. У нас десятки загиблих і сотні поранених.

Побачити пекло

Я думаю як батько про горе, яке звалилось на стільки сімей. Молодим людям, холоднокрівно скошеним автоматними чергами, стільки ж, скільки моїм власним дітям. Мої живуть у кварталах, де сталися напади, ходять у ті самі кав'ярні, у ті самі театри й клуби. Я телефоную їм по черзі. І водночас думаю про тих батьків, на чиї дзвінки не приходять відповідь. Операцію в «Батаклані» завершено, і я їду туди.

Навколо мене тільки поліцейські автобуси і машини «швидкої». На місці розгорнули тимчасовий табір. Скрізь санітари несуть на ношах закривавлених поранених, яких одразу починають оглядати медики разом із керівником Служби невідкладної медичної допомоги. Працюють бригади психологів, щоб підтримати після пережитого людей, які виходять із будівлі театру. Справжня

польова армія зібрана тут не для війни, а для підтримки життя. Територію охороняють поліцейські у блискучих шоломах. Я бачу пригорнуті один до одного пари, які не знають, на якому світі вони перебувають і чи ще живі взагалі. Я йду вулицею Обперкампф до «Батаклана», і якийсь чоловік, що бачить мене з моїм супроводом, кидає мені: «Чому ви нічого не зробили, щоб такого не сталося?». Я розумію його відчай. Проте, зважаючи на розсіяний тероризм, я теж маю поставити собі це запитання. Робити все — іще не достатньо. Кількість попереджених терактів свідчить про ефективність наших спецслужб. Але що важить ця відповідь у порівнянні з цим нападом, якого не змогли запобігти за браком своєчасно зібраних відомостей або через провали в роботі відповідних служб інших країн.

Я підходжу до театру. З нього ще виходять купки людей. Вони вижили в пеклі. Звертаюся до них, і вони ледве можуть щось відповісти. Їх беруть під свою опіку працівники цивільної оборони, і їм доведеться пройти ще довгий шлях, щоб повернути собі спокій. Деяких із них я побачу пізніше, коли запрошу до себе асоціації жертв терактів. Найбільше часу потрібно на лікування психологічних травм. А рани пам'яті все ще кровоточать...

Потім я повертаю назад і йду до преси, яку тримають у віддаленні. Говорю їм про те, що бачив, про смерть, страждання, жах, але також і про надзвичайну мобілізацію рятувальних служб, про ефективність і хоробрість поліції, гідне поведіння постраждалих. Я повторюю, що Франція

зуміє знайти відповідь на цей безпрецедентний за наслідками напад. За кількістю загиблих це найтяжчі втрати, які нам доводиться оплакувати після Другої світової війни. Я застерігаю також проти бажання помститися, проти того, щоб валити все до однієї купи, проти загроз. Не треба забувати про наших співвітчизників мусульман, які теж із жахом сприймають цю трагедію, і яких слабкодухі або зловмисні голови схочуть скомпрометувати, плутаючи іслам з ісламізмом. Наші військові посилять удари по Сирії та Іраку, щоб покарати замовників цього злочину.

Після «Батаклана»

Після нападу на «Шарлі» настрої змінилися. Уже більше немає стихійної одностайності, немає закликів до маніфестацій, немає єдності політичних сил навколо трагедії. Консенсус тріскається. Знову повертається розшарування. Пристрасті розпікаються. Після того як потрясіння минуло, можливий спалах. Щоправда, французькі громадяни стійкіші за тих, хто їх представляє. Але удар був тяжкий. Він похитнув нашу демократичну систему. Напад був скоєний на наш спосіб життя, на нашу молодість. Для нападу були зумисно обрані ті місця, які уособлюють товариське спілкування й культуру. Зрештою, мішенню був обраний Париж, наша столиця, місто прав людини. Я усвідомлюю небезпеку, що насувається: розлом країни, її розпад на шматки, конфронтація

між регіонами. Ось чого прагнуть терористи. Ми повинні відповісти на це твердістю, поєднаною із силою символів. Я вирішую вже в понеділок скликати парламент у Версалі в його найбільш урочистому складі.

Я запропоную потрібні заходи, ті, що можуть знайти повну підтримку парламентарів. У наступні тижні я повністю зайнятий розслідуванням, розпочатим проти виконавців теракту. Слід веде нас у Бельгію з певними відгалуженнями, і в кінцевому підсумку терористи будуть ліквідовані або заарештовані завдяки професійним діям французької і бельгійської поліції. Щодо ІДІА, то вона буде вибита зі своїх лігвищ у Сирії та Іраку, а правосуддя скаже своє слово, щоб покарати французьких джихадистів, які перейшли на її бік.

Вшанування поліцейських

Нещастя наші ще не скінчилися на цьому. Кілька місяців потому наші вороги знову завдають удару. Тринадцятого червня 2016 року в містечку Маньянвіль під Парижем терорист простежив за майором поліції Жаном-Батистом Сальвеном до його помешкання, а там зарізав його і дружину на очах їхнього п'ятирічного сина. Кожного разу, як повідомляють про такі варварські вбивства, постає те саме запитання: як люди, що навчалися у школах нашої Республіки, можуть вдаватися до такої жорстокості, вбивати батьків на очах дітей? Як можуть вони щось говорити про бога, розтоптуючи

при цьому невинну крижкість малолітніх? Для цього треба мати безмежну ненависть, затуманену фанатичними доктринами душу, бути в полоні абсолютного засліплення, яке виправдовує найгірше найкращим, яке невтомно прославляє боже милосердя, щоб одразу позбавити його своїх жертв. Як сталося, що варварство, яке ми вважали можливим у хаосі двох світових воєн, виринає сьогодні на поверхню в інших формах? Середньовіччя в епоху Інтернету. Відрубані голови, виставлені в соціальних мережах. І молодь наших сіл і наших кварталів втягується у криваві бої, які не мають до неї стосунку. Так, треба спробувати зрозуміти, щоб легше було викорінювати. Так, треба виховувати, перевиховувати скільки потрібно, але ми не зможемо уникнути битви, тобто застосування сили, яке є законним, необхідним.

Як убивця і його можливі посібники дізналися про майора Сальвена? Як вони отримали його адресу? Поліцейського було вбито не при виконанні його службових обов'язків, а після роботи. Отже, над людьми, яким довіряємо нашу безпеку, висить загроза аж в їхніх домівках. Я розумію хвилювання працівників, яким ми наказуємо наражати на небезпеку своє життя, щоб захищати нас, і які теж хочуть бути захищеними. Тому я вирішую, що відтепер поліція здійснюватиме процесуальні дії анонімно, з тим, аби злочинці, яких вони заарештовують, не змогли їх розшукати в подальшому. Ми поміняємо також і норми щодо необхідної оборони, не видаючи, звичайно, будь-яких дозволів убивати.

На церемонії прощання з цими двома відважними людьми я мав тривалу розмову з рідними майора Сальвена, його батьком — лікарем і його дружиною, які тримаються з великою гідністю. Я розмовляв також і з їхніми дітьми, і мене вразили їхня витримка та життєлюбство. Старший ходитиме зі мною на всі матчі збірної Франції у «Євро—2016». Дізнавшись про присутність хлопця на стадіоні, гравці подарують йому м'яч зі своїми підписами.

Коли я проходив перед шеренгою присутніх на прощанні поліцейських і вітав їх, один із них не подав мені руку. Я нічого не сказав. Пізніше він пояснив мені, що хвилювання так переповнили його, що він не міг відірвати руку від тіла. Цей мовчазний жест свідчить, що сили правопорядку досягли межі й готові до протестів. Разом із Бернаром Казневом ми вирішуємо посилити забезпечення поліції й жандармерії потрібними їм засобами і збільшити їхню чисельність, після того як необачна заощадливість моїх попередників, хоча з язика в них і не сходило слово «безпека», призвела до небезпечного скорочення цих сил.

Я високо ціную людяний тон, яким Бернар Казнев уміє розмовляти з працівниками сил правопорядку, ніколи не втрачаючи при цьому своєї авторитетності. Я пригадую, з якою увагою він стежив за станом поліцейського, пораненого під час проведення операції в департаменті Сен-Сен-Дені кількома кулями, випущеними впритул небезпечним рецидивістом. Поліцейський лежав у глибокій комі в паризькій лікарні, і життя його

було під загрозою. Бернар Казнев регулярно про-
відував його без будь-якого широкого розголосу.

Якось я поїхав до лікарні разом із ним. Було
вже пізно. Непритомний поранений непорушно
лежав у ліжку. Поруч сидів його батько, колиш-
ній поліцейський. Як і його рідні, кожний по чер-
зі, я заговорив до нього, не чекаючи на відповідь.
Я тримав його руку і намагавсь якось підтримати
його, стискаючи його долоню, немовби наказуючи
йому жити. На щастя, медицина більше посприя-
ла цьому. За кілька тижнів поліцейський прийшов
до тями, а після кількомісячної реабілітації від-
новилися й основні його життєві функції. Інколи
простий вияв уваги, а не гучні промови, збільшує
повагу до міністра. Бернар Казнев говорить тихо,
і це підносить його над іншими.

Я ніколи не погоджувався з тим, що в нашій
країні дехто полюбляє нападати на поліцію, прак-
тично всі працівники якої віддані державній спра-
ві й республіканським цінностям, виконуючи за
скромну платню тяжку й небезпечну роботу. «Усі
ненавидять поліцію», — лунало на деяких демон-
страціях. Немає більш безглузлого і небезпечного
лозунгу. Ідеться не про те, щоб терпіти порушення
закону або посягання на честь, коли правоохорон-
ці вдаються до сили, несумірної з безпосередньою
загрозою або під час перевірок, чий надмірний
характер викликає, урешті-решт, роздратування.
Я стежив за тим, аби в кожній ситуації визначали
відповідальність осіб і справи передавали до суду.
Замість упроваджувати видачу довідок, щоб обме-
жити кількість перевірок особи, я зважив за краще

оснастити поліцейських маленькими камерами, які дають змогу фіксувати будь-який інцидент, оскільки, на мою думку, якість стосунків поліції з населенням — одна з умов поваги до закону і співіснування.

Довіра. Вона має цінність не лише в економіці. Вона — ключ до всього. Довіра до держави, до закону, до правосуддя, довіра до сил безпеки. І тільки коли її ставлять під сумнів без слушних причин, наш демократичний комплекс може загнути, а в людей утверджуватиметься громадянська недовіра.

Криваве 14 липня

Увечері 14 липня 2016 року, після того як я приймав на Площі Згоди військовий парад — як завжди бездоганний у своїй чіткості й професіоналізмі, що справляє величезне враження на наших іноземних гостей, я поїхав до Авіньйона на спектакль Іво ван Гове «Загибель богів», поставлений у парадному дворіку папського палацу. Я вечеряв разом із Одре Азуле³⁰ і кількома директорами театрів, коли близько 22.30 мені повідомляють, що в Ніцці, на Англійській набережній вантажівка на скаженій швидкості врізалася в натовп людей, що вийшли подивитися на феєрверк. Що це? Нещасний випадок? Теракт? Кількість жертв, яка змінюється щохвилини, не залишає місця для

³⁰ *Одре Азуле* — міністр культури і зв'язку Франції у 2016—2017 рр.

сумнівів: скоєно ще один терористичний напад. Я розмовляю телефоном із Крістіаном Естрозі³¹, і він, вочевидь, у стані шоку, беззвучним голосом відповідає, що тримає ситуацію під контролем. Бернар Казнев негайно виїжджає в Ніццу. Повернувшись до Парижа, я скликаю кризовий штаб у Міністерстві внутрішніх справ. Це перший теракт такого розмаху у великому французькому місті. Терористи вигадали ще один диявольський спосіб. Він буде повторений в інших місцях, зокрема в Лондоні й Берліні. Водія вантажівки було вбито. Жодних спільників чи іншого подібного нападу не було виявлено. З'ясується, що терорист діяв самотійно, і ніяких ознак, що свідчили б про його радикалізацію, не було знайдено.

У наступні за цим дні розгорілася недобросвісна полеміка навколо захисту феєрверків, хоча жодних порушень роботи відповідних державних структур не було встановлено. Та й як можна було передбачити подібний напад увечері 14 липня, коли в усіх містах Франції люди збираються на вулицях? Не було жодної можливості упередити його злочинний план. На церемонії вшанування жертв, організованої восени муніципалітетом Ніцци, Жюльєн Клер виконає свою гарну пісню «Корисний». І справді, як бути корисним перед лицем такого лиха? Я довго розмовляю із сім'ями у скверіку біля еспланади, де щойно завершилася церемонія. Вони вимагають більше ніж права чи компенсації. Вони вимагають підтримки, турботи,

³¹ *Крістіан Естрозі* — мер Ніцци у 2008—2016 рр. і з 2017 року.

уваги, які не зводяться лише до якоїсь опіки. Це спонукало мене до створення державного секретаріату в справах потерпілих з метою координації дій держави та їхнього узгодження з європейським правом і для спрощення формальностей. Це відомство вже ліквідоване, і я шкодую з приводу цього рішення, попри те, що на його місце поставили міжвідомче управління. На мій погляд, питання прав потерпілих потребує політичної матеріалізації.

Перемога отця Амеля

Тероризм ніколи не давав нам передишки. Після Ніцци варварство вибухає в місті Сент-Етьєн-дю-Рувре. Я у своєму кабінеті в Єлисейському палаці, коли мені повідомляють, що в якійсь церкві захопили заручників. Повідомляють також, що там зарізано священика — людину, яку поважали його парафіяни і все населення. Сент-Етьєн-дю-Рувре — неподалік від Руана, де я народився. Я добре знаю це місто. Недалеко від нього, в Уасселі, я проходив військову службу. Це робітниче місто, де живуть нащадки іммігрантів, що працювали на заводі Фленса. Мер-комуніст піклується про місто як може з почуттям реалізму й відданістю. Він зустрічає мене у футболці в нестерпну спеку. Жителі й він сам приголомшені трагедією, що сталася в їхній церкві. Обох терористів застрелила поліція. Одного з них знають, бо він жив у цьому місті. Це дрібний злочинець, що радикалізувався.

Другий перебував на обліку «S» і жив за кілька сотень кілометрів звідси. Вони познайомилися через Інтернет і потай змовилися про злочин. Мер веде мене до крамнички, де зібралися люди, що були в церкві під час нападу. Це жінки, кілька черниць, які прийшли до церкви помолитися, як вони це роблять кожного ранку. Вони розповідають, що намагалися відмовити нападників від убивства, та марно. Ті заявили, що не чіпатимуть жінок, а вбиватимуть чоловіків (у церкві було тільки двоє чоловіків — священник і чоловік однієї з жінок). Потім усе сталося дуже швидко. Жінки стоять переді мною, приголомшені, але без ненависті. Вони моляться за вбитого священника, за пораненого чоловіка, дружина якого не знає, чи виживе він, бо вже дуже похилого віку. Пізніше я навідаюсь до нього, і він скаже, що коли вже він уник смерті, то це для того, щоб сказати те, що хотів би сказати отець Амель. На тлі фанатизму, який зловмисно використовує бога, щоб сіяти смерть, віра цих сестер несе з собою голос милосердя й прощення. Вони моляться також і за фанатиків. Цей вияв благочестя проймає мене, але не заспокоює. Жахливе вбивство мирного кюре може викликати також нетерпимість і навіть помсту. Нічого такого не станеться. Поминальні служби пройдуть у церкві й у мечеті міста. На них будуть присутні всі віряни без розрізнення. Єпископ Руанський виголосить скорботну проповідь. Увечері у своїй заяві я підкреслю, що напад на священника — це напад на Республіку, адже вона захищає свободу віросповідання. Завдяки зусиллям усіх — і депутатів,

і представників різних конфесій — зіткнення, яких я побоювався, не вибухнуть.

Уражений у саме своє єство, французький народ не піддається ні страхові, ні ненависті. Держава, Республіка, її керівники на всіх рівнях виконують своє завдання. Їхнє прагнення жити в мирі візьме гору над страхом. Сила залишиться за Республікою. Розрахунки терористів проваляться.

Ми зазнаватимемо нових трагедій. Ця війна не завершена. Але я свято вірю в нашу перемогу. Упевненість у цьому дає мені досвід, який я отримав на найвищому щаблі держави у протистоянні з тими численними злочинами.

Життя президента

[▪]

Я людина стримана: такий у мене характер і такі принципи. Ще змолоду я навчився тримати свої емоції при собі. Вони інколи проявляються проти волі. Але вони вкриті щирою приязню й причаєністю, яку захищає гумор — той, що робить життя, як на мене, приємнішим, який уберігає від нудьги чи урочистості, який пом'якшує трагічну природу людського існування. Мені така мораль здається правильною: увільняти людей від своєї печалі чи гніву, від змін настрою, від власних негараздів, адже їм вистачає й своїх.

Хтось каже щось про таємничість: її немає. Мене часто забавляли спроби, до яких вдавалися, щоб проникнути в цю таємничість. Насправді я такий, як і інші, зі своїми радощами, своїми прикростями й сумнівами. Я лише уникаю обтяжувати ними інших. Мені краще слухати їхні звірення. Я люблю людей, люблю їх слухати, сповідувати їх, розуміти, підбадьорювати й підтримувати. Але я не вимагаю від них того самого. Зрештою, я вважаю, що мені нема чого скаржитися на життя. Воно стільки дало мені. Сім'ю і дітей, чие дорослішання

не змінило їхнє ніжне ставлення до батьків. Публічне життя, яке відповідало моїм мріям про активні дії та захопленості моєї молодості. Було б не надто делікатно виставляти напоказ мій душевний стан, коли в інших людей є часто більш вагомі причини ділитися з ним. Чемність полягає в тому, щоб не жалітися, коли у вашого співрозмовника підстав для цього ще більше.

Це також і принцип. Політика — справа служіння тією ж мірою, як і справа амбіцій. Вас обирають, тому що громадяни вам вірять, схвалюють вашу програму, вашу спрямованість, ваші підходи. Люди при цьому не цікавляться вашим особистим життям. Я ніколи не грав на почуттях, щоб завоювати людські симпатії. Я завжди вважав, що повинен захищати своїх близьких від цікавості публіки. Приватне життя перестає бути ним, коли воно проходить під прожекторами. Яскраве освітлення може ранили, зачепити, зіпсувати стосунки ніжності й любові.

Коли мене обрали президентом, ніколи не допускав, щоб мої діти, яких я люблю найбільше у світі, опинилися під цим світлом цікавості. Вони нічого не просили. Утім, вони нічого й не отримували, окрім любові. Вони живуть своїм професійним життям абсолютно самостійно. Моя посада коштувала їм більше, ніж вигода, яку коли-небудь могла їм принести. Усім, чого вони досягли, вони зобов'язані своїй праці та своїм власним достоїнством. Для мене сімейне життя має бути захищене покривалом, яке забезпечує моїм близьким свободу дій і вибору.

У цьому плані моє п'ятиріччя стало для мене жорстоким парадоксом. Попри те, що я не терплю афішувати своє приватне життя, мені довелося давати пояснення щодо нього перед країною, захищатися, терпляче переживати виведення на люди. У цьому, певно, є моя помилка, але винна в цьому й система, яка із втручання у приватну сферу робить свій метод життя, а з цікавості — ваду.

Брегансонські подушки

Цей гіркий досвід я відчув на собі вже першого літа. Як це завжди робили всі президенти, після визначення основних напрямів діяльності, після ухвалення перших рішень і ухвалення парламентом поправок до бюджету я надаю урядові, за традицією, кілька днів відпустки в середині серпня. Усі вони задоволені. Виборча кампанія тривала понад рік, на парламентські вибори витрачені нові зусилля, і перші тижні нового уряду були завантажені. До певної міри експромтом переконаю себе поїхати днів на десять у форт Брегансон — офіційну резиденцію згідно з рішенням Шарля де Голля, який, проте, там ніколи не бував, хіба що, як кажуть, одного разу ночував.

Брегансон — це військова фортеця з високими сірими стінами, що височить над синіми хвилями Середземного моря, суорова зовні, скромна всередині. Тут лише кілька кімнат, до яких світло потрапляє крізь бійниці, із оздобленням 1970-х років, що геть не змінювалося після Жоржа Помпиду.

Потім тут часто відпочивали Валері Жискар Д'Естен³² і Жак Ширак³³. Франсуа Міттеран і Ніколя Саркозі наїжджали сюди рідше. Резиденцію підтримують у належному стані, але її вже кілька років ніхто не займав, коли Валері Трієрвейлер навідалася сюди перед моїм приїздом. На її погляд, подушки на диванах серйозно потерті й вицвіли, тож вона пропонує їх замінити. Це була єдина покупка (на кілька сотень євро), яку ми зробили, готуючись до тієї поїздки. Але через балакучість преси ця, хоч і сміховинна витрата стає приводом для полеміки. Ця дискусія буде, звичайно, не останньою. Як «нормальний» президент, який каже, що скорочуватиме витрати на своє утримання, може стільки витратити на своє облаштування? Можна подумати, що ті подушки були розшиті золотими нитками. Розпатякують про недоречну примху у той час, коли країну закликають напружитися... Я не звертаю уваги на виступи, що з'являються там і тут. Даремно. Не можна ніколи залишати щось без відповіді, надто, коли йдеться про сірість. Це не значить опуститися до їхнього рівня. Це дає змогу звільнитися від неї.

Під фортецею лежить широка смуга пляжу, куди можна вільно ходити, і тоді до кріпосних стін долітає веселий гомін людей, що радіють насолоді від морського купання. Ми з Валері хочемо показати, що президент зовсім не зачинився у своїй

³² *Валері Жискар Д'Естен* — 20-й президент Французької Республіки (1974—1981 рр.).

³³ *Жак Ширак* — 22-й президент Французької Республіки (1995—2007 рр.).

вежі, і гуляємо пляжем, вітаючись із відпочивальниками, що підходять до нас. Роблять багато фотознімків. Що ми там такого зробили? Я залишив на піску свій офіційний статус. Купався в чужій воді. Віддав перевагу замкам із піску над палацами Республіки. Те, що мої попередники поводитися так само, не враховувалося. Це був доказ того, що «нормальне президенство» не могло бути на одному рівні з цією священною посадою.

На підтримку цього звинувачення в нелегітимності навіювалася думка про те, що, мовляв, немислимо, аби президент брав собі відпустку. На моїй пам'яті всі мої попередники, навіть на першому році президентства, виїздили на відпочинок, навіть за кордон та ще й на кілька тижнів. Не пригадую лише, щоб ці вільності щодо президентського графіка роботи якось шокували тих самих критиків. До речі, традиція давати Раді міністрів відпочинок у два перші тижні серпня встановилася вже давно.

Додам, що в наших європейських сусідів глави урядів проводять відпустку в резиденціях дуже далеко від столиці, не викликаючи при цьому жодних зауважень. В Ангели Меркель — свої звички. Вона вирушає в гори, щоб там ходити, і розповідала мені, що дозволяє своїм співробітникам зв'язуватися з нею в той період лише в певні години. Щодо американського президента, то він виїздить майже на три тижні найчастіше в Кемп-Девід, і тільки вельми серйозна справа може змусити його повернутися до столиці. Аргументи критиків тим більше безпідставні, що коли президент кудись

їде, з ним завжди їдуть його помічник, лікар, оператор із передавачем, що гарантує таємницю переговорів, і більш або менш численна група охорони залежно від місця призначення. У Брегансоні, до речі, все влаштовано так, щоб президент міг відпочивати і працювати неначе у своєму кабінеті. З ним у будь-який час можуть зв'язатися його співробітники, він може проводити телефонні наради з міністрами або зі своїми іноземними колегами.

Зокрема улітку 2012 року я підтримував постійний зв'язок у питанні сирійської кризи з прем'єр-міністром Лівану, а з королем Йорданії говорив про прийом біженців, що прибували в табори. Досить було Ніколя Саркозі повідомити (поза сумнівом, із конструктивними намірами), що він мав бесіду із сирійським опозиціонером, щоб мої опозиціонери почали вимагати від мене врегулювати цю складну кризу до кінця місяця. Тому що мало бути сказано й записано, що президент, а тим більше соціаліст, не може їхати у відпустку. Принаймні саме в цю, на початку його президентства.

«Прокидаймося!»

Одразу після нашого приходу до влади в журнальній пресі визначилася редакційна тенденція щодо нашої уявної «бездіяльності». Найширші з них визнавали, що це була для них золота жила. Вміщення мого портрета на першу сторінку збільшувало тираж. Я не піддаюся зараз якомусь ретроспективному нарцисизму. Дуже тверезо бачу ці

речі. Адже для редакційного успіху потрібно було давати мої фото з годинником не на тій руці, розпатланим, із розгубленим поглядом чи з краваткою, що сколилася вбік. Один тижневик, що славиться своєю серйозністю, вже 5 липня дав такий заголовок: «Припиняємо дурниці». Що б там не думали про нашу політику, але ми ті дурниці ще не починали, бо парламентські вибори щойно завершилися. Інший журнал того ж таки місяця закликав нас «струсонутися». Ми працювали тоді тільки місяць. Третій гукав: «Прокидаймося!» А в нас було таке відчуття, що ми не змикали повік. Як розуміти цю баранячу затятість, цю упередженість, якщо не враховувати тільки комерційні інтереси? Одні шкодували, що перегнули палку проти мого попередника, і тепер виявляли похвальну турботу про врівноваження критики, аби люди знали, що не варто чекати чогось хорошого ні від правих, ні від лівих!

Для інших це було скоріше ідеологічне питання. Ми не проводили тих реформ, на які вони чекали, тобто таких, від яких стає боляче. Мається на увазі боляче більшості населення. Ми не торкалися, казали вони, «привілейованих», тих, хто живе на мінімальну гарантовану зарплатню, має певний статус і навіть шукають роботу, натомість ми насідали на «бідних» (читай «власників майна»). І, нарешті, були такі, що вимагали від нас зробити за кілька днів те, що мої посередники не захотіли робити за п'ять років, — миттєво виправити стан державних фінансів, який вони постійно погіршували. Наш злочин тягнув на шибеницю.

Ми відмовлялися нав'язати французькому народові очищувальний засіб шляхом затягування поясів: відтак ми мали випити до дна чашу непопулярності. Вони бралися допомогти нам у цьому. Щодо лівої преси, то вона не хотіла відставати, аби не втратити свою незалежність. Цей безперервний процес дратував мене аж до того дня, коли ці випадки й крайності вже не викликали в мене нічого, крім веселої усмішки. Я виніс із цього інший урок. За весь час перебування на посаді я дозволяв собі тільки тижневу відпустку на рік. І ті самі люди, хто критикував мене, удали, що дивуються навантаженню, яке я накладав на себе. Але це була не покута, а усвідомлення того, що в моєму п'ятиріччі дорога кожна хвилина.

Неможлива свобода

Неважко здогадатися, що життя в Єлисейському палаці залишає мало місця для життя особистого. Такі моменти короткі й випадають рідко, і часто їх перериває нестримний хід подій. Від самого початку я намітив собі відділяти державні справи від приватного життя. Як і деякі з моїх попередників, я вирішив, що ввечері їхатиму додому, час від часу виходитиму з дому, щоб прогулятися або піти в театр. Чиста ілюзія. Президент не може (або вже більше не може) залишати свій пост чи набагато віддалятися від нього. Загрози вимагають громіздку систему безпеки. Проста прогулянка вулицями змушує передбачити супровід групою

охорони, яка має бути нечисленною, щоб не виявляти себе. Забавними виглядали для мене прогулянки під наглядом поліцейських спереду, позаду і з боків, хоч якими непомітними вони намагалися бути. Пригадую двох жандармів — жінку і чоловіка, які, щоб не привертати до себе уваги, удавали зі себе закоханих і йшли впритул за мною, тримаючись за руки. Поліцейські хитрощі мають свої цікаві моменти. Перед тим як я мав прийти в театр чи в кіно, проводилася тривала підготовка з попереднім оглядом зали, пошуком вибухових пристроїв, а потім із публікою змішуються охоронці з готовою до застосування зброєю. Дуже швидко я вирішив, що мені вистачить офіційних поїздок, які вимагають таких заходів перестороги, і відмовився від прогулянкових виїздів, аби не обтяжувати Республіку ще й цими витратами. Відтак моє приватне життя скоро було обмежене офіційними приміщеннями.

Апартаменти Єлисейського палацу на другому поверсі західного крила — комфортабельні, функціональні, елегантні, але суворі. Велика, скоріше темна вітальня, маленький кабінет, дві прості спальні з високими вікнами. Довгим коридором, прикрашеним картинами, наданими національними музеями, президент за хвилину дістається свого робочого кабінету, де він проводить тринадцять — чотирнадцять годин на день. Сумлінний і досвідчений персонал організує щоденне життя, яке тече без збоїв, без марного витрачання часу, бо кожна хвилина президентського часу має бути використана якнайкраще. Єлисейський палац виходить

у величний парк із різноманітними породами дерев, а я поставив там ще й вулики, щоб зберегти розмаїття рослин у центрі Парижа. Я любив гуляти там, враховуючи шість тисяч кроків на день, рекомендовані мені лікарем Мішелем Сімесем для підтримання здоров'я. Під кінець я гуляв тут із своєю собакою Філою.

За традицією, канадські ветерани дарують кожному французькому президентові лабратора після кожної поїздки до їхньої красивої провінції Квебек. Тож одного дня до палацу приходять молоді жінки, щоб вручити мені цінний подарунок: це маленька собачка, бо їй усього кілька тижнів, яку я назвав Філою за назвою єгипетського острова. Цю назву має також і спускний апарат Європейського космічного агентства, призначений для посадки на комету. Ось так Філа здійснила свою посадку в Єлисейському палаці. Її тут полюбили всі працівники.

Згодом у неї народилися десятеро цуценят, яких я віддав по черзі в надійні руки своїм співробітникам і доброзичливим друзям. За кілька місяців перед тим, як я мав залишити Єлисейський палац, моя служба зв'язків із громадськістю пропонує мені дозволити пресі сфотографувати цей зворушливий виводок разом із їхньою матір'ю. Я знаю, що французи мають особливі почуття до хатніх тварин. Але відмовляюся від цієї ідеї. Як на мене, собаки теж мають право на приватне життя.

У палаці є також спортзал, відкритий для всіх співробітників (я майже не завантажував його своєю присутністю), кінозал на чотири десятки місць

і ясла, відкриті для всіх працівників персоналу, які залишають там своїх дітей на день, додаючи нотку душевної чистоти до робочої атмосфери. Я заходив туди час від часу з певною ностальгією, згадуючи про ті дні, коли Сеголен Руаяль, що працювала тоді радницею у президента Міттерана, водила в ясла наших іще зовсім маленьких дітей. Маю визнати, що в ті часи домашні клопоти ділилися, як кажуть тепер, у «гендерний» спосіб. І Сеголен Руаяль — чудова мати — брала на себе більшу частку роботи.

Елісейський палац — це не власне помешкання президента. Він — гість Республіки. Він тут тимчасово, наймає житло на п'ять років, хіба що ця оренда буде для нього подовжена. Тож я відмовився від будь-яких дорогих перероблень. Жорж Помпиду, Валері Жіскар Д'Естен змінювали декор палацу за своїм смаком. Це було в інші часи. Нині вартість ремонтних робіт у Елісейському палаці оприлюднюється. Рахункова палата старанно стежить за цим кожного року. Така прозорість змушує, до речі, відкладати ремонт, який, проте, стає необхідним через старіння обстановки. Яюсь служба історичних пам'яток повідомляє мені, що кабінет президента, так званий «Золочений салон», потребує значного ремонту. Я питаю про кошторис: щоб повернути кабінетові його первісний вигляд і колишню розкіш, потрібно не менше ніж один мільйон євро. Відхиляю пропозицію. Адже я зобов'язувався скоротити витрати на утримання Елісейського палацу не для того, щоб розпочинати дорогі ремонтні роботи. Добре

пам'ятаю запеклу критику, що звалювалася на інших за дорогі ремонти набагато менш престижних кабінетів, ніж президентський. Я міг би пояснити, що ці витрати потрібні не для моєї персони, а для самої будівлі. А мені б швиденько нагадали про мою обіцянку бути «нормальним президентом».

Сусіди навпроти

Приймаючи кожного високого гостя, президент виходить на ганок, що веде у двір палацу. Хвилину чи дві він стоїть нерухомо, дивлячись, як відчиняються ворота з вулиці Фобур-Сент-Оноре і кортеж в'їжджає на територію резиденції, а потім вітає прибулого гостя, коли той виходить із машини. Він ніколи не повинен втрачати пильність. Варто йому підняти очі, щоб подивитись на небо, опустити їх на секунду додолу, насупитися, покласти руку в кишеню чи поправити пасмо волосся, відкинуте вітром, його одразу фіксують у позі, яку невблаганно розповсюджуватимуть фотографі, що вишикувалися навколо невеликої вкритої гравієм еспланади. Така їхня робота.

З другого боку вулиці здіймаються османівські³⁴ фасади будинків вулиці Фобур-Сент-Оноре. Красивий butik навпроти в'їзду в палац тривалий

³⁴ «Османівські» — від прізвища барона *Жоржа Ежена Османа* (1809—1891) — французького державного діяча, префекта департаменту Сена, містобудівника, який значною мірою визначив сучасний вигляд Парижа.

час був магазином білизни, де у вітрині виставляли предмети жіночого туалету, що викликали цікавість перехожих. Мені це сусідство здавалося комічним. Однак крамниця не змогла досягти очікуваного успіху, прогоріла і зачинилася. На її вітрині кілька місяців висіло оголошення «Здається в оренду», і можна було спитати себе, про яку саме будівлю йдеться: про цю чи про ту, що навпроти?

З часом, оскільки мені доводилося стояти в цій позі, дивлячись на будинок навпроти, у мене склалися стосунки делікатної фамільярності з мешканцями квартир, чий балкон виходить просто на президентський двір. На третьому поверсі — приємне подружжя, видимий вік яких наводив мене на думку, що вони, очевидно, бачили найбільш видатні візити, взяло собі за веселу звичку підбадьорливо махати мені рукою. Я не міг їм відповідати стільки разів, скільки цього вимагали б правила чемності, не дивуючи цим моїх офіційних співрозмовників. Хіба що можна було б подумати, що так я дружньо вітаю снайперів, які зайняли позицію на дахах. Щоб якось вибачитись, я запросив це подружжя на один із прийомів у Єлисейському палаці. Я зрозумів тоді, що це подружжя мало виняткову нагоду вітати всіх моїх попередників, починаючи з генерала де Голля. Вони ніколи не розкривали жодного із секретів, свідками яких були. Наскільки їм вистачало пам'яті, вони дістали велике враження від приїзду Барака Обами. Цей візит привабив велику масу людей, яких стримували встановлені на тротуарі бар'єри.

Але жоден із візитів не викликав стільки цікавості, як приїзд королеви Великобританії.

Єлизавета II в'їжджала в Єлисейський палац серед радісно захопленої юрби, яка тепло вітала її на всьому шляху. Королева говорить французькою з легким акцентом, який тільки підсилює її елегантність. Вона знає наше політичне життя вже понад шістдесят років, і це полегшує нашу розмову, пересипану пікантними випадками. За протоколом Єлисейського палацу було передбачено показати королеві фотознімки, де вона зображена із президентами, котрі приймали її тут. Вона по секрету каже мені, що той, якого вона згадує з найбільшим хвилюванням, тому що він був для неї першим, а сама вона була тоді ще юною дівчиною, — це Венсан Оріоль³⁵. Чи знала вона, що він був міністром фінансів за часів Народного фронту? Та якби й знала, то не здивувалася б. Президенти йдуть, а вона залишається.

Президенти у Версальському «Ліхтарі»

Є одне місце Республіки, яке надає його мешканцю чудові моменти розрядки. Це — павільйон «Ліхтар» у величезному парку Версальського замку. Тривалий час він перебував у розпорядженні прем'єр-міністрів, але 2007 року Ніколя Саркозі вирішив перевести його в користування президента. Маю зізнатися, що це одне з тих рішень мого

³⁵ *Венсан Оріоль* (1884—1966) — президент Франції (1947—1954), перший після Другої світової війни.

попередника, до яких я приєднуюсь беззастережно. Тут чарівні приміщення: три спальні, їдальня і вітальня, розташовані півколом навкруг добре доглянутого садочка. Ведуть у павільйон непомітні залізні ворота поряд із автошляхом подалі від доскіпливих очей. На території є тенісний корт і басейн із підігрівом, закритий у зимові місяці і вже досить зношений, через що його важко утримувати в добротному стані. Я наїжджав сюди, коли мій графік дозволяв мені це, щоб побути у відносному усамітненні, яке де-не-де порушували фотографії так званої преси «піпл» (бо сказати «народної» було б для них компліментом). Вони примудрилися влаштувати собі спостережний пункт на верхівці дерева, звідки їх регулярно знімали охоронці.

Повернення в Коррез

Я не навідувався стільки, скільки хотів би, у моє місто Тюль, де я був мером, і в департамент Коррез, де був головою Генеральної ради. До мого обрання президентом я щосуботи ходив там на ринок. Привозив звідти здебільшого думки, настрої, скарги людей, з якими зустрічався. Часто я читав їхні думки на їхніх обличчях і розумів їхні думки з їхніх буденних слів. У мене був на це мій власний шифр. Їхні звернення — навіть різкі — були щирим підбадьоренням, їхні скарги — заклик до дій, а коли новини були погані, то їхні пересуди були для мене тонкими хитрощами, щоб уникати неприємних суджень. Теплі чи напружені — наші

бесіди завжди були способом закріплення наших зв'язків, щоб ніколи їх не втрачати.

Непокоївся я, коли вони мовчали. Коли вони вдавали, що не помітили мене або поспіхом робили свої покупки, немовби їм конче потрібно було якомога швидше бігти додому, я розумів їхній сигнал. Мені ніколи не були потрібні мудрі опитування, щоб відчувати думку людей чи оцінювати їхні настрої. Уже президентом мені було прикро, що журналісти, навіть попри те, що це їхня робота, не залишають мене, коли я виходив до людей, щоб відчути знову минулі емоції та порівняти їх із сьогоднішніми почуттями. Вони перешкождали мені шукати людські очі, поринати в їхні серця. Те, що завжди хотіли мені висловити мої виборці, вони не бажали, щоб це чули інші. У нас були наші власні секрети.

Інколи обличчя, в які стільки разів колись вдивлявся, руки, які я тепло потискав, зникали. Я розпитував, чому їх немає. Їх забрали проживати роки. Я згадую знайому, яка розповідала мені місцевою говіркою пустотливі історії, аби розсмішити мене, і які я розумів лише наполовину. Вона тихенько пішла від нас. Я згадую партизана, який з гордістю розповідав мені про свої подвиги і якого мучили спогади про його дев'яносто дев'ять бойових товаришів, повішених в червні 1944 року есесівцями на балконах будинків Тюля. Я старався приїздити кожного 9 червня на вшанування їхньої пам'яті. Софі Дессю, вірний друг, теж пішла від нас. Після мого обрання президентом вона зайняла моє місце в Національних зборах. Це їй Жак

Ширак виявляв перед телекамерами таку величезну приязнь, що викликав усмішку всієї Франції. Її забрала пухлина, що оселилася в її так добре впорядкованій голові. Часто найближчі йдуть від нас, коли ми далеко, немовби не витримавши розлуки.

Тридцять років я їздив одними й тими місцями, їв одні й ті самі страви, ходив одними й тими вулицями, вдихав одні й ті самі пахощі. Моє президентство не перервало цю нехитру звичку, але змінило її плин. Ніщо не могло вже більше бути таким, як раніше. Із президентом взаємини застигають, жести стають стриманішими, виникає межа, яка не стирається, навіть коли ви вже пішли з Єлісейського палацу.

Відвертості Жака Ширака

Гадаю, що Жак Ширак відчув таке саме розчарування. Він відчував до Коррезу неймовірно щирі почуття і отримував від своїх вірних прихильників незліченні знаки приязні. Для нього теж цей розрив був відверто розпачливий. Я зрозумів це, коли після завершення свого терміну президентства він приїхав у свій виборчий департамент. Він шукав свої колишні точки опори, знайомі обличчя, друзів, яких уже не було. У нас із ним зав'язалися дивні й сповнені поваги стосунки. Я виступав його невдалим конкурентом на парламентських виборах 1981 року, коли мені було 26 років. Під час його президентства я не

щадив його. Потім ми зблизилися, у міру того, як він віддалявся від влади, а я готувався до неї. Він ділився зі мною своїми роздумами, розповідав про свої поїздки і малював мені галерею портретів політичного життя. Найбільш соковитим був портрет Сільвіо Берлусконі³⁶ з відвіданням його розкішного будинку і особливо його дивовижної ванної, яка просто приголомшувала. Почуття пристойності не дозволяє мені йти далі, щоб передати його враження.

Якось Жак Ширак запросив мене у свій замок Біті, той самий, що накликав на нього пересуди, від яких він був би залюбки обійшовся, за часів Жоржа Помпіду, коли його прозвали «Замок-Ширак». Це похмура й холодна будівля, з якої відкривається вид на чудові восени долини й ліски. До війни її займав колишній британський полковник, про якого Жак Ширак говорив, що той був агентом спецслужб, і 1933 року в нього кілька місяців жив Лев Троцький. Ми добряче посміялися з цього історичного минулого, яке надавало його оселі певного революційного забарвлення. Під час мого п'ятиріччя я регулярно цікавився його здоров'ям і самопочуттям у його дружини Бернадетти і дочки Клод. Ширак виказує чудові якості опору своїй хворобі. Він борець, і залишиться ним до кінця. Я неодноразово мав нагоду вести з ним відверті розмови і бачив по його очах, що він розуміє мої труднощі. Адже в нього вони були ті самі.

³⁶ *Сільвіо Берлусконі* — італійський політик, прем'єр-міністр Італії в 1994—1995 рр., 2001—2006 рр., 2008—2011 рр.

Шлюб для всіх, тільки не для мене

До цих пір вторгнення в потаємний сад мого інтимного життя були скоріше стриманими. Моє спільне життя з Сеголен Руаяль було, звичайно, відоме всім. Ми познайомилися з нею в Національній школі адміністрації. Разом почали займатися політикою, обоє працювали у президентській адміністрації і нас обрали депутатами в один рік. Ми утримувалися, наскільки можливо, від будь-якого виставляння напоказ нашого життя. Мало було б сказати, що в нас із нею різні стилі. Я зі своїм більш традиційним стилем керівника партії, оратора на мітингах займав пресу своєю боротьбою та схильністю до економічних питань. Маючи зважений темперамент, я просувався своїм темпом, а Сеголен любила сміливі ініціативи й досягнення, утворюючи навколо себе феномен громадської думки, яка 2007 року привела її до висування кандидатом у президенти від Соціалістичної партії всупереч політичним прогнозам і не звертаючи уваги на інколи образливі зауваження її опонентів.

Ми не одружувалися, у нас було четверо дітей, і цей сімейний обов'язок важив більше ніж будь-які документи. Як феміністка, що хоче показати приклад, вона бажала, щоб усі знали про її материнство. Вона хотіла показати, що жінка-міністр може чудово поєднувати сімейне життя з високими посадовими обов'язками. Вона дозволила опублікувати фото, на якому вона була знята в пологовому будинку з нашою дочкою Флорю на руках. Я беззастережно підтримував її.

Її намір був похвальний і нині вважався б майже банальним. Вона була першою жінкою, яка народила дитину, перебуваючи у складі уряду, і її приклад наслідували потім інші.

Синдром «першої дами»

Наше розлучення припало на 2007 рік. Воно не мало нічого спільного з політикою. Прагнучи ясності, Сеголен сама заявила про наш розрив увечері другого туру парламентських виборів. Для кожного з нас це було боляче, нестерпно — настільки наш союз був довгим і сильним.

Ми обоє 2011 року висуваємо свої кандидатури на попередні вибори всередині соцпартії. Ситуація була зовсім нова. Сеголен першою зняла свою кандидатуру на мою користь у другому турі, виявивши цим чудову прямизну і показавши, що інтереси країни переважають будь-які інші міркування. Хоч і розлучені, ми були здатні об'єднатися заради спільного блага. І діючи саме в цьому ключі з характерною для неї незалежністю, вона прийшла в березні 2014 року в уряд, щоб узяти на себе керівництво Міністерством екології та підготувати Конференцію ООН з питань клімату 2015 року — складне завдання, яке вона успішно виконала. Вона провела в парламенті кілька законів, які ще довго сприятимуть поліпшенню нашого навіколишнього середовища.

Ще до того я побудував собі нове життя разом із Валері Трієрвейлер. З нею я вів свою президентську

кампанію і з нею увійшов у Єлисейський палац. Наша Республіка не передбачає якогось статусу для дружини президента і в жодному документі таких норм немає. Протокольна служба якось викручується, але кошти на це ніде не передбачені. Залежно від особистостей, сімейного стану та еволюції звичаїв роль і місце першої дами мінялися в П'ятій Республіці. Щодо мене особисто, то я завжди вважав, що громадяни обирають президента, а не подружню пару чи сім'ю. На бюлетені для голосування стоїть тільки одне прізвище й одне ім'я. Голосування громадян надає легітимність тільки президентові. У його супутниці (або в майбутньому — супутника) неминуче змінюється життя, але на неї не покладається жодна місія, крім тієї, яку вона побажає сама взяти на себе.

Страждання Валері

Валері Трієрвейлер — журналістка із широко визнаними професійними даними. Як провідний репортер у журналі «Paris Match» вона написала багато статей, що свідчать про її талант. Зважаючи на мою діяльність, вона відійшла від роботи в політичній редакції і вела хроніку літературних подій. Кілька років вона вела також ток-шоу на одному з телевізійних каналів ТНТ. Чи мала вона, з огляду на моє обрання президентом, відмовитися від своєї роботи, від журналу і, побічно, від своїх заробітків? Тобто призупинити свою кар'єру і втратити незалежність. Я усвідомлював запитан-

ня, що хвилювали її. Вона гадала, що можна все суміщати, намагалася переконати, що вона захищає не своє становище, а певний принцип, концепцію незалежності жінки. Та марно. Вона мучилася від нерозуміння, що вона його викликала, засмучуючись від того, що не може знайти своє місце попри всю ту щирість, з якою вона бралася за всі свої ініціативи. Маю визнати: те, що ми не були одружені, не полегшувало їй життя. Тим більше, що консервативні кола, які виступають проти шлюбу для всіх, знаходили в цьому додаткову тему для полеміки.

Твіт, у якому вона висловлювалася на підтримку суперника Сеголен Руаяль на парламентських виборах 2012 роук, викликав справжній спалах пристрастей. Я прагнув виключити змішання жанрів, а воно раптово недоречно виринуло, плутаючи політику і почуття. Я провів роздільну лінію між особистим життям і життям публічним: вона вмить стерла її. Валері швидко усвідомила наслідки її втручання в політичну дискусію і те сум'яття, яке вона внесла в наші стосунки. Того дня щось зламалося. Я сподівався, що час усе вгамує і злагодя у відносинах повернеться до нас.

Кілька місяців потому в моє життя увійшла Жюлі Гайє. Наші стосунки були розкриті в найгірший спосіб для мене як людини і як для президента. Я беру відповідальність за це на себе, хоча й ніколи не дізнаюся, яким чином і ким безпардонна преса могла бути зорієнтована і спрямована саме так. Я вирішив не подавати в суд на газету, що вчинила це вторгнення. Оскільки я захищений

президентською недоторканістю, я попередив свого часу громадськість, що ні з ким не буду судитись у приватних справах. Менше з тим, те, що сталося, — це нетерпиме порушення. Ламаючи нашу традицію з поважання приватного життя, воно дістає значення прецеденту.

Шок був жорстокий. Валері почувалася глибоко пригнобленою. Наше розлучення і те, як про це було оголошено, хоча й без її участі, додалося до складності ситуації. Пізніше, у книжці, що мала гучний успіх, вона розповіла про свої рани і поділилася своїми словами тим, що вона пережила. Мені від цих слів стало боляче. Цього вона, безперечно, й хотіла. Ми ще довго не могли спілкуватися. Проте я був вдячний їй за ті учтиві слова, що вона їх надіслала мені в останній день мого президентства.

Бойовита Жюлі

Жюлі Гайє — продюсерка, актриса — жінка, яка вже давно визначила свою життєву позицію. Вона ніколи не приховувала своїх переконань, часто підтримувала справедливу справу. Свою підтримку Соціалістичній партії вона висловлювала кожного разу, коли до неї зверталися. І цілком природним для неї було включитися в мою виборчу кампанію вже з «праймеріз» 2011 року. Вона згуртувала навколо себе багатьох артистів, чимало кінодіячів, щоб обдумувати й збагачувати нашу програму у сфері культури. Так я й познайомився

з нею, хоча наші тодішні стосунки не йшли далі взаємної симпатії.

Під час нашого спільного життя в Єлисейському палаці вона не залишала свою роботу, не дозволяла собі жодного втручання в життя президентської резиденції, перебуваючи з відданістю, що ніколи не зраджувала їй, у приватних апартаментах палацу. Вона навіть ніколи не приходила в кінозал, де її присутність була б цілком законною, і залишала на мою тодішню радницю Одре Азуле турботу про зустріч запрошених, хоча й сама дуже добре їх знала. Жодним чином вона не втручалася в ухвалення рішень чи у вибір тих або інших осіб.

Попри всі прикромці, створені рекламою, без якої вона б чудово обійшлася, Жюлі Гайє продовжила грати й продюсувати фільми. Ми погодилися й домовилися перейти від утаємничення до коректної стриманості, ніколи не виставляючи себе напоказ і ніколи не допускаючи вторгнення в наше життя. Проте випадків такого вторгнення не бракувало. Доходило до того, що нас фотографували в Єлисейському палаці або ж її підстерігали з ранку до ночі біля її власного помешкання. Нині я можу сказати, що лагідні й делікатні почуття Жюлі були для мене протягом цих трьох років неоцінимою підтримкою. Тісно прив'язана, завжди поруч, але достатньо далека від публічної арени, щоб залишатися самою собою. Їй не треба було грати якусь роль, вона просто була поруч зі своїм бажанням щастя, яке робить життя м'якшим. Навіть у Єлисейському палаці.

Вести переговори

[▪]

...23 травня 2012 року я їду залізницею в Брюссель на мою першу Європейську раду з простою думкою в голові: переорієнтувати європейську політику, тобто надати пріоритет економічному зростанню, підсиливши при цьому наші запоруки довіри і наводячи порядок у наших фінансах. Чимало країн дійшли до межі внутрішнього вибуху. Ситуація потребує невідкладних заходів.

Брюссельські звичаї

У залі, де відбудеться неформальна Рада, зібрана, щоб вислухати мої пріоритетні питання, я займаю місце, помічене невеличкою табличкою з моїм ім'ям. Це велике кругле приміщення, опоядане склом і сталлю, вкрите строкатим килимом із розташованими зіркою яскравими й порізаними прямокутниками з кольорами двадцяти восьми країн. За розставлені короною вигнуті столи зі світлого дерева, що наїжачилися мікрофонами, сідають глави держав і урядів, сказав-

ши попередньо кілька теплих слів перед телекамерами й фотографами. Жоден журналіст не в змозі розшифрувати смисл їхнього шушукання, яке має на меті заспокоїти люд щодо атмосфери в цій залі, а коли обличчя стають непроникними, то значить, що починається найважче в дискусії. Преса більшого не дізнається. Репортери виходять і чекають.

Я слухаю вступне слово Германа Ван Ромпея, голови Ради, який вітає мене з нагоди мого обрання. Чергуючи французьку й англійську, він наголошує на необхідності знайти точки збіжності, аби заспокоїти народи й ринки. Він думає, однак, що не буде ухвалене жодне рішення, і доведеться чекати на Раду 28 червня для вироблення нових заходів з метою протистояння кризі. Дивна процедура. Банки задихаються, ринки коливаються, економіка країн ковзає до рецесії, але діяти одразу не передбачається! Місяць роботи не буде зайвим, кажуть мені заспокійливим тоном, щоб проаналізувати пропозиції та сформулювати висновки.

Кожному дається на виступ п'ять хвилин. Я виходжу, що на двадцять восьмеро цей вступ триватиме більше ніж дві з половиною години. Ба ні, я помиляюся. Мало хто з присутніх дотримується регламенту, а оскільки головуючий їх не зупиняє, то вступне засідання набагато перевищить три години. Того вечора португальський прем'єр Педро Пасос, який, напевне, хотів виглядати зразковим учнем, тоді як його країна переживала бурю, говорив більш як півгодини, не отримавши з цього ніякого зиску.

Обов'язковість консенсусу

Якщо є десь місце, що символізує процес узгодження, то це, звісно, Європейська рада. Рішення там ухвалюють консенсусом, тобто одно-стайно. Створена з ідеєю для нарад, що розглядають основні напрями розвитку, вона з часом перебрала на себе дедалі більш технічні питання, які міністри були вже неспроможні вирішувати. У міру того як виникали кризи, її скликали чимраз частіше, і дискусії на ній можуть тривати аж до двох із половиною дня. Поряд із Європарламентом і Європейською комісією Рада поступово набула роль головного органу, де ухвалюють рішення, хоча її структура, її методи та громіздкість усе уповільнюють. Цим, на мій погляд, пояснюється запізнення, з яким вона відповідала на великі струси, що їх зазнавала Європа в останні роки.

У своєму виступі тримаюся основного. Пропоную, щоб Європейський Союз виробив інвестиційний план на основі чинного, але недостатньо або зовсім невикористовуваного фінансування на рівні 100 мільярдів євро. Я додаю, що Європа могла б через Європейський інвестиційний банк випустити позику, з тим, аби підвищити конкурентоздатність підприємств. А ще висуваю ідею, яка (я знаю) буде неприйнятною для канцлерки, — про взаємний розподіл майбутніх боргів, щоб дати змогу тим країнам, які переживають найбільші труднощі, виходити на ринки з меншими процентними ставками, ніж ті, що їх вони змушені сьогодні

сплачувати, діючи самотужки. Мене ввічливо слухають. Я усвідомлюю розрив, щоб не сказати прірву, який відділяє мене від чималого числа керівників. Не те щоб вони мене не розуміли, а річ у тому, що вони тільки-но не без зусиль ухвалили у своїх країнах Європейський бюджетний пакт. Вони не бажають підірвати його під страхом ще більшого ускладнення політичної ситуації у країнах.

Тривають дебати, і їм не видно кінця. Скоро вже дванадцята ніч. Усі встають. Пропозиція про інвестиційний план підтримана, і вона буде реалізовуватися з 2013 року. Результат невеликий. Але я просунув уперед своїх пішаків.

Можливо, я повівся занадто помірковано? Можливо, потрібно було загрожувати, переривати інших, підганяти дискусію? Залишити її? Це не мій стиль. Краще домовлятися, адже не буває єдино можливих рішень. Фактично я маю переконати Німеччину, а інші погодяться. Попри те, що в нас із канцлеркою є розходження, ми потрібні одне одному. Потрібно знайти відповідь на труднощі банків і відбити ризики, навислі над державами. Відтак я маю відновити співвідношення сил, хай навіть доведеться грізно помахати гіпотезою відхилення французьким парламентом Європейського бюджетного договору, хоча я добре знаю, що ця «зброя лякання» існує для того, щоб її не застосовувати, інакше вона «висадить у повітря» єврозону. Я маю шукати союзників, щоб потім вийти на компроміс.

Супер Маріо

Майбутнє Європи перенесене, отже, на Європейську раду 28 червня. Вона відбудеться після саміту «Великої двадцятки» у мексиканському Лос-Кабосі, а тим часом я вестиму розмови з керівниками іспанського та італійського урядів Маріано Рахоем і Маріо Монті, які близькі до того, щоб підтримати мою позицію попри наші політичні розбіжності. Один із них — консерватор, другий — ліберал, і обоє вони в безвихідному фінансовому становищі.

Так жила Європа того 2012 року, коли були можливі найгірші сценарії, але повільність процедур змушувала нас до безконечних дискусій і до крихких компромісів. Чи погано це в принципі? До утворення Союзу кожен витрачав багато часу на виношування воєнних планів і на пошуки альянсів проти своїх сусідів. Цю агресивну дипломатію замінили безперервними і стомлюваними консультаціями в Брюсселі. Мир зробив європейську політику прозаїчною. То правда, що мир наганяє нудьгу. Хіба що сама нудьга гарантує мир.

Наближається кінець червня, і я присутній на тому самому церемоніалі в тій самій залі. Отже, о 16-й годині засідання відкривається виступом голови Європарламенту, який схожий більше на задалегідь проганий бій, оскільки одразу після своєї нудної промови голова зникає. О 17-й годині — так зване сімейне фото, коли керівники двадцяти восьми країн стають на примостку, де біла наклейка вказує на місце кожного. Вони усміхаються

перед фотографами, які старанно клацають своїми апаратами, хоча я на своїй пам'яті не бачив, щоб якась газета вмщувала хоч би один такий знімок. О 18-й годині починаються серйозні речі. Тобто знову починається так само безкінечне обговорення по колу.

І тут трапляється щось не те. Слово бере Маріо Монті, і його виступ різко відрізняється від пом'якшувальних промов, вислуханих після того, як я знову закликав до проведення вольової політики. Голова італійської Ради міністрів — чоловік строгий і поважаний. З 1995 року до 2004-го він був європейським комісаром, що наводив страх своїм запеклим прагненням добитися дотримання правил конкуренції. Він очолив уряд Італії 2011 року, коли Сільвіо Берлусконі втратив будь-яку довіру. Відомий своєю різкістю й витримкою, він гучно промовляє: «Так далі більше не можна!» Заціпеніння, що сковувало залу, розвіюється. Короткими фразами з драматичним акцентуванням Монті пояснює, що його країна, так само, як і багато інших, задихається, що банкам, які трималися століттями, загрожує банкрутство, що процентні ставки за суверенними боргами ведуть до неймовірних витрат, і економіка може обвалитися через брак готівкових коштів. Він вимагає від Ради вжити кардинальних заходів. Його одразу підтримують кілька представників Південної Європи. Щодо Маріо Драгі, голови Центрального європейського банку, який мовчав, як риба, від самого початку засідання, він тихенько киває головою. Я кажу собі, що це, безперечно, най-

чудовіший знак того, що ситуація почне змінюватися.

Ангела Меркель, як завжди, дуже холоднокровна, зрозуміла, що має йти на поступки, хоча й не видно, щоб вона прагнула відступати від правил бюджетної ортодоксальності. Оскільки, як видно, співвідношення сил змінюється, я пропоную, щоб наша вечеря була присвячена заходам, здатним відновити довіру в євросоні. Потрібно виробити засоби контролю приватних банків, які дадуть змогу Центральному європейському банку в потрібний час і цілком самостійно пом'якшити його монетарну політику. Ми торкнулися центрального питання дискусії, і вона триватиме далеко за північ. Жодна деталь не залишиться поза увагою. Ми з Монті, хоч і різним тоном, назвали це засідання нарадою останнього шансу. Тактика взяла своє. Цього разу ухвалюють важливі рішення — закладені основи банківського союзу. Тепер уже не платники податків відповідатимуть за вади в роботі банків, а самі фінансові установи. Їх будуть постійно оцінювати й контролювати, щоб уникнути будь-якої втрати надійності. Ми створюємо спільний фонд для підтримки держав, що переживають труднощі. Це так званий Європейський стабілізаційний механізм. На додаток, певна гнучкість передбачається для роботи Комісії, щоб оцінювати дотримання державами визначених цілей скорочення бюджетного дефіциту. Кінцеве комюніке відображає ці кроки вперед із певним балансуванням, що дає змогу кожному зберегти обличчя. Боротьба з безробіттям ставиться на той

самий рівень вимог, що й запровадження структурних реформ. За введенням у дію складних механізмів і тонких фінансових технологій у зоні євро встановлюється солідарність нового типу. Результат не справляє надто великого враження в той час на ринки і не переконує народи. Люди відмічають лише, що альянс між Францією, Італією й Іспанією взяв гору над німецькою непоступливістю. Це насправді не так: Ангела Меркель грала за Європу. Вона билася за свої ідеї, відкидала приблизні підходи й легкі шляхи, але погодилася з тим, що солідарність сприяє стабільності. Такий у канцлерки спосіб дій. Вона твердо відстоює свою позицію, але вміє йти на компроміси. Вона захищає інтереси своєї країни, і це найменше, що вона може зробити, але вона ніколи не забуває, що треба, аби Європа йшла вперед. Їй інколи потрібен час, надто багато часу, щоб прийти до правильного рішення. Але вона ніколи не ухвалює поганих рішень.

Тієї ночі наша турбота про підтримання життя франко-німецької зв'язки зберегла єдину валюту, розтиснула лещата спекуляцій і, головне, надала голові Центрального банку змогу послабити монетарну політику. Місяцем пізніше, в розпал літа, 26 липня 2012 року Маріо Драгі заявив, що «зробить усе, щоб урятувати євро». Ми з Ангелою Меркель опублікували наступного дня спільну заяву. Того дня почався кінець кризи єврозони. Європейський саміт 28 червня 2012 року виявився історичним. Чи достатньо було сказано про це?

Урятувати Грецію

Так само історичним був і саміт, що відбувся три роки потому, в липні 2015 року. Труднощі Греції — країни, що втілює цивілізацію, з якої народилася Європа, постійно перебували в центрі уваги Європейської ради з 2010 року. Виявлення її фінансових ускладнень спонукало до вироблення планів порятунку, нагляд за якими здійснювали Європейська комісія, Центральний банк і МВФ, покликаний на допомогу всупереч будь-якій європейській логіці. Попри цю підтримку, грецький народ регулярно піддавали драконівським заходам економії, що, зрештою, призвело до втрати довіри до урядів, які змінювали одне одного. У січні 2015 року народне обурення приводить до влади ліво-радикальну партію СИΡΙЗУ, очолювану Алексісом Ципрасом.

Цей молодий лідер сповнений рішучості домогтися змін умов, нав'язаних Греції трьома установами, люб'язно прозваних «Трійкою». Знову ставиться питання виходу Греції із зони євро. Кілька країн вимагають цього, щоправда, дедалі тихіше. Я не можу погодитися з таким сценарієм. За ним має бути виключена країна, яка 1981 року увійшла в Євросоюз з ініціативи Франції. Це означало б покинути напризволяще народ, єдиний злочин якого полягає в тому, що він не згодний із більшістю двадцяти восьми. Це означало б покарати керівника, який іще нічого не сказав про свої плани. Я пропоную Ангелі Меркель надати йому шанс і оцінювати його за його діями. І знову канцлерка,

яка ненавидить гарячковість, демонструє свою здатність розуміти інших. Вона почекає і робитиме все, що можна, аби переконати Ципраса не виходити за межі загальних правил. Але поки що для грецького прем'єра-міністра ці правила як та кістка в горлі...

Четвертого лютого 2015 року я першим з європейських керівників приймаю в себе Алексіса Ципраса. У сорочці без краватки, привітний, володіє витонченою англійською мовою з приємним грецьким акцентом, він набув солідний політичний досвід, хоча, не боючись, зізнається, що не повірять, що в таємницях Євросоюзу він — неофіт. Красномовний, розумний, він тримається дуже спокійно, хоча й важко приховати його стурбованість. Він вважає, що вітер грецької демократії віє в його бік, але він відчуває також, що буря, яку він здійняв, може перекинути його. Я не шкодую поради для нього: не вимагати одразу мораторій на борги, щоб зробити більш гнучким план порятунку і відхилити найбільш неприйнятні його положення. Підказую йому можливих союзників: Жан-Клод Юнкер — голова Єврокомісії, що прагне надати Європі інше, нове обличчя, ніж те, що його представляв його попередник, і Маріо Драгі — голова Центрального європейського банку, який прагне єдності єврозони.

Я відчуваю, що в нього ще є сумніви, зважаючи на те, як гучно він критикував Європу під час своєї виборчої кампанії. Розповідаю йому про настрої Ангели Меркель. Вона піддасть його випробуванню на щирість. Але якщо вона впевниться

в його добрій волі, вона, як завжди, шукатиме якесь рішення. Усе так і буде. На наступних зустрічах вона постійно триматиметься цієї позиції. Важлива річ: Алексіс Ципрас твердо запевняє мене, що хоче, аби його країна залишалася в зоні євро, якщо він доб'ється полегшення їхнього тягара. Я інформую Мішеля Сапена³⁷ про цю лінію поведінки і даю йому потрібні вказівки, щоб на засіданні Єврогрупи, де збираються міністри фінансів зони євро, він працював у цьому напрямі.

«Так» і «ні» Ципраса

Як я і передбачав, Ангела Меркель проводить із Ципрасом, що прибув із візитом до неї в Берлін, урок інтенсивної педагогіки. Вона виписала у свій блокнот усі зобов'язання, взяті на себе грецьким урядом під час розроблення плану порятунку. Вона проглядає їх, щоб переконатися в їхньому дотриманні та оцінити невиконання поставлених цілей. Потім минають дні: Ципрас і Меркель прагнуть скористатися часом. У міру наближення до прірви, гадають вони, з'явиться якесь рішення, щоб зупинити цю скажену гонку. У Єврогрупі пророцтва грецького міністра фінансів Яніса Варуфакіса дратують його колег. Професорським тоном він педантично повчає їх.

³⁷ *Мішель Сапен* — французький політичний діяч, міністр праці, зайнятості, професійного навчання та соціального діалогу в 2012—2014 рр., міністр економіки та фінансів у 2014—2017 рр.

Лунаючи з вуст представника країни, що більше не в змозі розраховуватися за борги, його промови сприймаються погано.

Поки Єврогрупа товчється на місці, а Яніс Варуфакіс забавляє публіку дедалі менше, ми з Ангелою Меркель і Алексісом Ципрасом зустрічаємося кілька разів у Брюсселі або в інших європейських столицях. Грецький прем'єр виявляє добру волю, але розраховує за це на якийсь значущий жест. Канцлерка демонструє доброзичливе терпіння. Проте із закінченням програми допомоги Греції, що припадає на кінець червня, після чотирьох місяців безплідних переговорів ми опиняємося припертими до стінки. Вичікувальна політика, як завжди, виливається у кризу, якої вона хотіла уникнути.

На європейському саміті 25 червня Ципрас розкриває свої карти. Усвідомлюю той шлях, що він його долає в ту мить, хоча до цього волочив ноги. Я підтримую його, але прошу зробити ще щось, наприклад, у податковій системі та в адміністративній реформі. Ангела Меркель хоче, щоб він пішов іще далі в питанні пенсій і приватизації. Так, у прямій розмові ми закликаємо його зробити останній крок, щоб досягти угоди з Єврокомісією. Відчуваю, як йому важко. Він зіштовхується з величезними труднощами з боку частини його партійної більшості. Мені не важко поставити себе на його місце. Вочевидь, фрондери не знають кордонів. Але я не скоряюся фатальності, хоча саме цього сподіваються прихильники виходу Греції із зони євро. Вони є навіть у самому

німецькому уряді і серед багатьох наших партнерів, зморених раптовими змінами позицій, що надто довго супроводжують урегулювання цієї справи. Ми наближаємося до лінії розриву.

Пізно ввечері 26 червня цю лінію було перейдено. Дуже офіційно Алексіс Ципрас просить провести телефонну конференцію з німецькою канцлеркою і французьким президентом. Голос його стривожений. Він у своєму кабінеті, вочевидь, не сам. Вдаючи, що розгніваний, він вдається до загрозливих формулювань, яких досі не вживав. Ципрас повідомляє, що відкидає останні європейські пропозиції, і без переходу заявляє, що звернеться до грецького народу на референдумі.

— Яке буде поставлене запитання? — цікавлюся я.

— Дуже просте, — відповідає Ципрас, — чи приймаємо ми план угоди, виробленої у Брюсселі?

— І яка буде відповідь? — питає Ангела Меркель.

— Ні.

Запанувала довга тиша. Я здогадуюсь, що канцлерка втратила довіру. Згодом з табору її прихильників їй дорікатимуть за те, що повелася так довірливо. Вочевидь, притиснутий до стінки Ципрас прагне цим голосуванням відновити підтримку з боку свого народу, сам не знаючи поки що, як він нею скористається. Я роблю останню спробу: пропоную відкласти референдум, щоб мати час на нові переговори. Але вибір уже зроблений. Шостого липня референдум дає безапеляційний результат. Понад 60 % греків відкинули план

порятунку. Того ж вечора я телефоную Ципрасу. З його тону я розумію, що він геть не тріумфує. Я кажу йому просту річ:

— Ти виграв, але Греція програла. Самим лише розмахом голосування ти надав останні аргументи, яких бракувало противникам твоєї країни, щоб виключити її із зони євро.

Я ставлю йому після цього останнє важливе запитання:

— Ти хочешвийтичи спробувати домовитися ще раз, хай навіть тобі доведеться за це заплатити?

— Я готовий.

— То допоможи мені допомогти тобі. Франція нічого не може зробити сама і без твоєї участі.

Я надаю в його розпорядження бригаду французьких високопосадовців на чолі з директором Казначейства, щоб разом із грецькими експертами підготувати нові пропозиції, що їх Греція подасть у Єврогрупу найближчими днями. Увечері в Париж на робочу вечерю приїздить Ангела Меркель. Ми маємо підготуватися до засідання Європейської ради, яке матиме вирішальне значення. Вона вперше каже мені, що ми повинні опрацювати сценарій виходу Греції із зони євро. Потрібно вже зараз передбачити технічні заходи для забезпечення цього процесу. Було б безвідповідально, упевнена вона, не підготувати «план Б». Я не відмовляюся, але пропоную також об'єднати наші зусилля, щоб пройти до кінця варіант збереження Греції в зоні євро.

Обоє ми зв'язані нашими політичними зобов'язаннями. У неї є проблеми з урядом, де її

міністр фінансів Вольфганг Шойбле вже поставив хрест на Греції, але її союзники соціал-демократи підтримують мою позицію. У Франції праві в усіх своїх різновидах готові кинути Грецію, а ліві звинувачуватимуть мене у провалі, якби я на таке пішов. Жан-Люк Меланшон³⁸ серед інших шле мені листи, в яких закликає підтримати Ципраса. Кому він це каже! Не церемонячись, він застерігає мене від згубних, на його думку, маневрів Німеччини. У цьому він помиляється. У цій битві канцлерка, попри свої упередження, виступає більше як союзник.

Грецька ніч

Дванадцятого липня на нас чекає нова ніч у Брюсселі. Щоб уникнути тиску ринків, саміт керівників зони євро було скликано на неділю. Напередодні єврогрупа не змогла дійти згоди. Вольфганг Шойбле ясно виступав за «Грекзит», називаючи його «тимчасовим», аби нікого не налякати, а голова Центрального європейського банку заперечував йому. Не бажаючи зафіксувати провал, Мішель Сапен добився призупинення роботи, з тим, аби рішення ухвалювали глави держав і урядів.

Ось у такому контексті, де найгірші варіанти вже ймовірні, починається обговорення. Тенденція виглядає поганою. Ципрас це розуміє й уникає

³⁸ *Жан-Люк Меланшон* — французький політичний діяч лівого спрямування, міністр професійної освіти у 2000—2002 рр.

будь-яких провокацій. Ангела Меркель дотримується нашого пакту. Вона хоче, щоб домовленість була досягнута, але угода ще не дозріла. Коли за столом дев'ятнадцять членів, марно сподіватися продовжувати дискусію, яка потребуватиме розгляду багатьох деталей. Я пропоную інший метод: обговорення проблеми втрьох у присутності голови Єврокомісії та голови Європейської ради.

Цим малим складом ми розглядаємо, отже, план порятунку Греції, а також поступки, на які має погодитися Ципрас. Положення угоди коригуються або затверджуються. Скріпивши серце, але твердо вирішивши залишитися в зоні євро, Ципрас погоджується тієї ночі з тим, що він відкидав напередодні. Він мужньо бере відповідальність на себе і зобов'язується навіть забезпечити ухвалення парламентом більшості заходів у найближчі дні. Переговори просуваються. Інколи серед ночі він консультується зі своїми спеціалістами, які чекають у кабінетах грецької делегації. Тут політичні лідери, але також і експерти, про котрих я пізніше дізнаюся, що вони зв'язані з американськими і навіть французькими банками. Фінансова сфера теж винагороджує себе за власні блукання. У перерві Ципрас ділиться зі мною своїми гіркими почуттями. Я бачу, що він близький до того, щоб відступитися, але закликаю його до кінця продовжувати переговори.

О п'ятій годині ранку все концентрується навколо приватизаційного фонду, покликаною гарантувати підтримку Європи. Цей орган розташовуватиметься в Люксембургу, і його прибутки

повністю спрямовуватимуться на погашення боргів. Для Ципраса це неприйнятно. Як може він допустити, щоб Греція втрачала суверенітет над своїм багатством? Від однієї перерви до іншої ми заходимо в маленький кабінет поряд із залогом Ради, де на нас чекають у напівсні європейські лідери. Разом із Ангелою Меркель ми шукаємо формулювання, яке надавало б можливість грекам для інвестицій у майбутньому. О дев'ятій ранку воно готове. Канцлерка береться за редагування тексту. Її пильність ніколи не послаблюється, так само, як і її тверда європейська позиція. Ципрас не показує радості з перемоги. Він думає про те, що на нього чекає. Йому теж доведеться переконувати. Але згоду знайдено.

Франція змогла відстояти загальний інтерес Європи. Він проходив через порятунок Греції. Варто було мені відступити в цьому питанні, і прийшов би край солідарності всередині зони євро та її майбутньому. Ніщо не було б можливе без Ангели Меркель, але й нічого б не досягли без нас.

У наступні місяці Греція дотримуватиметься даного нею слова. Вона вийде швидше, ніж передбачалося, з драматичної ситуації, в яку її загнала запаморочлива заборгованість. До країни повернулося економічне зростання. Вона знову має доступ до міжнародних кредитів. Процентні ставки, отримані нею за її боргами, більше не мають нічого спільного з кабальними. Не знаю, чи буде якимось винагороджений Алексіс Ципрас за свої сміливі рішення. Але можу засвідчити, що він діяв як прихильник Європи і як представник лівих сил.

Бездушна Європа. Роззброєна Європа

Не всі переговори завершуються успішно. Серед них є такі, чий провал пролив світло на глибокі розбіжності Європи і на недотримання її фундаментальних цінностей. Я маю на увазі підходи до міграційної кризи. Пригадаймо факти. На початку 2015 року гуманітарні катастрофи виникають одна за одною. Біженці з Лівії, наприклад, ладні перепливати море на випадкових посудинах. Біля берегів Лампедузи вже загинуло понад 800 людей на судні, що перекинулося. Кількість морських катастроф зростає. Голова Європейської ради Дональд Туск спішно скликає надзвичайний саміт з питань імміграції. Італійський прем'єр Маттео Ренці, молодий, повний запалу керівник, відрізняється від багатьох своїх колег тим, що говорить прямо, без марнослів'я. Він наймолодший серед нас. І це, як на нього, надає йому додаткові права. У своїй країні він популярний, обіцяє по реформі щомісяця і навіть перегляд Конституції. Зрештою, верх візьме Конституція. Він про це ще не знає. Але принаймні він на весь голос каже те, що всі ми думаємо і що багато хто не хоче бачити: «Ситуація на італійському узбережжі нестерпна». Його країна не зможе самотужки витримувати це навантаження. Він оспорує так звані «дублінські правила», які зобов'язують прохача притулку реєструватися в першій європейській країні, яка його приймає. Ренці вимагає розподілу цього тягаря між членами Євросоюзу. Голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер, теж майстер говорити прямо.

Він поєднує неабиякий досвід — бо засідає в Європейській раді вже двадцять років — з чутливістю християнського демократа, адже вона вирізняється людяністю, хоча за цих обставин виглядає дещо застарілою. Він страшенно розумний, тобто такою мірою, що йому не треба це показувати. Юнкер вважається майстром у мистецтві «брюсельських» комбінацій. Проте він має те, чого не мають багато інших і що зветься переконаннями. У якусь мить вони вибухають. Він називає цифру в 40 тисяч біженців, яких європейські країни могли б улаштувати розумним розподілом між собою. Цю ідею квот одразу беруть у штики східні країни. Вони гордовито підкреслюють свій суверенітет і заявляють, що відмовляються розплачуватися за наслідки колонізації, до якої вони жодним чином не причетні.

Я не думав, що колись братиму участь у подібних дебатах. Людська трагедія ще тільки починає виходити на сцену: Європа мучиться своєю історією й самими принципами, на яких досі будувалося її існування, — свобода, гідність, право притулку. І цей розрив іде від керівників держав, яких ми прийняли після падіння Берлінської стіни в ім'я тих таки цінностей! Ми чуємо з вуст глав урядів, з якими ми домовляємося, не надто роздумуючи, про приїзд відкомандированих працівників або про свободу пересування європейських громадян, що «їхня країна не приймає іноземні культури». Я зніковів, щоб не сказати, що мене знудило, хоча й погоджуюся з необхідністю контролю на кордонах. Щоб знайти пристойний вихід, ми

домовляємося, що влаштування 40 тисяч біженців здійснюватиметься на добровільній основі. Франція візьме на себе свою частку.

У серпні 2015 року Ангела Меркель наполягає на переході до наступного етапу. Я пропоную облаштувати центри реєстрації прохачів притулку в Греції та в Італії під егідою Євросоюзу. Канцлерка схвалює мою пропозицію. Вона готова виділити кошти, щоб полегшити навантаження на Грецію й Італію. Я, зі свого боку, погоджуюся на встановлення обов'язкових квот. Мені зрозуміло, що час знову грає проти Європи. Вона заплющує очі на реальність, думаючи, що знайде рішення далеко від своїх кордонів, у той час як ті тріщать у всіх місцях. І на заході, й на сході Середземне море викидає щодня й щоночі свою партію людей, готових на все, щоб потрапити в Європу. Я ще за багато місяців до того попереджав Європейську раду про масові вбивства, що чиняться в Сирії, про те, що ІДІА набирає сили в Іраку, про хаос, що утворився в Лівії. Мене чемно слухали, щиро відзначали роль Франції в Сахелі й на Близькому Сході і запевняли в підтримці щодо політичного врегулювання ситуації в Сирії. Але ці вияви розуміння приховують недооцінку величезних труднощів, від яких потерпають сусідні із Сирією країни, попри підтримку з боку Верховного комісаріату у справах біженців.

Туреччина досі якось трималася, та вже більше не може. Президент Ердоган зрозумів, яку вигоду він має отримати з цієї ситуації від Європи. Другого вересня фото маленького хлопчика

Айлана, який потонув біля турецьких берегів і лежить обличчям на піску, шокує весь світ. Море вже викинуло на пляжі тисячі нещасних і розбило посудини, що перевозили цілі сім'ї, а загиблих немає змоги порухувати. Це фото стає нестерпним свідченням і жахливим символом нашої байдужості. Стримувана доти нечиста совість нестримно проявляється в соціальних мережах. Ми з канцлеркою звертаємося до Жана-Клода Юнкера і заявляємо про підтримку загальноєвропейського плану з обов'язковими квотами. Ангела Меркель попереджає мене, що відкриє кордони. Вона не може залишити біля дверей своєї країни масу біженців — виснажених, заплаканих, які йшли балканськими шляхами і тепер тісняться тут. Німеччина прийматиме їх десятками тисяч.

Франція не може просто споглядати. Я пропоную прийняти тих, хто бажає просити притулок у Франції. Власне, я давно вже утвердився в цій думці. Ефективним і гідним поваги може бути тільки глобальне рішення, підтримане всією Європою. Його реалізація затягнеться на місяці. Італії й Греції не подобається ідея створення «гарячих» центрів на їхній території, побоюючись, як каже Маттео Ренці, що вони перетворяться на «в'язниці під відкритим небом». Країни, що об'єдналися у «Вишеградську групу», а саме Польща, Угорщина, Чеська Республіка і Словаччина, відкидають будь який європейський «диктат». З цього питання, яке торкається їхнього суверенітету, я зауважую їм, що існують елементарні правила людяності, які я готовий

упроваджувати без них. При цьому я зазначаю, що їм, можливо, доведеться обходитися без нас у тих напрямках європейської політики, які їх цікавлять і які ми фінансуємо.

Доведеться чекати весни 2016 року, щоб був ухвалений глобальний план урегулювання. Цей план містить угоду з Туреччиною, надання підтримки Греції та закриття балканського шляху. Тим часом до шукачів притулку додалися так звані економічні мігранти. Цією гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати в Європу своїх убивць і сіяти тут смерть.

В економіці за втрачений час платять суворими заходами економії. У політиці за нього платять людськими трагедіями і втратою авторитету влади. У міграційній кризі Європа принесла в жертву довіру до себе, свій імідж і, головне, свою честь. Відсутність політики регулювання і брак організаційних заходів у прийомі біженців дорого їй обійшлися. Визнання за біженцями їхніх прав не означає права на недотримання правил перетинання кордонів. В іншому разі європейці боятимуться за свою ідентичність, а біженці — за своє життя.

Дипломатичний клімат

До всесвітньо визнаних успіхів нашої дипломатії належить угода, укладена в Парижі у грудні 2015 року під час проведення Конференції ООН

з питань клімату СОР 21. За сім років до того в Копенгагені конференція завершилася гучним провалом. Провал виявився таким серйозним, що жодна країна не хотіла організувати нову конференцію. Розбіжності між багатими країнами і країнами з економікою, що розвивається, між забруднювачами атмосфери і тими, хто забруднює її менше, між Північчю і Півднем зовсім не зникали, а ще більше загострилися. Ще 2013 року було оголошено про пошук кандидатів на проведення конференції СОР 21. Черга з бажаючих не утворилася. Лоран Фабіус тоді цілком справедливо попереджав нас: якщо ми висунемо свою кандидатуру, то ми маємо обов'язково добитися успіху.

Я вирішив прийняти цей виклик. Якщо Франції судилося щось втратити на цьому, то світ мав виграти. Я усвідомлював серйозність цього рішення. Розвинуті країни, які використовували аж далі нікуди хижацький спосіб виробництва, хочуть тепер повернутися до розважливості, і це рівнозначно нав'язуванню країнам з економікою, що розвивається, нових стандартів, які стримуватимуть їхній розвиток. Вони з обуренням відкидають цю перспективу, вказуючи на несправедливе прагнення позбавити інших тих можливостей, що їх хтось надає собі самому. До цієї суперечки додаються розходження між найбагатшими державами. Найбільша кількість їх стоять на боці захисту клімату; інші, більш консервативні, дотримуються скептичної позиції.

Проте під час моїх поїздок світом я відчуваю, що ситуація змінюється. У Китаї спостерігається

усвідомлення проблеми. Я відчуваю наслідки цих змін у Пекіні, в самому серці «забороненого міста», в маленькому будиночку, що сховався у глибині парку, в цьому відлюдному місці, де чути тільки кришталевий плеск струменів води, далеко від величного входу з різьбленого каменю й дерева, відкритого для відвідувачів. Саме тут я веду тривалу бесіду з китайським лідером Сі Цзіньпіном. Як і його попередники, він ніколи не забував жест генерала де Голля, який 1964 року визнав Народний Китай і розірвав ізоляцію, в якій той перебував. В ім'я давніх зв'язків (а треба сказати, що французькі єзуїти одними з перших принесли свої знання китайським імператорам) французький президент, усвідомлюючи реалії життя, вирішив ввести у світову гру цього гравця, від якого нікуди подітися, ще за вісім років до рішучого повороту в політиці, на який зважився Річард Ніксон.

Слухаючи президента Сі Цзіньпіна, я розумію, що Китай — ця світова фабрика — змінює думку щодо розвитку. Після нестримного процесу підвищення продуктивності Китай не бажає повторювати помилки, зроблені Заходом. Маючи понад мільярдне населення і економіку, що невпинно розвивається, ця країна більше від інших сприяє викидам парникових газів. Китай боїться, що колись доведеться платити за вибір безжальної моделі розвитку. Байдуже, що Китай вільний від виборчих процесів, які збивають демократичні уряди, як кеглі в боулінгу, тут теж є громадськість, яка не хоче задихатися від брудного повітря. У серці «забороненого міста», в цій тисячолітній

обстановці китайський керівник дивиться на місце своєї країни у столітті, оцінює наслідки глобального потепління для неї й для всієї планети. Я відчуваю в цьому можливий важіль. Китай буде вагомим союзником.

В Африці, куди я теж навітуюсь, керівники країн теж бажають уникнути для себе найбільш руйнівної фази розвитку за допомогою нових технологій і розвитку відновлюваних джерел енергії, що їх переважно сонячна погода й пишна природа надають у величезному достатку. Вони готові взяти на себе потрібні зусилля за умови, що розвинуті країни забезпечать їх необхідним фінансуванням, аби не повторювати їхніх помилок. Відтак, якщо вдається знаходити неминучі компроміси, лежата труднощів, які призвели до провалу в Копенгагені, можуть розтискатися. Лоран Фабіус ревно готує зустріч, яка вже намітилася. Свої послуги запропонував і Ніколя Юло, на той час вільний від офіційних обов'язків. Він не захотів свого часу входити в уряд. Пізніше я знову зроблю йому цю пропозицію. «Я хочу зберегти свою свободу», — казав він мені. Він поважає президентів, не відмахується, коли вони його улещують, але остерігається політики. Колись він уже доторкався до неї і пам'ятає, як обпікся. З тих пір він змінив думку і, мабуть, завів собі вогнестійкий одяг. Він йому ще знадобиться. А 2013 року я призначаю його послом з питань клімату, і він отримує кабінет у Єлисейському палаці. Свої зусилля він докладатиме разом із Лораном Фабіусом і Сеголен Руаяль.

Перемога на Конференції COP

Як країна — хазяїн зустрічі, Франція повинна показати приклад. Відповідно, я вирішую остаточно припинити будь-які дії з розвідки сланцевих родовищ, а Сеголен Руаяль із характерною для неї наполегливістю проводить потрібні закони через парламент. Її команда кілька разів об'їхала всю землю. Так ми стаємо невтомними паломниками клімату. Ми виробили певну методику. Франція розробляє базовий документ, і в цих наших паломництвах ми ознайомлюємо з ним основних лідерів планети. Потім він має бути обговорений на конференції. Ми запросимо світових керівників не на кінець дискусій, як це було в Копенгагені, коли перед ними опинився документ, нашпигований масою деталей, що сприяють розходженням, а на початок, щоб спільно визначити основні напрями угоди, яку потім вироблять делегації. Ми передбачаємо масову участь сил громадянського суспільства, які справлятимуть тиск у бажаний бік.

Барак Обама займає сміливу позицію, хоча й знає про настороженість американських нафтових компаній, про тиск, що вони його здатні справити на виборчий процес, свідками чого ми станемо під час виборів його наступника. Попри місце вуглеводобування в економіці її країни, Ангела Меркель теж має змінити модель. Вона на нашому боці. Китай демонструє своє схвальне ставлення, Індія долає свої вагання, укладаючи з Францією угоду про швидкий розвиток сонячної енергетики. Президент Філіппін Беніньо Акіно запевняє мене в підтримці: його

країною зовсім недавно пронісся руйнівний цунамі. З нами будуть і африканці, якщо на папері будуть закріплені обіцяні компенсації. Ми «граємо» на наших добрих стосунках, щоб переконати арабські країни, які у принципі ухиляються від будь-якого обмеження видобутку викопних енергоносіїв.

Найбільш хвилюючою стає моя розмова з представниками острівних держав Тихого океану. «Потепління для нас — не просто одне з питань. Воно вирішальне для нашого виживання. Без істотних зусиль з боку світової спільноти нас затопить менше ніж за п'ятдесят років. Потепління зітре нас з карти світу». У Канаді й Австралії помінялися уряди, і кліматоскептичні консерватори були усунені від влади. Росія заявляє про свій доброзичливий нейтралітет. Дивно, але на фініші цього марафону одна-єдина країна готова відкинути будь-яку угоду ще в Парижі, у вирішальний момент уперто висуває свої зауваження. Це — Нікарагуа. Нам спадає тоді на думку залучити папу Франциска, який підтримує тісні зв'язки з колишніми сандіністами³⁹. Чи вдалося йому вплинути на позицію керівників Манагуа? Хай там як, але їхнє вето ніколи не буде застосоване. Або ж надто пізно. Диво.

У цих довгих перегонах ми відчули активне сприяння багатьох визначних людей. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун зрозумів значення, якого він міг надати своїй місії, домігшись підпи-

³⁹ «Сандіністи» — члени нікарагуанської партії «Сандіністський фронт національного визволення», названої на честь генерала Августо Сандіно.

сання великого міжнародного договору. Він зміг витратити всю свою енергію й навіть більше заради цієї справи, підтверджуючи цим роль міжнародних інституцій і величезну користь принципу багатосторонніх відносин. Демократ Ал Гор, що мало не став президентом Сполучених Штатів у боротьбі з Джорджем Бушем, присвячує своє життя справі клімату. Колишній мер Нью-Йорка Майкл Блумберг мобілізував усіх американських інвесторів, аби довести їм, що клімат постає тепер як вигідне капіталовкладення, а інертність матиме фатальну ціну. Є ще й інші особистості, які щиро ставлять своє ім'я на службу шляхетній справі. Леонардо Ді Капріо, бородатий, як дикун, і з підв'язаним стрічкою жмутком волосся на потилиці, з пафосом виступає в ООН. Арнольд Шварценеггер, який мало не розчавлює мені пальці за кожної нашої з ним зустрічі, віддає цю свою дивовижну силу регіонам світу з метою мобілізувати їх на боротьбу з глобальним потеплінням.

Урешті-решт, після багатьох напружених днів і безсонних ночей, завдяки складеним разом багатомісячним зусиллям, завдяки голові конференції Лорану Фабіусу і Сеголен Руаяль, яка заступить його в цій ролі, 12 вересня 2015 року, в історичний для планети день, міністр закордонних справ Франції на моїх очах різким ударом дерев'яного молотка головуючого завершить дебати. Під нестримні овації присутніх скріплюється світова угода. Мало можна пригадати випадків, коли простий удар молотка мав би більший ефект для людства!

Методика важить у переговорах не менше, ніж їхня ціль. Для досягнення мети перше, що потрібно, — терпіння. Уміти використовувати час, розтягувати його за потреби, погоджуватися на скорочення, уникати розривів. Якщо дискусія в'язне — це добрий знак. Поки різні сторони залишаються за столом, нічого не втрачено. Ранок не лише мудріший за вечір, адже вранці народжуються гарні угоди. І рідко учасники хочуть жертвувати своїми ночами ні за що. Світанок стає частиною церемоніалу. Набряклі очі часто бувають у переможців. Недостатньо мати рацію, щоб переконати, або вдавати щось із себе, щоб приваблювати на свій бік. Тактичний розум — це біг із перешкодами. Долати їх одна за одною — ось найкращий спосіб зацікавити співрозмовника у спільному успіху.

І, навпаки, маючи справу з цинізмом, із брехнею, із порушенням права, переговори перетворюються на пастку. Дискусія переходить у відступ, а угода — у капітуляцію.

Обирати

[▪]

Ухвалення рішень становить повсякденне життя президента. Воно не завжди таке трагічне, як під час воєнних дій, але воно завжди складне: а коли життя просте, то воно не доходить до Єлисейського палацу. Цю реалію, яка надає місії президента всю її велич, я знав здавна, принаймні з тих часів, коли працював у президента Міттерана, і потім, коли як перший секретар Соціалістичної партії брав участь у діяльності уряду Ліонеля Жоспена. Тепер, обраний президентом, я відчув на собі всю її напругу вже з першого дня.

Вибір стратегії

Ще коли я їхав Єлисейськими полями під зливою граду, але підбадьорюваний дружніми аплодисментами людей, тих що прийшли підтримати мене, я тримав у голові перший виклик, що чекав на нас. Ми успадкували тяжке фінансове становище. Наші борги зросли за попереднє п'ятиріччя, зокрема через банківську кризу 2008 року, яку

довелося приборкувати значними витратами. Уже 2012 року вони сягають 90 % нашого національного продукту проти 62 % 2007-го. Зона євро в небезпеці, а довіра до зобов'язань Франції має бути захищена, якщо ми прагнемо отримати рефінансування на прийнятних умовах.

Під час виборчої кампанії я якомога точніше зважував свої обіцянки. Передбачаючи нові кредити, щоб справлятися з надзвичайними ситуаціями, від яких потерпають найменш захищені, і для створення потрібних робочих місць у системі освіти я оголосив, що докладатиму всіх зусиль, аби вивести наші фінанси у кращий стан грошової рівноваги. Рахункова палата оприлюднює наприкінці червня 2012 року звіт про державні фінанси, де вказує на глухий кут, у який ми зайшли. Становище описується настільки ж чітко, наскільки й обережно. Нам не вистачає 33 мільярди євро, щоб досягти мети зменшення дефіциту бюджету до 3 % національного багатства, передбаченого на 2013 рік. Рівняння нерозв'язуване, якщо знати, що в момент нашого приходу до влади дефіцит становить близько 5,2 % ВВП.

Рахункова палата, яка не боїться нічого і надто громадської думки, пропонує нам заповнити цю прогалину, скоротивши витрати на 18 мільярдів, і збільшити дохідну частину, щоб закрити решту боргу! Це був би найкращий спосіб задушити господарську діяльність і урізати купівельну спроможність громадян. Нічого спільного з тією ситуацією, яку в травні 2017 року отримав Еммануель Макрон і яку він добре знав. У цьому плані

Рахункова палата повелася необережно, коли натякнула на певні елементи недостовірності в нашому останньому бюджеті — бюджеті 2017 року. Єдина прогнозована помилка стосувалася економічного зростання: замість обережно вказаного 1,5 % воно досягло 2 %, забезпечивши цим додаткові надходження до бюджету. Дивна недостовірність. Виглядає так, наче тепер треба було дорікати нам за добрі новини.

Мої друзі часто запитували мене, чому я не послався на тривожний стан наших фінансів, щоб привернути увагу громадян, а потім, щоб обґрунтувати затримку у виконанні моїх зобов'язань і провадити ще суворішу політику. Досить було, казали мені, пояснити становище поганим управлінням попередньої більшості, і тоді, неначе чарівництвом, очі розплющатся, а роти затуляться. Я не пішов цим шляхом. По-перше, тому, що така заява була б сприйнята за викрут із посиланням на отримане у спадок, щоб продовжити політичну битву, яка щойно завершилася. Крім того, покласти під сукно мої зобов'язання суперечило б самому значенню мого обрання. Я добре пам'ятав передчасні зупинки, похапливі повороти і, головне, зашвидкі відходи моїх попередників від їхніх програм, щоб відмовитися від такої зміни позиції. Зрештою, надмірна драматизація ще більше б розпалила кризу. Так можна було б завдати удару по настроях суб'єктів господарювання, які й без того не були дуже високі, і стривожити ринки, які щороку позичали нам кошти для ліквідації дефіциту, а це понад 150 мільярдів євро. Ми

ризикували тим, що могли зрости процентні ставки, а це призвело б до додаткового навантаження на державний бюджет. Обслуговування боргу вже коштувало нам понад 40 мільярдів, тобто стільки ж, скільки становить бюджет освітньої галузі. Робота з оздоровлення, яку я мав виконати, була дуже делікатною. А якщо надто перевантажити її, то вона ставала неможливою.

Чорний хліб

Ось так, у перший же день мого президентства я маю вирішити важливу дилему, яка дасть напрямок на наступні п'ять років: відкласти потрібні кардинальні заходи на пізніше, щоб задовольнити нетерпіння нашого електорату, для якого «зміни — уже сьогодні»; або ж вдатися до серйозного підходу до бюджету, тобто провести підвищення податків паралельно зі стримуванням державних витрат. Ці заходи не забезпечують нам успіх, але страхують від неминучої поразки.

Правду кажучи, я маю вже в голові ідею. Я висловив її ще у своїй промові в Ле Бурже. Європейський безлад надто небезпечний, щоб Франція не вживала необхідних заходів, хай навіть вони і будуть нелегкими. Ми їстимемо спочатку наш чорний хліб. А після оздоровлення економіки почнемо очікуваний перерозподіл.

Та для цього потрібно ще, щоб зона євро вчасно стабілізувалася, з тим, аби коригування початку п'ятиріччя дали свій ефект за два чи три роки.

Цей план спрацював, і кожен може це чесно констатувати нині. З початку 2015 року виробництво у Франції пожвавилось, повільно пішло вгору зростання на плечах інвестицій, крива безробіття зрештою змінила свій напрямок. Розпочалося піднесення економіки. Проте це сталося пізно для країни і, відповідно, для мене.

Я не ремствую на те, що тяжко здобуті плоди збирає Еммануель Макрон. Така вже доля високої посади. До певної міри президент бере на себе підсумки роботи свого попередника і невтомно працює на свого наступника.

Рішення під дощем

Свій вибір я підтвердив уже першого дня під дощем на Єлисейських полях, поки вода збиралася калюжею на підлозі моєї машини з незаслоненим верхом. Моя віра у здатності країни укріплює мене в моїй рішучості. Наша життєздатність і креативність набагато вищі, ніж думають пророки за нападу і просторікують деякі представники еліт. Щоправда, за туманом, який прикриває майбутнє, я не можу побачити, що шлях буде набагато довшим, ніж я собі уявляю. Але сьогодні, як і в день моєї інавгурації, я знаю, що це відповідає вищим інтересам країни.

Ті, хто досадував на цю стратегію й заперечував «політику пропозиції», пропонували нам збільшувати державні витрати, дати волю бюджетному дефіцитові, звільнитися від європейських

зобов'язань. Вони фактично закликали перекинути європейський стіл. Але той стіл важчий, ніж вони гадають. Якби ми це зробили, ми вкинули б Францію в яму, а разом з нею і Європу.

На мій стіл уже з наступного ранку і кожного дня мого п'ятиріччя лягає простий аркуш білого паперу з єдиною цифрою, як уперте послання реальності: процентна ставка, яку вимагають наші кредитори для рефінансування боргу Франції. Щороку наша країна позичає не «в банків» чи «на ринках», як це часто кажуть, а у власників грошових накопичень усього світу, які законно сподіваються повернути позичені нам гроші, до 20 мільярдів євро на рік — колосальну суму навіть у масштабі такої великої країни, як Франція. Досить урядові відступитися, кинутися в авантюрну фінансову політику, піддатися на легкі варіанти, і покарання буде негайним: процентна ставка стрибає вгору, обтяжуючи раптом тягар погашення боргу й уготовлюючи громадянам країни (під виглядом поліпшення їхнього життя) дедалі болючіші затрати сил.

«Диктат фінансової олігархії», «укази Брюсселя»? Нічого подібного: це логічний рефлекс позичальників, які геть не бажають збідніти через непослідовні дії безвідповідальних керівників, але які готові позичати нам кошти зі скромною вигодою за умови, що їм гарантується безпека їхніх вкладень. Це дало нам змогу позичати з процентною ставкою, близькою до нуля, протягом майже всього п'ятиріччя і зменшити таким чином боргове навантаження на кілька мільярдів євро.

Ця реальність, яку бундючно ігнорують популісти з числа ультраправих або представники радикальних лівих, постає перед кожним серйозним урядом. Країна з боргами потрапляє в лапи своїх кредиторів. Так ведеться з часів Римської імперії. Відкидати цю реальність — значить втрачати свою незалежність. Мене обрали не для того, щоб збанкрутувати, щоб знищити євро, щоб скинути нас у категорію держав під чужою опікою. Франція мала виконувати свої зобов'язання. Вона могла по-новому домовитися про них: це я і зробив. Я домігся встановлення гнучких термінів, що надавалися нам для скорочення бюджетного дефіциту. Я також зміг уберегти нашу країну від режиму суворої економії, який інші змушені були запровадити.

Ми робили це, пильно дбаючи про справедливість. Я хотів не лише дотримуватися нашого європейського вибору, а й захистити купівельну спроможність наших громадян. Уберегти їх також від режиму суворої економії, бо, як відомо, від нього потерпають насамперед найменш захищені верстви населення, і він діє за рахунок майбутніх витрат. Якщо мені й доводилося просити людей про певні жертви, я звертався перш за все до верхівки середнього класу (і вони достатньо скаржилися на це), я боровся з нерівністю в системі оподаткування, адже таке завдання стояло в центрі наших зобов'язань. Маю констатувати, що воно вже не є пріоритетним, оскільки власники капіталів збирають дивіденди з економічного зростання завдяки праці всіх.

Ахіллесова п'ята

Щойно оголошені, ці рішення викликають, звичайно, гнівний протест найбільш забезпечених, які починають критикувати нас за нашу уявну пристрасть до оподаткування. Ці добрі апостоли, які закликали нас бути сміливими, пропонують тепер вимагати жертв від інших, ніж вони, тобто від переважної більшості громадян, шляхом обкладання споживання або шляхом суворого скорочення державних витрат. Але я окреслював французам не таку політику.

За першим рішенням — стримати дефіцит бюджету — логічно з'явилося інше. Я вже давно сформулював свою думку: якщо Франція перебуває у скрутному становищі, якщо її зовнішня торгівля вже двадцять років має структурний дефіцит, якщо зростання продуктивності в нас уповільнюється, то все це не тільки з причини наших надмірних видатків. Річ у тому, що в нас слабкі виробничі потужності. Ми купуємо за кордоном більше, ніж продаємо за кордон. Розбалансованість нашої економіки свідчить про хронічний брак інвестицій і про непристосовану до нових викликів глобалізації спеціалізацію виробництва. Наш потенціал зростання не є достатнім за браком ефективної й такої, що відповідає потребам, пропозиції. Якщо підняти попит шляхом підвищення купівельної спроможності, то цим ми сприятимемо зростанню виробництва не у Франції, а в наших конкурентів. Ті, хто гадає, що так можна активізувати економіку, збільшують дефіцит, якщо тільки не

замкнутися в ілюзорному протекціонізмі. Адже за такими словами саме ця спокуса гризе популістів. У Дональда Трампа погана репутація, але він породжує багато міркувань, навіть якщо вони й не розсудливі. За незадоволенням Європою дедалі ясніше вимальовується вихід з євро. Вони цього не кажуть, бо це не популярно, а відтак і обґрунтувати це нелегко. Ми бачили, скільки ця позиція (до речі, так погано відстоювана) коштувала лідерці ультраправих під час дебатів кандидатів між першим і другим турами президентських виборів. Як можна залишатися у валютному союзі, нехтуючи його правилами? Потрібно бути або в ньому, або поза ним. На верхньому одвірку місця немає!

Щоб чітко викласти наші ідеї, Жан-Марк Еро ще в липні 2012 року попросив Луї Галлуа⁴⁰ скласти записку, з тим, аби оцінити стан нашої промисловості та запропонувати заходи, які допоможуть їй виправити своє становище. Я дуже високо ціную цього великого промисловця. Попрацювавши в 1980-х роках на високих посадах у різних міністерствах, він став поважаним керівником національної залізничної компанії, аерокосмічної компанії, а нині працює в компанії PSA. Він відмовився від неймовірно високої платні, яку виписують собі чимало керівників фірм, що котируються на біржі. Скромний у житті, він присвячує частину свого часу соціальній підтримці, йдучи на допомогу знедоленим. Веселий за характером, він вирізняється гострим і чітким

⁴⁰ Луї Галлуа — французький високопосадовець і бізнесмен, Генеральний комісар з інвестицій у 2012—2014 рр.

інтелектом, широкими знаннями і гострим відчуттям загальних інтересів. Він — свідомий європеєць, і віддає своє серце державі, якій служить незалежно від звання, як простий солдат.

За два місяці він подає нам короткий і стислий документ із беззаперечним діагнозом: Франція хвора на значний дефіцит конкурентоспроможності. Її промисловість, яка ще п'ятнадцять років тому давала 20 % загального обсягу виробництва, на той день мала частку лише у 12 %. Ми маємо полегшити тягар, що лягає на плечі виробничих потужностей, відновивши прибутковість підприємств, зменшивши фінансові навантаження на них і виділяючи кошти на технології завтрашнього дня.

Мене можуть спитати: «Хіба в цьому полягає роль лівих? Чи повинні вони одразу після перемоги на виборах, узявшись за оздоровлення державних фінансів, втрачати важливі рецепти для поліпшення результатів діяльності підприємств?» Я не бачу альтернативи. Ніхто не може уникнути цієї реальності: щоб мати стабільну зайнятість, потрібно мати здорові підприємства, щоб розподіляти — потрібно виробляти.

Розтиснути лещата

Тому сумління моє спокійне. Владарювати — значить поєднувати свої переконання з працею на спільний інтерес. Я ніколи не думав, що ліві придуть до влади у спокійні часи. Історія навчила мене, що до чергування політичних сил при владі

призводять кризи. Коли праві вичерпали свій кредит довіри, сили прогресу вимагають вирішувати невирішувані завдання. За підтвердженням цього факту не треба далеко ходити, оскільки переді мною стоїть головоломна проблема. Щоб довести дефіцит бюджету до 3 % ВВП, потрібно 30 мільярдів євро на відновлення балансу бюджету. Щоб знизити навантаження на підприємства, потрібно ще 20 мільярдів. І тепер ми виходимо за межі завдання: щоб знайти такі кошти, треба підвищити податки далеко за межі можливого, тоді як уже маячать скарги на те, як «осточортіли ці податки». Чи треба скоротити витрати такою мірою, що буде заблоковане будь-яке зростання. Як розтиснути ці лещата?

Перше рішення проблеми надходить з Європи: усвідомлюючи наші труднощі, наші партнери, насамперед Німеччина, дають нам час. Він не має ціни. Мені закидали, що я не домагався перегляду європейського бюджетного пакту, щоб розтрошити вимогу про 3 % ВВП. Несправедливі звинувачення: замість вкидати себе в покручений перегляд документа, ризикуючи розірвати цим Європу, ми переконали наших партнерів у доцільності пом'якшити вимоги до його виконання. Франція, як країна, що дістала найбільшу вигоду з цієї «гнучкості», прийнятої Єврокомісією, отримала три додаткові роки, щоб вийти на дотримання бюджетних показників, які ми мали виконувати як у складі Європи, так і просто як країна.

«Фронда» починається в жовтні 2012 року, коли двадцять депутатів-соціалістів голосують

проти ратифікації Європейського пакту стабільності, а дев'ятеро інших ховаються за поняттям «утримався» (з них двоє стануть міністрами в уряді Еммануеля Макрона). Я обіцяв, що цей документ буде переглянутий. Його переглядали двічі. А 29 червня 2012 року Європейська рада ухвалила Пакт зростання, і застосування його обов'язкових норм було відкладене, тож наш бюджетний дефіцит зміг залишитися більшим за 3 % ВВП без жодного ризику для нас наразитися на санкції. Новоспечені фрондери говорили про пакт стабільності, що це, мовляв, для нас ошийник. Абсолютно неправильне судження: надавши своїм положенням характер лінії поведінки, радше ніж суворой вимогливості, цей документ дав змогу континентові відновити за найменшу соціальну й політичну ціну шлях економічного зростання й зайнятості, і в цьому сьогодні легко впевнитися будь-кому.

Фантазія при владі

Помилки періоду після 2008 року, коли Євросоюз квапив держави з різким скороченням витрат, були виправлені. Під тиском Франції та країн Південної Європи і за згодою Німеччини договір був витлумачений із розумом і в інтересах усіх, коли Маріо Драгі вивів монетарну політику на прагматичний поворот, чим і врятував євро.

Проте ця такою дорогою ціною досягнута бюджетна гнучкість не є достатньою. Якщо ми хочемо фінансувати наші пріоритетні завдання

і полегшити навантаження на підприємства, то в цьому плані бюджет 2013 року виявився нереальним, хіба що треба було б знову залісти в кишеню до сімей шляхом істотного підвищення ставок ПДВ. Із цим я погодитися не можу. Не для того скасовував я ставку, заплановану моїм попередником, щоб відновити її в інший спосіб.

Але перед лицем реалій фантазувати і змушувати працювати уяву не заборонено. Втиснуті в рамки цього короткострокового завдання, мої радники гарячково прокручують свої моделі, побудовані на одних і тих самих параметрах. З цієї колотнечі нічого не виходить. Я сам теж беруся за пошуки. Про мене часто казали, що я спеціаліст у питаннях оподаткування, і це не завжди був комплімент. Новації в цій сфері мають скоріше кількісний, аніж якісний характер, і вимірюються кількістю створених податків, а не їхньою слушністю і, головне, їхньою справедливістю. Проте знання податкових механізмів не шкодить політичним діям. Ця цілком особлива наука, яку я зміг опанувати і за своєю освітою, і завдяки парламентському досвідові, дала мені змогу чинити опір багатьом пропозиціям, що їх урядовці подавали як серйозні, але наслідки яких були б прикрими. При цьому я маю визнати, що моя пильність неодноразово виявлялася не на висоті.

За цих обставин мені належало скористатися цим так званим «експертним» досвідом, щоб знайти рішення. І воно виринає якось увечері в листопаді в тиші мого кабінету. Для того, щоб забезпечити підприємствам фінансову перспективу,

яка давала б їм змогу і інвестувати, і наймати працівників, без розбалансування бюджету 2013 року, чи не можна було б вдаватися до механізму податкового кредиту? Ця схема вже довела свою корисність, зокрема, у питаннях підтримки інновацій. Компанії, що інвестують у науку, можуть вираховувати частину цих витрат зі своїх податків. Їхні зобов'язання встановлюються одразу ж, але держава несе бюджетні витрати за ними тільки наступного року. Чому б не перенести те саме і на питання зайнятості? Ось так я вирішую відкрити з 2013 року податковий кредит на конкурентоспроможність і зайнятість у розмірі 4 % від фонду заробітної плати підприємства (без урахування зарплати, що перевищує у 2,5 раза мінімальну). Держава сплачуватиме його тільки наступного року.

Подібно до багатьох нововведень, цей захід сприймають з недовірою. Спілка «Рух підприємств Франції» таврує його складність, хоча його розрахунок зводиться до простої пропорції. Профспілка «Загальна конфедерація праці» критикує «подарунок» підприємцям без жодної компенсації. Цей аргумент візьмуть на озброєння «фрондери», які вимагають урядового контролю за використанням підприємствами цього способу підтримки. Можна уявити собі, який би бюрократичний механізм це потягло б за собою. Зрештою, він відбив би охоту навіть до створення мінімального числа нових робочих місць.

Більшість економістів визнають нині, що цей податковий кредит відіграв вирішальну роль

в оздоровленні економіки. За даними Банку Франції, він сприяв створенню понад 300 тисяч робочих місць. Сприймавши його спочатку як такий, що не вартий уваги або непристосований до наших умов, підприємці вимагають тепер його збереження, тоді як нинішній уряд віддає перевагу загальному скороченню внесків на соціальне страхування. Виходить, що розуміння приходить інколи запізно.

Відповідальність пактів

На початку 2014 року економічне відродження все ще запізнюється. Я вирішую посилити систему податкового кредиту на конкурентоспроможність і зайнятість, включивши її в «пакт відповідальності». У відповідь на нові полегшення податків підприємства мають зобов'язатися інвестувати й наймати працівників більше, ніж вони це планують. Ідеться не про зміну курсу, а про прискорення. Цей спосіб ґрунтується на діалозі й домовленостях.

Приєднатися до дій тепер мають соціальні партнери і, в першу чергу, роботодавці. Голова Руху підприємств необачно надрукував транспаранти і виготовив бейджі з написом про мету в мільйон нових робочих місць, якщо йому таке запропонують. Від нього стільки й не вимагалось. Тож він швиденько вилучив ці свої пропагандистські матеріали і більше не згадував про них. Для нас важливо було виголосити стратегію із

зазначенням термінів виконання тих та інших заходів, щоб спланувати в часі зусилля держави з допомоги підприємствам, а їм забезпечити ясність і стабільність, потрібні їм для ухвалення рішень про інвестиції та створення робочих місць. Шкода, що цей пакт не став предметом справжніх переговорів і не був підписаний соціальними партнерами, хоча його з ними й обговорювали. Він передбачав засоби перевірки його реалізації в окремих галузях і навіть можливості його підсилення шляхом додаткових зобов'язань.

Я оголошую ці рішення країні у своєму Новорічному привітанні на 2014 рік, а на прес-конференції 14 січня підтверджую їх. Уряд на чолі із Жаном-Марком Еро тримається визначеної лінії. Але серед депутатів від соціалістів — група тих, яких починають називати фрондерами, вимагає підтримувати державні, а не приватні, інвестиції й населення, а не підприємства. Вони не розуміють, що наша головна проблема не в недостатній пропозиції, а в надто низькому попиті. Спочатку ці розходження не виходять за рамки дискусій, які, цілком природно, збуджують парламентську більшість. Але своєю уїдливістю, настирністю, незгодою фрондери врешті-решт підточують дух солідарності, необхідний для будь-яких повчань. Вони підривають наш кредит політичної довіри і підбурюють частину лівих — тих, хто заперечували нас від самого початку і хто фактично порвав з Європою, піднімати прапор зради, щоб проголосити свою непокірність.

Діалоги з Мартін

Мартін Обрі⁴¹ не поділяє напрямів моїх дій. Щоправда, вона не приєднує свій голос до фронтдерів. Проте вона й не втихомирює їх. Вона справляє мовчанку, і це може бути для неї позитивом. З нагоди фінального матчу Кубка Девіса між Францією і Швейцарією на кортах стадіону П'єра Моруа в Ліллі 22 листопада 2014 р. ми обідаємо з нею вдвох у добре відомому лілльському ресторані «Меерта». З властивою для неї прямою — і це її достоїнство — вона говорить про своє сторожке ставлення до моєї політики. Відрізаючи шматочки від соковитого й наперченого голуба, вона знову наводить мені аргументи, з якими напередодні виступила у пресі. Вона вважає надмірними вимоги уряду до місцевих громад, критикує розмір допомоги, що надається підприємствам, і відсутність очевидної компенсації за неї. Вона висловлюється також проти поширення робочого часу на неділю, передбаченого в майбутньому законопроекті Макрона, з принципових і філософських міркувань. На її думку, цей день існує насамперед для сім'ї, дозвілля й культури. Хоча четверта частина громадян уже й так працюють у неділю.

Я відповідаю, що полегшу навантаження на місцеві громади наприкінці свого п'ятиріччя, але зараз я мушу закликати всі державні й публічні

⁴¹ *Мартін Обрі* — французька державна і політична діячка, перший секретар Соціалістичної партії Франції (2008—2012), міністр праці (1991—1993), міністр соціальних справ (1997—2000).

структури до економії поточних видатків з метою кращого захисту їхніх інвестицій. Я розумію ідею вимагання компенсації від підприємств, але запровадження нових складних і обов'язкових правил може звести нанівець заходи, що вже реалізуються. Я зауважую, крім того, що податковий кредит на конкурентоспроможність і зайнятість уже розраховується у відсотках від фонду заробітної плати і він сам по собі стимулює набір працівників. Щодо роботи в неділю і нашого бажання пом'якшити відповідні правила, зокрема у великих туристичних зонах, то це рішення узгоджується з підприємствами, як це було свого часу при скороченні робочого тижня до 35 годин, проведеному нею в парламенті, коли вона була міністром в уряді Жоспена. Варто додати, що Ліль — велике місто неподалік від Бельгії — теж потребує підвищення своєї привабливості в комерційному плані, для приваблювання гостей.

Хто сьогодні заперечуватиме, що робота в неділю сприяла реальному прогресові і для споживачів, і для працівників? Місцева влада зробила потрібні висновки. Анн Ідальго⁴², яка теж критикувала цю реформу, швидко усвідомила її вигоду для привабливості столиці. Вона не остання з тих, хто просить запровадження цієї практики в районах, що можуть належати до міжнародних туристичних зон. Мені приємно відзначати ці зміни в підходах. І їх легко зрозуміти. Зважаючи на передбачені фінансові заохочення, які можуть

⁴² *Анн Ідальго* — французька політична діячка, член соціалістичної партії, перша жінка-мер Парижа з 2014 року.

вливатися у збільшення вдвічі чи навіть утричі платні за цей день, багато працівників погоджуються виходити на роботу в неділю.

Мартін Обрі ставиться до мене інколи більш дружньо, ніж до інших, і застерігає від амбіцій Мануеля Вальса і Еммануеля Макрона, припускаючи, що вони вступили в небезпечне змагання. У цьому вона мала рацію. Говорить вона невимушено й без натяків. Вона не боїться, що це може не сподобатися, і так воно й трапляється. Але я віддаю перевагу її «різким словам» перед нещирістю. Проте, з другого боку, я погано розумію її стратегію. Пройшовши школу «другої хвилі лівих», прагматична в тому, як вона керує своїм містом, усвідомлюючи реалії підприємств, вона вважає за краще стояти на посту вартового лівих, упершись у подекуди застарілі принципи, замість віддавати себе повною мірою колективній діяльності. Вона так і залишиться в цій проміжній позиції, далекій як від фрондерів, так і від втілюваної мною політики. Власне кажучи, вона присвятила свій талант Ліллю і його регіонові.

Ми знову зустрічаємося з нею в червні 2016 року. Її коник цього разу — закон Ель Хомрі⁴³, хоча, коли вона сама була міністром праці, то поводитись як рішуча реформаторка, зокрема в питанні балансу гарантій зайнятості та гнучкості ринку праці. Не знаю, чи вона була якось зв'язана

⁴³ *Міріам Ель-Хомрі* — французька політична діячка, міністр праці, зайнятості, професійного навчання та соціального діалогу в 2015—2017 рр.

із Жаном-Клодом Майї⁴⁴, який свого часу роздраконював закон про працю, а потім бився з указами уряду, що йшли набагато далі, але вона зрозуміла, що процес уже незворотний, і я піду до кінця. Вона націлюється на президентські вибори. Запевняє, що підтримувати мене, якщо я висувати-му свою кандидатуру, вважаючи, що, з огляду на моє становище, я кандидат легітимний. Раджу їй переконати в цьому її власних друзів і оголосити про це у слушний момент. Я чекаю й досі.

Фронда і бумеранг

Мені траплялося зустрічатися з депутатами-фрондерами, щоб переконувати їх. Не стільки у правильності моєї політики, а в доцільності політичного подолання наших розбіжностей. Між собою, а не в політичному просторі, шляхом діалогу, який дав би їм змогу нападати не на все, усе при цьому не схвалюючи.

Марні спроби. Вони не прагнуть невеликих змін. Вони заперечують сам напрям. А він завжди один і той самий: європейський вибір. Ця дискусія сягає 2005 року під час референдуму про Договір про Європейський Союз. Більшість громадян сказали «ні», бо не погоджувалися з правилами валютного союзу, ілюзорно вважаючи, що можна мати спільну валюту без жодного зближення

⁴⁴ *Жан-Клод Майї* — французький профспілковий діяч, генеральний секретар профспілки «Форс уврієр» у 2004—2018 рр.

в питаннях економічної політики, наполягаючи на примарній думці про те, що рівень державного дефіциту є показником політики лівих. Люди побоювалися, що їх обійдуть ті, хто протестує більше за них. І їх неминуче обходять, адже є такі, яким начхати на будь-який реалізм і які остаточно спалили мости з європейським домом. Вони вважають, що найперший їхній супротивник — це соціал-демократія, реформістські ідеї, лівий уряд. Тож ослабити його, значить сприяти їхній справі.

Ще 2005 року розкол, що утворився в Соціалістичній партії, мало не знищив її. Я зміг тоді приборкати порушення партійної дисципліни, тому що ми були в опозиції, і в ній ми були найсильніші, щоб не сказати єдині. Десять років потому він перетворився на смертельний розрив, оскільки ми були при владі, а в таборі лівих утворювалась інша сила, щоб нас від неї усунути.

Із розвитком подій я розумію, що фрондери зайняли позицію, яка більше не змінюватиметься, і що вони хочуть підготувати іншу, ніж мою, кандидатуру на президентські вибори 2017 року. Ми бачили, що сталося в результаті цієї авантюри. Вони орудували не працею⁴⁵, а бумерангом.

⁴⁵ *Фрондери* — від *фр.* «fronde», праща.

Виступи президента

[■]

Політичне слово... Хочеться, щоб воно було містким, урочистим, імперативним. Але воно насамперед ламке. Цікаво, що ця реальність постала переді мною під час однієї з моїх найважливіших промов, яку я виголосив 12 січня 2012 року в Ле Бурже, розпочинаючи свою президентську кампанію. Аудиторія була гаряча, уважна, захоплена. Я довго працював над промовою, усвідомлюючи все її значення. Я мав викласти за півтори години основний зміст мого проекту, налаштувати наш актив, накреслити головні розділи моєї програми, стисло окреслити напрям, яким я маю скеровувати країну, коли стану президентом. Фактично це була моя перша президентська промова. Та, на яку посилатимуться в разі моєї перемоги, та, якою я ставлю свій підпис на договорі, укладеному з французами. За своєю символікою, критикою фінансової олігархії, за своєю методикою — «нормальний президент», так само, як і за своїм змістом — «60 зобов'язань» — вона була вирішальною.

Скільки разів під час мого президентства мені нагадували «Ле Бурже», або щоб дорікнути мені

за моє віддалення від нього, або щоб повернути мене до моїх обіцянок? Я ніколи на це не скаржився. В успішній президентській кампанії обов'язково є визначальний виступ, істотна дія, основоположна подія, яка стає точкою рівноваги. Кожен знає, що в такий день вимальовується перемога, що сила слова, стиль оратора, правильно обрана тема створюють вирішальну перевагу аж до перетворення кандидата у президента. Промова в Ле Бурже була саме з таких.

Але того дня все могло також і обвалитися. Усе могло провалитися через якийсь несподіваний поворот, інцидент, чиюсь витівку. Так, коли я пояснював свою концепцію майбутнього президентства і відчував, що аудиторія зі мною на одній хвилі, я ошелешено побачив, як якийсь недоладний предмет перетинає простір, що відділяє мене від перших рядів присутніх: черевик. Кинутий невідомо ким із публіки, він ковзнув по підлозі й завершив політ з другого боку трибуни, де я стояв. Незворушно продовжуючи розвивати свою думку, не зупиняючись і на мить, щоб не викликати якихось підозр, я чомусь одразу й миттєво згадав неприємності, з якими стикнувся Джордж Буш на одній зі своїх прес-конференцій. Американський президент тоді не без спритності ухилився від черевика, що його жбурнув хтось із його ганьбителів, роздратований виступом. Фотознімок того інциденту миттєво облетів увесь світ.

А що, якби той черевик у Ле Бурже замість майже непомітно для всіх пролетіти в мене під ногами поціливі би мені в обличчя під жадібним

і розвеселеним оком телекамер? Ця сцена, розтиражована досхочу інформаційними каналами, неодмінно затьмарила б добрячу частину мого виступу, а якби пізніше хтось нагадав би комусь про «промову в Ле Бурже», той притьмом відповів би: «А, це та промова з черевиком?!» На превелике щастя, ця витівка пройшла непоміченою. Але я засвоїв урок: у нашому аудіовізуальному світі найкращі ораторські здібності можуть опинитися у владі найменш значущого інциденту.

Слова промови в Ле Бурже були сотні разів зважені на аптекарських вагах, сотні разів повторені, щоб виміряти, озирнувшись назад, відстань, що мала розділяти мої слова й мої дії. Я з охотою приймаю цей виклик: сто разів я сам перечитав цей текст; і сьогодні я не бачу нічого, що могло б поставити мене в суперечність із самим собою. Я хотів спершу показати, чим моє президентство відрізнятиметься від президентства Ніколя Саркозі. І я почав, отже, зі стилю й методики, які мали характеризувати моє п'ятиріччя: вони мали бути простіші, ближчі до людей, стриманіші й більш значущі, і саме їх я відстоював, наприклад, у телевізійних дебатах із Ніколя Саркозі перед другим туром. Мене часто питали після цих дебатів, як я зміг зімпровізувати таку довгу анафору у відповідь на запитання Лоранс Феррарі⁴⁶ «яким президентом ви будете?» і яка починалася словами «Коли я буду президентом...». Усе дуже просто: я вдався до неї ще у промові в Ле Бурже...

⁴⁶ *Лоранс Феррарі* — французька журналістка і телеведуча.

Потім я вказав на скажений розгул фінансової верхівки як на головну причину труднощів Франції. У процесі редагування промови, яке займало весь мій час у січні 2012 року, виникло формулювання, що залишилося в пам'яті багатьох: «Мій справжній противник не має імені, не має обличчя, не виставляє свою кандидатуру на вибори... Мій справжній противник — це світ фінансів...». Я й справді борюся не з окремими людьми чи з певною політикою, а з безіменною системою, позначеною нерівністю, ненажерливістю й безвідповідальністю. Я ні в чому не відмовляюся в цих висновках і в цьому формулюванні, за умови, що їхній смисл не будуть міняти, щоб дорікнути мені за слова, яких я не говорив. Адже в моїй промові осуджувалася розгнuzданість фінансового капіталізму, а не саме існування банківської системи, яка є необхідною для економіки. Я не проголошував розрив із ринковою економікою або якийсь колективістський переворот. Я говорив про необхідність контролю за цим новим феодализмом, що ставив під загрозу баланс нашої соціальної моделі.

Чи порушив я свої зобов'язання? Жодною мірою. Мої уряди реформували банківське законодавство, зобов'язавши фінансові установи розділити депозитні операції та операції з розміщення капіталу. Був створений Публічний інвестиційний банк, успішну діяльність якого ніхто не зможе заперечити. Було впроваджене більш раціональне регулювання фінансової діяльності. Були обмежені бонуси. Я невтомно працював у рамках загальноєвропейського контексту над тим, щоб

фінансування економіки було більш стабільне, більш контрольоване і коштувало менше. Ми не зазнали відтоді жодної фінансової кризи, незважаючи на успадковане від попереднього періоду розбалансування. Напади на євро припинилися; процентні ставки впали до історично низького рівня; банки були змушені нарощувати свої резерви, проходити регулярні перевірки, демонструвати в будь-який час міцність їхніх активів і виробити систему взаємної солідарності на випадок банкрутства, з тим, аби більше не звертатися по допомогу до держави. За спонукання Франції міжнародна співпраця дала змогу ефективніше боротися з офшорами. Вони все ще існують, але їх стало значно менше. Завдяки створеній системі інформування великі компанії більше контролюються державними органами, тож нині спроби ухилитися від податків фіксуються здебільшого серед гігантів інформаційних технологій, а не серед фінансових установ. Була істотно посилена боротьба з відмиванням грошей. Будь-яке порушення з боку підприємств і банків тягне за собою тяжкі санкції, і це змушує їх бути пильними у своїй діяльності. Звичайно, спекулятивна фінансова система не склала зброю. Але вона відступила. Іншими словами, ніхто не зможе щиро стверджувати, що я не дотримався обіцянки, даної в Ле Бурже.

Ті, кому не сподобалася моя довга промова, переслідували насправді політичну мету: вказати — як завжди, без доказів — на «зраду соціал-демократії», заперечити мою політику допомоги підприємствам, змішуючи її з моєю вигаданою

угодою з фінансовими ринками. Проте я все чітко позначив іще в Ле Бурже: я обіцяв перерозподіл, але після того, як почнеться оздоровлення економіки, передбачив прогрес у соціальному забезпеченні відповідно до становища наших фінансів і накреслив довгострокову промислову стратегію. Я пообіцяв, що будуть вжиті потрібні зусилля. Я обіцяв справедливість. Саме цими словами я керувався на посаді президента.

Виступати весь час

Перша промова новообраного президента проголошується в день інавгурації перед представниками органів управління та судової гілки влади в актовому залі Єлісейського палацу. Ця промова вважається символічною і рідко залишає слід у громадській думці. Американський президент, наприклад, у день інавгурації виступає перед великим зібранням людей біля Капітолію після того, як склав присягу на захист Конституції Сполучених Штатів. Можливо, слід було б перейняти подібний церемоніал.

Я не вважаю, що президент не повинен виступати часто. Жак Пілан, що був радником Франсуа Міттерана, а потім і Жака Ширака, висунув теорію стратегії бажання, що ґрунтується на мовчанні, яке має викликати почуття недостатності, а отже, й інтерес. Я добре розумію цей аргумент: ретельно дозуючи свої виступи, глава держави підтримує очікування, яке гарантує, що його слухатимуть

краще, коли він перерве паузу. Маючи на меті підкреслити свою індивідуальність, упевнений, що французькі інституції все ще перебувають під впливом тривожних спогадів про часи монархії, він поривається посадити себе на медійну дієту. Але громадянин потребує також і пояснень. Йому абсолютно незрозуміло, що президент не знає, як відповісти на його запитання, на його сумніви чи на його критику. Він обирає президента не для того, щоб той зачинився у вежі зі слонової кістки і виходив з неї через тривалі проміжки часу, коли йому заманеться. Людина, яка відповідає за життя держави, повинна регулярно відповідати на критику і зауваження. Такий закон демократії.

За п'ять років на посаді президента я виголосив близько трьохсот промов. Ідеться про продумані й офіційно виголошені промови. До них слід додати виступи на підприємствах, під час вручення нагород, тости на державних прийомах, а ще численні брифінги перед пресою у Франції й за кордоном. Готуючись до виступів, я завжди користуюся вже виробленою методикою. Занотовую свої думки на папері, а потім прошу моїх помічників скласти для мене записки з технічних питань. Я можу також, коли в цьому відчувається потреба, звернутися до когось із друзів — істориків, економістів, політиків, — хто знає конкретне питання і чия думка може збагатити мою власну. Потім, напередодні виступу, інколи за кілька годин до неї, я усамітнююсь, щоб скласти текст. Це скрупульозна робота, адже я постійно щось виправляю, неодноразово перевіряю текст і до останньої миті,

інколи навіть у залі, де я маю виступати, за кілька хвилин до виступу, шукаю найбільш правильне формулювання. Я приділяю велике значення словам. Президент Республіки виступає перед різними аудиторіями, які чекають від нього уваги до їхніх турбот, але також і його власного бачення проблем, проектів, перспективи. Часто ця старанна робота, в якій кожне слово має свою вагу, наштовхується лише на обмежений медійний відгук, який, до того ж, хиріє в міру наближення терміну президентства до кінця. Ці промови пробивають стіну байдужості тільки тоді, коли глава держави вживе невдалий вислів, наштовхнеться на несподівану незгоду або ж коли трапиться якийсь інцидент. Коротко кажучи, про його промови говорять тільки тоді, коли вони обертаються невдачею.

Виступати за будь-яких обставин

Мені на пам'ять приходять два чи три виступи, які були для мене дуже важливими і які випадок перетворив на фіаско. Літо 2014 року: я довго працював над промовою з нагоди вшанування в Кармо сторічної річниці смерті Жана Жореса. Визначна фігура соціалістичного руху, глибокий мислитель, палкий оратор, він займає надзвичайне місце в моєму персональному пантеоні. Я перечитав багато його праць і мав на меті вдумливим і конструктивним словом віддати шану його реформістським ідеям, нагадати, що найбільш продумані проекти мають сенс тільки тоді, якщо вони

витримують випробування реальністю, що не може бути сталих соціальних здобутків без ефективної економіки, що політики поступових реформ і витримка гарантують прогрес більше, ніж заклики перевертати все догори дригом, які дуже швидко переплутуються з докорами на кшталт «майже нічого немає!». Та ба! Коли я прибув у Кармо, жменька протестувальників побачили мене на вулиці і, маючи на це всі права, почали розмахувати транспарантами з написами про відхід від ідей «великої людини». Ця картина дала напрям усім подальшим відгукам. Я приїхав віддати йому шану, але був до певної міри осуджений, якщо не самим Жоресом, то жменькою його вдаваних послідовників. Ніхто, звичайно, не взяв на себе клопіт поглянути того дня на мої міркування або пересвідчитися, що ідеї Жореса — людини цілісної, якщо такі є, відтворені в підході мого уряду до реформ. Справу було вирішено одним транспарантом.

Аналогічне наврочення зіпсувало мою поїзду на острів Сен у серпні 2014 року. Я приїхав туди вшанувати моряків, які в червні 1940-го мужньо приєдналися до генерала де Голля по той бік Ла-Маншу. Того дня бушувала гроза, подібно до політичної бурі в Парижі, викликані відставкою кількох міністрів. Мені довелося виголошувати свою промову під рясною зливою. Я стояв перед усіма мокрий від дощу, засліплений великими краплями, що стікали по моїх окулярах. Спеціалісти з політичної комунікації, запрошені на телевізійні ток-шоу, гучно обурювалися непрофесійною організацією церемонії. Чому не подбали про те,

щоб президент виступав під навісом, під наметом чи іншим накриттям? Ці люди нічого не розуміли в ситуації. Поруч зі мною стояли мужні шановані ветерани зі своїм намоклим прапором, стояли, не зважаючи на свій вік, не звертаючи уваги на вітер, що буяв над островом Сен. Чи пристойно було б мені стати в укриття, коли вони мали слухати мене, нерухомо стоячи на холоді, під поривами бурі? Коректність, повага, пристойність нарешті, зрозуміло, не могли мені цього дозволити. І проте це зображення незворушного під зливою президента, яка в іншому контексті могло б піти мені на користь, було широко використане так, що вже й не звертали уваги на смисл моєї промови, побудованої на ідеях спротиву, і на моє бажання триматися на рівних із ветеранами, до яких я приїхав.

Президентське слово підпорядковується й іншому золотому правилу: якщо хочеш задіяти якомога ширше громадську думку, ти маєш оголосити про якусь важливу реформу, детальніше пояснити політику, попередити. Важлива промова — це та, про яку президент заздалегідь скаже, що вона буде важливою. Я впевнився в дієвості цього правила під час Новорічного привітання 31 грудня 2013 року. Поставивши собі за ціль прискорити реалізацію економічної стратегії уряду, я оголосив про передбачене укладення «пакту відповідальності», який має збільшити прибутки підприємств і дати їм тим самим змогу інвестувати й створювати робочі місця. Побажання президента коментувалися, як звичайно, за формою, а не за змістом. Мені довелося чекати кілька днів,

поки медійна система, неначе той динозавр, якому наступили на хвіст, зреагує й зрозуміє, що починається важливий етап у житті країни. І все одно, мені довелося повернутися до цього питання через два тижні на прес-конференції, щоб преса могла повною мірою усвідомити наслідки нових заходів.

Виступати своєчасно

Виступати. Як? У якій формі? Перед ким? Ці запитання невідв'язно постають перед кожним президентом. Медійний світ зазнав значних змін за останнє десятиліття. Соціальні мережі здійснили переворот у суспільстві. Образ замінює смисл. Чутки дають звук. Твіти формують дискурс. Все укорочується, підсилюється, а інколи й викривляється. Я недооцінив революцію, що відбувалася на моїх очах. Я належу до покоління друкованої преси, телебачення, ранкового радіо. На щастя, ці засоби продовжують існувати, але вони зазнають конкуренції щомиті. Прощайте, великі зустрічі, вечірні новини, щогодинні екстрені повідомлення, великі заголовки на перших сторінках газет, зободенні передовиці. Вони ще не зникли і так само важать у побудові громадської думки. Але серед такої кількості сигналів, тривожних вісток, шуму, що перетворюється в какофонію, порушується ієрархія інформації. Щоденні випадки стають подіями, щодо яких президент не може абстрагуватися і які він має коментувати, щойно опиниться поряд

із чиймсь мікрофоном чи телекамерою. Він змушений щось казати про це особисто в соціальних мережах, а тому стає їхнім учасником, як і всі інші. Пастка замкнулася.

Інформаційні канали принесли справжній прогрес. Вони забезпечують поширення й спільне користування потоку інформації, який досі був привілеєм професіоналів. Але вони також підтримують у гарячковому темпі серіал, який має стати фільмом дня, доки його не витіснить вкидання нової теми, у принципі, зовсім не важливішої, але яка конкуруватиме з попередніми, поки не відійде на другий план. Такою є реальність. Мільйони французьких громадян постійно живуть у ній весь день, турбуючись, щоб побачити те, що вони могли пропустити, з тими коментарями, які повторюються по колу за всіма темами. Говорити весь час. Говорити скрізь. Говорити про все. Такі вони — нові підводні камені, з якими стикається президент у своєму спілкуванні зі суспільством.

Як у такому безперервному потоці повернути собі урочистість, серйозність, виразність? Щоб дати відпір цій «модерновості», я подумував про те, щоб відновити традиційну форму спілкування за допомогою великих прес-конференцій. Вони залишили глибокий слід у П'ятій Республіці. Запроваджені генералом де Голлем, який перетворив їх на високе мистецтво, вони були взяті на озброєння його першими наступниками, але потім потроху полишені. Я гадав, що доречно буде відновити цю практику. Тож раз на півроку я запрошував до Єлисейського палацу акредитованих

журналістів і відповідав на всі запитання, що їх моя політика або реальність могли їм навіяти. Я не без задоволення брав у них участь, адже це дає змогу терпляче викладати свої міркування. Прес-конференція охоплює всі питання, включно з міжнародними, і цьому сприяє присутність іноземної преси. Вона залишає місце для несподіванок, зухвалості, гумору. Це — знак поваги до преси, яка може вести свою гру попри урочисту обстановку палацу. На ній приходять і уряд, і хоча міністри на ній мовчать, вони можуть оцінити слово президента.

Я мусив із жалем визнати застарілий характер цього способу спілкування. Прес-конференція відбувається вдень, не у прайм-тайм порівняно з випуском новин о 20-й годині. На ній можуть спостерігатися численні повернення до певних питань, але необов'язково до найбільш визначальних. Вона виглядає громіздкою і ретельно вивіреною в порівнянні з миттєвим реагуванням соціальних мереж.

Тоді я придивився до великих телевізійних програм. Але чи може президент бути запрошений подібно до інших на випуск новин о 20-й годині? А потім звільнити майданчик із початком наступної вечірньої програми? Цілком очевидно, що ні. Отже, для нього слід передбачити спеціальні передачі. У цьому плані я випробував усе. Подовжений випуск новин, інтерв'ю у прямому ефірі з Єлисейського палацу, діалог із громадянами або короткі виступи на інформаційних каналах. І я виводжу з усього цього єдиний урок: ідеального формату

не існує. Оскільки виступи президента стали практично щоденними, то не можна віддавати перевагу якійсь одній формі. Глава держави має погодитися з тим, щоб бути присутнім на різних медійних майданчиках. Адже в кінцевому підсумку значення має зміст.

Щодо урочистих промов, то я вдавався до них тільки у виняткових ситуаціях: щоб відреагувати на теракти, оголосити про початок якоїсь зовнішньої операції або пояснити перестановки в уряді. Щоб повідомити про рішення не висувати свою кандидатуру на другий термін.

Я ніколи не надавав надто великого значення питанням комунікації так, як її розуміють досвідчені в цих технологіях фахівці. Я розумію, що доводив до гарячки й холодного поту мого радника Гаспара Гантзера, який достолиха намучився, пропонуючи мені правильні засоби для висловлювання правильних думок. Він робив усе, що міг, прудко і в доброму гуморі, незважаючи на всі труднощі. Він справедливо вважав, що слово президента має бути максимально вільним, а форма потрібного засобу інформації стає майже другорядною. Проте якщо вкладати її в учорашні схеми, вона буде або нечутною, або невидимою. Для ефективності потрібні мобільність, гнучкість, швидкість і простота. У новій конфігурації інформації головною зброєю є вміння порядкувати часом. Треба діяти швидко, щоб не пропустити м'яч усередині партії, і знати, коли треба зупинитися, щоб залишитися хазяїном гри.

Слово, що летить

Цих розумних пересторог важко дотримуватись у закордонних поїздках. Вони зобов'язують до виступів класичного типу, вимірних до міліметра і ретельно підготовлених. Завершуються вони зазвичай зустріччю з французькою громадою конкретної країни. Наші співвітчизники, що живуть і працюють за кордоном, приймають президента доброзичливо і слухають його уважно, а той, своєю чергою, може дозволити собі розслабитися. Він щойно виголошував важливі промови, завершив непрості переговори, відповідав на запитання преси. Він думає, що найважче вже позаду, і прагне заслуженого зняття напруги. І саме в цю мить греблі, старанно зведені моїм оточенням для того, щоб президент не говорив про внутрішню політику далеко за межами Франції, раптово прориваються. Скільки разів мусив я стримуватися, щоб не сказати забагато, і скільки разів я шкодував, що знову говорив надто багато. Успіх і повага, здобуті у французького земляцтва, можуть перетворитись у злободенну полеміку в Парижі. Я бачив, що Еммануель Макрон, який їздив зі мною не в одну офіційну поїздку, теж став жертвою цього синдрому. Так, восени 2017 року він виголосив у Афінах чудову промову про Європу, розкриваючи її перспективи та демонструючи свої міцні й стимулювальні переконання. Аж ось, виступаючи там же в Афінах перед французами в такій заспокійливій обстановці, захоплений поривом, реагуючи з цієї відстані на критику його реформ, він

раптом уживає слово «ледарі» щодо противників указів про працю. Потім він поправляє свої слова, пояснюючи через своїх представників, що він назвав цим неприємним словом своїх попередників — сподіваюсь, що це не стосувалося мене, — які, на його думку, провели замало реформ, хоча й це було не дуже тактовно. Але що сказано, те сказано. Красиві формулювання промови в Акрополі були частково відсунуті на задній план незначними за суттю питання суперечками. Скільки разів я сам переживав цей розрив між головним і другорядним. Марно жалітися: сьогодні все в нас публічне, і всі мають доступ до всього. Таке вже правило нашого «нового світу».

Владу тягне замикатися, але ж колись треба виходити на люди або чітко стежити за тим, що передають, контролюючи імідж, добираючи журналістів і створюючи свої власні передачі. Ми ще до цього не дійшли. Але загроза існує. На своїй посаді я взяв собі за правило ставитися до преси з повагою. І я про це не шкодую, хоча й рідко мав з цього користь. Я віддаю перевагу такому ставленню перед спокусою примушувати її мовчати або відштовхувати її. Я не мав ілюзій щодо якоїсь винагороди і не був таким наївним, щоб сподіватися, що, маючи доступ до моїх слів, преса використовуватиме їх правильно. Я лише усвідомлював, що в умовах кризи довіри, яка стрясала нашу демократію, преса теж від неї потерпає. В економічному плані — через конкуренцію з боку безплатного доступу до інформації, і у плані моральному — через утвердження рівнозначності між інформацією

й чутками. Посередники не є противниками влади. Але вони не є також і її агентами. Вони — гаранті. Щоб виступати з користю, президентові потрібно більше ніж колись, щоб його запитували.

Ушановувати заради мирної пам'яті

Виступати — значить і вшановувати. Мені довелося брати участь у багатьох меморіальних заходах. Франція свідома своєї історії. Вона прагне, щоб її знали і майбутні покоління, і весь світ. Республіка завжди дорожила відзначенням дат, які позначили побудову нашої нації, і вшануванням славних людей, які зробили в цю історію і свій внесок.

На моє перебування на посаді президента припало кілька визначних дат. Сторіччя Першої світової війни, 70-та річниця висадки союзників у Нормандії та у Провансі, 50-та річниця Франко-Німецького договору про дружбу і 50-та річниця визнання генералом де Голлем Китайської Народної Республіки. А ще Орадур⁴⁷, Сетіф⁴⁸, Мадагаскар⁴⁹ — місця жахливих подій. Є обов'язкові дати, події, яких неможливо обминути, незмінні

⁴⁷ *Орадур-сюр-Глан* — французьке містечко, жителі якого були знищені есесівцями 10 червня 1944 року.

⁴⁸ *Сетіф* — алжирське місто, де у травні 1945 року сталася «сетіфська різня», вчинена французькими колоніальними військами.

⁴⁹ *Мадагаскар* — колишня колонія Франції; 1947 року повстання місцевих борців за незалежність було жорстоко придушено французькою армією.

зустрічі. Як, наприклад, скасування рабства, що відзначається щороку 10 травня.

Роль президента в тому, щоб нагадати про події, підкреслити їхнє значення, об'єднати націю. Він має також виділяти незмінні величини нашої історії, виводити уроки з наших успіхів і знімати завісу з деяких сторінок, що доти свідомо замовчувалися, щоб не роз'ятрювати болючі рани. Він має використовувати контекст, у якому відбувається вшанування, щоб звернутися до минулого і подумати про виклики сьогодення. Він має виконувати виховну функцію, показувати, як варварство відтворюється з новими обличчями, нагадувати про сили, що змогли його перемогти. Меморіальні заходи ніколи не були для мене вправами зі стилю, спробами написання видатних текстів чи театральними жестами. Це завжди був політичний акт, спрямований на умиротворення пам'яті.

Визнавати помилки

Ще до того, як мене обрали президентом, 17 жовтня 2011 року я зважив за потрібне відвідати Аньєр, щоб воскресити в пам'яті те, що відбулося тут 1961-го, у розпал Алжирської війни. На французькій землі демонстрація на підтримку Фронту національного визволення Алжиру була придушена поліцією за наказом префекта Моріса Папона. Жорстокі дії поліції призвели до загибелі близько ста людей, а точна кількість загиблих

так і залишилася невідомою. З нагоди 51-ї річниці цієї трагедії 2012 року я хотів урочистою заявою «визнати ім'ям Республіки акт кривавих репресій, коли були вбиті алжирці, які вийшли на демонстрацію за своє право на незалежність». Час уже було сказати правду. На це чекали сім'ї, цього вимагав закон. Я очікував нападів на себе з боку ультраправих. Так воно і сталося.

Більш дивною виявилася реакція республіканського крила правих. Замість приєднатися до мого виступу, Франсуа Фійон критикував це «постійне почуття винуватості», неначе сказати правду — значило б показати слабкість. Дехто пішов ще далі, натякаючи, що я звинуватив нинішню республіканську поліцію, хоча я насправді захищав її честь, доводячи, що вона не має нічого спільного з тими проявами свавілля, відповідальність за яке, зрештою, лежала насамперед на політичній владі.

Я читав також і думку істориків, що, мовляв, в обов'язки глави держави, і тим більше в обов'язки законодавця не входить давати характеристику подіям і вводити у правове поле пам'ятні дати. Оцінку їм мають давати вчені. Є, однак, трагедії, які мають бути занесені в офіційні документи, з тим, аби були визнані жертви чи їхні потомки і щоб їхній біль міг бути розділений з усією нацією. Непам'ять створює витравлення. Забуття не заспокоює, а роздрознює рани несправедливості та загострює неприязнь. Воно може породити прагнення реваншу в людей, чиї історія й страждання не визнаються і які не в змозі зайняти своє повне місце в національній спільноті.

Називати речі своїми іменами

Промова Жака Ширака на велодромі «Вель д'Ів», у якій він визнав відповідальність Франції в депортації тисяч євреїв, вписується в цю достойну лінію. Зазнавши критики від тих, хто не хотів змішувати Республіку й Французьку державу, вона була визнана однією із найбільш визначних промов у його президентстві. Її формулювання були підхоплені всіма його наступниками без зміни жодного слова. При цьому ніхто й ніколи не забував, що Франція — це також і країна руху Опору, і «Вільної Франції».

Тож я взяв за правило називати речі своїми іменами. Говорив, що 19 березня 1962 року стало днем припинення Алжирської війни, не забуваючи нагадувати, що після цього сталися масові вбивства, одними із жертв яких були алжирські солдати, що воювали за Францію. Говорив про відповідальність Франції, яка покинула їх, а потім помістила їх у табори, часто в нелюдські умови. Велич на боці тих, хто виправляє свої помилки, а не тих, хто розділяє.

Того дня багато людей плакали, як це було у квітні 2017 року, коли в Єлисейському палаці відбувалася церемонія вручення свідоцтв про натуралізацію двом десяткам сенегальських стрільців. Вони воювали у французькій формі й брали участь у численних бойових операціях. Вони втратили французьке громадянство, коли їхня країна дістала незалежність, але вони зберегли всі свої нагороди. Прибувши з Африки або з їхнього

гуртожитку в Сен-Дені, вони вишикувалися в парадній формі своєї країни з усіма їхніми нагородами. Вони чекали на свідоцтва, що колись їм були обіцяні, проте так і не вручені. Я таким чином виконав зобов'язання, взяте під час візиту до Парижа президента Сенегалу Макі Салла про відновлення французького громадянства для цих відважних бійців. Я вручив їм копії підписаних мною декретів про натуралізацію. Вони з гордістю обняли мене і потім усі разом заспівали «Марсельезу». Того дня я плакав теж.

У своєму прагненні до встановлення миру пам'яті я говорив про безчинства, скоєні за часів колонізації, в Дакарі, в Алжирі, в Тунісі і Антананаріву. У цьому ж дусі я відкрив у Пуент-а-Пітрі, на Гваделупі, Меморіальний центр рабства, зведений з ініціативи тодішнього голови регіону Гваделупа Вікторена Люреля, який був свого часу відмінним міністром з питань заморських територій.

На всіх подібних церемоніях я не вдавався до порівняння трагедій і злочинів. Але вважав за потрібне називати їх. Голокост — це геноцид, який проводився з пекельною точністю й страхітливими планами, оскільки він мав на меті знищення частини людства тільки через те, що вона належала до юдейського віросповідання. Я назвав геноцидом різанину вірменів 1915 року в Туреччині, так само, як і геноцид, жертвами якого стала народність тутсі в Руанді. Незважаючи на певний спротив, я відкрив архіви Франції, щоб ніщо не було приховане. Бути президентом Франції — це значить підкреслювати її внесок у світ своєю власною

культурою та авторитетом. Але це значить також і казати від імені країни правду, в тому числі й ту, що торкається її самої.

Наші мас-медіа схожі на богів Анатолія Франса: у них «жага». Але тут, на щастя, йдеться не про життя, які потрібно було б принести їм у жертву, а про випадки чи слова, які їм слід подавати, щоб напоювати машину, котра без перерви поширює відомості про події й новини. Хочеться дати їм щодня щоразу більше, і цей потік припинити не вдається.

Визнаю, що я теж піддався цьому із ризиком змішати методику з мовою. Говорити — не значить спілкуватися. Реагувати на запитання — не значить дати відповіді. Знати реальність — не значить знати життя. Торкатися всіх тем — значить не нав'язувати жодної з них.

Мені стало зрозуміло, що збільшення виступів зовсім не робило мене ближчим до людей, а, навпаки, віддаляло мене від них. Вони чули мене дедалі більше й більше, але знали мене дедалі менше й менше.

Якщо постійно запрошуватися в гості до когось, то вас колись перестануть запрошувати. Якщо бачити когось постійно, то колись перестанеш на нього дивитися. Якщо заповнювати собою простір, вас із нього видалять. Якщо щодня оголошувати якусь ініціативу, люди забудуть про останню з них.

Така різниця між надавати чомусь смисл і здійснювати галас.

Реформи

[▪]

Перебуваючи на своїй посаді, я не часто бачив вияви вдячності. Вони з'являються так само несподівано, як і бурхливо. Яюсь під час однієї з моїх поїздок на підприємства чи прогулянок мене тихо окликнули кілька жінок і чоловіків, які виглядали передчасно виснаженими працею. Тепер, сказали вони мені, вони невдовзі зможуть вийти на пенсію, тобто коли їм виповниться 60 років.

Ішлося, власне, про один із перших декретів, підписаних мною на посаді президента. Це сталося 6 червня 2012 року. Декретом враховувалося становище людей, які накопичили потрібний стаж, але повинні були чекати офіційного віку для виходу на пенсію, тобто виповнення 62 років, щоб отримувати її. Цей механізм, передбачений для працівників із тривалим стажем роботи, був застосований до понад 500 тисяч людей під час мого президентства. Подарувати два роки життя трудящим, які почали працювати у 18 років, не було справою простою. Щодо мене, то йшлося не просто про те, щоб скасувати несправедливе рішення, ухвалене 2010 року, і не про те, щоб змагатися

в рішеннях із полегшення життя. Я вважав за доцільне надати заслужений відпочинок працівникам, які, найчастіше, були зайняті на важкій праці. Забезпечення їм такої можливості було моєю метою. І ось ці люди скромно підійшли подякувати мені. Вони не уявляли собі, що я відчував у ту мить. Ще й нині я отримую з почуттям щастя ці листи вдячності. Не можу сказати, що я якось особливо цим пишаюся. Я лише виконав свій обов'язок. Проте ці вияви все ще зворушують мене.

Вибір соціального діалогу

Я обіцяв, що після обрання оновлю соціальний діалог. У країні, де протистояння бере гору над переговорами і де держава залюбки підмінює собою соціальних партнерів, така спроба виглядала ризикованою. Вона не була безнадійною, хоча де-хто вважав її такою, що вводить у відчай, з огляду на масові протести, якими супроводжувалося ухвалення закону Ель Хомрі. Це стало предметом соціальної конференції, започаткованої мною 2012 року з метою висвітлювати пріоритетні напрями моєї роботи як президента і визначати питання, які мають бути залишені на переговори між соціальними партнерами, ті, що належать до ініціативи держави і відкриті для обговорення. Цей підхід вилився в ухвалення низки міжгалузевих угод, які згодом знайшли своє втілення в законодавстві.

Так, 11 січня 2013 року організації роботодавців і профспілкові конфедерації підписали за-

гальну міжгалузеву угоду. Однак оголошена того ж дня звістка про відправлення наших військових до Малі витіснила в тінь цю угоду в ЗМІ. Угода ця, однак, стала визначним етапом у реформі ринку праці. Вона передбачає укладення угод про збереження роботи, які в разі великих кон'юнктурних труднощів надають підприємству можливість, як мінімум упродовж двох років, вдаватися до запровадження неповного робочого дня або неповної оплати праці (за винятком працівників, чия платня менша за 1,2 гарантованого мінімуму). Упроваджуються так звані угоди мобільності, які дають роботодавцеві право змінювати місце роботи або географічний район працівника за умови гарантувати такі можливості, як професійне навчання, врахування сімейного стану та компенсації в разі втрати працівником його купівельної спроможності. Виходячи з того ж таки прагнення поєднання гнучкості й захищеності працівників, порядок звільнення трудящих був переглянутий щодо підприємств із кількістю працюючих понад 50, з тим, аби покінчити з планами скорочень, що пропонуються роботодавцем і, відповідно, заперечуються працівниками. Відтепер такі плани реалізуються за узгодженням із трудовим колективом і затверджуються адміністративними органами. Дуже мало з них оскаржуються в суді, тоді як раніше майже всі вони проходили через суд.

Згадана реформа передбачає також й інші значні посування. Ідеться насамперед про загальне застосування додаткового медичного страхуван-

ня за рахунок роботодавця. Цей спосіб гарантує відтепер кожному відшкодування лікування понад те, що забезпечується системою соціального страхування. До цієї реформи кожний п'ятий працівник не охоплювався цим механізмом. Крім того, ідеться про регулювання неповного робочого часу і більш чітке обмеження тимчасових трудових угод для боротьби з тимчасовою незайнятістю. Додамо до цього ще й норму про представництво трудового колективу в правлінні підприємств із кількістю працівників понад 5 тисяч. Ми ще далеко від німецької системи участі працівників в управлінні підприємством, але для Франції було важливо, щоб трудящі мали право на участь в ухваленні рішень про майбутнє їхніх підприємств.

Плодом цього методу стала також і реформа професійного навчання. З обговорення цього питання народився Особистий рахунок навчання, який дає змогу кожному працівникові право на певну допомогу залежно від стажу роботи і кваліфікації.

Марісоль Турен⁵⁰ залучила соціальних партнерів до зміцнення пенсійних фондів. Тривалість внесків працюючих у фонди соціального страхування відтепер пов'язана зі збільшенням тривалості життя. Цей принцип має бути обов'язково прийнятий усім суспільством, але вперше в історії нашої системи соціального забезпечення в розрахунок прав на пенсію включена тяжкість праці.

⁵⁰ *Марісоль Турен* — французька політична діячка, міністр соціальних справ і охорони здоров'я у 2012—2017 рр.

Визнання ступеня тяжкості праці

Залежно від професії й виду роботи очікувана середня тривалість життя трудящих неоднакова. Керівні працівники, або працівники розумової праці, живуть довше ніж робітники, зайняті на монотонній роботі, в умовах підвищеного шуму чи холоду, у нічні години або в різні зміни. Проте до всіх застосовуються однакові правила виходу на пенсію і однакова тривалість відрахувань у пенсійний фонд. Тому з тієї гіркої причини, що вони вмирають раніше, робітники проводять у середньому менше часу на пенсії, ніж інші. І менше за інших вони можуть присвятити свій час своїм особистим заняттям або сімейному життю.

Саме цю несправедливість я мав на меті виправити шляхом створення «рахунку тяжкості», який забезпечує трудящим, що працювали в тяжких умовах праці, додатковий час, рішення про використання якого вони вільно приймають при виході на пенсію. Відтоді роботодавці не припиняють вимагати відмінити цю норму під приводом складності механізму. У деяких випадках він таки справді складний. Як виміряти день за днем перебування робітника в умовах негоди чи шуму верстатів? Ми спростили цей механізм, з тим аби його можна було застосовувати залежно від об'єктивних чинників. Мені шкода, що після закінчення мого президентства в цьому питанні відступили. Тим не менше, уведений в дію процес незворотний. Кожний робітник може перевірити на своєму особистому рахунку набуті ним права: чи щоб

вийти на пенсію раніше, чи щоб підвищити кваліфікацію, коли в цьому виникне потреба. Цей рахунок — результат його праці, це його капітал. Він є його власністю і слідує за ним упродовж усього його трудового життя. У цьому я бачу майбутнє нашої соціальної системи. Дати змогу кожному отримувати індивідуальні права в рамках трудового колективу і вільно ними користуватися.

Урок Берже

Соціальний діалог не такий безплідний, як про це кажуть багато хто, щоб його не розпочинати. На загальнодержавному рівні і ще більшою мірою на рівні підприємств він стає джерелом угод, у яких результативність поєднується з прогресом. Як переконати в цьому самі зацікавлені сторони? Маю зізнатися, не бажаючи, проте, його скомпрометувати, що я підтримував щирі й довірчі стосунки з Лораном Берже — генеральним секретарем Французької демократичної конфедерації праці. Він не мав намірів бути привілейованим партнером, утім, як і будь-який інший керівник профспілки. Він — незалежна людина. І він не плутає свої особисті рішення з рішеннями його профспілки. Він готовий до компромісів не тільки, коли вважає, що це в інтересах працівників. Спілкуючись із ним, я бачив, що коли він установлює для себе певну межу, то твердо стоїть на своїй позиції.

Лоран Берже свідомий того, що профспілковий рух, як і всі інституції, переживає кризу

легітимності, що він має доводити свою корисність і на підприємствах, і в суспільстві. Він захищає трудящих, тому що в цьому його найперша місія, але він вносить і свою лепту у трансформування країни, тому що суспільство не обмежується заводськими воротами. Лоран Берже зумів зробити зі своєї конфедерації першу профспілкову силу у приватному секторі і саме в той час, коли ми були при владі. Його почуття відповідальності, завдяки якому були підписані великі колективні угоди, або його хоча й критична підтримка пакту відповідальності, вочевидь, не багато позначилися для нього на чергових виборах профспілкового керівництва. Його організація скрізь у цьому виграла.

Якось ми з ним міркували про цей парадокс. Чому його профспілка отримує довіру працівників щоразу як до них звертаються, тоді як ми, здається, втрачаємо її, захищаючи ті ж самі заходи? На це запитання Лоран Берже відповів не роздумуючи: «Це тому, що ми відстоюємо наші завоювання, тоді як ви (мається на увазі парламентська більшість) наче вибачаєтесь за це». Він міг би додати й таке: «Тоді як ви замовчуєте їх або тоді як деякі з вас їх заперечують». І на завершення, не без гумору: «Розповідайте про ваші реформи, ми не робитимемо це за вас!». Справедливий докір, який багато говорить про методи влади, немовби досить було б оприлюднювати декрети й проголосувати закони, щоб люди відкривали для себе її благодіяння. Ефективність наших реформ, надто коли вони часткові, розтягуються в часі, зрозуміти нелегко.

П'єр Гаттаз: від батька до сина

П'єр Гаттаз був також одним із моїх найбільш регулярних співрозмовників. Завжди люб'язний, хоча інколи його обличчя виражає досаду, він здобув керівництво Руху підприємств Франції (MEDEF. — *Прим. пер.*), як колись його батько, завдяки позиції, в якій він більше нахвалював низових членів цієї профспілки, ніж закликав їх до відповідальності. Президентові Міттерану Івон Гаттаз обіцяв створити сотні тисяч робочих місць, якщо зменшити навантаження на підприємців. Мені П'єр Гаттаз обіцяє створити їх мільйон. Метод лишився тим самим, хоча син подвоїв ставку батька! Він завжди в дії, неначе готується до бозна-якого за числом переобрання. Він відвертий, говірливий і висловлює судження, простота яких є вже їхнім фірмовим знаком. Він не полегшував мені мою роботу, і не через свою фанатичність (ця людина заслуговує на більше, ніж таку узагальнену характеристику), а тому, що цей підприємець, який веде інноваційну політику в компанії «Радіаль», ніколи не міг зрозуміти, що може дати країні соціальний діалог. Мене завжди дивувало, що чимало керівників організацій роботодавців постійно звертаються по державну допомогу. Держава — це те середовище, з якого вийшла більшість із них. Вони відділилися від державного сектору з бажанням його дискредитувати. Вони вимагають від держави, щоб вона залишалася на своєму місці, і навіть щоб вона позбулася багатьох своїх функцій, але саме до неї вони звертаються за перших же труднощів.

Г'єр Гаттаз, вочевидь, говорить щиро, коли розповідає мені про роздратування членів його спілки тягарем, що лежить на них, великою кількістю вимог, суворістю ринку праці. Але він завжди більше вважає за потрібне просити про зустріч із президентом Республіки, з прем'єр-міністром і членами уряду, ніж вести дебати із соціальними партнерами. Найкоротший шлях до реформи, на його погляд, — це ухвалення закону, а не переговори.

Скільки разів я ловив себе на думці про те, як однаково поводяться і спілка роботодавців, і профспілка трудящих! Ця їхня нездатність визнати наявність прогресу навіть коли він реальний, і ця їхня легкість вважати, що прогрес можливий тільки за рахунок іншого, немовби не буває вигравів без втрат, була, звичайно, грою з нульовою сумою. Тож роботодавці впродовж цих моїх п'яти років невтомно скаржаться на долю, яку їм уготовили соціалісти, а деякі профспілки механічно критикують «подарунки», зроблені державою роботодавцям. Як переконати роботодавців, що вони зможуть наймати працівників і інвестувати, якщо їхня профспілка постійно замовчує розмір підтримки, що їм надається, і розглядає створювані для них механізми як шарлатанський засіб?

У цьому полягає непорозуміння, від якого потерпає наша соціальна демократія. Мало суб'єктів відстоюють результати переговорів. Усі вони або майже всі висувають претензії до держави, в яких скаржаться або на її непотрібні щедроти, або на її нестерпну неповороткість. Показовим є приклад

системи податкового кредиту на конкурентоспроможність і зайнятість. Створена в непростих умовах, щоб зменшити витрати підприємств, вона на першому етапі зазнала різкої критики від спілки роботодавців через її удавану складність, а також і від профспілок (Загальна конфедерація праці та «Форс уврієр») через її вартість. Проте сьогодні, коли нинішній уряд готується замінити її, роботодавці гучно вимагають її збереження, а профспілки небезпідставно турбуються про можливість фінансування системи соціального забезпечення. Проте я, як і раніше, вірю в позитивні якості соціального діалогу.

У французькому профспілковому русі останніми роками відбулися поки що для багатьох непомітні, однак значні зміни. Утвердження Французької демократичної конфедерації праці як першої за вагою профспілки робітників, укладення численних угод на рівні підприємств профспілкою «Форс уврієр» і Загальною конфедерацією праці, модернізація паритетних комісій з метою забезпечення можливостей для професійного навчання та для компенсації в разі втрати роботи — усе це підтверджує той факт, що дух компромісу існує, якщо вміти ним послуговуватися і надавати йому належне місце.

Хоч як це не парадоксально, але роботодавці відстають у цьому процесі змін. Вони неухильно розглядають профспілковий рух як гальмо, перешкоду, заваду. У цьому плані можна пошкодувати, що видані цього літа укази відхилили будь-яку присутність профспілок у дуже малих

підприємствах, залишивши робітників сам на сам з їхніми роботодавцями. Проте не можна бути навіть упевненим, що така ситуація відповідає інтересам цих останніх.

Боротьба за рівність

Віра у принцип рівності сприяла тому, що я вважаю рівень підприємства найважливішим у веденні переговорів з укладення колективних договорів. Не забуваймо при цьому про перешкоду у формі необхідності переконання профспілок, які представляють більшість трудящих. Ця проблема стала каменем спотикання із Жаном-Клодом Майї при обговоренні закону Ель Хомрі. Як конфедеративний секретар профспілки «Форс уврієр», він був прив'язаний, якщо можна так сказати, до своєї галузі діяльності. Він боявся «обернення ієрархії норм» через можливе підвищення ролі колективних договорів. Я знав, що він говорить щиро, хоча свого часу він скористався підтримкою «фрондерів», щоб завадити ухваленню цього закону. Марні зусилля, бо я тримався твердо, але не для того, щоб догодити Французькій демократичній конфедерації праці, яка ставила це умовою для своєї підтримки, і ще менше, щоб догодити спілці роботодавців, яка з цього приводу ніяк не висловлювалася, а тому що ця реформа відкривала нове поле для соціального партнерства і мала ще більше прискорити перебудову профспілкового середовища Франції.

Бувають тихі реформи, які надовго змінюють суспільство. Бувають і інші — такі, яких галасливо вимагають і які відображають здебільшого прагнення найбільш забезпечених покінчити з набутками забезпечених найменше. Мене завжди воротило від безперервних нападів на мінімальну заробітну плату, на соціальний мінімум або на статус державної служби, нападів з боку тих, хто вважає законним наділяти себе правом купівлі акцій за пільговою ціною, отримувати персональні пенсії, вихідну допомогу чи навіть підйомні, не кажучи вже нічого про їхню платню.

Ті самі, хто з піною в роті вимагає сміливих проривів, щоб збалансувати фінанси або пожвавити конкурентоспроможність, вважають негідним більше вносити в систему солідарності, коли цього вимагає становище країни. Найкрасномовнішим проявом подібної позиції стала реакція на мою пропозицію встановити на обмежений час (два роки) у 75 % максимальний податок на доходи, що перевищують один мільйон євро на рік.

Адже проводити реформи — значить також і скорочувати нерівності. Останніми роками нерівність зросла в усьому світі. Скрізь, крім Європи, яка стримувала розрив між багатими і бідними. Скрізь, крім Франції, де нерівність доходів і статків знизилася. У цьому результаті немає нічого випадкового. Ми зберегли податок на майно, упровадили додаткову шкалу прибуткового податку на 45 %, зменшили податки для понад 12 мільйонів сімей. Паралельно з цим ми регулярно збільшували мінімальні соціальні виплати, підвищили премію

малозабезпеченим за трудову діяльність, вирівняли податки на доходи з капіталу і з праці, підвищили на 25 % допомогу на навчання дітей у школі, розширили систему «гарантій для молоді», збільшили доступ до універсального медичного страхування для понад мільйон людей, переглянули допомогу інвалідам у спеціалізованих лікувальних закладах. І я чую, що ми зробили небагато. Залишається спокійно чекати на порівняння.

Пріоритет молоді

Проводити реформи — значило втілювати пріоритети, визначені мною для молоді. Я згадую дівчат із Обервільє, у більшості представниць третього покоління імміграції, з яким я зустрічався під час однієї з поїздок у регіони. Усі вони залишили школу надто рано, не мали дипломів, не мали планів, не мали майбутнього. Започаткована мною система «гарантії молоді», яка мала протягом восьми місяців забезпечувати їм професійне навчання, інтеграцію у трудові колективи, а також матеріальну допомогу, повернула їм надію. Вони з радістю розповідали мені про свої проекти, про те, що до них повертається впевненість, про спеціальність, якою кожна з них бажала оволодіти і яка дасть їм змогу будувати своє майбутнє. Молодь стояла у пріоритетних питаннях моєї президентської кампанії. П'ять років потому молодь живе краще — або менш погано, ніж на початку мого терміну на посаді. У цій віковій групі скоротилося безробіття.

Ми посприяли створенню понад 300 тисяч «робочих місць майбутнього», причому держава взяла на себе 70 % вартості їхнього створення. Чисельність цивільної служби, яку я постійно розвивав, зросла з 30 тисяч до 100 тисяч людей. Були підсилені можливості мереж пріоритетного навчання. Набуло значного поширення дошкільне навчання в народних кварталах, і було поліпшено комплектування педагогічного складу в системі початкової школи. На час мого обрання у країні налічувалося понад 150 тисяч учнів, які кидали школу без якогось солідного багажу. За п'ять років ця цифра опустилася нижче за 100 тисяч, і, сподіваюсь, зусилля в цьому напрямі будуть продовжені.

Соціальне забезпечення наступного століття

Одна з визначних ідей п'ятиріччя — нова система професійного соціального забезпечення: те, що скандинави визначають не надто елегантним словом, але яке вказує на дуже важливу річ — «флексік'юриті» (баланс гарантій зайнятості та гнучкості ринку праці). Час лінійного, безперебійного, сталого й одноманітного трудового шляху відійшов у минуле. Нині робота вирізняється рухомістю, мобільністю, та чи інша спеціальність зникає в одній галузі чи на одному підприємстві, але відтворюється на інших. У цьому — умова економічного розвитку, без якого соціальний прогрес неможливий, але це також і зворотний бік глобалізації, яка наражає кожного на високий ризик безробіття та непевності.

Відтак справжній прогрес означає нині наділяти кожного трудящого індивідуальними правами, які дадуть йому змогу зустрічати майбутнє достатньо озброєним. Інструментом цієї модернізації став так званий особистий рахунок діяльності. У будь-який час робітник може тепер бачити обсяг накопичених ним завдяки своїй праці прав. Такі накопичення, виражені в часі, а не у грошах, становлять його надбання. Воно забезпечується колективними гарантіями і надає робітникові можливості справлятися з непередбачуваними ризиками трудового життя.

Потрібен буде, звичайно, час, щоб про цей інструмент знали всі і щоб всі ним користувалися. Але він поступово інтегрується в нашу соціальну модель як важіль її перебудови. Убезпечення трудової кар'єри, яке тривалий час було теоретичним концептом або профспілковим лозунгом, знайшло, нарешті, своє місце. Цей механізм має бути наповнений залежно від розвитку технологій і трансформацій ринку праці. Але він дає трудящим і підприємствам відповідь, аби підготуватися до перетворень, що чекають на нас.

Напевно, Лоран Берже мав рацію, коли вигорював мені за наші складності в популяризації досягнень п'ятиріччя. Я достатньою мірою відстоюю право людини відповідати за свої борги, щоб виконувати і обов'язок тверезості поглядів. Я не відкидаю критику, і готовий визнавати свої помилки. Але мені мають дати змогу також і говорити про успіхи.

Я не вимагаю від лівих записати їх на свій рахунок. Це має зробити країна. Проте я раджу

лівим використовувати їх як докази своєї корисності. В історії нашої країни саме від лівих надходили сили й сміливість для реалізації складних реформ і для підготовки Франції до завтрашнього світу. Неправильно було б це заперечувати. Нічого не можна відбудувати на докорах сумління. Не можна сподіватися на поблажливість за те, що про щось шкодуєш. Тільки гордість відроджує надію.

Битва за шлюб

Я знав, що буде битва. Під час моєї виборчої кампанії я завітав до редакції газети «Ліберасьон», де мене розпитують, зокрема, про визначну реформу суспільства, яка, на мій погляд, має накласти печать на майбутнє п'ятиріччя і яку можна певною мірою порівняти зі скасуванням смертної кари, запровадженої Франсуа Міттераном і введеної у дію Робером Бадентером⁵¹. Я одразу сказав про запровадження «шлюбу для всіх» — системи, яка визнає, нарешті, рівні права за гомосексуальними парами, що досі регулювалися механізмом так званого Цивільного договору солідарності, який знаменував собою прогрес, коли був ухвалений відповідний закон, але все ж таки відбивав певну форму дискримінації щодо одностатевих пар. Газетники сміються, бо для них цей процес є само собою зрозумілим, мовляв, громадська думка вже досить підготовлена, аби такі

⁵¹ *Робер Бадентер* — французький політик, міністр юстиції у 1981—1986 рр.

зміни до Цивільного кодексу пройшли, як ніж у масло. Наївна ілюзія. Питання це має більш центральне значення, ніж вони уявляють собі, оскільки торкається давніх традицій і упереджень, міцно вкорінених у юдео-християнську культуру. Я тоді ще не усвідомлював силу настроїв католицької церкви проти цієї реформи, але передбачав складні й пристрасні дискусії.

З цієї причини невдовзі після вступу на посаду я вирішую доручити урядові і, зокрема, міністрові юстиції Крістіан Тобіра підготувати проект закону, який можна було б виставити на обговорення. З огляду на взяте зобов'язання я мусив діяти швидко.

Улітку приймаю в себе архієпископа Паризького його преосвященство Вен-Труа. Це люб'язний священник, який тихим голосом іде просто до суті питання. Його доводи відомі, бо містяться в католицькому вченні, і він викладає їх, знаючи, що не зможе мене переконати. Він наголошує на тому, що шлюб — це таїнство. Я відповідаю йому, що це акт любові, законне визнання якого надає певні права. На моє велике здивування, він попереджає мене спокійним тоном і абсолютно відверто: «Не думайте, що це буде легко. Перед вами не просто велика більшість католиків. Є також і ваші власні виборці, наприклад ті, хто вже це вирішив для себе». Він не згадував про лівих політиків. Він натякав на людей із простих районів, де іслам поширений більше, ніж в інших місцях, і які масово голосували за мене. Сказано було коротко, але змістовно. Не можна сказати,

що у словах його не було рації. Мусульманські фундаменталісти вхопилися за питання шлюбу, щоб вести свою пропаганду проти Республіки. Вони активно виступали протє «гендерної теорії», яка начебто заперечує різницю між статями, а Наджад Валло-Белькасем⁵² буде звинувачена в тому, що хоче включити положення цієї теорії в навчальні програми, хоча вона прагнула лише боротися зі стереотипами, які ще захаращують наш менталітет і призводять до поведінки з такими найочевиднішими симптомами, як домагання. Консервативні й традиціоналістські кола, які зазвичай не мають жодних симпатій до ісламу, не відмовилися від цієї підтримки, а в соціальних мережах з'явилися дивні змішення. Однак я взяв до уваги попередження кардинала.

Проект закону восени передаємо в парламент, після чого починається низка консультацій із видатними особистостями, філософами, соціологами, а також і з представниками різних віросповідань. Дискусії надають противникам шлюбу для всіх трибуну і, головне, можливість мобілізувати своє військо. Проводять кілька масових демонстрацій, у яких суворість генералів у відставці поєднується з модернізмом нового консервативного покоління, що знається на кодах соціальних мереж. Лунають виступи про права дітей, хоча вони ніяк не ставляться під сумнів, про стабільність сімей, хоча гомосексуалісти їй, звичайно,

⁵² *Наджад Валло-Белькасем* — французька політична діячка, міністр з прав жінок у 2012—2014 рр., міністр національної освіти в 2014—2017 рр.

ніяк не загрожують, і висловлюються різноманітні «антропологічні» аргументи, які відкидатимуть самі антропологи. До цих мирних маршів примішуються інколи екстремісти, скандуючи людиноненависницькі лозунги і провокуючи спорадичні зіткнення з силами порядку. Маючи малий досвід демонстрацій, ця частина громадськості відкриває для себе реальність вуличної ходи, яка починається, за загальним правилом, мирно, але під кінець стає місцем інцидентів, що не залежать від волі організаторів. Мета таких дій цілком ясна: спробувати показати, що держава без вагань вдається до репресивних методів проти сімей.

І ось 25 січня 2013 року я приймаю в Єлисейському палаці делегацію асоціації «Маніфестація для всіх». Намовники руху вправно висунули вперед сучасних на вигляд пишномовних і культурно аполітичних представників. Очолила делегацію Фріжід Баржо, зовнішність якої не вказує на релігійний фундаменталізм. Разом із нею керівник маленької групи «Ліві за шлюб», а також чоловік, який подає себе за гомосексуаліста і протестує проти реформи. Дивна делегація, зібрана на цей випадок. Люб'язно усміхаючись до мене, вони просять відмовитися якщо не від усього проекту, то принаймні від норми, що надає можливість одностатевим парам усиновлювати дітей. Я не менш люб'язно відмовляюся. Шлюб і право всиновлення — нероздільні, і, задовольнивши їхнє прохання, ми ніяк не зменшили б протести. Будь-який відступ надавав би їхньому рухові нові сили.

Тим часом демонстрації набувають дедалі більш ворожого й політичного напрямку. Ними починають керувати праві. У парламенті Крістіан Тобіра розкриває весь свій ораторський талант, щоб захистити проект від шалених нападів значної частини опозиції. Її культура, її кмітливість і володіння питанням викликають повагу в найзапекліших її противників. Незважаючи на різкі напади, що так часто обрушувалися на неї і які вона так мужньо зносила, вона залишиться жінкою, яка втілила визначну республіканську реформу.

Оприлюднений 18 травня 2013 року після шести місяців упертих дебатів і обговорення, яке я вирішив прискорити, щоб запобігти обструкції, закон про шлюб для всіх постає як перемога для активістів, що роками билися за нього, і надто як щастя для пар, з'єднаних тепер законом, так само, як і для їхніх рідних. Це — гордість для Франції, яка стала 14-ю країною, де був ухвалений такий закон. Перший шлюб був зареєстрований 25 травня, і за ним були взяті десятки тисяч інших.

Підтриманий нині величезною більшістю громадськості, закон більше не заперечується. Варто відмітити принагідно, що праві сили, які в той період так шалено виступали проти закону і обіцяли скасувати його, уже не планують ставити це питання. Виходячи нещодавно з поїзда, я чую, як контролер на пероні гукає мені: «Спасибі, Олланде!». Я обертаюся, і він показує мені на руці обручку, а далі розповідає, що одружився зі своїм товаришем і хоче подякувати мені. Політичні баталії завжди знаходять свою винагороду.

Жити і вмирати в гідності

Шлюб для всіх був далеко не єдиною реформою «суспільства» за моє п'ятиріччя. Був третій «План проти раку», який я увів у дію, щоб сприяти науковим дослідженням, профілактиці хвороби і забезпечити полегшення страждань людей, що борються з нею. Я запровадив право на забуття, з тим, аби людина, яка перемогла хворобу, не мала б більше страждати через те, що вона її пододала, і щоб ніщо в її трудовому й особистому житті, коли треба шукати роботу, звертатися по кредит чи страховий поліс, не змушувало її вказувати на цей факт, який інакше спричинить подвійний біль.

Я також брав зобов'язання відкрити «право вмирати гідно». Завдяки закону Леонетті в цьому питанні вже був досягнутий певний прогрес. Але закон покладав відповідальність на рішення, які ніколи не бувають легкими, виключно на медичний персонал. Я хотів, щоб можна було піти ще далі і доручив скласти звіт про умови кінця життя спеціальної комісії на чолі з Дідьє Сікаром — видатним лікарем, що був свого часу головою Національного консультативного комітету з етики. Я мав на меті звільнити медиків від непотрібної колотнечі, яка не має іншого результату, крім продовження страждань хворого, і не дає ніякого полегшення рідним. Був підготовлений проект закону, над яким працювали двоє депутатів від різних політичних сил, але з однаковими етичними принципами, — Жан Леонетті і Ален Клейс. Закон установлював

право на глибоке й тривале знеболювання аж до настання смерті для хворих у кінцевій фазі хвороби, а також передбачав так звані «останні розпорядження пацієнтів» для переходу, як зазначив один із доповідачів, «від обов'язку лікарів» до «права хворих». Відтепер медичний персонал має виконувати такі розпорядження, які дають право довести до відома хворого відмову в продовженні непотрібного лікування.

Маю визнати, що я не дійшов до медичного суїциду, бо він підпадає під іншу концепцію. Але коли в жовтні 2017 року Анн Берт, авторка зворушливої книжки «Останнє літо», де описується хвороба, що розпинала її, була змушена поїхати в Бельгію, щоб отримати право припинити свої страждання і вже не повернутися звідти, я переконався, що потрібно знову ухвалювати закон.

Трансформувати Францію

З 1964 року Франція була поділена на 22 регіони території метрополії, населення яких коливалося від 800 тисяч мешканців у Лімузені до 12 мільйонів у Паризькому регіоні Іль-де-Франс. Вони вкривали собою строкату територію, обтяжену заплутаною далі нікуди мішаниною повноважень і обов'язків. Реформа нашого територіального устрою тисячі разів ставилася на порядок денний різних комітетів і комісій, але без жодного істотного результату. Час уже був перейти до справи,

щоб спростити цю побудову. Я займав різні посади: був мером, головою генеральної ради⁵³ і добре знаю переваги і слабкі місця нашої структури. Мої наміри були зрозумілі: скоротити кількість міжкомунальних об'єднань, уточнити повноваження департаментського рівня, збільшити обов'язки великих міських центрів, на які припадає значна частина обсягів майбутнього розвитку, і зменшити кількість регіонів, з тим, аби кожен із них мав європейський вимір.

Реформа торкається всіх органів місцевої влади, кожен з яких має власні інтереси. Вона мобілізує місцевих обранців і пробуджує свідомість. Я розпочинаю потрібні консультації, залучаю до них прем'єр-міністра і основних міністрів. Але ж у кінці всього мені доведеться самому виступити в ролі найвищого арбітра. Вислухавши найбільш розбіжні думки, я розстилаю карту Франції на великому столі свого кабінету, беру в руки олівець і гумку, а далі пропоную парламентові новий адміністративний устрій країни. Бретань не хотіла об'єднуватись із Землями Луари, Лангедок-Русійон відмовлявся об'єднуватись з Півднем-Піренеями, Ельзас бажав залишитися сам, Пікардія віддавала перевагу об'єднанню з Нор-Па-де-Кале. Деякі прохання я враховую, інші відхиляю. Опозиція засуджує «свавілья», «неясну логіку» окремих приєднань, скорочення повноважень департаментів загрозу, що нависає над комунами. Проте дуже швидко дебати припиняються самі собою. На на-

⁵³ *Генеральна рада* (нині *Департаментська рада*) — законодавчі збори департаменту.

ступних регіональних виборах, як за помахом чарівної палички, ніхто вже не заперечує цю карту. Вона стає основою для визначення нових повноважень, що можуть передаватися місцевим громадам. Ось так була ухвалена і введена в дію найбільша територіальна реформа після законів про децентралізацію 1982 року.

Кінець суміщення

Ідеться про сферу, де президент не може вирішувати сам, оскільки постає питання про внесення змін до Конституції. Для проведення пропозиції такого характеру потрібно досягти згоди обох палат і отримати більшість у три п'ятих від загального складу Конгресу парламентаріїв. Відмова сенатської більшості дозволити мені здобути бодай якийсь успіх на цих теренах послідовно втілювалась у відхилення реформи Вищої ради магістратури, щоб гарантувати її незалежність, у скасування Суду Республіки, хартії регіональних мов і навіть рішення про відміну права колишніх президентів Республіки на довічне місце в Конституційній раді. Я особисто від цього права відмовився. З другого боку, Сенат не завадив мені провести довгоочікувану людьми реформу, якої я давно прагнув, а саме покласти край суміщенню виборних посад.

Франція була однією з небагатьох країн, де ще допускалося, що парламентарій може очолювати ще й велику громаду. Виголошувалося багато

великонадійних заяв, щедро виявлялися наміри, але був і серйозний опір. У Національних зборах на всіх лавах сиділи численні депутати-мери і багато інших, котрі займали місцеві виборчі посади. У Сенаті, який вважався Палатою представництва місцевих громад, аргументи були серйозніші, оскільки могла бути поставлена під сумнів його власна легітимність. Члени верхньої палати схилилися до того, щоб запропонувати можливість винятків чи запровадити мораторій, перенісши на набагато пізніше введення в дію заборони на суміщення посад.

Навіть популярну в громадській думці реформу не так просто провести, як могли б думати деякі відважні голови. Ті, хто виступає проти інституційних реформ, називають їх хитрощами або вивертками, щоб обходити стороною найпекучіше питання. Раптово вигадуються приводи для перенесення на потім ухвалення потрібних рішень. Виникають юридичні перепони, аби ускладнити справу. Так ми із Жаном-Марком Еро думали ввести в дію заборону на суміщення виборних посад уже з муніципальних виборів 2014 року і зобов'язати таким чином переобраних або новообраних мерів негайно відмовитися від їхнього парламентського мандата, щоб їх одразу замінили ті, хто мають право їх заступити. Але нас попереджали, що Конституційна рада не погодиться з такою заміною, а це означало б проведення часткових парламентських виборів у трьох десятках округів. Тому я вирішив, що розумніше буде відкласти запровадження заборони на суміщення виборних посад

до червня 2017 року. Праві, які довго опиралися цьому рішенню, знаходячи деяку підтримку серед лівих, зрештою змирилися. За іронією історії, зміни, що сталися навесні 2017 року, довершили справу.

Нині постає питання про заборону суміщення виборних посад у часі. Чому мера великого міста можуть переобирати стільки разів, скільки забажають виборці, а президент Республіки може бути обраний тільки ще на один термін? І в цьому разі подібна реформа популярна в населення. Так само популярною є й пропозиція про зменшення кількості обранців у нашій країні. Вона відбиває не надто високі антипарламентські почуття. Її наслідком стало б віддалення депутата від його виборців, а сільські території втратили б при цьому представництво, що його Республіка завжди забезпечувала їм. Ця загроза буде ще більшою в разі реформування виборчої системи.

«Ні» пропорційній виборчій системі

Свого часу я висловлювався за часткове введення пропорційної системи у вибори депутатів парламенту. Цьому зобов'язанню хід я не дав. На це є дві причини. Перша з них та, що неогоже було б, якби в парламенті були представлені дві категорії депутатів: одні обрані за списком, а інші — за територіальним принципом. Однак не це є головне. Друга причина вагоміша. Стабільність, яку нам забезпечують наші інституції, ґрунтується

на мажоритарній системі. Пропорційна система розколює представництво і позбавляє главу держави міцної підтримки, потрібної для проведення реформ. Вона розширила б місце для ультраправих і ультралівих, а отже, змусила б до створення коаліції урядових партій, як ми це бачимо в Німеччині, і це, на мій погляд, породило б сум'яття заангажованості та політичну радикалізацію.

Франція має у своєму розпорядженні інституції, які її захищають. Під приводом осучаснення вона б значно послабила себе, якби прийняла форми правління своїх сусідів. І ми не маємо копіювати їх у часи, коли вони переживають труднощі, не забуваючи при цьому про солідарність із ними.

Боротьба з корупцією

Невдовзі після призначення 2014 року міністром фінансів Мішель Сапен переконує мене в доцільності впровадження нових норм для боротьби з «транснаціональною» корупцією, коли закордонні контракти «купуються» через «відкати» комісійних. На Францію показували пальцем як ОЕСР, так і неурядові організації, хоча фактичний рівень корупції в ній не був більший, аніж в інших демократіях. Відсутність законодавчих норм приносила подвійну шкоду. З одного боку, хоч як це не парадоксально, ми через це могли втрачати ринки, а з другого — іноземні судові органи, особливо американські, вважали правомір-

ним діяти самим, оскільки французьке правосуддя не розглядає подібні справи.

Для ліквідації цієї правової прогалини був запропонований і ухвалений відповідний закон. Я додав до нього нову процедуру — штраф за «кримінальні операції», який сплачується безпосередньо в казну підприємцями за протиправні дії, не чекаючи на можливий судовий процес. Цей механізм виявився надзвичайно ефективним. Я прагнув також забезпечити захист людей, які надають інформацію про подібні порушення.

Із захватом я стежив за поведінкою двох із них у справі «Люкс Лікс»⁵⁴, виявленій 2014 року. З наданої інформації стало відомо про випадки, коли дуже великі компанії домовлялися про своє розташування в Люксембурзі в обмін на дуже привабливий режим оподаткування, що давало їм змогу не сплачувати більше жодного податку в жодній країні Європейського Союзу.

Я маю на увазі, зокрема, Антуана Дельтура — людину сміливу і водночас скромну, якому довелося відчувати на собі суворість судового процесу в Люксембурзі, хоча сам він діяв безкорисливо. Я подбав про те, щоб йому був забезпечений захист, і просив Мішеля Сапена потурбуватися про його перекваліфікацію, що й було зроблено.

Щоб якось контролювати діяльність лобістів, потрібно було подолати нерішучість, яка проявлялася навіть і в моєму оточенні. Мені хотілося,

⁵⁴ *Люкс Лікс* (фр. Lux Leaks) — це назва фінансового скандалу, який був виявлений у листопаді 2014 року Міжнародним консорціумом журналістів-розслідувачів.

щоб Франція не відставала від інших демократій. Після тривалих дебатів у першому півріччі 2016-го відповідний закон був остаточно ухвалений у грудні, і я уважно стежив за тим, щоб і в цьому питанні потрібні нормативні акти були видані ще до травня 2017 року.

Ми поки що не досягли повного викоренення всіх караних діянь, але я вважаю, що нині Франція є зразком у справі боротьби з корупцією. Це було економічною й політичною потребою. І це була моя обіцянка, висловлена в Ле Бурже. Це було також і питання честі.

Реформування — слово затаскане. Воно стало валізою, в яку кожний президент кладе те, що хоче представити як ознаку свого президентства. Немовби він хоче прикрасити пальмовою гілкою сміливості свою широку законодавчу діяльність.

Але реформа — це не технократичний продукт, обов'язок, узятий з огляду на дух часу, або адаптування до наперед установлені норми. Це — зміни, наповнені смислом, які позначають собою філософію й концепцію суспільства.

То що ж таке тоді хороша реформа? Це насамперед та реформа, яка виживає в чергуванні влади. Попри опір, якого вона зазнає на початку, вона стає законом для всіх. І вона придатна для всіх. У подальшому саме вона змінює нашу соціальну структуру, надаючи їй потрібну солідність, потрібну для пристосування до обставин, і сталість, потрібну для створення спільних для кількох поколінь умов. Саме вона даватиме додаткові шанси кожному, не позбавляючи їх інших. Це

та реформа, яка є справедливою. Справедливою щодо сприяння їй, на яке вона розраховує, і щодо очікуваних результатів. Справедливою у правах, які розподіляються, і у здобутих свободах.

Ось такою мірою має оцінюватися реформаторська діяльність, а не числом ухвалених парламентом законів. Не напруженістю конфліктів, у яких їх ухвалювали. Не компліментами доброзичливих людей. Реформи оцінюють за їхнім внеском у модернізацію країни. Це те, що зветься прогресом.

Уміти реагувати

[▪]

Ухвалені рішення — і це слід визнати у світлі набутого досвіду, — попри те, що воно завжди потрібне, не завжди буває рятівним. Часто воно є реакцією на несподівану ситуацію, з якої не завжди вдається виходити переможцем. Проте президент мусить на неї реагувати. Існують такі людські дилеми, для розв'язування яких недостатньо самої лише доброї волі. На складні питання рідко знайдеш просту відповідь. Трапляється навіть, що жодне рішення не є задовільним, а тобі конче потрібно його знайти. Таке було, зокрема, у так званій «справі Леонарди», яка спричинила згубне сум'яття.

Справа Леонарди

Дев'ятого жовтня 2013 року сім'ю Дібрані, яка не мала жодних прав на проживання у Франції, у центрі утримання прохачів притулку «Лев'є», у департаменті Ду, затримує поліція. Сім'я Дібрані разом із батьком, вихідцем із Косова, приїхала з Італії, але не відповідає жодному критерію для

отримання права на притулок. В Адміністрації немає іншого вибору, як відіслати їх до їхньої країни, яка не перебуває у стані війни і не є членом Європейського Союзу. Нічого б не сталося, якби префектура не затримала (на законних підставах, але діючи невдало) на виході зі школи дочку Решата Дібрані —Леонарду.

Реакцію громадськості викликало не стільки застосування звичайного закону, скільки обставини затримання. Цілком законно багато асоціацій, активістів і громадян вважають, що школа має розглядатись як храм, і коли вже треба затримувати якогось іноземця і його сім'ю, які не мають права на перебування у країні, це не можна робити у стінах закладів. Префект дотримався букви цієї норми. Але у громадській думці вихід зі школи, хоч він і за межами будівлі, негайно сприймається як місце, що має такий самий моральний, якщо не законний, статус. Рух «Навчання без кордонів» випускає в Інтернет петицію. Голова Національних зборів Клод Бартолон теж висловлює своє здивування, і ще кілька міністрів публічно і не для преси заявляють про незгоду з такими діями. Деякі відомі діячі, щиро шоковані або не надто доброзичливі, критикують дії держави в термінах, які нагадують темні сторінки нашої історії. У громадській думці посилюються емоції. У Парижі заблоковано кілька ліцеїв, кілька тисяч людей проводять демонстрацію.

Враховуючи емоційні настрої більшості, Жан-Марк Еро пропонує зробити виняток для сім'ї Дібрані. Мануель Вальс, який тоді був міністром

внутрішніх справ, зауважує, що таке відхилення від загальних правил означатиме недовіру до державних органів, які лише застосовують закон відповідно до вказівок уряду. Він також зазначає, що Дібрані, яких подають як жертв несправедливої долі, мають, імовірно, проблеми із законом. Решат Дібрані збрехав про своє минуле. В Італії він спалив свої документи і жив на державну допомогу, не намагаючись знайти роботу. Коли благодійні організації, які намагались якось допомогти йому, втратили із ним терпець, він нелегально приїхав до Франції. На нього була скарга про знущання над своїми дочками. Коротко кажучи, його поведінка зовсім не на користь тих, хто хотів би зробити з нього прапороносця удаваних жертв французької нелюдяності.

Переді мною постала одна з найбільш класичних і тонких проблем, з якими стикаються керівники лівих сил. Я завжди виступав за відкритість Франції, підтримував необхідність приймати на нашій землі жертв тиранії та війни, обстоював гуманні способи розв'язання проблем економічної імміграції. Але при цьому я так само вважав, що така політика має проводитися в законних рамках, що Республіка має приймати іноземців, які бажають тут жити, у межах своїх можливостей. Ця принципова позиція веде до очевидного й логічного висновку: нелегальні іноземці не можуть залишатись у Франції. Відповідні органи мають усі підстави для їхнього видворення, дотримуючись при цьому законних способів дій і всіх можливих засобів перестороги. Так держава і діє з 2012 року.

Єдине можливе рішення

Але емоції беруть гору над розсудливістю. Шкільна молодь, солідарна з ученицею, з якою вона себе ототожнює, готова розпочати масовий рух протестів, який ослабить уряд і обернеться значною втратою часу, але істотно не змінить нашу імміграційну політику, яка базується на збалансованих принципах. Пристрасті розпікаються. Леонарда виступає у прямому ефірі каналу «Франс 2» і благає уряд повернути її сім'ю.

Я знаю, що відхилення від закону, якщо уряд піде на таке, буде сигналом невизнання для Мануеля Вальса. Щодо Жана-Марка Еро, він не може допустити, щоб був поставлений під сумнів його авторитет як прем'єр-міністра. У суботу я збираю в себе осіб, дотичних до цієї делікатної справи. Кожен стоїть на своєму. Мануель Вальс наполягає на тому, що не може йтися про дозвіл на повернення сім'ї Дібрані до Франції. Він підкреслює, що можна знайти рішення, якщо влаштувати Леонарду до якогось навчального закладу, пов'язаного з Францією, в Косові. Жан-Марк Еро наголошує на потрібній єдності більшості в парламенті та на небезпеці посилення протестів. Венсан Пейон⁵⁵ стверджує, що це питання не потрібно виносити на рівень президента Республіки і нагадує про настрої учнів ліцеїв. Кожен висловлюється абсолютно відверто.

⁵⁵ *Венсан Пейон* — міністр національної освіти у 2012—2014 рр.

Я, зі свого боку, намагаюся вдатися до більш холодного аналізу. Не можна поставити під удар наші органи, які, можливо, діяли незграбно, але забезпечили дотримання законів для сім'ї, яка не має жодних прав на те, щоб залишитись у Франції. Становище юної Леонарди, навпаки, потребує глибшого розгляду. Вона вже кілька років навчається у французькому колежі. Її старша сестра живе в департаменті Кот-д'Ор і продовжує своє навчання у Франції на законних підставах. Цілком можливо, як виняток, надати Леонарді, якщо вона побажає, дозвіл на проживання, з тим, аби вона могла продовжувати навчання в нашій країні. Таким чином буде дотриманий закон із певним відхиленням, враховуючи цю особливу ситуацію. Жан-Марк Еро і Мануель Вальс погоджуються, згнітивши серце, на це рішення.

Залишається оголосити його. Згідно з інституційним порядком, рішення уряду має оприлюднювати прем'єр-міністр або, за його дорученням, міністр внутрішніх справ. Але з огляду на наявний публічний конфлікт я вирішую сам сповістити про знайдене рішення. Це — помилка.

Моя коротка заява одразу викликає залпи критики. Одні таврують слабкість уряду, інші критикують його за надмірну твердість. Треті нестримно висміюють цей «компроміс». Цілодобовий інформаційний канал надає свій ефір дівчинці, яка ганиє несправедливість, викликаючи цим почуття, що президент Республіки свідомо поставив себе в ситуацію, коли його у прямому ефірі оспорує та, кому він простягнув руку.

Проте це рішення одразу кладе справі край. Сім'я Дібрані залишається в Косові. Вони, до речі, більше не приїздили до Франції. Школярі припиняють свої протести. Громадськість заспокоюється. Уряд перегортає сторінку, щоб працювати над іншими справами.

Звільніть Жаклін Соваж!

Президент особисто володіє успадкованим від давніх часів правом, збереження якого викликає сумніви: це — право помилування. Я ніяк не належу до його прихильників, оскільки обстоюю повне розділення виконавчої та судової гілок влади. Це своє право я застосовував тільки двічі. Уперше це сталося в січні 2014 року. Ішлося про одного з найдавніших ув'язнених Франції — Філіпа Ель Шенаві, який провів дві третини свого життя у в'язниці, з них близько двадцяти років — в одиначній камері. Європейський суд з прав людини, що розглядав його скаргу, 2011 року засудив Францію за «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». Рішенням про помилування я, отже, скасував суворий режим покарання, з тим, аби він міг подати прохання про умовно дострокове звільнення до суду з виконання покарань. Це рішення не викликало активної реакції на нього, позаяк останнє слово залишалося за правосуддям, а саме це й було моїм наміром.

Друге рішення торкалося більш делікатної справи. Жаклін Соваж убила свого чоловіка Норбера

Маро трьома пострілами у спину. Його звинувачували в регулярних насильницьких діях щодо дружини й у зґвалтуванні двох їхніх дочок. З огляду на те, що Жаклін Соваж холонокровно вбила його, вона не могла довести, що діяла так у стані необхідної оборони. Суд присяжних засудив її до десяти років позбавлення волі. Вирок був залишений без змін апеляційним судом. Це викликало широке нерозуміння у громадській думці, зважаючи на активізацію боротьби з сімейним насильством. Створений з цього приводу комітет підтримки звернувся до мене.

Однак матеріали справи, надані мені разом із проханням про помилування, виявилися не такими простими, як гадалося. Два склади присяжних винесли свої вердикти, вирішивши по совісті, що вони не можуть виправдати злочин навіть за наявності пом'якшувальних обставин. На початку 2016 року я частково помилував Жаклін Соваж, надавши їй можливість просити про умовно-дострокове звільнення раніше, ніж це звичайно робиться, тобто до половини відбутого нею терміну. Це рішення підтверджувало принципи покарання, але враховувало символ, яким стала та жінка, і необхідну гуманність щодо жертви постійного сімейного насильства. Я сподівався, отже, що вона невдовзі повернеться до своїх близьких.

Але 12 серпня 2016 року суд із виконання покарань відхилив прохання про дострокове звільнення на тій підставі, що Жаклін Соваж не усвідомила свою провину і навіть свою відповідальність

в убивстві чоловіка. Ми поверталися таким чином до вихідної точки, і переді мною постала дилема: або взяти до відома судове рішення, ухвалене цілком незалежно, і залишити Жаклін Соваж за ґратами аж до 2019 року, або повністю помилувати її та дати їй змогу вийти на волю, ризикуючи при цьому зачепити честь судової влади. Міністр юстиції Жан-Жак Юрвоас схилився до першого варіанта. Не чекаючи мобілізації друзів і рідних Жаклін Соваж, я із чистою совістю видав указ про її повне помилування. Вона вийшла з в'язниці за годину після підписання указу. З моєї розмови з нею, коли вона разом із дітьми приїхала до Єлисейського палацу висловити мені свою вдячність, я побачив, що вона якнайкраще скористається свободою і що вона не являє жодної загрози для суспільства, попри всю тяжкість скоєного нею злочину. Вона, до речі, вирішила розповісти у книжці про випробування, що випали на її долю. Я усвідомлюю також, якою мірою право помилування може виглядати пережитком старого режиму, коли монарх безроздільно демонструє свою доброзичливість і поблажливість, не боючись свавілля. Чому помилувати цього, а не іншого? Чому саме тепер, а не раніше чи пізніше?

Звичайно, право помилування може за певних виняткових обставин виправляти судові помилки. Проте я вважаю, що воно має здійснюватися тільки з величезною обережністю, якщо ми не хочемо створювати всупереч системі правосуддя новий несправедливий суд.

Трагедія Ремі Фресса

Бувають ситуації, коли президент ухвалює рішення надто пізно. Трагедія вже сталася. І проте його дії зберігають свою важливу суть. Річ не в тому, що він може зарадити лиху, що вразило якусь людину чи сім'ю. Але за його реакцією пильно стежать жертви, які чекають на турботу, розуміння і визнання відповідальності, навіть якщо держава ні в чому не винна. Нині дедалі частіше кажуть, що президент має бути «співчутливим». Розумні голови, які можуть виявитися злими, сміються з цієї потреби, стверджуючи, що державні керівники повинні залишатися на своєму місці і не перетворюватися на психологів, щоб утішати потерпілих і демонструвати це громадськості. Я вважаю, що громадянин очікує від своїх обранців і від першого з них не лише на належну за посадою відповідь або фінансову солідарність, а насамперед на повагу. Співчуття не суперечить авторитетові. Воно є його необхідним наслідком.

На річці Теску, що впадає в Тарн у басейні Гаронни, місцева влада запланувала побудувати водосховище на 1,5 мільйона кубічних метрів води для живлення сільськогосподарських угідь, а також створити запаси води для частини населення регіону. Проект був опротестований в юридичному плані, і на нього було подано декілька скарг. Він викликав також нарікання з огляду на його екологічні наслідки, оскільки передбачалося затоплення ділянки у дванадцять гектарів вологої місцевості, сприятливої для рослинного

і тваринного різноманіття. Протестувальники провели кілька демонстрацій, які виливалися в різкі сутички із жандармами.

За три дні до нової маніфестації Сесіль Дюфло⁵⁶ попередила мене, сказавши, що дії сил правопорядку виходять, за її словами, «за граничну межу», забувши при цьому, що перші насильницькі дії вчинили окремі протестувальники. Бернар Казнев намагався контролювати ситуацію якомога грамотніше. А 26 жовтня 2014 року нічна маніфестація призводить до трагедії. Жандарми, оточені агресивними протестувальниками, під зливою каміння, що летіло в них, для стримання натовпу використали гранати. Одна з них призвела до загибелі Ремі Фресса, юнака, про якого рідні й друзі говорили, що він належав до мирно налаштованих демонстрантів.

Що я маю робити в такій трагічній ситуації? Негайно заявити, що обставини трагедії будуть розслідувані, і правосуддя цілком незалежно скаже своє слово. Так і було зроблено. Розслідування триватиме понад три роки.

Але в розпалі емоцій, спричинених смертю юнака, цих запевнень замало. Я телефоную до батька Ремі Фресса. Він убитий горем, і йому важко говорити. Він намагається зрозуміти те, що не може допустити. Запевняє мене, що його син був проти будь-якого насильства. Я говорю з ним як глава держави, що має виконувати свої обов'язки, але також і як батько дітей у віці Ремі. Його

⁵⁶ *Сесіль Дюфло* — французька політична діячка, міністр житла й територіальної рівності у 2012—2014 рр.

розпач суворий. Він вимагає інформації, на яку він має право більше за будь-кого. Я обіцяю йому, що все буде точно з'ясовано.

Пізніше, зваживши, що створення штучної водойми не варте смерті людини, Сеголен Руаяль пропонуватиме Генеральній раді департаменту Тарн серйозно переглянути цей проект. Бернар Казнев оголосить про заборону силам правопорядку в подальшому застосовувати гранати. Щодо правосуддя, то справу проти жандарма, який кинув гранату, буде закрито за відсутністю складу злочину.

Останніми роками насильство стало характерним для всіх демонстрацій. Здебільшого, організатори до цього непричетні. Демонстрації систематично виходять за межі допустимого через дії окремих осіб, які приєднуються до них, щоб троцтити все навколо і провокувати зіткнення, що призводять до травмувань і поранень працівників правоохоронних органів і наражають на небезпеку самих демонстрантів. Що робити?

Заборонити проведення демонстрацій значило б порушити свободи. Запровадити силовий контроль над ними значило б наражатися на ризик насильства. Я готовий визнати, що у справі про проект будівництва аеропорту в Нотр-Дам-де-Ланд, попри те, що були дотримані принципи демократії, від звільнення зони, зайнятої протестувальниками восени 2016 року, нас зупинила кількість сил, які потрібно було б задіяти для цього в той час, коли сили безпеки були спрямовані

на боротьбу з тероризмом, а також на знесення нелегального табору мігрантів у Кале.

Керувати й утішати

Важливу суть завдання із заспокоєння, покладеного на президента, я відчував кожного разу після терактів або надзвичайно тяжких аварій. Зокрема, 24 липня 2014 року в малійській пустелі розбився літак алжирської авіакомпанії, що прямував з Уагадугу до Алжира. У цій катастрофі загинули 116 пасажирів, у тому числі і 52 французи. Підтверджуючи цю звістку, я простими словами сповіщаю про жахливі наслідки катастрофи. Промовляючи ці слова, я відчуваю їхній жорстокий зміст, який б'є просто в серце, без підготовки людей, що застигли біля телеекранів в очікуванні звістки про їхніх рідних. За два дні я розмовляю з ними в залі Військової школи разом із прем'єр-міністром і міністром закордонних справ у присутності прокурора Молена, який координує розслідування. Наш перший обов'язок — дізнатися про причини аварії. Літак летів над зоною воєнних дій. Рідні загиблих законно бажають знати, чи не зазнав літак катастрофи через теракт або обстріл із землі. Насправді катастрофа сталася через погані метеорологічні умови, з якими екіпаж не впорався.

Авіакатастроф стає дедалі менше, і через це вони сприймаються так боляче. Я повідомляю, що на місці катастрофи виїжджають працівники

Міністерства транспорту, і рідні загиблих будуть поінформовані в першу чергу. Вони подають мені прохання, важливість якого я навчився розуміти. Люди хочуть забрати тіла своїх рідних, а в подальшому вшанувати їхню пам'ять на місці падіння літака. Тож я вирішую організувати ці дві операції. Спеціалісти зберуть уламки літака, останки жертв, проведуть їхню ідентифікацію і передадуть рідним. Потім ті, хто захоче, проведуть у пустелі під охороною військових жалобну церемонію.

Я пам'ятаю також автомобільну аварію в Пюїссегіні, у Лібурнському краї, найбільш смертельну з 1982 року. У цій катастрофі вижили тільки восьмеро людей разом із водієм, який зміг визволити кількох пасажирів зі свого автобуса. Але сорок три інших зазнали жахливої смерті. Я приїхав на місце аварії за чотири дні після неї для участі в жалобній церемонії в комуні Пті-Пале-е-Корнам, звідки були більшість загиблих. Усі вони були членами клубу літніх людей і їхали на екскурсію в Беарн.

Труни встановили в залі мерії, оформленому тоді як ритуальний. Убиті горем сім'ї стояли за домовинами. На жалобну церемонію прийшли місцеві обранці, жандарми, волонтери Червоного хреста. Потрібно було знаходити слова, потискати руки, обнімати дітей, відповідати на мовчання, стримувати емоції, що душили всіх. Я тут разом із живими. Трішки пізніше я відвідав у лікарняному центрі Бордо людей, що вижили в тій катастрофі. Вони говорять мені про своє горе. Їхнє життя не припинилося, але вже ніколи воно не буде таким,

як колись. Вони втратили близьких, друзів, рідних, а ті лише виїхали того дня на світанку з наміром розважитися. Ці люди вже ніколи не зможуть знайти спокій душі й мир.

За ці п'ять років мене весь час супроводжувала смерть. Нашу країну не обминули всілякі випробування. Я не рахував, скільки церемоній я очолював, щоб ушанувати загиблих солдатів, жандармів, поліцейських, які віддали життя за Францію. І я ніколи не забуду про тих 239 людей, що загинули внаслідок терактів у Франції з січня 2015 року.

Бути президентом Франції — це ділити з нею її нещастя. Це — проводити в останню путь довгі процесії наших людей. Це — брати на себе безмежний біль сімей і скорботу нації. Це — говорити, щоб переконувати, що братерство в Республіці наповнене своїм смыслом.

Президент шкодує

[■]

Того дня я мав би краще слухати Крістіан Тобіра! Коли я згадую тепер своє п'ятиріччя, це перше, про що я шкодую. 23 грудня 2015 року, о 9.30, за півгодини до засідання Ради міністрів ми четверо — Крістіан, Бернар Казнев, Мануель Вальс і я — зібралися в моєму кабінеті. Уже кілька місяців у повній злагоді ми вчотирьох протистоїмо трагедіям. Проте цього разу четвірка розділилася. У мене — тридцять хвилин на ухвалення рішення. Після того, як на спільному засіданні обох палат парламенту у Версалі я висунув ідею про позбавлення французького громадянства остаточно засуджених терористів, консенсус луснув. Одні вважають цей захід законним, логічним, оскільки він стосується, за визначенням, лише жменьки злочинців, визнаних як такі судовими органами і які повернули зброю проти французів. Інші сприймають позбавлення громадянства як негативний символ, яким установлюється прикра відмінність між французами залежно від того, мають вони подвійне громадянство чи ні. Тієї середи Рада міністрів має розглянути проект конституційного закону: чи

ми повинні залишити цю статтю, чи вилучити її з тексту і залишити в ньому тільки ту, де йдеться про надзвичайний стан? Потрібно вирішувати.

Помилка з позбавленням громадянства

Крістіан Тобіра пояснює, що розширення підстав для позбавлення громадянства повертає до ініціативи, висунутої Ніколя Саркозі, щоб позбавляти громадянства осіб, винних у вбивстві поліцейських і жандармів. Бернар Казнев тихим голосом висуває високі аргументи. Як акуратний адвокат, він наводить правові деталі й заперечує не принцип позбавлення громадянства, яким він сам нещодавно скористався щодо кількох терористів із подвійним громадянством, а доцільність перегляду Конституції в цьому питанні. Він шкодуватиме потім, що не говорив із більшим запалом. На його думку, розуміння саме знаходить собі дорогу, і його не треба направляти. Мануель Вальс стає на більш політичний ґрунт. Він каже, що президент урочисто запевнив, що візьметься за цю реформу, перед усіма депутатами й сенаторами, зібраними на спільне засідання у Версалі. Президент не може тепер відступити. Немає жодних сумнівів, що праві використовують це як свій головний козир за рік до наступних виборів, і зміни до Конституції будуть відхилені. З одного боку, це — аргумент моральний, з другого — інституціональний.

Слухаючи їх, я подумки перебираю міркування, які мають привести до рішення. Після терактів

13 листопада у країні, що пережила напад групи терористів, котрі заявили про свою належність до ісламістської організації, яка оголосила нам війну, я прагнув продемонструвати перед парламентарями національну єдність. У запропоновані мною заходи я свідомо включив одну з пропозицій, яку вже давно висувала опозиція: поширити принцип позбавлення громадянства на всіх терористів із подвійним громадянством. Чому ухвалити саме цю пропозицію, а не якусь іншу? Тому що ті, хто піднімає зброю на наших громадян у союзі з нашими ворогами, самі виключають себе з національної спільноти.

Позбавлення громадянства передбачене законом. Цей захід застосовується до осіб, які набули французьке громадянство і засуджені за злочин або навіть за правопорушення терористичного характеру. Рішення ухвалює міністр внутрішніх справ за узгодженням із Державною радою. З 1989-го до 2017 рр. подібне рішення було застосоване понад двадцять разів. Так, 2015 року були позбавлені громадянства п'ятеро осіб, що народилися за кордоном, які були засуджені до тюремного ув'язнення на термін від шести до восьми років за участь у злочинній організації з метою підготовки терористичного акту. Я того дня пропоную поширити норму про позбавлення громадянства на осіб із подвійним громадянством, що народились у Франції. У принципі ця зміна до Конституції може бути внесена простим законом, який не вимагає спеціальної більшості голосів для ухвалення. Але Державна рада попереджає про можливий ризик невідповідності Конституції і пропонує внести по-

трібні зміни в основний закон, а для цього потрібно набрати в парламенті дві третини голосів.

Я усвідомлюю законні почуття, що охоплюють частину громадськості, зокрема серед лівих, кожного разу, коли йдеться про те, щоб зачепити права громадянства. Але в моїй пропозиції немає нічого такого, що могло б призвести до якоїсь мішанини. Йдеться про те, щоб позбавити громадянства злочинців, засуджених за терористичні акти, і тільки цих. У Конституції буде чітко визначена ця підстава. Норма поширюватиметься на осіб, які вже фактично вибули з національної спільноти і за визначенням відмовилися від будь-якої лояльності до Франції. Чи можна справді розійтися в думках заради цих убивць, які втратять громадянство і, можливо, будуть вислані з країни, тільки відбувши покарання, термін якого є, за визначенням, дуже довгий? Чи можна сперечатися про норму, яка буде застосована за двадцять чи тридцять років? Я не хочу в це вірити. Коли я оголосив про цю реформу перед усіма депутатами й сенаторами, усі вони встали після моєї промови, не знайшовши нічого проти. Відмовитися від неї — означало б не дотриматися слова, яке я дав у надзвичайно тяжкій обстановці та в умовах, коли все було зроблено для збереження національної згуртованості. Я обіцяв, а отже, маю дотриматися слова. Тому на Раді міністрів я підтверджую початкову редакцію змін і подаю їх у парламент. Зміни будуть ухвалені Національними зборами в лютому 2016 року значною більшістю депутатів (317 голосів «за», «проти» — 199) і з меншим розривом у Сенаті (176 «за», «проти» — 161). Але аргументи здорового глузду десь загубляться на цьому шляху.

Здоровий глузд не завжди має рацію

Ось про що я шкодую: я недооцінив емоційний ефект позбавлення громадянства. Під час обговорення в парламенті двоє депутатів від правих — Шарль де Курсон і Рено Мюзельє — наводять болісний приклад, коли батько одного і дід другого були позбавлені громадянства режимом Віші за участь в Опорі. У дискусію вривається пам'ять про ті чорні роки: французька держава, керована маршалом Петеном, забувши про всі принципи, дійсно виключала з французької спільноти євреїв і учасників руху Опору. Це порівняння обурює мене. Змінена конституційна норма спрямована саме на те, щоб заборонити урядові будь-якого спрямування застосовувати її інакше, ніж для видворення засуджених терористів. Але й це знову ж таки надто раціональний аргумент. Чому до терористів із подвійним громадянством має бути інше ставлення, ніж до інших? Це значило б, як справедливо пише Робер Бадентер, створити дві категорії громадян. Але позбавляти громадянства всіх засуджених терористів — означало б брати на себе ризик створення апатридів, чого не допускають наші міжнародні зобов'язання. Ліві розриваються навколо символу, а праві цинічно спостерігають, як ліва більшість у парламенті гризеться навколо реформи, яку сама пропонувала, але за яку не хоче тепер голосувати.

У самий розпал дискусії Жан-П'єр Жуйє⁵⁷ показує мені листа, надісланого йому Аленом Мін-

⁵⁷ Жан-П'єр Жуйє — генеральний секретар адміністрації президента Франції у 2014—2017 рр.

ком⁵⁸. Цей апостол «гуртка розуму» пише, що дуже збентежений нашими планами: його дочка одружена з американцем, тому турбується про його майбутню долю. Так представники найбільш освічених еліт відверто відступають перед пристрастями. Попри всю свою міцність, мої аргументи день за днем сприймаються дедалі гірше. У глибині душі я знаю, що в політиці ірраціонально було б не враховувати ірраціональне.

Я й нині певен, що наші дії жодним чином не загрожували публічним свободам так само, як і принципам рівності між громадянами. Проте в демократії недостатньо мати рацію; потрібно також переконувати.

У березні я вирішую, отже, припинити процес внесення змін до Конституції і відкликаю документ, розроблений для того, щоб єднати, але який, кінець кінцем, розділив громадську думку. Але я хочу, щоб мені вірили принаймні в одному. З мого боку не було жодних тактичних вивертів, жодного політичного розрахунку. Я не намагався розділити правих. Спектакль, розіграний ними відтоді, показує, що вони досягли цього і без мене. Я не прагнув також і скористатися емоційним станом людей після терактів для проведення якоїсь особистої операції. Навпаки, я керувався бажанням заспокоювати і згуртовувати людей. Я також не діяв під впливом ідентичнісної упередженості, щоб змінити право громадянства, оскільки зміни до Конституції давали гарантію проти будь-якого неправомірного застосування норми про його по-

⁵⁸ *Ален Мінк* — політичний радник, економіст, бізнесмен.

збавлення. Ні, помилкою було думати, що об'єднання людей після терактів 13 листопада було тривалим, і розуміння відповідальності може мати верх. Бажаю, щоб наші наступники винесли урок з цієї справи і торкалися нашого права громадянства — цього нашого спільного набутку — тільки з величезною пересторогою.

Випробування законом про працю

У той самий час лівим, які вже наштовхнулися на опір у дискусії про громадянство, доводиться зазнати нового випробування: конфлікту, що виник з проекту змін до Трудового кодексу, поданого Міріам Ель Хомрі. По суті, у ньому йдеться про спрощення правил укладення колективних договорів, наблизивши їх до реального життя підприємств. У питанні робочого часу (і тільки в цьому) пропонується — після обговорення на якомога нижчому рівні — дозволити відхилятися від загальних правил, визначених колективними договорами, щоб допомогти малим і середнім підприємствам пережити складний період і підвищити їхню конкурентоспроможність. Проект повертається також до встановлення верхньої межі вихідної допомоги в разі неправомірного звільнення працівника і визначає ширше коло умов для затвердження планів звільнення працівників. Ці два доповнення, які, на мою думку, заходять надто далеко у напрямку гнучкості, будуть вилучені ще до подання проекту в парламент.

Для того, щоб компенсувати пом'якшення Трудового кодексу, уряд передбачає просувати «особистий рахунок діяльності», який дає змогу працівникам капіталізувати їхні права на професійне навчання. Уряд запроваджує також своєрідне «право на роз'єднання», яке захищає приватне життя працівників, котрі таким чином більше не зобов'язані будуть виконувати вимоги роботодавця працювати позаробочим часом. Передбачено також узагальнити «гарантію для молоді» з метою полегшення влаштування на роботу людям молодше за 25 років.

Текст проекту обговорювали з профспілками. Спілки реформістського зразка, зокрема Французька демократична конфедерація праці, спочатку критикували проект, але потім погодилися з його зміненним варіантом, вважаючи, що наближення переговорів до рівня підприємства корисніше. Загальна конфедерація праці і «Форс уврієр» відкинули проект, стверджуючи, що потрібно залишити галузеві угоди. Вони виступають проти «перевертання ієрархії соціальних норм» і закликають до демонстрацій і виступів, якими і буде позначена весна. Маємо, до речі, певний парадокс: закон Ель Хомрі, який утримував баланс між гнучкістю і захищеністю, спричинив тривалий і гіркий конфлікт, а вісім місяців потому так звані постанови Пеніко⁵⁹, в яких відсутні будь-які компенсаційні заходи на користь працівників і які позначилися відступом від їхніх прав, викличуть незначний за активністю рух протесту, від якого «Форс уврієр» відмежувалася.

⁵⁹ *Мюріель Пеніко* — міністр праці з 17 травня 2017 р.

Я стверджую, що ця реформа була обґрунтованою, попри те, що не була включена до моєї програми. Вона оживляла процес укладення колективних договорів на підприємстві; надсилала стимулювальний сигнал малим і середнім підприємствам, включала соціальні переваги в умовах, коли мобільність стала життєвою реальністю для багатьох трудящих; прив'язувалася до руху «флексік'юриті», що поширювався в Європі, головню у Скандинавських країнах. Це був соціал-демократичний компроміс, що базувався на балансі між гнучкістю й гарантіями і відрізнявся за своєю філософією й порядком дії від ордонансів, виданих урядом Едуара Філіппа, підтриманих тільки спільною роботодавців.

Невчасні дії

Я визнаю, однак, помилку в методиці й розподілі часу. Проект Трудового кодексу готувався в період, коли вся наша увага була прикута до терористичних атак, і він не став предметом достатньо широкого обговорення. Подавався він теж поспішно. Найбільш суперечливі заходи не були роз'яснені з потрібною ясністю. Невдала заява про застосування так званої процедури «49-3»⁶⁰ ще до початку обговорення проекту в парламенті, схожа на фанфаронство, була сприйнята у кращому

⁶⁰ *Стаття 49-3 Конституції* — виняткова процедура, згідно з якою уряд Франції може ухвалити закон без голосування парламенту.

разі як незграбність, а в гіршому — як провокація.

Немає сумніву, що ця процедура була б необхідною в разі відмови від голосування частини фракції соціалістів, об'єднаною під ярликом «фрондери». Але заявляти про неї від самого початку — означало завадити будь-якому компромісу в кінці. Я це визнаю. Однак процедура ордонансів, яка скорочує участь парламенту в ухваленні рішень і яку можна розглядати як «супер 49-3», викличе набагато менше критики. Щоправда, учорашні протестувальники вже не в парламенті, щоб засвідчити це.

Я мав би провести цей закон на початку свого президентства. Якби він був ухвалений 2013 року, то мав би час довести свою ефективність у питанні укладення колективних договорів і сприяв би створенню робочих місць, яке спостерігалось 2015-го. Та треба було ще, щоб і соціальні партнери були до цього готові!

Хай там як, а порядкування часом — одна з умов успіху в політиці. Я від цього правила відхилився.

Справедливий податок

Мені дорікали ще й за те, що я не провів велику податкову реформу, яка фігурувала в моєму проекті. Стан економічної кон'юнктури жодним чином не полегшував нам справу. А 2012 року Франція гнеться під тягарем бюджетного дефіциту

і надмірних боргів. Ситуація вимагає знайти додаткові рішення, скасовуючи при цьому підвищення ПДВ, запроваджене урядом Фійона (з 19,6 до 21,2 %, тобто додаткові 13 мільярдів євро, що мали бути отримані з громадян). Це підвищення, затверджене в лютому 2012 року, тобто саме перед президентськими виборами, мало набути чинності із 1 січня 2013 року. Якби це сталося, то результатом було б заглушення споживання без наповнення державного бюджету, оскільки отриманий у такий спосіб прибуток призначався для компенсації зниження відрахувань на соціальне страхування на еквівалентну суму. Потрібно було також покінчити з податковими щедротами, що їх колишня більшість роздавала найбільш забезпеченим. Я домігся скасування податкового щита і запровадження ставки в 45 % для найвищих доходів і в 75 % для тих, хто заробляє понад мільйон євро на рік. Водночас була встановлена гранична межа для податкових пільг, а доходи з капіталу оподатковувалися за тією самою ставкою, що й трудові. Проте маю визнати, що були введені в дію й більш непопулярні заходи, як-от припинення звільнення від оподаткування понаднормової праці або ж збережене скасування такої пільги, як половинна сума податку з розрахунку середнього сукупного доходу на члена сім'ї для вдів. Накопичення цих норм за короткий час позбавить стрункості загальну систему, яка була системою справедливості, і зумовить початок кампанії проти «податкового побиття». Адже реформа нашої системи оподаткування потребує часу і перед-

бачає широку дискусію, яка має вивести на таку нову середньострокову стратегію, щоб громадянин міг зрозуміти її обґрунтування, часові межі й результати.

Цей урок не був засвоєний нинішнім урядом. Він збільшив варіанти оподаткування (загальнообов'язкове соціальне страхування, податок на пальне, енергоресурси, тютюнові вироби), але з великою різницею: він запровадив пропорційний податок на доходи з капіталу і зменшив базу податку солідарності на статок тільки для нерухомого майна. Це рівнозначно звільненню від податків акціонерів і власників фінансових вкладень. Мої уряди зменшували нерівність. Нинішній її поглиблює.

Наприкінці 2013 року Жан-Марк Еро, усвідомлюючи необхідність роботи над податковою реформою, пропонує взятися за неї, але вже надто пізно. Громадська думка звелася дибом, висловлюючи те податкове «роздратування», про яке тодішній міністр фінансів П'єр Московісі говорив із гідною поваги відвертістю, котра, тим не менше, була витлумачена як незграбне зізнання.

Я прагнув продовжувати етап за етапом рух до поставленої мети зі скасуванням першої ставки прибуткового податку і скороченнями, які полегшили життя понад 12 мільйонів сімей. Завдяки цьому понад 55 % домогосподарств більше не сплачують прибутковий податок. Я започаткував також утримання податку з джерела виплати, яке мало б увійти в дію з 2018 року, але уряд Едуара Філіппа вирішив перенести його на 2019-й. Тоді

сплачуваний податок буде нарешті прив'язаний до доходів поточного року, а не попереднього. Подумати тільки, що знадобилися десятиліття, щоб дійти до цієї модернізації!

Хоч якою стрункою, справедливою буде податкова політика, вона матиме політичний ефект, тільки, якщо сприйматиметься саме такою. Зауважу, що ліві сили обстоюють ідеальну структуру, де загальнообов'язкове соціальне страхування розглядається як перша ставка загального податку на всі доходи, з тим, аби забезпечити прогресивний характер податку. На це потрібен буде час. Щодо правих, то вони обіцяли вивести з-під оподаткування фінансові доходи і скасувати податок солідарності на статок. Маю констатувати, що Еммануель Макрон більше слухав других, ніж перших.

Про штучне запліднення

Ми шкодуємо також і про те, що не зробили. Я думаю про це, коли згадую про розмову з двома жінками, які виступали за те, щоб доповнити закон про шлюб для всіх правом на штучне запліднення для лесбійських пар. Я не включив цю вимогу до своєї програми, бо передчував, усупереч багатьом коментаторам, якою суворою буде битва за шлюб і всиновлення. Я вважав, що розуміння потреби в медично підтримуваній репродукції прийде пізніше. В одному зі своїх виступів у пресі я висловився за надання такого права. На мій погляд, це було логічним продовженням досягнен-

ня рівності прав для сімейних пар. Я й досі чую благання: «Ми мусимо сьогодні, щоб виховувати дітей, вдаватися до обхідних і дорогих шляхів, які в багатьох аспектах є принизливими, — кажуть жінки, що сидять просто переді мною. — Ми вже виховуємо нашу дочку з усією любов'ю й потрібною турботою. І знаєте, — додають вони зі сміхом, — сексуальна орієнтація не передається!».

Я трішки знітився, неначе міг сам був охоплений такими упередженнями. Я добре знав, що гомосексуалісти виховують своїх дітей з такою самою любов'ю, як і інші сім'ї. Щодо можливості такої «передачі орієнтації», то вона мені й на думку не спадала. Реформа медично підтримуваної репродукції прийде. Я відмітив, до речі, що Еммануель Макрон, коли ще був кандидатом у президенти, заявляв про своє позитивне ставлення до цього питання. Воно постане рано чи пізно, оскільки відповідає елементарним правам людини.

То чому ж було, зауважать мені, не включити цю можливість у закон про шлюб? На той час включення права на штучне запліднення у проект, крім того, що це потребувало узгодження з Національним комітетом з етики, вимагало ще й передбачити внесення змін до законів про біоетику. Включення цього питання в наш проект закону пожвавило б пропаганду противників шлюбу для всіх, які використовували б аргумент «фатального загрузання», що йде від визнання прав гомосексуалістів до медично підтримуваної репродукції й сурогатного материнства, що ставить набагато делікатніші етичні проблеми з огляду на

«комерціалізацію тіла», яку я не приймаю. Тож я зважив за краще виграти спочатку битву за шлюб і всиновлення для всіх, перш ніж піти далі.

Тим не менше, я нарікав на себе за те, що мені не вистачило сміливості. Гомосексуальним жінкам, які хочуть мати дітей, ще доводиться долати масу перепон, а ще й потерпати від соціальної несправедливості, оскільки тільки найбільш забезпечені з них можуть дозволити собі отримати потрібну допомогу за кордоном. Скільки ще можна стояти поперек цих вимог?

Забуде право голосу

Я хочу нарешті прояснити питання щодо однієї обіцянки, яка залишилася в повітрі: право участі іноземних громадян із неєвропейських країн у місцевих виборах. Ця норма вже була включена у 110 пропозицій, які обстоював 1981 року тодішній кандидат у президенти Міттеран. Вона віддавала справедливість трудящим, що прибули здалеку і працювали на благо нашої країни. Хоч вони вже довго живуть у Франції, та позбавлені права обирати своїх місцевих представників, попри те, що своїми податками роблять внесок у життя своєї громади, як і всі інші. Франсуа Міттеран зауважив, що французи ще не були до цього готові. Потім цю пропозицію підхопили у своїй програмі соціалісти. Проте коли 1997 року до влади знову прийшли ліві з Ліонелем Жоспенем на чолі, вони наштовхнулися на опір Сенату, де більшість на-

лежала правим. Таке розширення права голосу, навіть на місцевому рівні, потребує відповідного затвердження обома палатами і більшості голосів у три п'ятих при голосуванні на їхньому спільному засіданні, якщо не вдаватися до референдуму. Після виборів 2011 року в Сенат уперше в історії П'ятої Республіки ліві отримали за рік більшість в обох палатах. Ставало, отже, можливим ухвалити відповідний закон і Сенатом, і Національними зборами. А потім подати його на спільне засідання обох палат у Версалі. Звичайно, було б неможливо забезпечити більшість у дві третини голосів парламентарів. Але ліві показали б, що вони зробили все, щоб провести цю реформу, і що це опозиція зробила її ухвалення неможливим. Мені б почали дорікати, що я замислив якусь темну махінацію, ба, навіть підігравав Національному фронту, просуваючи реформу, наперед приречену на провал. Даремно я зупинився тоді на цьому міркуванні: краще було зазнати поразки, ніж ухилитися. Краще було сприяти прогресові думок через дискусію, ніж заморозити їх мовчанням. Краще було виявити намір, якому протидіють, аніж спритність, яку не розуміють. Це ще один урок влади: переконання мають домінувати там, де важить сама лише воля, і коли нам не заважають діяти жодні економічні чи фінансові проблеми і, тим більше, зовнішні чинники. Коли поводишся надто розсудливо, то не завжди вдається просунути вперед здоровий глузд.

Право покарання

[▪]

Президент обіймає найвищу державну посаду. Але він не суддя. Він — гарант незалежності судової влади. Його найперше завдання полягає в тому, щоб забезпечити їй вільне функціонування, надто, коли ведеться розслідування щодо членів його уряду, його радників або його оточення. Проте йому трапляється ухвалювати одноосібне рішення ще до того, як свій вердикт ухвалило правосуддя.

Я заявляв про зразковість Республіки. Цим я не хотів сказати, що немає жодних недоліків серед створених мною команд чи всередині моєї парламентської більшості. Лише попереджав кожного, що не даруватиму жодного порушення. Я передбачав також упровадити механізми контролю, з тим, аби забезпечити прозорість публічного життя і запобігти протизаконним діям і корупції серед депутатів і представників влади. Я вважав, що оскільки ліві завжди у своїх зобов'язаннях спиралися на моральні принципи, то вони мають гарантувати чесність тих, хто виступає від їхнього імені. Чесність — найперший обов'язок відповідальних працівників, а етика — основа

довіри. Добре знаючи «мінливість людської душі» (цей вислів я використовував у одному з кліпів під час своєї кампанії), я був свідомий того, що мені доведеться стикатися з делікатними ситуаціями. Проте я не думав, що доведеться наразитися на «справи», які принесли стільки лиха моїм попередникам і демократії.

З гнівом у серці

Одна з найбільших криз мого п'ятиріччя має ім'я людини: це — справа «Каюзак». Це було пекуче розчарування, приголомшлива зрада, гучний скандал. Ця справа викликала в мені гнів, який не погас ще й донині. Жером Каюзак був блискучий парламентарій, пристрасний міністр, оратор із гострим, як лезо, красномовством. Через свою пожадливість, неситимість він зламав блискучу кар'єру і заплямував непростимою провиною репутацію серйозної й старанної урядової команди. Я пригадую розмови, в яких він запевняв мене у своїй невинуватості з жалібною силою, дивлячись просто в очі, благаючи жестами зрозуміти його. Сидячи проти мене, він божився у своїй доброчесності, з обуренням відкидав підозри. Про тих, хто його звинувачував, він говорив із незгасимою люттю. Просив мене підтримати його з наполегливістю, яка не слабшала жодної миті. І все це було лише облудою й розіграним спектаклем.

Я познайомився із Жеромом Каюзаком 1990 року, коли він працював радником міністра охорони

здоров'я Клода Евена. Він займався справами фармацевтичної промисловості. Лікар за фахом, він оперував у клініці, яку, за його словами, був готовий залишити, щоб зайнятися політикою. Обраний депутатом у департаменті Ло-е-Гаронн, він зацікавився фінансовими питаннями, які дуже швидко опанував, і набув у парламенті авторитет своєю впевненістю, яка справляла вплив навіть і на його противників. На посаді голови фінансової комісії Жером Каюзак був найбезжалюгіднішим у боротьбі з ухилянням від податків. Із надзвичайним запевзяттям він зумів отримати список неплатників у справі про відмивання прихованих від податків коштів банком HSBC і активно займався справою Тапі⁶¹, щоб добитися засудження цього ділка за його махінації. Дуже впевнений у собі, він розмовляв зі своїми опонентами з кмітливістю, яка часто межувала з нахабством. За кілька років він зміг завоювати репутацію одного з найкращих спеціалістів державних фінансів і одного з найстрашніших бійців парламенту. Тож цілком логічно при формуванні уряду Жана-Марка Еро я запропонував йому посаду уповноваженого міністра в Міністерстві бюджету. Він виконував свою роботу так само енергійно, як і впевнено, невблаганний у пошуку способів економії та вигадливий у заходах суворого стягування податків, які ми змушені були запроваджувати. Його поважали у своєму міністерстві, і його боялися інші.

⁶¹ *Бернар Тапі* — французький бізнесмен і політичний діяч, міністр у справах міст у 1992—1993 рр.

«Очі в очі»

Справа починається з телефонного дзвінка. Він телефонує мені 4 грудня 2012 року. Я їду в поїзді з Ланса — мужнього і багатотраждального міста, де я відкривав філію Лувру. Музейна будівля зведена неподалік від закритої шахти. Жером Каюзак повідомляє мені, що інформаційний Інтернет-сайт «Медіапар» хоче випустити статтю зі згадкою про те, що він начебто має банківський рахунок у Швейцарії.

— Це правда чи ні? — перебиваю я його.

— Це брехня, — лунає відповідь.

Я пропоную йому оприлюднити якомога точніше спростування. Він запевняє мене, що питання навіть не існує, що в нього немає жодних рахунків за кордоном, і він це доведе. Я, однак, усвідомлюю серйозність цього виступу. Якщо відомості сайту точні, то виконавча влада буде заплямована через провину одного недобрросовісного міністра. А далі тінь ляже на всі ліві сили. Адже вони твердять, що борються з шахрайством, і ось воно виявляється серед них. Якщо інформація неправдива, то, значить, журналісти сайту, які зазвичай проводять серйозні розслідування, стали об'єктом маніпуляцій чи обману, і це не менш серйозно. Я переконую себе, що Каюзак каже правду, оскільки він присягається, а чутки походять від противників, що прагнуть його дискредитувати. Разом із міністром фінансів П'єром Московісі ми зводимо «китайський мур», щоб уникнути будь-яких контактів між Каюзакком і податковими органами, які

займаються розслідуваннями. Ми просимо швейцарські власті перевірити, чи існує «рахунок Каюзака» в якомусь із банків їхньої країни.

Жером Каюзак скрізь твердить про свою невинуватість і навіть робить у Національних зборах гучну заяву, в якій офіційно спростовує чутки про те, що в нього є чи були рахунки за кордоном. Ми з прем'єр-міністром вражені твердістю його заяв, але просимо його притягнути до суду тих, хто його звинувачує. Каюзак каже, що публічний процес буде тяжким випробуванням, але запевняє, що готовий подати в суд за наклеп. Я тільки пізніше зрозумів цю його пересторогу. Він перевів свої рахунки в інший податковий рай і сподівався, що запити Міністерства фінансів до Швейцарії нічого не дадуть, тоді як судовий позов обов'язково приведе до детальнішого розслідування і поставить його під загрозу. Аж до останньої хвилини він тримався цієї лінії захисту. Та досить було взятися за справу органам правосуддя, як усе розвалилося.

Я маю визнати заслуги інформаційного сайта. На початку справи його директор Едві Пленель старався конфіденційно повідомити мене про свою глибоку впевненість у своїй правоті, не наводячи якихось вирішальних доказів. Він теж натякав про труднощі в подальшому пошуку правди. І фактично тільки заява, подана до прокурора Парижа, дає змогу розпочати 8 лютого попереднє розслідування справи про відмивання коштів, отриманих в обхід податкового законодавства.

Кілька тижнів потому прокурор засвідчує справжність звукового документа зі звинувачення-

ми щодо Каюзака і в повідомленні від 19 березня оголошує про порушення судової справи. Я негайно телефоную Каюзаку і вимагаю від нього подати у відставку. Він і в той час продовжує говорити про свою невинуватість. Трішки пізніше, після свідчень, даних у суді, він надсилає мені листа, який ще більше розпалює мій гнів, зважаючи на розмах моральної зради: «Я щойно визнав у суді правду, яку досі неможливо було висловити. Після тривалих вагань я вирішив не бігти більше від цієї дуже болючої правди». І додає далі: «Я понесу, отже, усю відповідальність якомога гідніше. На превеликий жаль, я не усвідомлював, що помилка, зроблена в минулому житті, майже двадцять років тому, може знищити все моє життя». І далі: «Я був неправий... неправий у тому, що обманював усіх, тебе, мого адвоката, моїх дітей, кохану дружину. Не знаю, чи зможеш ти мені колись пробачити». Запізніле каяття. Так з вини однієї людини весь уряд, уся парламентська більшість, навіть усі ліві сили безпідставно заплямовані. Запаморочення брехуна, що замкнувся у власних запереченнях, збочення людини, нездатної вчасно відповісти за свою провину.

Помилка?

Можливо, я сам зробив помилку в судженнях? Яку саме? Ту, що призначив його на посаду? Уже ширились чутки, пов'язані з його професією, про його зв'язки з фармацевтичними компаніями, про його спосіб життя. Але чи треба було

у принципі сумніватися в хірургах, міністерських радниках чи депутатах, які мають істотні статки? Не такою була моя концепція Республіки. Коли Жером Каюзак був обраний головою фінансової комісії Національних зборів (а це, що не кажіть, дуже помітна посада), то я не пригадую якихось критичних запитів. Чи мав я звільнити його одразу після того, як він розповів мені про розслідування інформаційного сайту? Але хіба стаття у пресі може правити за засудження? Якою мірою презумпція невинуватості може переважати над принципом політичної перестороги? Це запитання виникає кожного разу, як з'являються якісь факти щодо того чи іншого члена уряду. Я взяв собі за правило відправляти у відставку будь-якого міністра (чи будь-кого з моєї адміністрації), дотичного до якоїсь «справи». Офіційна заява Жерома Каюзака про його невинуватість на «годині питань до уряду» в Національних зборах подіяла на всіх і в тому числі на мене. Чи винен я в тому, що мене обдурили? Тоді я маю розділити цю провину разом із його колегами по уряду, з парламентом і навіть з його найближчим оточенням. До того ж, на той час жодної справи в суді не було порушено.

Та продовжимо цей необхідний самоаналіз. Чи зробив я помилку, коли чекав, поки буде порушена справа, щоб порвати з Жеромом Каюзакком? Гадаю, це була помилка. Я мав би звільнити його з уряду в січні одразу після призначення прокурором Парижа попереднього розслідування. Це — урок. Відставка має відбуватися одразу після порушення справи, не чекаючи початку слідства.

Це правило може бути несправедливим. Але воно дає змогу міністрові, якого торкається ця справа, не класти його тягар на весь уряд.

Головне запитання: чи був протягом усіх тих місяців Жером Каюзак під захистом? Ні, і ще раз ні. Як міністр, він жодним чином не впливав на розслідування органів, які мали отримати інформацію від Швейцарії чи від офшорів, де могли бути відкриті рахунки. За цим пильно стежив П'єр Московісі як глава відомства Жерома Каюзака. Тільки він, і ніхто більше, звертався до швейцарських властей. Так само і органи правосуддя працювали абсолютно незалежно. Прокуратура Парижа відкрила провадження і вела своє розслідування без перешкод.

Чи є це прогалиною «зразкової Республіки», яку я обіцяв втілити в життя після мого обрання? Це формулювання не було символом віри в людей, які мали бути поряд зі мною при виконанні моїх обов'язків, навіть якщо, виявляючи їм свою довіру, я певним чином відповідав за них. Це була насамперед гарантія, надана громадянам на те, що не буде ні поблажливого ставлення, ні безкарності, що державні керівники відповідатимуть вимогам прозорості щодо їхніх доходів і статків. Вони не матимуть жодного права на терпимість, якщо будуть замішані в якійсь афері. Так воно і сталося.

Лихо не без добра

У цієї справи, яка розкрила стільки пороків, був принаймні один плюс. Він вилився у створення

фінансової прокуратури, ефективність якої вже можна було побачити, і в заснування антикорупційного бюро з посиленими можливостями. Був відкритий відділ для власників закордонних рахунків, які в такий спосіб стають на облік у податковій адміністрації. Опрацьовано 50 тисяч справ, оформлені кошти на 32 мільярди євро і повернуто державі 8 мільярдів євро.

Вищий орган із прозорості публічного життя перевіряє відтепер декларації про статки й доходи депутатів і основних державних керівників. Він здійснює контроль фінансового становища міністрів перед їхнім призначенням на посаду.

Ці реформи мали політичний ефект під час президентської кампанії 2017 року. Вони призводили до порушення кримінальних справ кожного разу, як хтось із депутатів надавав недостовірні відомості про свій майновий стан.

На підставі цих законодавчих і нормативних актів, наприклад, Тома Тевено залишить уряд у вересні 2014 року, за дев'ять днів після свого призначення. Активний депутат, він звернув на себе увагу в Національних зборах своєю участю в урегулюванні кризи між водіями таксі й компаніями замовних машин із водієм. Він входив до складу комісії з розслідування справи Каюзака і не належав до найбільш поблажливих членів комісії щодо нього. Як фахового знавця економічних питань, його кандидатуру вже розглядали для призначення в уряд, але тільки з нагоди перестановок в уряді в серпні 2014 року його запропонували на посаду державного секретаря зовнішньої торгівлі при

міністрові Лорані Фабіусі, з яким він колись уже працював. Одразу після оголошення про його призначення Мішель Сапен привертає нашу увагу до ситуації зі сплатою податків, про яку йому повідомили його служби і щодо якої він не знав, чи вона вже врегульована. За два дні потому Вищий орган із прозорості інформує прем'єр-міністра, що Тома Тевене не задекларував свої доходи, і йому приписано сплатити твердий податок. Мануель Вальс негайно пропонує мені усунути його з посади відповідно до духу законів, які ми ж самі провели. Це доводило ефективність наших законів.

В інші часи ніхто б нічого не знав про цю справу, і її владнали б у кабінетах міністерства, де державний секретар, що забув про свої обов'язки, поспіхом сплатив би недоотримані з нього податки. Нічого такого не відбулося, і Тома Тевене був усунутий з уряду, а податкова адміністрація зважила за потрібне порушити проти нього справу. Його засудили до року позбавлення волі умовно і позбавили на три роки можливості бути обраним. Зразкова Республіка — це зразкове покарання.

Черевики Акіліно

Дотримуючись такої суворої позиції, я звільняв своїх співробітників за менші провини, навіть якщо в подальшому органи правосуддя не давали жодного ходу їхнім справам. Я маю на увазі Акіліно Морелля, який допомагав мені в кампанії 2012 року, а потім став моїм політичним радником.

Оригінальна особистість, з досить віддаленими від моїх переконаннями, зокрема щодо Європи, Акіліно Морелль працював за два кабінети від мого власного. Він допомагав мені готувати деякі виступи, доносив мої слова до преси і аналізував громадську думку. І так аж до того дня, коли сайт «Медіапар» уміщує два повідомлення: одне анекдотичне, а друге — більш бентежне. Морелль виділявся певною елегантністю в манері вдягатися і викликав до Єлісейського палацу свого чоботаря, що виглядало дещо кумедно, а головне — наказав йому начистити свої черевики. Хтось розповів про це, і ця сцена потрапила у пресу. У ній було більше смішного, ніж чогось нечистого.

Більше бентежило висунуте проти нього звинувачення в тому, що він вступив у конфлікт інтересів із фармацевтичною промисловістю. Справа виглядала досить тривожною, щоб розпочати розслідування. Я мав, отже, виконати важкий обов'язок запропонувати Акіліно Мореллю подати у відставку. Рішення було суворе, тим більше, що розслідування врешті-решт не виявило нічого протиправного. Морелль законно відчув образу і намагався навіть бачити в цьому рішенні політичний підтекст, хоча воно лише відповідало чинному правилу.

Подібна історія сталася з іншим радником — Фаузі Ламдауї, на якого подали скаргу за розтрату коштів компанії, якою він керував до президентських виборів. Він одразу звільнився. Це сталося 2014 року, а 2018-го звинувачення були зняті.

Непохитність президента належить до його обов'язків, які він має виконувати без вагань.

Вона може торкатися близьких людей або союзників. Вона може виявитися несправедливою, коли пізніше органи правосуддя припиняють переслідування або знімають обвинувачення з людей. Вона може бути сплутана зі свавільним актом влади, коли ухвалюється самостійне рішення про усунення одного і залишення на посаді іншого. Але глава держави має все вирішувати. Адже не можна, щоб його підозрювали, що він когось захищає, прикриває або надає комусь переваги. У цьому також і гарантія для громадян, що Республіка може бути представлена тільки такими керівниками, щодо яких не може бути висловлений жодний сумнів.

Правила, що були впроваджені законами про прозорість, доповненими відповідними положеннями щодо співробітників, парламентарів унаслідок невдач, які спіткали одного з кандидатів на президентську посаду 2017 року, стали базою для запобігання в майбутньому скандалам за умови, що всі будуть їх чітко дотримуватися. Справи, що виникли під час мого президентства, були нечисленні, але болючі, адже вони викривали порушення етики, на яку справедливо посилалися ліві, зовсім не претендуючи на монопольне володіння нею. Ця етика становить сам фундамент демократичного пакту. З травня 2017 року вже відбулися відставки і звільнення членів уряду. Даремно було б убачати в цьому слабкість. Критикувати слід було б за протилежне. Обов'язок вдаватися до покарань лежить у центрі відповідальності президента.

Призначення на посади

[▪]

Це буде Жан-Марк... Готуючись до вступу на посаду президента, я зважив, що в разі перемоги на місце прем'єр-міністра найкраще підходить Жан-Марк Еро. Призначення прем'єр-міністра є прерогативою президента. Це — перший акт його п'ятиріччя. Він підпорядковується політичній логіці, але до неї можуть додатися й особисті міркування. Стосунки, що можуть зв'язувати главу держави з майбутнім прем'єром, сягають інколи давніх часів. Жан-Марк Еро відповідав обом критеріям. Отже, це буде він.

Людей, що могли претендувати на цю посаду, було небагато. Серед них була і Мартін Обрі. Вона — одна з небагатьох, хто вже мав урядовий досвід: міністр праці в урядах Едіт Крессон і П'єра Береговуа, вона відповідала за соціальні питання в уряді Ліонеля Жоспена з 1997 року до 2000-го, а потім була обрана мером Лілля. Перший секретар соціалістичної партії з 2008 року, вона змогла, попри те, що обрання її було не аж таким однозначним, більш-менш відновити мир в організації, завжди готовій до суперечок. Вона досягла цього

ціною численних поступок лівому крилу партії, і я зміг усвідомити їхні прикрі наслідки в подальшому. Вона добре знала всі питання, бо готувала програму соціалістичної партії в часи, коли сподівалася на висунення у президенти Домініка Строс-Кана.

Її твердий характер, що не схиляв її ні до поблажливості, ні до доброзичливості, говорив більше на її користь. Я віддаю перевагу відвертості, навіть якщо вона неприємна, перед ніжним лицемірством.

І проте мене стримувало одна дуже значна обставина: у листопаді 2011 року ми з нею були суперниками на первинних виборах у соцпартії. Щоправда, після них єдність була відновлена, але я вважав, що повинен мати з прем'єр-міністром стосунки непорушної довіри. І я боявся, що така довіра не буде цілком непорушною або досить міцною.

Лілл перед Парижем

Напередодні мого переїзду до Єлисейського палацу я вважаю за потрібне повідомити Мартін Обрі про мої наміри. Вона очолює партію більшості: я зобов'язаний з нею ділитися. Ми зустрічаємось у квестурі парламенту, в апартаментах Маріліз Лебраншу. Я не знаю, чи вона сподівється в цю мить стати майбутнім главою уряду. Вона може на це претендувати, хоча після праймеріз казала мені, що не думає про це. Я вважаю

за краще не затягувати час і повідомляю їй, що завтра призначу прем'єр-міністром Жана-Марка Еро. Її це не дивує. На якусь мить я зміг лише вловити тінь розчарування на її обличчі. Я одразу пропоную їй увійти до складу нового уряду. Вона може очолити велике міністерство, яке об'єднує такі галузі, як шкільне навчання, вища освіта, наука і культура. Як другий номер в уряді, вона матиме кількох міністрів із делегованими повноваженнями. Вона відхиляє мою пропозицію, кажучи, що вже була кілька разів міністром і навіть на вищому рівні при Ліонелі Жоспені. Додає також, що поділяє не всі мої пріоритети. Насамкінець каже, що дуже прив'язана до своєї мерії в Ліллі і бажає залишатися мером і після виборів 2014 року. Я, однак, наполягаю на своїй пропозиції: «Не така то звичайна справа, коли “ліві” приходять до влади і здобувають посаду президента Республіки. З 1981 року був Міттеран, потім я. Для нашого покоління це унікальна можливість бути корисними повною мірою. Історія не аж така щедра, щоб надати нам інші можливості служити Франції й лівим силам». Я підкреслюю також, яким викликом буде наша політика на користь молоді, яка сумнівається у своєму майбутньому, наголошую на її досвіді, що був би нам корисний для захисту й реформування школи, на її любові до мистецтва й творчості, яка, я це знаю, цілком щира.

Нічого не діє. Вона стоїть на своїй позиції. Мені було шкода. Я певен, що вона успішно працювала б у цьому великому міністерстві, знаючи,

скільки очікують від лівих учителі й університетські викладачі. Вона запевняє мене у своїй підтримці й дояльному ставленні. То правда, що вона довго мовчала. Але коли вирішила говорити, то це було не на нашу користь.

Я обираю, отже, Жана-Марка Еро. Це вже давно визріле рішення. Воно базується не тільки на дружбі чи вірності, а ще й на політичній ситуації, що утворилася після президентських виборів. На початку своєї роботи прем'єр-міністр має насамперед відповідати майбутній політичній більшості. Жан-Марк Еро задовольняє цій першій вимозі. Він очолював фракцію соціалістів у Національних зборах протягом п'ятнадцяти років і якнайкраще підходить до проведення кампанії наступних парламентських виборів. Його цінують наші союзники — екологісти, разом з якими він керує Нантом із 1989 року. Питання будівництва аеропорту, в якому вони розходяться, хоч яке й делікатне, але не змогло розбити їхній союз.

Він із великою постійністю обстоює подібні до моїх принципи соціал-демократії. Спеціаліст із германської культури, він зав'язав із більшістю керівників СДП Німеччини міцні стосунки і непохитно вірить у франко-німецький тандем у справі просування вперед розбудови Європи. Маючи на увазі мою ідею про зміни позиції канцлерки Меркель, він може відігравати корисну роль, що й підтвердиться в подальшому. Крім усього, Жан-Марк Еро може пишатися своїми успіхами в розвитку Нанта.

Людина з Нанта

Його єдиний недолік — це те, що він тут не своя людина. Як колись П'єр Моруа, Жан-Марк Еро — людина з провінції. Він завжди тримав відстань із паризьким середовищем, щоб зберегти свій простий і сімейний спосіб життя. Чого тільки не казали про його автофургон тим дещо зверхнім тоном, який так часто трапляється в Парижі? Обранців Республіки закликають до економії, а потім сміються з їхньої скромності... Я не стомлююся повторювати, наскільки коло французьких еліт вузьке, наскільки пиха соціальних і культурних еліт продовжує труїти наше публічне життя. Ті самі, хто критикує ношу, яку являє собою вища школа, і місце Національної школи адміністрації в підборі керівників, із чванством, для якого немає підстав, звисока спостерігають професійний шлях людей, які в ній не навчалися і які, проте, змогли піднятися завдяки своїм якостям і праці. Жан-Марк Еро — людина інтровертивна, яка рідко показує свої почуття назовні. Він вважає за краще мовчати, ніж жалітися, навіть коли й думає про це.

Ми не були надто близькі. Але ми змогли працювати разом роками, зокрема в період, коли в 1997—2002 рр. Ліонель Жоспен був прем'єр-міністром, Еро очолював фракцію соціалістів у Національних зборах, а я був першим секретарем партії. Коли я повідомляю йому про свій вибір, він не може бути цим здивований, але миттєво усвідомлює, що його статус змінився. Одна річ — надіятися, а друга — уже знати.

Чистилище «Матіньюна»

Перший прем'єр-міністр п'ятиріччя приречений на жертви — таке неписане правило П'ятої Республіки. Жан-Марк Еро їх не шукає, але готовий їх знести.

Протягом усього того часу, що він займав Матіньюнський палац, він долав кризи зі стійкістю й твердістю. Це він забезпечив оздоровлення наших державних фінансів, він же замовив звіт Галлуа, висновки з якого ми зробили вже в листопаді 2012 року, щоб запровадити податковий кредит на конкурентоспроможність і зайнятість. Він провів пенсійну реформу і реформу ринку праці. Він одержав перемогу над мстивою опозицією противників шлюбу для всіх, підтримуючи в усіх обставинах Крістіан Тобіра в запеклих парламентських баталіях, котрі їй довелося пережити. Це він, нарешті, без вагань узявся за розв'язання труднощів міста Флоранжа і врегулювання руху протестів «червоних шапок»⁶², кожного разу пропонуючи мудрі рішення відповідно до інтересів країни.

Наприкінці 2013 року Жан-Марк Еро бажає продовжувати свою роботу. Свідомий політичних труднощів, з якими ми стикаємося, він хоче надати новий імпульс започаткованій нами податковій реформі, і це цілком законні плани. На жаль, вони викликають стільки ж побоювань, скільки й надій. Уся громадськість охоплена своєрідною податковою

⁶² Рух «червоних шапок» у Бретані 1993 року на знак протесту проти податків на забруднення повітря вантажівками і звільнення працівників агропромислового сектору.

алергією. Прем'єр-міністр уже мав декілька сутичок зі своїми колегами, а ще його критикує й частина фракції соцпартії. Його авторитет у парламентській більшості оспорується тими, хто стане «фрондерами» і піде ще далі в цій суперечці.

Ображений друг

Після другого туру муніципальних виборів, які завершилися втратою багатьох міст, де раніше керували ліві, Жан-Марк Еро говорить мені про своє бажання продовжувати розпочате. Переді мною, в кабінеті, де ми разом ухвалювали стільки сміливих рішень, сидить щира людина. Усе в його поведінці й позиції мало б переконати мене залишити на посаді цього прем'єр-міністра, що діяв не виляючи, не шкодуючи себе, не готував себе до будь-якої іншої роботи, не мав інших амбіцій, крім служити країні на своєму місці.

Я планував 2012 року дочекатися половини свого терміну, щоб передати другу фазу п'ятиріччя іншій команді. За цим сценарієм Жан-Марк Еро міг би залишатися на посаді ще кілька місяців. Але політичне життя інколи не звертає уваги на найміцніші почуття і на найобґрунтованіші міркування. Жорстоке, безжальне, воно в демократії підкоряється різким змінами, що відбуваються у громадській думці. І я, і Жан-Марк Еро багато втратили у своїй популярності, і, попри те, що він про це не говорить, я знаю, що його це мучить. Уряд не завжди відстоює його політику з потрібною

силою. Тож я вирішую залучити нову фігуру, яка зможе підсилити діяльність уряду і продовжити реформи, які ми впроваджуємо.

Того понеділка я ділюся з ним думками про ситуацію, що постала переді мною і вимагає вирішення без будь-яких особистих міркувань. Ми закінчуємо розмову на тому, що після обіду я повідомлю йому про своє рішення. Даю собі кілька годин, щоб обміркувати його наслідки. Паралельно я просив Мануеля Вальса подати мені свої пропозиції в разі призначення його прем'єр-міністром. З одного боку, я маю в його особі впевненість у вірності і гарантію, що наша більшість разом із екологістами триматиметься міцно. З другого — він випромінює енергію, яка прагне тільки працювати більше, популярність, що вибудовувалася його авторитетною діяльністю в Міністерстві внутрішніх справ, але це також і більш суперечлива особистість у нашій парламентській більшості, яка може змусити «зелених» піти з уряду. Так воно, зрештою, і станеться.

Мануеля Вальса підтримують Арно Монтебур і Бенуа Амон. Вони наполягають на «оновленні», але мені зрозуміло, що за цим стоїть якась підкладка. Зміна команди, гадають вони, буде корисною для них. Дивний розрахунок, якщо зважити, що Вальс стоїть стосовно них на протилежному боці політичного спектра серед лівих реформаторів. Тактичні спекуляції не звертають інколи уваги на ідеологічні розбіжності. За певних обставин амбіції приглушують на деякий час найтвердіші переконання.

Я можу також і почекати, і тримати прем'єр-міністра аж до виснаження, а потім звільнити його після літа чи наприкінці 2014 року. Хіба не так учинив Франсуа Міттеран у свій час із П'єром Моруа, перш ніж призначити його наступником Лорана Фабіуса? Із суто людського і політичного погляду я на це не піду. Потрібні зміни пояснюються бажанням посилити діяльність уряду для реалізації реформ, що чекають на нас. О 16-й годині телефоную Жану-Марку Еро. Я кажу йому настільки м'яко, наскільки це можливо в цих обставинах, що вирішив призначити нового прем'єр-міністра. Він приймає це рішення стримано, але я знаю, що він відчуває при цьому певну гіркоту. Незважаючи на цю прикрість ми зберегли близькі стосунки. І коли на початку 2016 року я маю призначити наступника Лорана Фабіуса, що перейшов у Конституційну раду, то звертаюся до Жана-Марка Еро. На чолі французької дипломатії він виконував свою роботу так само ефективно, як робив це в Матіньоні.

Відданість Жана-Марка Еро і його відчуття держави дали змогу Франції вийти з кризи і розпочати цикл потрібних реформ.

Призначення міністрів

У травні 2012 р. я планую створити команду, де досвід поєднувався б із прагненням оновлення. Відтак, я формую уряд, маючи на меті врівноважувати різноманітність і злагодженість.

На 2012 р. ліві вже десять років не були при владі. Я збираю навколо Жана-Марка Еро колишніх міністрів Франсуа Міттерана і звертаюся найперше до Лорана Фабіуса. Наші з ним стосунки тривалий час були холодні. Ми запекло сперечалися під час внутрішнього обговорення Європейської конституції і з питання проведеного потім референдуму. Я тоді сухо відсторонив його від керівництва соціалістичної партії. На первинних виборах він підтримував Мартін Обрі, хоча й не поділяв її пропозиції, після виходу з гри Домініка Строс-Кана. Прийнявши результати «праймеріз» і перспективу перемоги, яку вони відкривали, він вирішив послужитися країні.

Не так, проте, як, очевидно, це давно відповідало його амбіціям, тобто на найвищому рівні держави. Не як прем'єр-міністр, оскільки він уже був ним у віці, що на той час видавався замолодим. А як міністр закордонних справ. Він був готовий до цих обов'язків, і його міжнародний авторитет буде цінним для мене. Цій роботі він віддався без залишку. Упродовж чотирьох років, які він перебував на цій посаді, він розгорнув діяльність по всьому світу, проводячи політику, принципи якої ми визначали разом. Жодного разу він не відхилився від намічених мною напрямів, зокрема і щодо Європи, з приводу якої ми раніше розходилися в думках. Він прагнув успіху Франції: важливим для нього був тільки результат. На службу дипломатії він поставив свій високий інтелект і своє довготривале знання держави. Ці його якості стали також

підставою для призначення 2016 року головою Конституційної ради.

На Міністерство оборони я бачив тільки Жана-Іва Ле Дріана. Він був одним із моїх найближчих друзів і вже майже тридцять років займався цими питаннями в парламенті. Він зібрав навколо себе групу експертів, яка виявила свою користь у президентській кампанії. Його призначення було очікуваним попри невисоку авторитетність. Усі вже забули, що він був у складі уряду Едіт Крессон 1991 року. Небагато було й тих, хто вірив, що він зможе розгорнутися повною мірою на цій посаді як у проведенні разом із начальниками штабів операцій, що я призначав, так і у справі збереження фінансування збройних сил.

Я не забуваю також і його роль у вирішенні питання про продаж винищувачів «Рафаль» та іншої техніки. Турбуючись про те, щоб не деградаувати нашу систему боротьби з тероризмом, я дозволив йому, як виняток, суміщати із січня 2016 року керівництво міністерством і його регіоном. Він казав мені, що по закінченні терміну його перебування на посаді він вирішив повернутися в Бретань. Але я знав також, і як сильно він піклується про оборону країни. Еммануель Макрон не залишив його на посаді. Можливо, він гадав, що його авторитет як головнокомандувача буде більшим при менш впливовому міністрові? Не знаю, чи збереження Ле Дріана на цій посаді могло б завадити виходу у відставку генерала де Вільє, відданості й компетентності якого як начальника Штабу збройних сил мені ніколи не бракувало. Хай

там як, але Жан-Ів Ле Дріан перейшов у Міністерство закордонних справ із ризиком бути там забутим. Як друг, я йому цього не радив. Але я вже не був президентом, а він більше не був соціалістом.

Інші міністри вже входили свого часу до складу одного з урядів. П'єр Московісі, Мішель Сапен і Маріліз Лебраншю працювали в уряді Ліонеля Жоспена. Я поклав на них важкі завдання на п'ятиріччя, що саме розпочиналося. П'єр Московісі мав готувати проект бюджету, беручи при цьому участь у численних засіданнях з метою зарадити кризі євросони. Він справився зі своїм завданням із компетентністю й розумністю, які він вважає самодостатніми і такими, що не потребують постійної методологічної підтримки. Це стосується, наприклад, доцільності переконувати в найбільш чутливому питанні — податках. Мішель Сапен мав завдання — забезпечити обернення на зворотний тренду кривої безробіття. Він тягнув багато місяців лямку цього зобов'язання, перш ніж із задоволенням побачив успіхи влітку 2015 року. Започатковані ним реформи ринку праці й професійного навчання зробили свій внесок, попри те, що, як і будь-яка результативна справа, вони не оцінювалися мірою того, що вони внесли в наші соціальні відносини.

Маріліз Лебраншю опікувалася територіальною реформою. Їй довелося мати справу із суперечливими інтересами й місцевими обранцями, які з нею не церемонилися. З терпимістю, яку ніщо не могло порушити, вона вивела нашу країну на важливий етап децентралізації і змусила місцеві

громади до потрібної заощадливості, домігшись від них згоди на скорочення державних дотацій, і це попри те, що сама вона не була повністю переконана у правильності цієї політики.

Тандем Вальс — Тобіра

Формуючи уряди, я приділяв особливу увагу функціям, що належать до прерогативи центральної влади. Я хотів, щоб не було жодних сумнівів у нашій твердості в боротьбі зі злочинністю і в пильності, до якої нас зобов'язувала «справа терориста Мера» перед лицем терористичної загрози. На посаді мера Вітрі і в парламенті Мануель Вальс багато років займався питаннями безпеки, надаючи великого значення відносинам між поліцією і громадянами. Він прекрасно допомагав мені в моїй виборчій кампанії і прагнув досягти в ній успіху, безсумнівно сподіваючись, що настане колись час, і йому буде запропонована інша робота.

Я хотів разом із тим показати, що поважаю принципи правової держави і свободи, через вибір незалежної фігури, яка могла гарантувати органам правосуддя можливість працювати також абсолютно незалежно. Тож я зателефонував Крістіан Тобіра і запропонував їй Міністерство юстиції. Вона була здивована і попросила подумати, адже усвідомлювала, що на неї чекало. Їй належало заспокоїти суддівський корпус, який потерпав від ставлення до нього за попереднє п'ятиріччя. Перед нею постане проблема перевантаження

в'язниць, яку вона прагнутиме розв'язати шляхом упровадження альтернативи тюремному ув'язненню. Крім усього, вона мала підготувати закон про шлюб для всіх. Тож зрозуміло, що вона може замислитися. Я не уявляв собі, якою насправді тяжкою виявиться її робота.

При формуванні уряду я був здивований різницею в реакції тих жінок і чоловіків, до яких я звертався. Перші щиро питали мене, чи досить вони компетентні, щоб очолювати міністерства, які я їм пропонував. Другі з апломбом вимагали більш широкого кола повноважень. Старі схеми живучі.

Решта уряду, тобто його більша частина, складалася з представників нових поколінь, які активно працювали в соцпартії. Я маю на увазі Арно Монтебура, Бенуа Амона, Венсана Пейона, Стефана Ле Фоля. Вони пройшли десять років опозиції і не завжди були в найбільш сприятливій обстановці. Тим не менше, вони здобували виборні посади на місцях і обіймали відповідальні посади. Їх добряче потріпали внутрішні чвари в соцпартії. Але я міг сподіватися, що з нашою перемогою вони вийшли з тих суперечок загартованими або принаймні вакцинованими. Досвід показав, що ставалися певні рецидиви, тим серйозніші, що цього разу вони торкалися верхівки держави.

Мені хотілося також сформуванню уряд з новими обличчями, тими, хто прийшов у політику через вибори. Я завжди стримано ставлюся до представників так званого громадянського суспільства, чия легітимність тримається тільки на успішній кар'єрі

чи на медійній розкрученості. Гадаю, що загальні вибори являють собою необхідне випробування і корисний відбір. Часто особистості, які досягли блискучих успіхів далеко від політики, потроху згасають, ставши на цей шлях. Я шукав тридцятирічних обранців, щоб забезпечити оновлення, багатоманітність і паритет, які я обіцяв громадянам. Я певен, що таланти, які виходять на люди, у тому числі й у складні моменти п'ятиріччя, будуть перевагами для завтрашніх лівих сил. Для прикладу наведу такі постаті, як Наджат Валло Белькасем, Міріам Ель Хомрі, Матіас Фекль, Еріка Барейтс або Еммануель Косс.

За роки, проведені мною в Національних зборах, я звернув увагу на депутата, чия мудрість і тонкість переконали мене, що він міг керувати найделікатнішими справами. Перебуваючи на посадах міністра з європейських справ, бюджету і, нарешті, внутрішніх справ, висловлюючись тихим голосом, щоб його краще слухали, вдаючись до точних дій, щоб бути певним у досягненні мети, зберігаючи спокій у будь-якій складній обстановці і ховаючи за цим величезну чутливість, Бернар Казнев вирізняється серйозністю людей, які вміють сміятися. Він був моїм прем'єр-міністром лише шість місяців. Але він був ним, цілковито і справедливо заслужив на репутацію державного діяча.

Обирати правильних людей у потрібний час і в потрібному місці — ось основа успіху будь-якої політики. Президент не може досягти успіху сам. Але якщо оточення в нього погане, то можна бути певним, що він провалиться.

Формування уряду означає велику відповідальність. У разі помилки потрібно буде багато часу, щоб виправити її. Так само і набір індивідуальностей не утворює команду. Проте якщо однорідність є бажаною, її не можна плутати з одноманітністю. Якість уряду творять також багатоманітність і представництво.

А ще якість уряду забезпечує його оновлення. Я призначав на посади людей молодше сорока років. Адже обов'язок президента — забезпечувати наступність і готувати майбутнє. Кожне покоління має бути нависоті шансу, що йому дається. У середині кожного покоління зустріч із реальністю здійснює відбір на користь демократії.

Політика — це мистецтво виконання. Хоч яким вдалим буде зроблений вами вибір, але людина потім наштовхується на зволікання, на громіздкий апарат, на звички, на опір. Щодо нашої адміністрації, то я вважаю основною ланкою корпус префектів. Саме на нього, на його здатність адаптуватися, на його розуміння ситуації і на залишену йому свободу дій спирається швидке й точне проведення реформ. Децентралізація, що полягає в переданні повноважень місцевим виборним органам, — це процес, який іще не завершений. Нашим територіям потрібно знати, що держава довіряє їм. Але цей процес має обов'язково супроводжуватися рухом деконцентрації в бік префектів, і це надасть їм можливість ухвалювати рішення, які центральні органи надто часто залишають за собою. Що більше повноважень буде передано місцевим виборним органам, то сильнішою має бути

присутність держави на наших територіях. Не для того, щоб контролювати, а щоб полегшувати. Не для того, щоб уповільнювати, а щоб квапити. Не для того, щоб ускладнювати, а щоб спрощувати. Завдяки опорі на цей ешелон своєї історії держава забезпечить майбутнє.

Призначати когось — це, нарешті, ставити культуру на перше місце серед пріоритетів. Недостатньо робити з бюджету неприступний захисток, як це робив я. На нього слід спрямовувати нові ресурси, ті, наприклад, які надходять від інтернет-провайдерів. До обов'язків президента належить призначення в керівництво великих культурних закладів (від «Комеді Франсез» до Лувру, не рахуючи великі музеї та національні театри) найбільш авторитетних талановитих людей, найбільш новаторських фігур. Головне, щоб він не діяв свавільно, винагороджуючи друзів чи прагнути завоювати авторитет через просування більш або менш престижних імен.

Президент мусить, з огляду на наслідки його рішень для престижу Франції й демократизації культури, виявляти безконечну мудрість, а інколи й необхідну сміливість. Я дбав про це в безпосередньому контакті з міністрами культури, відхиляючи корисливі думки й усталені судження та дотримуючись принципів паритету.

Розриви

[▪]

Політика — це насамперед мистецтво єднання. Вона полягає у згуртуванні навколо ідеї, навколо програми членів партії або громадян країни, у створенні команди для втілення в життя політичного проекту. Той, хто цього не зрозумів, не зможе забезпечити тривалу діяльність. Той, хто весь час розділяє, весь час протидіє (і декі з таких нам відомі), ніколи не управлятиме.

Але єднання включає також і обов'язок розриву, подібно до того, як у медалі є два боки. Воно передбачає дотримання правил, узгодженість дій, прийняття жорстоких реалій управління. Воно об'єднує тих, хто укладає спільний договір, включає тих, хто його порушує. Єднання і розрив — це лицьовий і зворотний боки однієї й тієї реальності: здійснення влади в демократичній країні.

Арно Монтебур в економічному блоці уряду

У сформованому мною уряді я хотів мати людей, які активно діяли у складі лівих сил останніми

роками і які своїми ідеями втілювали різноманіт-
тя. Перевагою такого підходу було згуртування,
а ризик полягав у неузгодженості. Маю визнати:
у справі з Арно Монтебуром не все було аж так
однозначно.

Арно Монтебур — весь із вогню й пориву,
натхненний оратор, завжди віддає перевагу суво-
рим словам перед урівноваженими судженнями,
остаточному формулюванню перед струнким мір-
куванням. Може приваблювати й вести за собою.
Може бути колючим і образити. У команді він
може виблискувати своєю вигадливістю, якщо по-
ставить її на службу всім; але коли він піддається
крайностям, то дестабілізує команду.

Він побудував свою політичну ідентичність
на «деглобалізації» за прикладом Жана-П'єра
Шевенмана, який понад тридцять років тому про-
понував «знову завоювати внутрішній ринок».
Але він вірив у промисловість, розумів, які техно-
логічні зміни вимальовувалися на обрії, і врахову-
вав вимоги цих нових умов.

На наших особистих стосунках довго позна-
чалися розбіжності, що зіштовхували нас, коли
я очолював соціалістичну партію. Він, проте, під-
тримав мене у другому турі первинних виборів,
сам досягнувши пристойного результату в першому
турі. Він усвідомлював, що наближається зміна
влади, і що він має отримати в ній певну роль,
враховуючи завойовані ним позиції.

У травні 2012 року я призначаю Арно Монте-
бура на дуже важливу посаду, поставивши його
на чолі Міністерства промислового відновлення.

Він має справу з лавиною планів скорочення штатів, що навалюються на нас після того, як їх «стримували», щоб вони не ставали на заваді кандидатів, чий термін повноважень збіг, на час проведення виборчої кампанії. Автомобільна, металургійна, ядерна промисловість, суднобудування, електроніка... Наша виробнича база тріщить з усіх боків. Скрізь оголошують про скорочення робочих місць. Закривають заводи, кількість збанкрутілих підприємств досягає рекордного рівня. Цілком законно робітники звертаються до держави. Арно Монтебур не боїться протистояння і сам виїздить у найчутливіші точки. Він запроваджує систему «комісарів із промислового відновлення» в усіх департаментах. Коли справа йде успішно, він приписує цю заслугу собі. Коли справа провалюється, він указує на винних.

Ця оборонна стратегія не може завадити всьому. Перевага її в тому, що держава повернулася в покинуті нею місця; вона також дала змогу численним малим і середнім підприємствам залишитися на промисловій карті країни.

Арно Монтебур займає дедалі більше місця. Його сусід по міністерству П'єр Московісі переходить, урешті-решт, до стосунків із ним за методом «співіснування» і дуже шкодує, що не керує всім економіко-фінансовим блоком. Однак стало вже неможливо покладати на одного міністра економіку, промисловість, державну казну і фінанси. Ці питання, звичайно, зв'язані між собою, але та кількість часу й праці, що вони вимагають, змусили мене розділити ці функції. Їхній взаємозв'язок

потребує злагоди. Будь-яка розбіжність, будь-яке суперництво породжує сумніви в наших співрозмовників і плутанину серед наших європейських партнерів. Такі ситуації виникатимуть багато разів. Вони виникатимуть пізніше меншою мірою і в дуеті Еммануель Макрон — Мішель Сапен, коли вони, своєю чергою, очолюватимуть цей блок.

Арно Монтебур погодився на політику пропозиції і з висновками доповіді Галлуа про потребу поновити норми прибутку підприємств, щоб відновити їхню спроможність інвестувати, хоча нині він виступає як неблаганний обвинувач цієї орієнтації. Працюючи міністром, він перетворив «марку Франції» на знамено, кольори якого він залюбки носить на футболці, що великою мірою сприяло його репутації, причому не тільки серед курортників.

Діючи в цьому дусі, він готує декрет, спрямований на те, щоб підприємства стратегічних галузей не потрапляли під контроль іноземних компаній. Спираючись на цей документ, ми змогли переконливо вплинути на покупців компанії «Альстом». Уряд Едуара Філіппа планує нині розширити поле дії цього акта. Я цілковито підтримую цей намір, не забуваючи й на мить про це, що іноземні інвестиції у Франції теж створюють робочі місця і несуть зі собою інновації, тому потрібно знайти саме цей баланс між привабливістю і незалежністю.

Наприкінці 2012 року Арно Монтебур береться за справу металургійного комбінату в місті Флоранж. Він робить заяву, які нібито корисні

на початку, але під кінець стають ілюзорними. Він вимагає націоналізувати комбінат, тоді як Жан-Марк Еро знайшов із керівництвом компанії «Міттал» рішення, яке дасть змогу перекваліфікувати всіх робітників комбінату. Зупинений на льоту, Монтебур почувається скривдженим з боку, зокрема, прем'єр-міністра, і говорить про це кожному стрічному, забувши про стриманість.

Він зайнявся і питанням видобутку сланцевого газу у Франції. Це питання пояснюється справедливим прагненням зменшити нашу залежність від нафти (на той час її ціна становила 100 доларів за барель) і скоротити виробничі витрати енергомістких галузей. Але воно суперечить деяким принципам закону, ухваленого багато років тому, з яким згодні всі структури. Він подає мені «секретну доповідь» з описом технології, що має здійснити докорінний переворот у нинішніх способах видобутку без використання гідророзриву, як він стверджує, який так шкідливо діє на довкілля. Ця його пропозиція дивує мене, адже Франція критикує Сполучені Штати і Канаду за їхню екологічну недалекоглядність через буріння свердловин, які дестабілізують ринки викопних енергоресурсів і порушують горизонти ґрунтових вод цілих регіонів. Нині цей спосіб вважається неприйнятним. А в той час використання сланцевого газу палко підтримували роботодавці і велика частина французьких правих під приводом підвищення нашої конкурентоздатності. За нашу відмову від нього нас звинувачували в тому, що

ми йдемо проти прогресу. Це було п'ять років тому, можна сказати, що минуло вже ціле століття! Я не буду таким жорстоким, щоб перебирати в пам'яті всі заяви, які після Конференції COP 21 і краху багатьох компаній з видобутку сланцевого газу за океаном вражають своїм анахронізмом, попри те, що Дональд Трамп повертає їх, на жаль, на порядок денний. Отже, я відхиляю ідею Арно Монтебура. З тих пір він, здається, змінив свою думку.

Те, проти чого він виступає від самого початку, це — моя європейська політика. Питання це вже розділило нас при голосуванні за Європейську конституцію, але ми перебували на той час в опозиції. Воно повертається до нас, коли ми здобули владу. У записці, поданій мені на початку 2014 року, він спирається на роботи поважаних мною економістів, які вказують на втрати, спричинені режимом суворої економії в європейському масштабі. Він наполягає, щоб я вимагав від європейських органів послаблення нашої бюджетної дисципліни, щоб я призупинив виконання пакту стабільності і започаткував широку програму державних інвестицій. Коротко кажучи, ідеться про те, щоб звільнити нас від зобов'язань за європейськими договорами. Я відмовляюся. Цей розрив тішить певний незалежницький романтизм, але я вважаю, що він суперечить нашим інтересам. Так, наприклад, щоб уникнути дефляції, потрібно було б збільшувати дефіцит бюджету! А щоб вийти з кризи, треба було б створити її з нашими партнерами, зокрема з Німеччиною! Щоб начебто

звільнитися від тиску фінансової олігархії, потрібно було б ще більше потрапити до її рук!

Ці аргументи будуть невдовзі підхоплені фрондерами. Коріння розбіжностей із ними сягає непорозумінь часів дискусій про розбудову Європи. Переорієнтувати її — похвальна й досяжна мета. Я посприяв цьому, незважаючи на присутність у Раді Європи більшості глав ліберальних і консервативних урядів. Я завжди гадав, що розумно побудоване співвідношення сил, якщо воно веде до компромісу, може розширити свободу дій без втрати спільного керівництва. Але вимагати від Європейського Союзу відійти від його фундаментальних договорів — значило б загнати себе у глухий кут. Якби ми пішли на таке, то це призвело б тільки до нашої ізоляції. У цьому плані Жан-Люк Меланшон принаймні чесний у тому, що не культивує цю ілюзію. Він доводить до кінця логіку виходу з Союзу. Позиціонується як «прихильник незалежності». Це цілком очевидно. І хоч він залишає термін «суверенізація» для правої частини правих, він зовсім не відрізняється від них принципово.

Ганяючись за цією химерою, і Арно Монтебур, і Бенуа Амон подвійно програли партію. Обоє вони програли на виборах: один — на первинних, другий — на парламентських. Побіжно вони потопили свою політичну сім'ю, затягнувши її на позицію, яка поривала з її історією. Їх обійшли більші, ніж вони, антиєвропейці. Вони відкрили Жану-Люку Меланшону простір, де він сформував силу, котра, якби вона стала домінуючою серед

лівих, повністю закрила б соціал-демократам шлях до влади.

Якийсь час я думав, що прихід Мануеля Вальса в Матінйонський палац і розширення міністерських повноважень Арно Монтебура могли б змусити його «повернутись у стрій». Він активно займався справою компанії «Альстом». І хоча затверджений варіант рішення належав не йому, він його відстоював. Я доручив йому підготувати проект закону про «зростання», з тим, аби пом'якшити регулювання деяких ринків, відкрити для конкуренції регламентовані професії та зробити гнучкішими правила роботи в неділю. Він, здається, привласнив собі цей проект. Після його відставки цей документ буде підхоплений Еммануелем Макроном на велику користь для нього. Чи думав він піти одразу після проведення цієї реформи? Можливо, але події розвивалися прискореним темпом.

Похмілля після помилки

Кожного року, в третю неділю серпня Арно Монтебур збирає своїх друзів у містечку Франжі-ан-Бресс. Це зібрання традиційно позначає початок нового політичного сезону. Інколи воно буває схожим на гармидер соціалістів, мало сумісний із культурою уряду. Того року Монтебур планував запросити Мануеля Вальса, але той відмовився, пославшись на зайнятість. Це був правильний рефлекс. Його заміняє Бенуа Амон,

міністр освіти, щоб грати другу роль у цьому веселому святі.

Тієї неділі я, як часто бувало, працюю в Єлисейському палаці, інколи кидаючи погляд на інформаційні канали. Раптом із заціпенінням бачу, що вечірка у Франжі набуває непринадного характеру, а поведінка деяких її учасників ближча до провокації, ніж до висловлення нормальних пропозицій. Вони галасливо розмовляють, гучно сміються, не шкодують висловів, що шокують, які потім підкріплюються більш поміркованим виступом із трибуни. Лунають зухвалі заклики до зміни урядового курсу — від Амона мінорним ладом і від Монтебура — мажорним. І одразу «вечірка відновлення» перетворюється в медійну здобич.

Я телефоную Мануелю Вальсу і запрошую його на ранок до мене ще до мого ранішнього від'їзду на острів Сен. Стривожений поведінкою обох міністрів, прем'єр-міністр оприлюднює комюніке, в якому підкреслює неподобний характер цього зібрання і серйозні порушення урядової солідарності. Я констатую очевидне: після випитого у Франжі вина розрив стає неминучим. Він тяжкий і коштує немало в політичному плані, але він необхідний і здоровий. Я прошу Мануеля Вальса подати прохання про відставку уряду і доручаю йому одразу сформуванню новий, але вже без міністрів, що вчинили непоправне. Мені здається, що Бенуа Амон вагається. Він керує Міністерством освіти ледве п'ять місяців. Я завжди вважав, що немає більш захопливої роботи для соціаліста, ніж будувати майбутнє молоді

і боротися за рівність. Треба мати солідні підстави, щоб покинути таку роботу. Побоюючись, що Арно Монтебур залишиться першим опонентом усередині парламентської більшості, він вважає за краще піти. Сьогодні ми знаємо, куди завело його це рішення. На моє здивування, Орелі Філіппетті повідомляє мені, що теж залишає уряд. Невдовзі мені стане зрозуміло, що її ідеї збіглися з її почуттями. Я питаю Крістіан Тобіра, знаючи, що в неї тісні стосунки з Монтебуром. Вона заявляє мені, що бажає продовжити роботу, розпочату нею в Міністерстві юстиції.

Розрив, що так дорого нам коштував, пішов звідти, з розрахунку, з провокації, з нездатності нести колективну відповідальність. Але найбільшою мірою він був спричинений ілюзією. Ілюзією було уявляти, що ліві можуть побудувати своє майбутнє в боротьбі з частиною них самих і претензією на перемогу на президентських виборах завдяки іншій лінії, ніж та, якої ми трималися з 2012 року. Це дисидентство займало сцену місяцями, перешкоджаючи нормальному проведенні в парламенті наших законопроектів і змушуючи уряд двічі вдатися до статті 43-9 Конституції, після чого це рішення було розкритиковане тими ж таки, хто змушував нас до цього. Фрондери спровокували найбільший розкол, що його соціалісти пережили в історії перебування при владі, мало не поставивши під сумнів їхнє власне існування. Є розриви, котрі слід уміти робити, та інші, яких краще уникати, поки вони не призвели до розколу.

Сесіль Дюфло йде, екологія залишається

Мартін Обрі, тоді перший секретар соцпартії, 2011 року скріпила програмний альянс із «Зеленими» з партії «Європа Екологія — Зелені». Цей політичний пакт відбивав реальний збіг позицій, за винятком двох питань: ядерної енергетики, з якої екологісти хотіли вийти, і аеропорту в Нотр-Дам-де-Ланд, відмови від будівництва якого вони вимагали. Виборча угода забезпечувала їм шість десятків округів на парламентських виборах, що дало їм змогу після моєї перемоги сформувати в парламенті групу з двадцяти членів, які не були зв'язані дисципліною голосування і не відмовлялися собі в користуванні цією свободою.

Екологісти вже входили до складу уряду. Це був уряд Ліонеля Жоспена. Вони бажали повернутися в уряд. Залучити їх до уряду було також і моїм наміром: я не хотів, щоб парламентська більшість зводилася лише до соціалістів. Хочу, щоб до неї входили і колишні «різні ліві» з радикалами, і «зеленими», попри навіть те, що комуністи вважають за краще триматися осторонь. Я пропоную Сесіль Дюфло, яка очолює цей рух, Міністерство житла і територіальної рівності. Ми з нею погодилися, що посада міністра навколишнього середовища могла б суперечити деяким з її позицій. Призначаю також євродепутата Паскаля Канфена уповноваженим міністром розвитку при Лорані Фабіусі. Він працював на цій посаді ефективно й творчо і здобув помітний авторитет. Нині він — генеральний директор великої неурядової організації.

Сесіль Дюфло — серйозний міністр. Вона подобається не всім у галузі, що переживає великий занепад. Вона знає, принаймні на початку, як знімати упереджене ставлення до її намірів, бо її спритність простягається аж до лукавства. Вона відстоює сміливу політику з управління державними земельними ділянками, яку я підтримував, і з обмеження квартирної плати, яке вона хоче поширити на всі великі міста. Вона прихильно ставиться до заходів зі стимулювання будівництва, у тому числі й у плані оподаткування. Завдяки її наполегливості ставки ПДВ на ремонтні роботи були знижені до 5,5 %.

У своїх публічних виступах вона не обмежується питаннями свого міністерства, а висловлює позицію своєї партії щодо проблем імміграції та прийняття «ромів». Преса залюбки трактує кожний її виступ як відхилення, неначе дискусії всередині уряду мали бути заборонені. У цьому плані нинішній досвід може служити корисним порівнянням. Коли панує мовчання, то говорять про блокування інформації. Коли хтось виступає з критикою, то її називають «промашкою».

Сесіль Дюфло реагує чимраз гостріше, коли Мануель Вальс виявляє твердість або вживає слова, які її зачіпають. Правду кажучи, він собі в цьому не відмовляє. Але вона може перетворювати принципіві питання на питання особистостей. Її бентежать не моя економічна стратегія або рішення з питань довкілля й енергетики. У неї конфліктні стосунки з міністром внутрішніх справ (Мануелем Вальсом. — *Прим. пер.*).

Тому, коли я вирішую призначити Мануеля Вальса прем'єр-міністром, вона одразу попереджає мене, що в його уряді її не буде, і вона вимагатиме від свого руху не брати в ньому участь, залишаючись при цьому в парламентській більшості. Вона зуміла схилити своїх друзів до цієї позиції. «Зелені» від цього ще не оговталися. Вони вийшли з цієї ситуації радше роз'єднаними, ніж укріпленими, і більше розгубленими, ніж вільними. Мені було шкода цього її рішення. Уряд втратив через це частку чутливості, потрібну лівим. Я намагався відрадити їх, погодившись на те, щоб Мануель Вальс запропонував їм Міністерство навколишнього середовища. Марні сподівання.

«Зелені» помилилися у своїх розрахунках. Замість відсунути питання докілька з ієрархії урядових пріоритетів, я вирішую ще більше посилити нашу роботу в цьому плані і прискорити ухвалення потрібних рішень. Після Філіпа Мартена, який мужньо запровадив так званий «внесок на клімат» з метою оподаткування викидів вуглецю, Сеголен Руаяль із властивою їй наполегливістю проводить у парламенті закон про перехідний період в енергетиці і закон про біорізноманіття, а я тим часом займаюся разом із Лораном Фабіусом підготовкою Конференції СОР 21. Незважаючи на відсутність у цій роботі партії, яка має представляти екологію, ніколи ще не було зроблено стільки для неї.

Пізніше я вирішую залучити до уряду керівницю «зелених», яка заступила Сесіль Дюфло, і в лютому 2016 року призначаю міністром житла

Еммануель Косс. Вона діє дуже ефективно у втіленні в життя політики, як ніколи спрямованої на створення соціального житла, а також на доступ до власності та комерційне будівництво у приватному секторі. Завдяки її зусиллям 2017 року було здано близько 500 тисяч помешкань, відповідно до зобов'язання, взятого мною 2012-го. Нині динаміка ринку нерухомості піднесла будівельну діяльність на рівні, вищі за ті, що спостерігалися до кризи. Боюся, однак, щоб недоладні й несправедливі рішення, ухвалені останніми місяцями, не загальмували цей рух.

Упродовж не менше ніж три десятиліття політичній екології вдавалося об'єднувати активістів різних спрямувань, асоціації захисту довкілля, суб'єктів соціальної й солідарної економіки, регіоналістські та альтернативні політичні рухи. Її втілювали люди, які вплинули на французьке суспільство своєю позицією та ідеями: від Рене Дюмона до Данієля Кон-Бендіта і Домініка Вуане. З цієї спільної волі через вибори впливати на урядові рішення народилася партія. «Зелені» погодилися укласти альянс із соціалістами та обіймати відповідальні посади на місцевому, національному і європейському рівнях. Розрив із урядом, який прийняв багато з їхніх ідей, поставив під загрозу цей тривалий процес із ризиком повернення до вихідної точки. Парадокс у тому, що питання, які вони відстоювали — часто першими, знаходять дедалі сильніший відгук. У політиці вже всі екологи. Але самих екологів немає ніде. Екологія виграла, а «зелені» програли.

Вихід Крістіан

Міністр юстиції протягом чотирьох років, емблематична фігура рівності, боротьбу за яку вона втілювала у процесі утвердження шлюбу для всіх, Крістіан Тобіра — жінка полум'яна, палка, вимоглива, слово якої захоплює. Вона декламує свої промови, як поеми. Язик її пластичний, але аргументи в неї сталеві.

На неї нестримно нападали праві, вважаючи її втіленням зла, расистською мовою її змішували з брудом ультраправі, на неї насідала преса низького штибу, подаючи її в образливому й непривабливому вигляді. Незважаючи на безнастанні нападки, Крістіан Тобіра незворушно йшла своїм шляхом. Разом із Мануелем Вальсом і Бернардом Казневом вона завжди була поряд у найтрагічніші хвилини. Саме з її допомогою я ухвалював найважливіші рішення для безпеки громадян. Її вирізняє неабиякий темперамент, нетрадиційні методи роботи, темпи праці, які інколи не збігаються з нашими, і те полум'я, що рухає нею, ледь не спалюючи зсередини.

Вона реформувала, зокрема, повсякденне правосуддя, з тим, аби полегшити доступ до нього і спростити його процедури, не зачіпаючи при цьому судової карти, тобто наявності судів на всій території країни. Вона наполягала на тому, щоб могли застосовуватися покарання, альтернативні ув'язненню. Вона впровадила в нашу правову систему поняття карного примусу, щоб не вдаватися до ув'язнення, не пом'якшуючи при цьому

твердість покарання. Вона погодилася захищати проект закону про кримінальне провадження, щоб ефективніше боротися з тероризмом, не поступившись при цьому своїми переконаннями. Вона мовчки прийняла продовження надзвичайного стану.

Але з початком процесу внесення змін до Конституції, що передбачають позбавлення громадянства засуджених терористів, вона ставить крапку і організує свій вихід з уряду без шуму. На самому початку 2016 року я отримую її листа з її думками. Вона розуміє значення, якого я хотів надати цій пропозиції на спільному засіданні палат парламенту у Версалі після терактів 13 листопада, але не захищатиме цей документ у парламенті як міністр юстиції. Я прошу її почекати, адже в ході дискусії, що починається, я можу змінити свою думку. Вона погоджується, але за два тижні повертається до цього питання.

Я маю вилітати з Франції до Африки і зможу поговорити з нею тільки після повернення. Тим часом вона висловила свою позицію в телевізійній передачі, яка була записана, але ще не виходила в ефір. Вона домовляється з Мішеlem Денізо⁶³ про перенесення передачі, і він тактовно погоджується відмовитися від цієї «сенсації».

Рано-вранці 27 січня після повернення з Дакара я приймаю її у своєму кабінеті. Вона подає мені заяву про відставку. Я розумію її й обнімаю. Вона прагнула бути вірною самій собі і зберегти вірність президентові, бути відданою аж у своїй

⁶³ *Мішель Денізо* — французький журналіст, телеведучий, телепродюсер.

відставці, солідарною до кінця в нашій спільній боротьбі. Жоден розрив не був таким дружнім. Ми не відвернемося одне від одного.

Для дружби немає місця в розривах. Так само їй немає місця у призначеннях на посади, і вона не має впливати на розлучення.

Така ціна згуртованості та ефективності в роботі.

Щодо розходжень, то вони можуть проявлятися у спільних обговореннях проблем, але не повинні переходити в дисидентство, бо за цим іде розрив. Наскільки дискусії потрібні в команді і в парламентській більшості, настільки ж розбрат стає раною, яка без упину кровоточить і стає смертельною.

У розривів висока ціна. Вони спричиняють звуження політичного поля і завдають ран учасникам. Але в неузгодженості ціна ще вища. Винесений на загал розлад руйнує зрозумілість кожної дії уряду і зводить нанівець довіру до держави, а отже, і до її глави.

Довіряти

[▪]

Чи зрадив вас Макрон? Скільки разів чув я це запитання... Я завжди уникав відповіді. Сьогодні я вважаю за краще надати слово фактам. А далі кожний судитиме сам. Тож я розповім цю історію якомога відвертіше. За великим рахунком, вона варта того, щоб відхилитися від теми: ідеться про одну з найдивовижніших історій французького політичного життя, яких у ньому ніколи не бракувало.

Багатонадійний молодий чоловік

Він справив на мене хороше враження. Жак Атталі⁶⁴ 2008 року говорить мені про генерального секретаря комісії, створеної Ніколя Саркозі із завданням обдумувати майбутнє країни. Цей молодий генеральний інспектор фінансів хоче зайнятися політикою і бажає зустрітися з першим секретарем соцпартії, яким я мав залишатися ще кілька тижнів. Його звать Еммануель Макрон. Жак

⁶⁴ Жак Атталі — французький економіст, політичний діяч, у 1908 року голова Комісії з економічного зростання Франції.

Атталі обрав для цієї зустрічі геть не соціалістичне, але тихе й спокійне місце — бар готелю «Брістоль» поблизу Єлісейського палацу. Макрон уже такий, яким буде й пізніше, — усміхнений, жвавий, енергійний, ерудований, уміє сподобатися своєму співрозмовникові, швидко вгадуючи, що тому буде приємно почути. Поки навколо нас сновигають підприємці, що приїхали у справах, і молоді туристи в костюмах від «Прада», він розповідає мені, що хоче облаштуватися в Па-де-Кале, де в нього вже є вілла в містечку Туке. Я відмічаю для себе, що його амбіції не стають на заваді переконанням, оскільки він міг би піти до правих, які тоді домінували в політичному житті й керували країною. Пізніше мені стане відомо, що він ледь не потрапив до канцелярії Франсуа Баруена⁶⁵. Він, безсумнівно, відхилив цю пропозицію. Соцпартії потрібні молоді таланти. Цей випускник Національної школи адміністрації, гуманітарій, відкритий до спілкування, з гострим розумом, безперечно, належить до таких талантів. Я підказую йому вступити до місцевої секції партії і бути в ній активним членом. Потім я упускаю його з очей.

Рухливий радник

Я знову зустрічаюся з ним 2011 року, готуючись до своєї виборчої кампанії. Макрон, на той

⁶⁵ *Франсуа Баруен* — французький адвокат, політичний діяч, міністр фінансів, економіки та промисловості у 2011—2012 рр.

час діловий банкір, запропонував свої послуги Мішелю Сапену, щоб працювати над проектом, який я висуватиму у своїй президентській кампанії. Бачу його в його помешканні в XV окрузі, де він влаштував одну зі своїх вечірок, на якій зустрічаються діячі економіки, культури й політики, що дає змогу зав'язувати зв'язки, які можуть стати у пригоді пізніше. Там був Мішель Рокар⁶⁶, з яким його познайомив Анрі Ерман⁶⁷ — один із його заможних друзів, котрий, схоже, зав'язав з Емануелем Макроном тісні стосунки. За удаваною стриманістю Бріжит Макрон уже відмінно показує свою увагу до інших і своє розуміння тієї чи іншої ситуації. Я передчуваю в Макроні рідкісну здібність збирати людей різних поглядів. Після виграних мною первинних виборів у соцпартії він вступає до моєї команди під егідою П'єра Московісі. Бере участь у виробленні пропозицій з бюджету і податків, а також у загальному обчисленні програми, продовжуючи працювати в банку Ротшильда, де в нього, як кажуть, блискуча кар'єра.

Після перемоги на виборах я формую свою канцелярію і призначаю генеральним секретарем префекта П'єра-Рене Лема. Я знаю його ще з років навчання в Національній школі адміністрації як випускника курсу Вольтера, з якого вийшло чимало відомих людей. Він має чуття держави і чималий досвід ознайомлення з його механізмами. Працювати його заступником я пропоную

⁶⁶ *Мішель Рокар* (1930—2016), французький політичний і державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1988—1991 рр.

⁶⁷ *Анрі Ерман* (1924—2016) — французький підприємець.

Еммануелю Макрону, і він погоджується. Я відзначаю, що він відмовляється від неймовірної платні в Ротшильда на користь вдсятеро меншої біля мене, і це свідчить на його користь. Та, можливо, це жертва була також і інвестицією в майбутнє...

Еммануель Макрон виявляється гіперактивним радником. Він мало спить і приймає багато людей, цікавиться усім без упередженості, висловлює оригінальні погляди, виділяється своєю невимушеністю серед інших співробітників. Інколи доводиться стримувати його пориви. Він щиро вважає, що будь-яку справу можна владнати, якщо взятися за неї із запалом, що будь-який ризик конфлікту може бути подоланий через прямий діалог між щиросердими людьми, що будь-яку складність можна перебороти нестримним натиском. Він певен, що реалії з охотою підкоряться його волі, якщо вона буде виявлена. Життя інколи приносить розчарування. Проте я заохочую його, тримаючи при цьому віжки.

Його сильною стороною є мережа зв'язків, яку він із великим старанням сплітає навколо себе, і це робить його незамінним у переговорах і неформальних контактах, які має підтримувати кожний керівник. Він блискуче говорить, і це звільняє його від потреби записувати. У нього є чуття формулювання, яке дає йому змогу не обтяжувати себе деталями. Він використовує (а інколи й зловживає нею) свою невимушеність у розмові, і це викликає інтерес преси, яка швидко робить з нього сюжет для своїх начерків. Він має капітал довіри серед роботодавців, які вже розпочали бойові дії проти уряду.

Життєрадісний, примітний, він легко переходить на «ти», вільно цілує своїх відвідувачів, включно з П'єром Гаттазом⁶⁸, який це не надто любить, і це кожного разу мене дивує. Його енергія й динамізм неприязно сприймаються деякими з його колег у Єлисейському палаці. Але його усмішка й обхідливість згладжують можливу напругу. Він уже крокує швидше за інших. Працює над найбільш чутливими питаннями промисловості. Разом із П'єром Московісі і галузевими міністрами відіграє важливу роль у розробленні пакту відповідальності.

Після призначення наприкінці березня 2014 року Мануеля Вальса прем'єр-міністром він пропонує висувати молоді таланти, маючи на увазі Еммануеля Макрона. Я відповідаю, що вважаю за краще на цій стадії п'ятиріччя включати в уряд людей із певним політичним досвідом. На мою думку, Макрон міг би заступити П'єра-Рене Лема на посаді генерального секретаря президентської адміністрації. Він був його заступником понад два роки і здобув помітний авторитет серед членів команди. Його роботу помічали як усередині держави, так і ззовні. Але в той самий час Жан-П'єр Жуйє, генеральний директор Депозитно-ощадної каси, повідомляє мені, що він вільний. Він має всі потрібні властивості разом із незламним почуттям дружби до мене, щоб зайняти цю посаду. Еммануель Макрон багато чим йому зобов'язаний і погоджується працювати під його рукою, але спо-

⁶⁸ *П'єр Гаттаз* — французький підприємець, голова Руху французьких підприємств у 2013—2018 рр.

віщає мене, що піде влітку. Він вирішив змінити свій шлях. За його словами, у нього немає якихось проєктів на майбутнє, але йому треба перевести дух і поїздити.

Чим він мені зобов'язаний

Менше ніж за два місяці потому вихід з уряду Арно Монтебура і Бенуа Амона змушує мене до його чергової реорганізації. Ми з Мануелем Вальсом розглядаємо можливі варіанти. Я хочу надати урядові нового дихання, новизни й різноманіття, не порушуючи його стабільність. Ми швидко доходимо згоди про призначення Флер Пеллерен міністром культури, а Наджат Валло-Белькасем — міністром освіти. Щодо фінансово-економічного блоку, то Мануель Вальс пропонує кандидатуру Жерара Коломба, чиї ідеї в галузі економіки близькі до його власних. Я схильний віддати весь цей блок Мішелю Сапену, цінуючи його досвід і вірність. Вальс вважає, що треба призначити когось молодого, хто добре знає питання техніки і може посприяти збільшенню привабливості нашої країни. Я згадую Еммануеля Макрона і одразу телефоную йому: він відпочиває на своїй віллі в Туке, катається там на велосипеді з Бріжит. Він без жодної ніяковості заявляє, що хоче керувати також і Міністерством фінансів. Я не згоден: він матиме економіку. Тоді він просить годину на роздуми, кажучи, що потрібно порадитися з близькими. Потім приймає пропозицію. Він

поспіхом приїздить у Париж і ночує в Бернара Казнева, у Міністерстві внутрішніх справ, щоб уникнути зграю журналістів, які вже отаборилися біля його дверей. У ті часи «старий світ» був для нього привітний і дружній...

Його призначення сприймається добре. У знайомій для себе галузі він береться за розроблення закону про зростання, роботу над яким розпочинав Арно Монтебур. Закон має на меті пом'якшити регулювання багатьох видів діяльності та сприяти поживаленню виробництва і створенню робочих місць там, де конкуренція стримується недоцільно. Не залишається осторонь і делікатне питання роботи в неділю. Він робить розстрошувальні заяви про 35-годинний робочий тиждень і про державну службу, які привертають до нього увагу і викликають компліменти від правих і роздратування лівих. Дбаючи про узгодженість дій, я прошу його не виходити за межі його компетенції. Він обіцяє стримувати себе. Але він відчуває смак до популярності, що вже вимальовується, і до раптової широковідомості, яку він здобуває, зокрема, і своїми непоміркованими виступами. На той момент він має підтримку з боку Мануеля Вальса, котрий убачає в ньому союзника, щоб здобути довіру підприємців. Наприкінці січня 2015 року він подає свій законопроект у парламенті. Це його бойове хрещення, і я хочу, щоб воно пройшло успішно. Він має переконати соціалістичну більшість парламенту і показати французам, що реформа поєднує ефективність і справедливість, базуючись на методі соціального діалогу. Він не шкодує сил

і відчуває неприховане задоволення від парламентської дискусії про законопроект, що відтепер має його ім'я. Його гречність і майстерність завойовують йому симпатії депутатів, що працюють із ним. Там він знайомиться з депутатами-соціалістами, які нині стали близькі до нього, хоча до цього, дотримуючись суворих доктринальних принципів, перебували в лівому крилі соцпартії.

Він регулярно доповідає мені про свою роботу і про зміни, що їх він приймає, аби поліпшити текст закону. Часто я стаю на його бік, коли він дискутує з деякими своїми колегами по уряді. Іноді я ставлю його на місце, коли він заходить надто далеко. На моє наполегливе прохання, Крістіан Тобіра займає щодо нього доброзичливу позицію, хоча регулювання діяльності у сфері правосуддя, яке Макрон передбачає реформувати, належить до компетенції її міністерства.

У парламенті, попри сотні годин дискусій, соціалістична фракція далеко не одностайна. Надворі лютий 2015 року. Суперечки точаться більше навколо пом'якшення режиму роботи в неділю, ніж навколо реформи комісій із трудових конфліктів, яка, проте, включена в законопроект і стане в подальшому яблуком незгоди серед лівих. Жменька фрондерів хапаються за цю нагоду, щоб дистанціюватися від моєї економічної політики. Вони готові додати свої голоси до голосів правих, поки центристи ховаються за утриманням. Уперше з 2012 року поданий урядом законопроект ризикує бути відхиленим Національними зборами.

Еммануель Макрон безстрашно пропонує ставити проект на голосування. Він береться переконати останніх із тих, хто ще не визначився. Голова Національних зборів Клод Бартолон і голова фракції соціалістів Бруно Ле Ру непокояться більше і вдаються до підрахунків. Більшість може бути отримана, але на чотири — шість голосів. Ми ризикуємо відхиленням законопроекту. Мануель Вальс пропонує тоді провести останні переговори, але й подумати також про застосування статті 49-3 Конституції, якщо інші шляхи будуть закриті. Я скликаю Раду міністрів, яка надає урядові дозвіл вдатися до цієї процедури. Еммануель Макрон висловлює мені своє розчарування. Він до кінця вірив, що зможе забезпечити більшість при голосуванні, включно з голосами від правих і центристів. У цьому йому пощастить пізніше за інших обставин...

Фрондери за Макрона

Жорстока іронія долі: відмовившись голосувати за його закон, депутати фрондери надали Еммануелю Макрону привід для того, щоб переступити поріг. Того дня вони підписали своє власне зникнення.

Еммануель Макрон думав, що застосування процедури за статтею 49-3 було замислене прем'єр-міністром, щоб завадити йому зібрати лаври успішної парламентської дискусії. Про це він неодноразово говорив мені. Це абсолютно неправильно.

Я вирішив вдатися до цього засобу з єдиною метою: зберегти здобутки закону, якому дорікати можна було лише за включення в нього такої кількості питань, що вже й не було видно злагодженості між ними. Мені ця реформа була дорога. Вона модернізувала надто застигли види діяльності, провокувала обіцяний мною удар, спрямований на спрощення, передбачала великі інфраструктурні проекти, давала змогу державі з користю для себе відмовитися від участі в капіталі підприємств, що втратили стратегічний інтерес, пом'якшувала, врешті-решт, норми, які не забезпечували жодного захисту трудящих. Важливим для мене насамперед було не приборкати Еммануеля Макрона, а прискорити відновлення економічного зростання.

Улітку 2015 року молодий міністр набрав упевненості в собі і входить на вищий політичний щабель. В одному із щотижневиків він стверджує, що Франція живе у стані неявної ностальгії за монархією, що відсутність короля створила порожнє місце на верхівці держави. Я не вбачаю в цьому лукавства. Не думаю, що Франції потрібна нова монархія, хай навіть вона була б виборною. Я приписую це його смакові до дискусій ідей. Проте з висоти часу ці судження проливають яскраве світло на практичні методи здійснення влади, які він упроваджує після свого обрання.

Вірний соратник, чесність якого ніколи не веде його до в'їдливості, Стефан Ле Фолль⁶⁹ застерігає

⁶⁹ *Стефан Ле Фолль* — французький політичний діяч, міністр сільського господарства, агропромислового комплексу і лісів у 2012—2017 рр.

мене від вибриків свого колеги. Макрона забагато у пресі, каже він мені. Він дратує членів уряду. Я слухаю. Те, що він мені каже, правда. Але я зауважую, що це також і вираження різноманіття в парламентській більшості. Те, як він приваблює до себе роботодавців, динамізм, з яким він пропагує марку Франції за кордоном, довіра, яку він уселяє інвесторам, можуть бути тими чинниками, які сприятимуть створенню робочих місць і прискоренню економічного зростання. За умови, що ця енергія служитиме меті, яку ми собі колективно поставили на 2017 рік.

Мій принцип — довіряти. Недовіра веде до втрати часу та енергії. Я не прагну читати задні думки. Мені достатньо просто думок. Я не прихильник тієї концепції політичних стосунків, коли треба щодня обертатися, щоб відбити удар кинджала, або переконуватися, що за кожними дверима не замишляється змова. Я добре бачу маневрування, комбінування, апетити. Але я вірю також і у вірність, у переконання, у спільну долю. Тож якщо кавалерійська атака Еммануеля Макрона, якій я сприяв, поєднує законні амбіції зі спільним інтересом, то чом би й ні? На початку серпня 2015 року я запрошую в сад Єлисейського палацу Мануеля Вальса, Бернара Казнева, Еммануеля Макрона і Жана-П'єра Жуйє із дружинами. Атмосфера розкута. Макрон і Казнев змагаються в жартах. Ми всі сміємося без упину за сотні кілометрів від конфліктів, які позначатимуть наше подальше спільне життя.

Народження амбіції

Восени Макрон відчуває себе недостатньо зайнятим. Він бажає розробити ще один закон під своїм іменем, який мав би зробити гнучкішим ринок праці, полегшував створення підприємств і залучав би в економіку заощадження. Його проект спрямовувався, зокрема, на сприяння створенню робочих місць, на поліпшення якості колективних переговорів з урахуванням реального стану підприємства, а також на забезпечення кращого захисту працівників, змушених міняти професію внаслідок змін технологій.

В уряді за ці питання відповідає міністр праці Франсуа Ребсамен. Він нещодавно домігся ухвалення великою більшістю голосів у парламенті закону про соціальний діалог, який відкриває новий етап у розвитку трудового права. Раптова смерть його заступника в мерії Діжона змушує його невідкладно вийти з уряду, щоб повернутися до керівництва його містом і не порушувати норму про заборону суміщення посад. Як завжди на посту, Еммануель Макрон повідомляє мене, що готовий узяти на себе й це міністерство разом із Міністерством економіки. Однак його заяви у пресі про робочий час і пом'якшення правил звільнення працівників розбурхали профспілкові організації, найбільш відкриті для переговорів. Крім того, ідея перенесення до Міністерства економіки обов'язків Міністерства праці видається мені дивакуватою через небезпеку дезорганізації державного апарату без жодної користі для

питання зайнятості. Я вважаю за краще призначити замість Франсуа Ребсамена Міріам Ель Хомрі, яка дуже добре проявила себе в Міністерстві міст.

Поява розчарування

В Еммануеля Макрона залишилася від цього додаткова гіркота. Його стосунки з прем'єр-міністром погіршилися внаслідок цілком законних зауважень, що їх йому робив глава уряду. Я прошу його підготувати проект закону про розвиток малих і середніх підприємств та фінансування економіки. Міріам Ель Хомрі займеться реформуванням кодексу законів про працю.

Теракти 13 листопада перевертають вверх дном наш порядок роботи. Розгляд парламентом наших економічних законопроектів тепер не на часі. Ми маємо розробити закон про надзвичайний стан і кримінальне провадження, до якого додається ще й перспектива внесення змін до Конституції. Весь уряд зосередився на питаннях боротьби з тероризмом. А ще потрібно забезпечити проведення Конференції COP 21, яка має розпочатися за кілька днів у Парижі. Ми з Мануелем Вальсом домовляємося перенести на початок 2016 року розгляд проекту закону про нові економічні можливості, розроблений Еммануелем Макроном. Але, не надаючи своєму власному документові конкретного змісту, за винятком цікавих заходів у сфері цифрових технологій та за-

ощаджень, Еммануель Макрон концентрує свою увагу на реформі ринку праці, розробленій його колегою.

В Єлисейському палаці 16 лютого я проводжу важливу нараду. Ми сидимо за великим столом зеленого салону, суміжного з кабінетом президента. Зібралися Мануель Вальс, Мішель Сапен, Еммануель Макрон, Міріам Ель Хомрі та наші радники. Міністр праці презентує свій проект. Він видається збалансованим. У своєму проекті міністр хотіла передбачити справжні нові можливості для малих і середніх підприємств, з тим, аби сприяти найму робочої сили. Я підтримую її, адже саме в цих підприємствах я бачу поклади робочих місць.

Мануель Вальс і Еммануель Макрон уже кілька місяців спостерігають один за одним. Вони не довіряють одне одному — настільки їхні позиції схожі, а амбіції — протилежні. Вони змагаються в поправках, щоб піти якомога далі в питанні гнучкості, зокрема, в питанні визначення правил звільнення або верхньої межі компенсації, що призначається комісією з трудових конфліктів. Усі ці положення будуть включені пізніше в урядові ордонанси, ухвалені в серпні 2017 року, що свідчить про певну сталість майбутнього президента. Я застерігаю їх від цих намагань. Реформістські профспілки не зможуть погодитися з цим документом у такому варіанті, а без них битву за те, щоб схилити на бік цієї реформи громадську думку і провести її в парламенті, виграти буде набагато важче. Вони

відповідають, що в будь-якому разі проти проекту виступатимуть фрондери і Загальна конфедерація праці. Тож якщо вже йти на конфронтацію, кажуть вони, краще зав'язати її з приводу найсміливішої з реформ. Я погоджуюся з деякими формулюваннями, які стануть у подальшому предметом узгодження. У той момент я здогадуюся, що Еммануель Макрон не надто незадоволений тим, що йому не доведеться захищати цей документ. Найбільш ліберально налаштованим він зможе сказати, що він пішов би ще далі і не здавався б. Іншим він зможе говорити, що був використаний неправильний метод, а він зміг би знайти потрібні слова, щоб переконати соціальних партнерів. Хай там як, але його оминула непопулярність, від якої почали потерпати виконавча влада і міністр праці. Його відносно мала зайнятість дає йому час, щоб повністю присвятити себе політиці.

Комунікаційний ляпсус

Того ж вечора Міріам Ель Хомрі дає інтерв'ю, в якому пояснює, що уряд рішуче вдасться до застосування статті 49-3 Конституції, щоб провести цей проект. Цим вона одразу заявляє про намір уряду вдатися до силового методу ще до проведення парламентського обговорення. Я отримую запис інтерв'ю о 19.30, а вийти воно має наступного дня. Я здивований. Вона запевняє, що цей фрагмент писала не вона, а хтось від прем'єр-міністра. Вона

каже правду. Тоді я вимагаю повернутися до початкового варіанта, де не йдеться про застосування процедури за статтею 49-3. Надто пізно. Текст інтерв'ю вже у друкарні. Він навіть уже вийшов у електронному варіанті. Хто ризикнув запалити цей гніт? Хтось із радників прем'єр-міністра? Сам Мануель Вальс? У будь-якому разі ця незграбність одразу викликає обурену реакцію парламентарів і непотрібні емоції серед профспілкових лідерів. Навіщо, чорт забирай, потрібно було махати цією червоною ганчіркою?

Я прямо кажу це все прем'єр-міністрові перед вильотом з офіційним візитом до Латинської Америки. Як я і побоювався, дебати щодо проекту Ель Хомрі набувають дедалі напруженішого тону. Після повернення я прошу Мануеля Вальса знову переглянути проект і вилучити з нього положення, що дратують реформістські профспілки.

Я зустрічаюся з П'єром Гаттазом і інформую його про зміни, які я вирішив внести до проекту. Шкала компенсацій за рішенням комісії із трудових конфліктів не становитиме якихось обов'язкових рамок, а буде лише базою для рішення третейського судді. Угоди в малих і середніх підприємствах мають укладатися з представником профспілок. Територія, на якій оцінюється слушність звільнень працівників з економічних причин, більше не буде обмежуватися Францією. Спілка роботодавців відмовляється від невчасно наданої підтримки першого варіанта проекту. Еммануель Макрон убачає в цьому згубний відступ і,

вочевидь, дедалі твердіше вирішує грати свою партію самостійно.

Дії розпочато

На початку 2016 року мені вказують, що Еммануель Макрон готовий зайняти крісло прем'єра. У рамках реформування після пережитих терактів його призначення означало б, що повіяло новим вітром, і символізувало б дух консенсусу, потрібний для того періоду. Я без роздумів відхиляю цей сценарій: не через недовіру до нього, а тому, що вважаю, що Мануель Вальс чесно виконує свою роботу, і я не повинен бентежити команду, яка витримала удар тероризму. Чи захопив я цим Еммануеля Макрона до більших амбіцій? Можливо, оскільки вони проглядали дедалі ясніше.

Одного недільного вечора в березні 2016 року Еммануель Макрон приходить до мене в Єлисейський палац. Він виглядає розкутим, але рішучим. Хочє поговорити зі мною про політику. Це сталося вперше. Старанно добираючи слова, він каже, що засновує під своїм прапором рух, покликаний оживити обмін ідеями і мобілізувати тих, хто нас підтримує. Це буде не якась нова партія, каже він, а мережа, яка не конкуруватиме із соціалістичною партією. Він, до того ж, попередив про це першого секретаря партії Жана-Крістофа Камбаделіса. Час у нього є, бо він зараз не готує нових законопроектів для подання в парламент, і він цього хоче. За його

словами, він відчуває у країні певну «готовність». Його мета — розширити парламентську більшість і навести містки до центристів, які можуть бути корисними в наступних виборах.

Я ділюся цією розмовою з Мануелем Вальсом, і той застерігає мене. Він зрозумів, що в цьому виході на волю немає меж і що Еммануель Макрон не вважає себе зв'язаним жодним обов'язком солідарності. Чому я знову повірив йому? Через наївність? Певно, що ні. Я спираюся на солідні, як мені здається, міркування. За рік до чергових президентських виборів, коли ми ще не вийшли з дискусії про закон Ель Хомрі, я не уявляю, що Макрон міг би підготувати якусь кандидатуру. Праві займають чималий суспільний простір. Після перемоги на муніципальних виборах вони виграли департаментські й регіональні вибори і тепер готуються провести «праймеріз», переможця яких уже подають як майбутнього президента. Щодо лівих сил, які вже й без того розділені, вони, як на мене, не готові віддатися дарованій небом людині. Якщо Еммануель Макрон, безперечно, подобається центристам, мені нічого невідомо про його стосунки з Франсуа Байру⁷⁰. Рух Макрона може створити корисну силу підтримки на виборах 2017 року, і я припускаю, що формування, яке він готується утворити, спрямоване, у кращому разі, на підготовку кандидатури на вибори 2022-го. Я не відкидаю повністю думку про те, що він може взяти участь уже в наступних виборах під власними

⁷⁰ *Франсуа Байру* – французький політик, голова Союзу за французьку демократію.

кольорами, але тільки в тому разі, якщо я раптом вирішу відступити. Я не подаю ніяких знаків. Я завжди вважав, що реальність завжди наводить на розум найбільш безрозсудних. Мій політичний досвід не залишає жодного місця для простодушності, але я не відмовляюся від ініціатив, коли бачу, що вони щирі й корисні. Саме так мені подає свою ініціативу Еммануель Макрон.

«Я ніколи цього не казав!»

Існує правило, за яким кожний міністр має узгоджувати з прем'єр-міністром і президентом інтерв'ю, що їх він дає пресі. Еммануель Макрон не відхиляється від цього правила, але змушує Мануеля Вальса до переробки його виступів, і це, врешті-решт, починає його дратувати. Я й сам змушений братися за олівець, щоб викреслити те чи інше висловлювання і вимагати від нього не виходити за ці межі. Ситуація, що вже стала нестерпною, набуває неймовірного характеру. В інтерв'ю, що він їх роздає, його відповіді вказують на самотійність, яка набуває, вочевидь, форми розриву. Він утікає від запитань, які змушують його виявити свою солідарність, утримується від чіткого визначення його намірів на вибори 2017 року. Він не заявляє про свою власну кандидатуру, а стверджує, що міг би висунути від свого руху кандидатів на всі майбутні вибори. Із прикрістю я констатую очевидне: його ніщо не стримує. Він перевіряє наші граничні можливості

і сподівається якомога довше утримуватися в цьому двозначному стані, оскільки його становище в уряді дає йому змогу все бачити та ще й неабиякі можливості.

В інтерв'ю телеканалу «Франс 2» 14 квітня 2016 року я кажу, що повідомлю про своє рішення висувати свою кандидатуру на президентських виборах чи ні наприкінці року. На запитання про Еммануеля Макрона я відповідаю так, як думаю: «Він знає, чим він мені зобов'язаний». Тижнем пізніше ми з ним відвідуємо один із заводів. Макрон привітно усміхається, але цього ранку вийшло його інтерв'ю в газеті «Дофіне лібере». Ми повертаємося в Єлисейський палац, де я зібрав нараду з приводу майбутнього компанії ЕДФ. Присутні Мануель Вальс, Мішель Сапен, Еммануель Макрон і я. Мій радник зі зв'язків із пресою Гаспар Ганцер входить до кабінету і питає мене, чи я читав сьогодні «Дофіне лібере». На мою заперечну відповідь Ганцер зачитує уривки з даного напередодні інтерв'ю. Мою увагу привертає фраза, сказана ним про мене: «Я нічим йому не зобов'язаний». Я звертаюся до Еммануеля Макрона.

— Я ніколи цього не казав! — вигукує він.

— Тоді найкраще буде надрукувати спростування.

Він обіцяє зробити це якнайшвидше. Залишившись у кабінеті з Ганцером, я прошу його простежити, чи вчасно буде опублікована його заява. Спростування з'являється, але наголос робиться на висловлюванні Макрона, а не на його відмові від нього. Марні перестороги.

Пізніше в розмові зі мною Еммануель Макрон запевняє мене у своїй чистосердечності й вірності. Відпущений на свободу, він просувається вперед дедалі швидшими кроками. Чи був він щирий, коли думав, що його пригода триватиме якийсь час і рано чи пізно потрібно шукати точку посадки, щоб прислужитися, кінець кінцем, моїй кандидатурі? Чи він уже тоді вирішив іти до кінця, хоча влітку 2016 року його шанси на перемогу виглядали слабкими або й нульовими? В усякому разі його прихильники не приховували свої наміри.

На початку липня незначна, але багатозначна подія знову насторожує мене. Еммануель Макрон запросив мене разом із Жаном-П'єром Жуйє і Сільві Юбак, президенткою «Великого палацу»⁷¹, відвідати виставку «Зіткнення». Хранитель музею Жан-Юбер Мартен зібрав сучасні витвори мистецтва і розмістив їх в оригінальній промовистій формі. Після виставки ми прямуємо до набережної Сени, де на нас чекає катер. По дорозі він вітає перехожих так само, як і я, з новою для себе впевненістю, неначе він уже розпочав свою передвиборну кампанію. Уже на березі він відстає на кілька хвилин, щоб побалакати з одним зі своїх знайомих, котрий живе на причаленій неподалік баржі. Це — Жерар Фельдзер, друг Ніколя Юло, член спілки роботодавців і спеціаліст з авіаційних

⁷¹ *Великий палац* (фр. Grand Palais) — велична архітектурна споруда в стилі Боз-ар, ліворуч від Єлисейських Полів у VIII окрузі Парижа. Визначний культурний і виставковий центр.

питань. Макрон не шкодує теплих слів. Фельдзер реагує так, ніби вже виступає одним із його помічників. Восени 2017 року цей знайомий президента буде одним із трьох експертів, які складатимуть звіт про аеропорт Нотр-Дам-де-Ланд. Мимоволі фіксуючи всі ці деталі, я сідаю в катер, і ми мчимо до статної будівлі Міністерства фінансів у Берсі. На вечерю до нас приєднується Стефан Берн, також друг Еммануеля Макрона. Розмова триває своїм ходом, торкаючись подій дня, як це буває звичайно на паризьких вечерях — легких і сердечних. Потім раптом Стефан Берн, який тривалий час вів на радіо «Франс Інтер» передачу під назвою «Королівський блазень», повертається до Макрона і питає його насмішкуватим тоном: «Ну, то хто буде кандидатом на президентські вибори?». У присутності чинного президента це питання виглядає дещо хамовитим і фактично певною мірою віщим. Усі раптово замовкають. В Еммануеля Макрона збентежений вигляд, неначе були раптово викриті таємні плани. Але для мене попередження зрозуміле. Королівський блазень, згідно зі своєю роллю, розкрив неприємну правду...

«Це смішно»

Дванадцятого липня Еммануель Макрон скликає своїх друзів на мітинг у паризькому залі «Мьютюаліте». Ходять чутки, що він може скористатися цією нагодою, щоб заявити про свою кандидатуру.

Я пропоную йому якнайскоріше спростувати ці чутки. Відповідь його чітка: «Це лише недоброзичливість». І пише ще: «Мої прихильники скажуть завтра, що 12-го числа не буде ні відставки, ні оголошення про висування кандидатури. Це смішно. Мої вітання». Але на самому мітингу, перед натовпом, який скандує «Макрон — президент!», він голосно заявляє: «Ніщо більше не зупинить рух надії. Ми понесемо його разом аж у 2017 рік і аж до перемоги!». Сумнівів більше немає, хоча він і запевняє мене цілком незворушно, що «не персоналізував» перемогу, яка, отже, може бути моєю. Його звичайна манера — заперечувати очевидне з усмішкою.

У наступні дні мене інформують про його дії з об'єднання прихильників, структурування мереж, збирання коштів. Тож я викликаю його напередодні 14 липня, коли я маю, за традицією, виступити після військового параду. Мене неодмінно питатимуть про його присутність в уряді. Мануель Вальс настійливо радить мені звільнити його. Мені на пам'ять приходять слова, сказані Жаком Шираком про Ніколя Саркозі теж 14 липня: «Я вирішую, він — виконує». Я вказую Еммануелю Макрону, що його дії, якщо вони підтвердяться, несумісні з його міністерськими обов'язками, і він має піти з уряду. Він запевняє мене, що його місія ще не завершена. На нього ще чекає робота. Він говорить про ядерну електростанцію Хінклі Пойнт, яку компанія «Арева» має будувати у Великобританії. Я у своєму виступі по телебаченню чітко нагадую про правила урядової солідарності, яка

не є сумісною з керівництвом політичним рухом. Він розуміє, що це остання крапка.

Увечері теракт у Ніцці повертає нас до головного: тероризм кидає нам виклик. У мене немає інших пріоритетів. Під час короткої відпустки, яку я надав урядові, дізнаюся, що Макрон спілкується з депутатами, щоб забезпечити собі їхню підтримку, якщо буде висунута його кандидатура. Депутати самі показують мені його меседжі. Я вимагаю від нього пояснень і відмічаю його ніяковість. За кілька днів на запитання про його можливе висунення він відповідає, що не займається політичною фантастикою. Ця ухильна відповідь прозора: розрив стався. Залишається тільки питання дати.

Він просить мене про зустріч, і я приймаю його 23 серпня. Він ділиться зі мною своїми роздумами. Основну частину своєї роботи він виконав. Його стосунки з прем'єр-міністром стають дедалі напруженішими, а спілкування з колегами дедалі важчим. Він бажає «побудувати нову політичну пропозицію». Я нагадую йому, що запрошував його в уряд з тим, щоб він був корисний країні до останнього дня, що завжди є потреба в ініціативах, у діях на благо громадян. Я прошу його добре оцінити ефект від його рішення. Вдіяти щось неможливо: 30 серпня, після останньої розмови, він заявляє, що йде з уряду і займатиметься своїм рухом «Уперед».

Що було далі, відомо. Висновок із цього простий. Він повертає нас до основ визначення політичної позиції кожного. Моїм принципом є довіра

і віра в колективні дії. Я знаю про себе, звідки я походжу, якій історії я належу і які цінності обстоюю. Інші вірять, що в небі сяє тільки одна зірка — їхня власна, що все залежить від шансів і обставин, а самих їх не зв'язує ніщо й ніхто. Я завжди визнавав політичне змагання. Але, на мою думку, воно повинно проходити на очах усіх і щиро. Погодимось, що цього разу сталося не так.

Я був президентом усіх французів, але ніколи не припиняв відносити себе до певного табору — табору прогресу. Це називали «старий світ». Це мій світ. У нього є майбутнє.

Уміти відмовлятися

[■]

Це здається неймовірним, але це — правда: президент після свого обрання думає не тільки про те, щоб бути обраним на другий термін. Кожний дорогоцінний день свого мандата він використовує на те, щоб працювати на успішність своєї країни. Тільки спираючись на ці рішучі дії, а не на нав'язливу тактичну думку, що паралізує будь-яку реформу, він може сподіватися на переобрання. Він має миритися зі своєю долею непопулярності. Турбуватися про це не варто: вона приходить сама собою. Він повинен, головню, витримувати підвищену дозу їдкої критики, зухвалих насмішок і безпідставних тлумачень його слів, що дає йому змогу краще оцінювати похвалу. Її цінність — у її рідкості. Він має вважати перш за все за честь, більше ніж за щастя, те, що йому надана можливість стояти біля керма країни, що перебуває в серці спільноти націй і може говорити зі світом, не боячись байдужості.

Обраний загальним голосуванням, президент має найбільш незаперечну легітимність, хоча вона й не дає йому дозволу зловживати нею. Захище-

ний інституціями країни, він послуговується стабільністю, яка дає йому змогу проходити крізь випробування й бути сильнішим за них. Маючи повноваження, набагато вищі, ніж у всіх його європейських колег, він має використовувати їх на службу чіткій політиці.

Триматися, щоб залишатися на місці?

Я, звичайно, знав, що жоден президент, за винятком випадків «співіснування» (уряду й глави держави, що належать до різних політичних напрямів. — *Прим. пер.*), досі не був переобраний на новий термін. Ні Валері Жискар Д'Естен, переможений 1981 року Франсуа Міттераном, ні Ніколя Саркозі, тобто для мене це не було новиною. Щодо Франсуа Міттерана і Жака Жирака, то вони повторно отримали довіру громадян тільки після того, як пережили два виняткові періоди «співіснування». Перший винятковий тому, що він був перший. Другий — тому, що тривав ціле п'ятиріччя.

Вступивши на посаду президента, я прагнув зберегти свою свободу. Я не жив і не працював з єдиною думкою про повторне обрання. Дуже добре усвідомлював, наскільки цей тиск може перешкоджати кожній ініціативі, якщо тільки в ній міститься загроза, або позбавити тебе будь-якої сміливості, якщо вона може зачепити частину суспільства, зокрема ту, що за тебе не голосувала. Саме ця свобода, до якої громадяни абсолют-

но нечутливі, дає президентові змогу і здатність ухвалювати рішення, маючи на меті тільки загальні інтереси. Сказати, що я ніколи не думав про вибори, свідчило б про простодушність, на яку я не претендую. Політичні реалії не можуть бути тривіальними, коли потрібно посилити парламентську більшість і вказати опозиції на її обов'язки. Проте не все зводиться до подібних розрахунків.

П'ять років — це не багато. Але рішення президента спрямовані на тривалість, що йде набагато далі його п'ятирічного терміну. Вони накладають відповідальність на його наступників. Ухвалені ним рішення виходять за межі виборчих кампаній і мають діяти довго. Я маю на увазі великі інфраструктурні проекти, культурне будівництво, облаштування території країни, інвестування в енергетику, у структуру наших збройних сил... П'ять років — короткий строк, щоб побачити результати. Трапляється, що вони з'являються тільки під кінець, і це — головний аргумент, на який можна посылатися, щоб висуватися на другий термін. До нього слід додати бажання захистити перед громадянами підсумки започаткованих дій, ризикуючи їхньою повною й різкою зупинкою в разі несхвалення. Тож, як і у всіх моїх попередників, у мене була ця спокуса, хоча я ніколи про це не говорив, навіть і у своєму оточенні, яке квапило мене повідомити про таке моє бажання або дати їм змогу натякнути про нього.

Результати опитувань громадської думки в перші місяці мого президентства могли б поселити в мені зневіру. Однак вони не лякали мене.

Зі свого досвіду політичного життя я виніс певні тверді уроки стосовно президентських виборів. Вони навчили мене не надавати надто великого значення опитуванням і надто рано складеним прогнозам. Французи визначаються в останні тижні кампанії. Фаворит виборчих перегонів, що стає ним за рік до виборів, рідко перемагає на них, навіть якщо йому пощастить висунути свою кандидатуру. Грамотно проведена кампанія, побудована на темі, здатній повести за собою країну, з чітким визначенням головної мети, може повернути з ніг на голову передбачення й очікування, тим більше, що нестійкість вибору громадян із часом невпинно посилюється. Цей чинник сягає такого значення, що можна сказати навіть, що тепер долю виборів вирішують ті, хто не визначився.

То що ж сталося, щоб 1 грудня 2016 року я оголосив про свою відмову брати участь у президентських виборах? Я нічого не зрікався, не був утомленим чи зневіреним. Випробування залишили на мені свій знак, але мої рани були й моїм панциром. Та ще ж потрібно було бути здатним на висування, мати для цього всі потрібні умови. Таких умов у мене не було. Чому? Про це я й хочу розповісти далі.

Справа з обертанням кривої

Неодноразово і цілком офіційно я ставив можливість свого висування в залежність від обертан-

ня кривої безробіття на зворотну. Мені одразу казали, що я заганяю себе в пастку, що ця обіцянка непотрібна й небезпечна, що динаміка зайнятості непередбачувана і залежить значною мірою від зовнішніх факторів, на які я не маю жодного впливу; коротко кажучи, я опинився в тенетах. Проте я завжди відкидав ці зауваження. Безробіття — головне лихо нашого суспільства. В очах французів його зростання чи скорочення залишається основним критерієм успішної роботи президента. Як міг я сподіватися переконати своїх громадян удруге, коли не зможу досягти цієї важливої мети першого разу? З 1981 року і через неспроможність суттєво скоротити безробіття кожна парламентська більшість втрачала владу на загальних виборах: ліві — 1986 року, праві — 1988 року, ліві — знову 1993 року, праві — 1997 року. Ніколя Саркозі 2007 року зробив ставку на розрив зі своїм попередником Жаком Шираком, який, проте, вводив його у свій уряд. Єдиним винятком з цього загального правила є поразка Ліонеля Жоспена на президентських виборах, хоча було створено близько двох мільйонів робочих місць, і безробіття відступило. Зіграли свою роль інші фактори, такі, як розкол у стані лівих. Тож він 2002 року також пішов із політики.

Однак не цим ризикованим зобов'язанням пояснюється моя відмова від участі у виборах з тієї простої причини, що ця обіцянка була виконана: уже 2015 року французька економіка почала створювати робочі місця темпами вищими за ті, що були до кризи. Рівень безробіття, підрахований

Інститутом статистики, 2016 року повернувся до рівня 9,2 % активного населення, тобто до рівня, нижчого на один пункт за рівень, зафіксований при моєму вступі на посаду. Влітку 2016 року стало зрозуміло, що число шукачів роботи у кварталному, шестимісячному й річному вимірах мало тенденцію до зниження. Мої економічні рішення справдилися: темпи зростання досягли цифри близько 2 % на рік (проти нуля при моєму вступі на посаду), пожвавилось інвестування завдяки відновленню норми прибутку підприємств, дефіцит бюджету знижено до 3 % ВВП. Цей результат дещо запізнився, оскільки я передбачав змінити тенденцію в безробітті вже 2014 року, але він таки був досягнутий.

Переступити через непопулярність

Моя непопулярність геть не піднімала мені настрій. І, звичайно, я максимально враховував її. Мені були відомі і її глибинні причини. Зусилля, що вимагалися від громадян на початку п'ятиріччя, одразу похитнули довіру. Потім повільний хід оздоровлення економіки, що відбувалося в контексті депресивної європейської кон'юнктури, не дав нам змоги яскраво продемонструвати наші успіхи! До цього додавалися численні протести в лавах нашого власного табору з гучною відставкою кількох міністрів у серпні 2014 року, а потім з чимраз більш руйнівними витівками «фрондерів». Щоправда, наші дії після терактів 2015 року

принесли нам підвищений кредит довіри громадян у наступні місяці. Цей кредит потроху зменшувався через полеміку щодо позбавлення громадянства і виступи проти закону про працю. Рух «Нічне стояння» також показував на віддалення частини молоді від політики. Але влітку пристрасті стихли. Питання про позбавлення громадянства було зняте з порядку денного, а закон Ель Хомрі проголосований. Парламентська більшість встояла, і уряд продовжував працювати. Бюджет був ухвалений без перешкод, а темпи зростання давали змогу піти на зниження податків і, відповідно, підвищити купівельну спроможність.

Більш тривожним було прагнення великого перевороту, яке виражалося в іще непевному русі, що загрожував перерости в бурю. Перспектива повторення дуелі 2012 року між Саркозі і Олландом викликала масове відторгнення. Ніхто або майже ніхто не бажав дивитися ту саму п'єсу з одними й тими акторами. Скрізь говорили тільки про неприйняття системи, про недовіру до партій, а відтак і про очікуване оновлення, яке «спровадить» політиків, що змінюють одне одного при владі. У цій обстановці я теж не дозволяв собі піддаватися настрою. Він був у мене поганий і мстивий. Але я знаю французів. Вони завжди хочуть чогось нового, але обирають новизну тільки за промовчанням.

Ні, не ці міркування, від яких кожен міг би мене розрадити, але які всі стимулювали мене, керували моїм рішенням. Це були суто політичні причини.

Пастка первинних виборів

Первинні вибори стосуються насамперед лідера лівих сил. На початку 2016 року кілька керівних діячів виступають із закликом провести первинні вибори в усьому загалі лівих. Їхній намір виглядає цілком похвально: визначити єдиного кандидата попереднім голосуванням, щоб мати змогу уникнути розпорошення голосів у першому турі президентських виборів і забезпечити вихід у другий тур. Проте дуже швидко ця операція показує своє справжнє обличчя: організувати рух, з тим, аби я опинився в меншості, і висунути альтернативу реформістському проведенню моєї політики. Завдання не в тому, щоб об'єднати лівих, а в тому, щоб замінити їх іншими: суто лівих поміняти на не суто лівих. У цій ситуації завжди є люди, що відмовляються від угоди. Жан-Люк Меланшон швидко заявляє, що не братиме в цьому участь. Сьогодні його мотивація зрозуміла краще: єдність і згуртованість не входять до його лексики. Він хоче буди «єдиним». Лідери руху «Європа Екологія — Зелені» оголошують, що вони теж проведуть свої вибори. Про їхній результат уже ніхто не пам'ятає. Я бачу, що ці так звані первинні вибори для всіх лівих сил фактично стосуватимуться тільки соціалістів.

Тому чи потрібно погоджуватися на процедуру, що зводиться тільки до однієї партії і яка змусить президента, термін повноважень якого спливає, підкоритися їй, чого ніколи не було в П'ятій Республіці? Тим не менше, зваживши різні аргументи,

я погоджуюся на те, щоб соцпартія проводила ці вибори, призначені на початок 2017 року. По-перше, «праймеріз» передбачені статутом партії. Це прикро, але це так. Розробники статуту під керівництвом Мартін Обрі, можливо, 2010 року не передбачали варіант нашої можливої перемоги на президентських виборах. Вони, отже, не подумали, що буде небезпечно ставити главу держави, який належить до їхніх лав, у таку вразливу ситуацію.

Можна було, виходячи з політичних міркувань, заперечувати цю юридичну реальність. Але фрондери, які також ще й сутяжники, загрожують керівництву соцпартії позовом до суду. Смішне накладається на хитре, і все разом багато що говорить про їхні наміри. Не може йтися про те, щоб судді розглядали обґрунтованість норми, якій президент Республіки мав би відповідати! Абсурдне єднається з неймовірним.

Безперечно, первинні вибори в соцпартії в листопаді 2011 року пройшли успішно. Вони мобілізували понад 3,5 мільйона громадян, переважно тих, хто симпатизує соціалістам. Не було перешкод з боку виборців, що належать до інших політичних течій. Телевізійні дебати пройшли нормально, кандидати добре володіли собою, і результат виборів був ретельно дотриманий. Цей прецедент служить відповідною підставою, і я вбачаю в цьому помилку, адже 2016 року характер первинних виборів уже не той.

На цю ідею пристали також і праві. І це свідчить про наявність розходжень у їхньому стані: вони не знайшли нічого кращого за цей метод,

далекий від духу голлізму, щоб розсудити своїх претендентів. Я, до речі, й досі не зрозумів, чому Ален Жюппе погодився з цим процесом, тоді як він гарцював у передньому рядку рейтингів і був, так би мовити, «помазаний» достроково. Скидається на те, що він, безумовно, вірив у свою перемогу на первинних виборах.

Парламентській більшості важко ігнорувати це демократичне прагнення, коли опозиція надає йому такого розмаху. Тільки спонтанний і потужний виступ громадської думки міг би звільнити президента від цього випробування. Я його вважаю, однак, згубним, оскільки я мав би у такому разі брати участь із однаковим часом на виступ разом із шістьма чи сімома іншими у змаганні, де можна виділитися, тільки критикуючи діяльність чинного президента. Під приводом надання йому додаткової легітимності все робиться для того, щоб його усунути, а якщо якимсь дивом він переможе на «праймеріз», усе робитиметься для того, щоб піднести, як на тарілці, його противникам аргументи, які дадуть змогу його перемогти.

Наступ Макрона

Я ще не втрачав надію. «Справи йдуть на краще», — сказав я у квітні 2016 року, і одні розцінили це висловлювання як категоричне, а інші — як застережливе. Я певен, що впертий захист результатів моєї праці в поєднанні з перспективним проектом на наступні п'ять років може (у полум'ї

кампанії проти правих, водночас дуже ліберальних у соціальних питаннях і консервативних у питаннях суспільства) мотивувати висунення моєї кандидатури. Я викладаю свої ідеї на початку літа на публічних зборах у театрі «Рон-Пуен», і вони отримують певний відгук. Жовтневий мітинг у залі «Ваграм» показує, що мої аргументи солідні, і ліві міцно тримаються соціал-демократичних ідеалів.

Наприкінці літа, усвідомлюючи, що його можуть затиснути лещата правих, перемога яким обіцяна, і владних лівих сил, які зникають свої ряди, Еммануель Макрон вирішує прискоритися. Саме так я сприймаю його поспішний вихід з уряду. Під час нашої останньої розмови 20 серпня 2016 року в кабінеті на першому поверсі, в який я змушений був перебратися через ремонт у золоченому салоні, він каже мені, що хоче повернутися на свободу. Я питаю в нього, що він робитиме, якщо я виставлю свою кандидатуру. Він починає щось плутано й довго розповідати про «політичну пропозицію», і його слова більше виражають ніяковість, аніж двозначність. Його ухиляння від відповіді свідчить про це. Що йому втрачати? Я розумію того дня, що Еммануель Макрон не вписується в історію лівих, так само, як і в історію соціал-демократії, і навіть у певне возз'єднання, яке могло б провіщати прогресивну коаліцію. Він діє самостійно. Він створив підприємство і прагне керувати ним якомога довше.

Я ділюся з ним своїм аналізом наявного розташування політичних сил: ультраправі очолюють

рейтинги, праві з капіталом, відновленим їхніми перемогами, і парламентська більшість, що розбилася на кількох кандидатів. Ніхто — ні він, ні я — не може сподіватися вийти у другий тур президентських виборів. Звичайно, він може мене розрадити. Але моє місце займе інший соціаліст. Чи може він уявити собі в цю мить позбавлення життєздатності цієї кандидатури і моральну дискваліфікацію майбутнього переможця первинних виборів у правих? Дороги немає, хіба що він буде пророком. Немає навіть вольової дороги. Є лише якийсь простір, котрий може бути відкритий надзвичайними обставинами. Він хоче грати свою партію до кінця, не боючись наслідків і якихось стримувальних почуттів. І менше за все вдячності. Він уклав парі. Ціна за нього нехай лягає на інших. Він пішов. Пішов не тільки того дня і не лише з уряду, а 16 листопада він оголошує в Бобіньї, що висуває свою кандидатуру. Мене він попереджає про це напередодні телефонним повідомленням. Знаючи, що сам я маю визначитися до кінця року, він вирішив прискорити процес.

Президент міг сказати таке

Тим часом виходить збірка моїх інтерв'ю, укладена журналістами газети «Монд» Жераром Даве і Фабрісом Ломмом, у якій простежуються визначні етапи мого п'ятиріччя. Принцип цього видання був визначений після моєї перемоги на виборах 2012 року. Замислене спочатку для

відображення перших ста днів мого президентства, воно з моєї згоди було потім продовжене. Ми домовилися, що під час регулярних бесід (порядку години на місяць) автори зможуть ставити мені запитання, з тим, аби я роз'яснював зміст своїх рішень. На цій основі вони мали формувати своє судження щодо цього періоду. Видання книжки було раптово прискорене. Журналісти прагнули, за їхніми словами, подати оцінку, яка була б корисною для виборців. Книжку вони видають під назвою, яка викривляє її смисл: президент не мав би казати таке.

Ще до появи у книгарнях книжка викликає різкі коментарі. Як міг президент приділяти час журналістам, коли в нього стільки термінових справ? Немовби мої попередники ніколи не зустрічались із журналістами. Розповідей про це повно в бібліотеках. Неправедний суд. Жодного разу наші щомісячні зустрічі не завадили мені займатися бодай однією державною справою, навіть найбільш другорядною. Щодо деяких послужливо виділених фрагментів, то вони або вирвані з контексту і тому розуміються неправильно, або ж неправильно записані журналістами, і це виглядає непотрібною образою для окремих людей. У цих бесідах не розкрита жодна таємниця і жодна конфіденційна інформація.

Книжка має успіх. Хай там що я про неї думаю, але я ніколи на неї не скаржився. Ті, хто мали терпіння прочитати її, винесли з неї позитивне враження. Її автори — журналісти, що займаються розслідуваннями, визнали чесність моїх дій.

Це трапляється не часто. Книжка стає таким собі проявником. Її швидко перетворюють на знаряддя ті (а їх багато!), хто шукає привід, щоб виступити проти моєї кандидатури. Замість об'єднуватися, деякі члени соцпартії з тієї чи іншої групи, гадаючи, що діють в інтересах своїх лідерів, активно створюють сум'яття.

Спокуса Вальса

З того часу все набирає швидкості. Мануель Вальс, безперечно, підштовхуваний своїми друзями, робить за кордоном, а потім і у Франції заяви, що заохочують моїх противників, порушуючи цим доти нашу з ним суцільну злагоду. У лояльності, яку він ніколи не зраджував, з'являється тріщина. Я намагаюся зменшити її і дбаю про те, щоб вона не виросла в розлом. У цьому я бачу велику інституційну, політичну й моральну небезпеку. Більшість соціалістів, вірних товаришів, які витримали все, які переживали випробування твердо і в душі солідарності, які вистояли проти підривної роботи фрондерів, не повинні бути охоплені сумнівами. В інтерв'ю «Недільній газеті» Мануель Вальс дає зрозуміти, що він готовий висунути свою кандидатуру на президентських виборах, якщо я не висуватимуся, і що він зміг би це зробити на первинних виборах, навіть якщо я вирішу знову брати участь у перегонах. Я телефоную йому з Мадагаскару, де беру участь у саміті франкомовних держав, і ми домовляємося,

що він пояснить мені свої дії. Така розмова відбується в понеділок на нашому щотижневому з ним обіді.

Досі ми з ним уникали питання президентських виборів, вважаючи більш потрібним повністю зосереджуватися на державних справах. Цього дня ми кладемо край недовомкам. Я стою на принциповій позиції. У П'ятій Республіці немислимо, щоб прем'єр-міністр заявляв, що може бути кандидатом проти президента. Хоч яким буде моє рішення, усі мають усвідомлювати, що я приймаю його за власними міркуваннями, з огляду тільки на інтереси країни.

За кілька днів Мануель Вальс надіслав мені листа — шанобливого, але відвертого, в якому він викладає причини, через які він не радить мені виступати своєю кандидатурою. В розмові зі мною він говорить про низький рейтинг і про розгубленість, спричинену книжкою журналістів газети «Монд». Він небезпідставно попереджає мене, що президентові не годиться брати участь у первинних виборах, каже, що готовий, за потреби, замінити мене. Я застерігаю його щодо ситуації, в якій він опиниться, і щодо ризиків, на які він піде теж, якщо братиме участь у первинних виборах, від яких за таких обставин він уже не зможе ухилитися. Я прошу його відкоригувати його заяви, привести їх у відповідність із нашими інституціями та в гармонію з нашими особистими відносинами. Я попереджаю його, що виступлю ближчими днями, і прошу дочекатися мого рішення, щоб повідомити про його власне. Так він і зробить.

Відтепер завдання, що стоїть переді мною, стає загрозливо простим. Я можу наполягати на своєму, висунути свою кандидатуру, попри все, розраховуючи на перемогу на первинних виборах у соцпартії або оминаючи цю процедуру, і сподіваючись потім, що «щось» станеться і це дасть мені змогу вийти у другий тур і перемогти в ньому. Мої найближчі друзі, і насамперед Стефан Фоль, радять мені обрати цей небезпечний шлях, незважаючи на всі перешкоди, і стверджують, що чинний президент має цілком легітимне право висувати свою кандидатуру на другий термін хоча б для того, щоб виборці позитивно чи негативно оцінили підсумки його роботи. Інші близькі мені люди, такі, як Сеголен Руаяль або Жан-П'єр Жуйє, прагнуть захистити мене і наполягають на тому, що первинні вибори, незалежно від того, чи переможу я на них, чи програю, матимуть у будь-якому разі убивчий ефект і фактично перекриють соціалістів шлях у другий тур.

Жертва

Я намагаюся тверезо аналізувати ситуацію. На той час Еммануель Макрон уже оголосив про свою кандидатуру, і Жан-Люк Меланшон теж. Стає зрозуміло, що ліві будуть вибиті з перегонів уже в першому турі, якщо і я виставлю свою кандидатуру. Таким чином, згідно з усіма опитуваннями громадської думки, у другому турі змагатимуться Франсуа Фійон від правих, сповнених бажання

реваншу, і Марін Ле Пен, яка спиратиметься на результати, отримані її партією на всіх проміжних виборах. Нам загрожує друге громадянське лихо, ще болючіше, ніж те, що сталося 21 квітня 2002 року, коли Ліонеля Жоспена на кілька голосів випередив Жан-Марі Ле Пен. Лівих зітруть із політичної карти на користь суворих правих і ультраправих. Не маючи підтримки більшості країни, Франсуа Фійон отримає карт-бланш для регресивної політики, на якій базується його програма.

Якою б не була моя віра у здатність вести виборчу кампанію, моя впевненість у тому, що результати моєї праці правлять за фундамент, на якому можна буде будувати, я суджу по совісті, що не маю право наражати країну на цей ризик. Тож я виступаю по телебаченню і повідомляю, що не проситиму громадян обрати мене на новий термін.

Цю заяву я написав уночі напередодні і кілька разів правив її вранці. Мені не важко було знаходити потрібні слова, і це значило, що моє рішення відповідало моїм думкам. Я зважено підбирав свої вислови. Мені хотілося, щоб ця моя заява сприймалась як жест відповідальності, але також і як урок для тих, хто став на заваді вільному процесові мого волевиявлення, і головне — як зусилля, щоб уникнути найгіршого. Так і було зроблено. Виголошуючи свою заяву, не заглядаючи в текст, що був у мене перед очима, я відчував, як мене охоплюють емоції, які я зміг стримувати аж до тієї миті, коли треба було повідомити про прийняте мною рішення. Тільки в ту мить я зробив

паузу. Коли вибігли ці сім хвилин, поза сумнівом, найдовші в моєму житті, я не відчув ніякого полегшення. Я знав, яке щире розчарування я викличу і навіть який шок справить це настільки неочікуване рішення. Я хотів, щоб моя жертва була корисною, а не ставала причиною для будь-якого співчуття. Вийшовши зі студії, де я звертався до французів, я йду вулицею до палацу. Мені зустрічаються співробітники, і я бачу їхні зволожені очі. Ми не розмовлятимемо. Я сказав усе. Мені достатньо бачити їхні погляди. Я повільно піднімаюсь сходами у свій кабінет. Мої найближчі радники Жан-П'єр Жуйє, Гаспар Гантцер, Венсан Фельтес і мої особисті секретарі чекають на мене. Утворилися невеличкі збори. Дехто знав про моє рішення ще зранку. Інші дізналися про нього, як і всі громадяни, по телебаченню. Я нічим цього не показував. За годину до виступу я навіть вручав нагороди в актовому залі перед п'ятьма сотнями людей, які ні про що не здогадувалися. Я не хотів, щоб чиясь нестриманість позначилася на ефекті від мого рішення. Тільки за декілька хвилин до виступу я попередив про нього Бернара Казнева, прем'єр-міністра Мануеля Вальса, першого секретаря партії Жана-Крістофа Камбаделіса, а також Стефана Ле Фолля.

Хіба могло в мене бути легко на серці в такій тяжкій атмосфері? Я дякую всім, хто працював зі мною, і нагадую їм, що ми все ще працюємо. Залишаються шість місяців до завершення терміну мого мандата і багато рішень, які ще слід ухвалити. Треба працювати до кінця.

Жалощі?

Я не піддався зміні настрою чи спалахові зневіри. Холодно й тверезо я вивів політичні наслідки перешкоджання моїй кандидатурі, організованого силами протилежними, але об'єднаними однією справою. Чи міг я про щось жаліти після оголошення, зробленого на основі настільки невблаганного міркування?

Окрім того, що це рішення зберігало гідність президентської посади, воно підсилювало шанси іншого кандидата. Я знав, що Мануель Вальс, як він це й казав, перехопить естафету. З цього приводу я ділився з ним своїми сумнівами. Оскільки президент не може висунути свою кандидатуру, то як прем'єр-міністр — особистість більш рішуча — зможе краще переконати виборців на свою користь? Залишалася можливість того, що хтось інший із соціалістів, хто переможе на первинних виборах, зможе об'єднати лівих навколо себе. На це я дивився не менш скептично. Заперечуючи мої успіхи, мої опоненти в соцпартії примудрилися розколоти свій табір. Як могли б вони об'єднати його чародійством первинних виборів чи кампанії, коли вже два роки вони робили протилежне?

Спроба Амона

У січні Бенуа Амон перемагає на первинних виборах. Він чемно відвідує мене в Єлисейському палаці, щоб спитати мою думку про кампанію,

яка вже розпочинається. Я видаю йому дві поради. По-перше, як кандидат на посаду президента він має поводитися як майбутній глава держави, діяти так, немовби він уже певен, що відповідатиме за долю країни. Це елементарна умова, щоб забезпечити собі довіру: якщо сам кандидат у це не вірить, то хто за ним піде? Далі: треба бути відкритим до всіх і звертатися до всіх, а також і до переможених конкурентів. Я так робив 2012 року. І ще згуртування — необхідна підтримка на виборах: об'єднати свій табір попри розбіжності, розширювати поле підтримки, а не зводити його тільки до своїх власних прихильників.

Він не прислухався до жодної з цих рекомендацій. На виборах він збирає гіркі плоди своєї стратегії: його потенційні виборці розподіляються між Жаном-Люком Меланшоном і Еммануелем Макроном. Набираючи майже 20 % голосів за опитуваннями після його перемоги на первинних виборах, він отримує в підсумку менше ніж 7 %. Пекуча поразка для нього. Катастрофа для його політичної сім'ї, яку він покvapливо залишає на знак вдячності.

Що могло б статися

Мої жалощі з'являються в наступні дні. «Щось» справді відбувається. Обвинувачений у діях, які кваліфікуватиме правосуддя, але які громадськість засуджує, Франсуа Фійон стоїть за себе гірше нікуди. Ще наприкінці 2016 року я помітив слабе місце в його кандидатурі: різкий, суворий

характер його ліберальної і водночас консервативної програми. Висунутий розпеченим до білого жару електоратом, кандидат правих підставляє бік контрнаступу лівих, які можуть обґрунтовано вказувати на небезпеку для рівноваги країни, яку містять його пропозиції. Їхня баталія, зрештою, так і не відбулася. Франсуа Фійон застряг у неприємній ситуації, а до підозр у негожих вчинках додається ще й недотримання слова. Він не знімає свою кандидатуру, незважаючи на розслідування, щодо якого він казав, що він вийде з перегонів, якщо воно буде порушене. Він звинувачує своїх противників і навіть своїх власних друзів у проблемах із правосуддям, які він сам на себе й накликав. Він дозволить собі вигадати байку, що, мовляв, у президентській адміністрації створений такий собі «чорний кабінет», щоб конспірувати проти нього. Довершено смішний характер цієї вигадки затьмарив її скандальну природу. Нездатність його власної партії покласти край цій безрозсудній справі та його вперте просування сторч головою до поразки знімають останню перешкоду, що стоїть на шляху Еммануеля Макрона. Ведучи послідовну й оптимістичну кампанію, привертаючи до себе виборців поміркованої правої течії та реформістських лівих, відбиваючи напади Марін Ле Пен між двома турами, він завершує свою ходу вже уповільненим кроком до Єлисейського палацу. Туди його привела щаслива й незвичайна доля. Це стало також і доказом того, що правильний кандидат від лівих, якби вони були єдині, був спроможний перемогти на цих виборах.

Протистояти незгодам

[▪]

Вона була царицею Європи. І вона втратила свою корону. В середині 1980-х років здавалося, що соціал-демократія перемогла всіх своїх противників. Упродовж усього післявоєнного періоду капіталізм поступово підкорювався її вимогам, ішов на поступки щодо соціальних законів, погоджувався на механізми перерозподілу, на заходи захисту трудящих, відкриваючи їм нові права перед життєвими незгодами. Паралельно з цим і під його тиском установлювалася рівність для всіх, і зокрема для жінок у боротьбі з консерватизмом, свободи були поширені на всі галузі життя.

Держава-благодійниця трималася міцно, хоча вже починала виснажуватися через недостатні темпи зростання, щоб мати змогу житися, і через брак консенсусу, щоб забезпечувати її фінансування. Попит на солідарність з огляду на кризу, що насувалася, міг тільки укріпити державу. Коротко кажучи, соціал-демократія була, як видається, здатною ще довго продовжувати свою місію гуманізації сучасних суспільств.

Що сталося із соціал-демократією?

Розпад комунізму показав, що в державної системи, однорідність якої досягається ціною свободи, немає майбутнього. Це була посмертна перемога соціалістів 1920-х років, які «сторожили старий дім», поки інші губилися в непохитній підтримці деспотичного радянського режиму. Вони довели правильність своєї стратегії, обравши терпеливе реформування замість поступок оманливим утопіям. Відповідно, припускалося, що країни, які щойно звільнилися від тоталітаризму, прямуватимуть до спокійних вод, де нарешті поєднуються рівність і свобода.

Наприкінці 1990-х років домінування соціал-демократії могло проявлятися в різних формах: від певних течій демократів у Сполучених Штатах до італійського посткомунізму, французького соціалізму і британського лейборизму, не забуваючи й про те, чим соціал-демократія була в Німеччині та Скандинавських країнах. Наприкінці 1990-х років у дванадцятьох із п'ятнадцяти урядів країн, що входили до складу ЄС, керували соціалісти — Тоні Блер, Герхард Шредер, Ліонель Жоспен або Антоніу Гутерреш у Португалії, нинішній генеральний секретар ООН. Білл Клінтон надавав американській політиці прогресивних рис, а в Латинській Америці ліві перемогли у Бразилії, Аргентині й Чилі.

Потім вітер змінився. Коли саме? Важко визначити якусь переломну дату. Рональд Рейган і Маргарет Тетчер 1980 року починають «консервативну революцію» і закладають підвалини ліберального

реваншу, який справить значний вплив на майбутню глобалізацію. Одинадцять вересня 2001 року — день, коли були вчинені теракти в Нью-Йорку і обвалилися дві величезні будівлі-близнючки, позначив собою входження у світ, де терористична загроза стає планетарною і викликає у відповідь постійний попит на порядок. Питання безпеки витісняє відтак соціальне питання, і консерватори заявляють, що вони впораються з ним краще за всіх. Фінансова криза 2008 року, чия головна причина лежить у нерозумності ринків і в недостатньому державному регулюванні, аж ніяк не підірвала систему, що її породила, але сприяє використанню урядами і міжнародними інституціями ліберального спрямування аргументів, яких їм бракувало, щоб виправдати режим суворої економії. Посилаючись на оздоровлення державних бюджетів, у погіршенні стану яких звинувачують надмірні заходи держави-благодійниці, позначені надто високим рівнем державних витрат і непомірною суворістю ринку праці, вимагають «структурних реформ» і «обрізають» права трудящих. Базуючись на потребі сильної влади і на покірному сприйнятті глобалізації, поступово встановлюється новий порядок, більш ліберальний і водночас більше зорієнтований на безпеку.

Уцілілі рештки

Обрання 2008 року Барака Обама президентом Сполучених Штатів своєю сміливістю й новизною створює певну ілюзію. Адже ця подія не припинила

некерований розвиток, а стане лише відступом у русі, який продовжує домінувати над планетою. Так само моя перемога у травні 2012 року стала більше наслідком провалу мого попередника, а не утвердила стрімкий рух підтримки цінностей солідарності. Звичайно, світ фінансів вважається основним винуватцем безробіття, яке поширюється в усіх розвинутих країнах у міру того, як народи закликають до жертв. Однак утвердилася й думка про те, що борги утворилися через бюджетні щедроти держав і витратну соціальну політику, яка може позначитися на майбутньому прийдешніх поколінь.

Тому, коли я вступив на посаду президента, у керівництві великих європейських країн, таких, як Великобританія, Німеччина, Іспанія чи Італія, немає жодного соціал-демократа. На першому для мене засіданні Європейської ради я шукаю очима серед двадцяти восьми її членів можливих союзників, щоб посприяти активізації не розбудови Європи, оскільки це питання зараз не на часі, а процесу інвестицій та економічного зростання. І я їх не знаходжу. Я мушу розраховувати тільки на підкріплення з боку кількох християнських демократів, котрі усвідомлюють, що більше вже не можна нав'язувати народам політику, яка відвертає людей від Європи і має тільки цей відчутний результат.

Сьогодні соціал-демократичні партії у кращому разі залучені як другорядні партнери до коаліцій, а в гіршому — замкнені в опозиції, від якої користі не більше. Вони — ті, хто керували Євросоюзом, становлять тепер лише другу силу

в Європарламенті і несміливу складову Єврокомісії. Епоха Жака Делора⁷² — уже далека.

Кінець епохи

Чи є це результат низки незграбних дій, помилок управління, стратегічних похибок? Чи це результат пристрасті до влади, яка кінець кінцем призвела до втрати нею її душі? Чи це неминучий рух чергування, і соціалісти механічно розплатилися за це? Чи, може, це кінець епохи, частини історії, завершення великої політичної пригоди, яка закінчується тому, що виконала свою програму, зробила свою справу і пройшла накреслений долею шлях, перш ніж зазнати неминучого занепаду?

Найбільш оптимістичні спостерігачі впевнені, що оновлення лідерів і поразка правих неодмінно знову приведуть до влади прогресистів, лейбористів, соціал-демократів, соціалістів (власне, назва не має значення). Тобто потрібно пережити тривалий і неприємний момент. Утім, соціал-демократам до цього не звикати. П'ята Республіка протягом двадцяти трьох років не допускала лівих до влади. У Німеччині довелося дочекатися початку 1970-х рр., щоб СДП прийшла до влади. В Італії християнські демократи безроздільно правили понад сорок років, незважаючи на наявність рівної за силою комуністичної партії. Але не слід забувати, що в ті часи соціал-демократія поширю-

⁷² Жак Делор — французький економіст, політик, європейський діяч, голова Єврокомісії в 1985—1995 рр.

вала свої ідеї, надихала на потрібну політику, хай навіть її й реалізовували інші, впливала на профспілкові рухи і втілювала надію. На жаль, ніщо не вказує, що ми переживаємо нині подібний період. За винятком Швеції, та й то з її крихкою коаліцією, Португалії й Мальти, у жодній із двадцяти восьми країн Євросоюзу соціалісти не стоять біля керма.

Тож потрібно розглянути другу гіпотезу. Чи можливо, що соціалізм приречений згадувати своє минуле, щоб краще закреслити своє майбутнє? Перш ніж підписати свідоцтво про смерть, перш ніж виголосити надгробне слово, потрібно зрозуміти причини хвороби, що його вразила. Можна говорити про еволюцію наших суспільств у бік більшого індивідуалізму, про більш грубі стосунки в них, про технологічні зміни, про старіння населення, про те, що все це приглушує підстави для віри у прогрес. Це — перше пояснення. Можна наполягати на ефектах кризи, які присипають народи, змушуючи їх думати, що ліки від неї саме у причинах, що її породили. Вершина парадоксу, за яким розв'язання проблем забезпечує нині лібералізація економіки, тоді як саме регулювання фінансової сфери, запропоноване прогресистами, повернуло стабільність туди, де лібералізм своїми крайностями утворив безлад. І тепер нам пропонують повернутися туди! Це схоже на подвійне покарання для соціал-демократії.

Можна, нарешті, говорити про глобалізацію. Вона взяла верх над інтернаціоналізмом, провісниками якого вважали себе соціалісти. Для них

широта поглядів торкалася не лише товарів, а й ідей. Свобода пересування, в їхніх очах, — це свобода для людських істот, а не для тих нещасних, що сідають на благоденські посудини, щоб дістатися наших берегів, ризикуючи життям. Стирання кордонів означало пошуки миру, а не лише усунення торговельних перешкод. Глобалізація означала загальносвітове управління, а не неконтрольовану владу транснаціональних компаній інформаційних технологій.

Можливо, соціалісти помилились у своїй думці про світ? Чи не стали вони своїми власними гробарями, закликаючи до діалогу в усіх його формах, до спільного розвитку, до великих торговельних угод і до єдиного європейського ринку та універсалізму? Чи могло статися так, що їхній інтернаціоналізм віддалив їх від їхньої нації, піддавши руйнівній конкуренції робітників, які наділили їх своєю довірою? Чи, навпаки, вони були вірні собі, вважаючи, що відкритість світу зменшить бідність, зближить континенти, поширюватиме інформацію та ідеї? Чи мають вони соромитися того, що більше виступали за таку планетарну солідарність? Чи краще було б обстоювати замкненість? Та чи не втратили б вони через це свою душу скоріше?

Це правда, що світове економічне зростання було несправедливим, різким і руйнівним. Але промислова революція ХІХ століття була ще більш несправедливою, різкою й руйнівною. То чи мали соціал-демократи зупинити годинник світу під приводом того, що треба не переходити за межі рівноваги, знайденої наприкінці 1960-х ро-

ків, коли процес відновлення подарував нам «тридцять славних років»⁷³ і змусив повірити в безкінечне зростання? Або ж їм слід було дивитися в майбутнє, надто, якщо воно не дуже певне, щоб урахувати інтереси планети, необхідність зберігати світові суспільні блага й імператив масових інвестицій у цифрові технології, щоб зробити їх доступними для всіх?

Вибір Європи

Погляньмо на речі тверезо. Там, де соціалісти керували, переважно в Європі, вони не справили достатнього впливу, щоб гуманізувати глобалізацію. Вони, вочевидь, недооцінили величезну силу, набуту фінансовим капіталізмом, без жодного порівняння з капіталізмом учорашнім. Вони, безперечно, недостатньо впливали на Європейський Союз, щоб підкорити його їхнім мріям. Але скажемо також чесно: вони звернулися до цієї Європи, щоб гарантувати мир, щоб об'єднувати народи. За неї віддав своє життя Жорес у час, коли континент уже готовий був рвати себе на шматки. Бріан⁷⁴ до останнього подиху відстоював механізми, які мали заборонити війну на континенті і які

⁷³ Період з 1946 до 1975 р., коли в розвинених капіталістичних країнах відбулися значні соціально-економічні зміни, сформувалося суспільство споживання.

⁷⁴ *Арістід П'єр Анрі Бріан* (1862—1932), французький адвокат, політик, одинадцять разів був прем'єр-міністром Франції і двадцять шість разів міністром за Третьої Республіки.

будуть пізніше створені з ООН. Блюм⁷⁵, ослаблений тілом у концтаборі, але твердий духом, закликав соціалістів прийняти виклик разом із демократами доброї волі. Вони не одразу знайшли потрібний метод дій. Вони почали з оборони, але це була передчасна ідея. Далі вони взялися за економіку, вугілля, сталь, сільське господарство, потім почали створювати спільний ринок. Вони побудували таким чином союз, заснований на економічній співпраці, через неможливість знайти політичну гармонію. Соціалісти підтримували цей проект, коли праві на якийсь час, здавалося, відійшли від нього, і коли комуністи виступали проти всієї цієї справи.

Франсуа Міттеран був людиною цього вибору. Він перебудував соцпартію на цій базі і залишався твердо прив'язаний до неї, скільки б це йому не коштувало у плані виконання його програми 1981 року. Він вважав, що Франція втратить більше, віддаляючись від Європи, ніж соціалісти, які зберігатимуть їй вірність. Створення єдиної валюти, згода на великий ринок на основі вільного пересування, дотримання конкуренції та спільної торгової політики — це також результат зусиль соціалістів. Усе це виливалось у відмову від певної частини суверенітету, що позбавляло державу-регулятора частини її функцій. Чи було це первісною помилкою, тією, що назавжди завадила

⁷⁵ *Леон Блюм* (1872—1950) — французький державний діяч, лідер Соціалістичної партії. Очолював уряд Франції в 1936—1937, 1938 рр. У 1946—1947 рр. — голова Тимчасового уряду Франції.

соціалістам проводити інакшу політику? Звідти пішов, у всякому разі, розкол серед лівих, викликаний більше запереченням Європи, ніж розходженнями в питаннях про місце державного сектору чи про рівень обов'язкового оподаткування.

До того часу соціалісти ховалися за ідеєю «іншої Європи», яка відповідала б критеріям соціалізму. Але з ким її будувати? З німцями? Ця Європа їх влаштовує: вона дала їм змогу воз'єднати країну і відновити конкурентоспроможність. З британцями? Але вони завжди загрожують виходом із неї. Ніхто не вірив їм, аж доки вони на це пішли. Досвід покаже, що вони пошкоднують, але гордість змушує їх платити за це рішення своїми темпами зростання і справедливістю. Тоді з новими членами, що прийшли зі Сходу? Але Європа була їхньою благодійницею, і їхня єдина мета — не змінювати її. Вони хочуть лишатися між собою, але... з нами. Дивне розуміння солідарності, але чи мусимо ми шкодувати, що прийняли їх після падіння комунізму, а не залишили їх у нужді перед лицем відновлюваної сили Росії?

Дехто каже, що соціалісти прогоріли через боягузтво, через несміливість і навіть через щедрість. То була не їхня Європа: вони мали б піти з неї. Щоб іти куди? Запилена ідея «соціалізму в одній, окремо взятій країні», вочевидь, живуча.

Але ж ми отримали час, на який жодна інша країна не могла розраховувати. Ми змогли домовитися про різноманітні відхилення від загальних правил, наприклад, відновивши контроль на кордонах після здійснених у нас терактів. Мій досвід

утверджує мене в цій твердій думці: не треба більше мріяти про якусь нову Європу, потрібно продовжувати реалізовувати амбіції старої. Потрібно знати, чи ми хочемо піти, чи залишитися. Півзаходів більше не може бути. Усе інше — то штучне. Не можна бути наполовину в економічному й валютному союзі. Не можна бути трішки або забагато в Шенгенській системі. Або ми — європейці, або — ні.

Новий «Турський з'їзд»⁷⁶

Розлад у стані лівих починається звітти: з квітня 2005 року, коли проводився референдум з питання європейської конституції, почався рух на відділення. Недоліки Європи в демократичному плані, нерозуміння її подразливих рішень — настільки дріб'язкових питань вони стосуються, зволікання з відповіддю на основні виклики континенту в питаннях культури, науки, молоді, її неспроможність реагувати на екологічні й соціальні кризи — усе це служило підставою для того, щоб не голосувати за документ, що подавався як залізний ошийник, тоді як він залишав урядам свободу в ухваленні суттєвих рішень. Голосування про європейську конституцію 2005 року стало фактично для французьких лівих чимось подібним до Турського з'їзду. Тоді комуністи користувалися престижем розриву та ідеоло-

⁷⁶ *Турський з'їзд* — 18-й з'їзд Французької соціалістичної партії. Ухвалив рішення про приєднання до III Інтернаціоналу. Дата створення Французької комуністичної партії.

гічної чистоти, чим хизуються нині радикальні ліві, а соціалісти віддали перевагу терпеливим і часто таким, що несуть із собою розчарування, реформам. Вони довго платили за це, аж доки не отримали свою винагороду. «Старий будинок» для трудящих мас, який стільки висміювали і викривали, був насправді будинком емансипації.

Ми переживаємо певну форму повторення в уповільненому темпі, яке розпочалося тринадцять років тому і ще досі постійно дає свої наслідки. Цей процес стосується Європи й світу. Частина лівих — не лише керівники, а, що гірше, їхні виборці — бачать свою долю поза межами Європи і далеко від світу. Яке значення мають аргументи або загальна туманність щодо того, якою буде інша система (Радянський Союз дав її загальний вигляд, який, урешті-решт, відштовхнув від неї). Цього разу головні дійові особи розриву не прийшли нікуди. Я не ображу їх думкою, що вони могли б утворити такий собі «боліваріанський альянс»⁷⁷ замість розбудови Європи.

Вони твердять, що залишаються в зоні євро, але відкидають усі її вимоги. Це означає мовчазне бажання вийти з неї і, відповідно, повернення до національних валют. У цьому немає чогось страшного, адже ми так жили до 2002 року. Але в такому разі нам доведеться самим відстоювати рівень нашої валюти. А відтак у цих умовах не зрозуміло, чому треба було б лишатися в Європейському

⁷⁷ «Боліваріанський альянс для народів нашої Америки» — соціалістичний альянс країн Латинської Америки і Карибського басейну.

Союзи. Цей вибір зробили британці. Вони пішли до кінця. Навіщо слухатися директив і накладати на себе бюджетні обов'язки, якщо, до того ж, ми не довіряємо єдиному ринку, паплюжимо Єврокомісію і бачимо, що ліві мають структурну меншість в Європарламенті? Краще буде підписати торговельну угоду з Європою. Таким буде результат «брекзиту» для британців: бути вільними у своїх діях, тобто самим протистояти глобалізації, домовляючись із Китаєм, Америкою та Японію і сподіваючись, що Росія ставитиметься до нас із повагою. Але де буде прогрес для молоді, позбавленої свободи пересування, для трудящих, що втратять роботу через інновації, і для пенсіонерів, позбавлених купівельної спроможності своїх заощаджень?

Новий противник

Ось із чим зіштовхнулася соціал-демократія. Це — конкурент, який користується термінологією лівих проти несправедливості й безладу, але який спонукає маси, що йдуть за ним, гучно заперечувати світ, що є в багатьох аспектах неприємним, але сприяти зміні якого можуть тільки прогресивні уряди. Ліві радикали не розробляють жодної альтернативної системи. У них немає ні гідних довіри пропозицій, ні союзників. Вони — жаданий противник капіталізму. Радянський комунізм був страшний тим, що це була територіальна сила і військо. Він був також

і ідеологією, завойовницьким рухом. Він реалізував надію довершеної рівності, яка начебто була можливою, оскільки впроваджувалася в СРСР.

У нинішніх лівих радикалів немає нічого. Ні моделі, ні конструкції. Немає навіть і ідеології. Тільки промови, заклинання, обмовляння. З цими лівими, якщо вважати, що вони залишаються лівими, і консерваторам, і лібералам нема чого боятися. Вони не становлять головну ціль. У прицілі стоїть соціал-демократія. Це вона — щедра, серйозна, працююча — має зникнути. Це їй треба заважати, її зупиняти і навіть знищувати. Змушувати її підкорятися і втратити довіру або ж випхнути її в центристські коаліції, де їй відводимуть дріб'язкову роль, щоб легше було звинувачувати її в колабораціонізмі та в угодах із совістю. Ось який це проект. Він згубний, бо віщує не повільну смерть соціал-демократії, а невідворотне зникнення лівих. Таким чином соціалізм може потихеньку відійти вбік, зав'язнувши в тій Європі, де його слово важить дедалі менше, приречений радикалізмом, який захопив собі тривалу історію непокори, щоб цинічно висотати з неї кров.

Тільки вдивляючись в обличчя цієї загрози, соціал-демократія може віднайти в собі сили, щоб повернути виборців, які її покинули, подаючи чітке бачення проблем життя, відкидаючи надмірні обіцянки і підвівши голову, тобто не соромлячись своїх результатів, адже на горизонті вимальовуються інші загрози.

Справжні результати

Соціал-демократії дійсно доводиться мати справу з грізними проблемами, найважчою з яких необов'язково є управління економікою. Відомо, що багатьом лівим урядам випадало ухвалювати болісні рішення. Якщо брати якийсь приклад, то на думку одразу спадає Греція. Алексіс Ципрас узяв на свої плечі тягар, залишений попередниками, і ухвалював драматичні рішення, щобурятувати свою країну. Тепер його називають зрадником. Жан-Люк Меланшон хоче навіть виключити його з групи, в якій представлені їхні партії в Європарламенті.

Інший приклад дає нам Франція: нам довелося виконувати роботу, яку жодний уряд до нас не проводив за останнє десятиріччя. Тобто ми мали розв'язувати проблему безробіття, яка на той час досягла найвищого рівня, налаштовуючи при цьому механізми соціального захисту, щоб забезпечити їхнє тривале існування. А ще була реструктуризація промисловості, проблема скорочення робочих місць у регіонах, що вже потерпали від років кризи, яка вражала весь час одні й ті самі групи населення, котрі вважають себе кинутими суспільством, що забуло про них.

Так, робота була важка. Чи була б вона легшою з іншим урядом? Я впевнений, що ні. Але я не прошу ніякої поблажливості. Від лівих завжди вимагають більше, ніж вони можуть дати. Вони втілюють прогрес. Будь-яке відхилення від цього завдання сприймається як відмова від неї навіть тими, хто ніколи за лівих не голосував. У довгостроковій

перспективі саме вони завжди ухвалюють складні рішення з відновлення й модернізації, як це було в Німеччині, Італії й у Франції. Лівим рідко залишають час на збирання плодів своєї роботи. Їхній підхід до реформ погано підлашчується під виборчі періоди. Їхні заклики до розсудливості й урівноваженості замість фальшивого хизування й заклинань необов'язково знаходять позитивний відгук. Їхні реформи підтримують уже заднім числом, коли їхні наступники проводять більш грубу й несправедливу політику. Франсуа Міттерана змішували з брудом; наприкінці терміну його президентства соціалісти були зметені. Через десять років про нього говорять як про справжнього реформатора, який залишив по собі масу соціальних здобутків і рішень, які й досі роблять честь Франції. Ліонель Жоспен вибув із президентських перегонів у першому турі. Тепер люди зітхають, згадуючи той прогрес, який він забезпечив нашій країні, і зниження безробіття, що стало знаковим для нього на посаді глави уряду. Щодо мене, то я терпляче чекатиму, доки інші розкажуть про наші досягнення, і я сподіваюся для лівих, яких представляю, що чекати на це доведеться недовго.

Нові розломи

Кожного разу в сучасній історії соціал-демократія повертала довіру до себе, коли переходила в опозицію. Нині їй загрожує набагато серйозніша небезпека. Набагато небезпечнішими й більш

нездоровими виглядають тенденції в європейських суспільствах. Прагнення безпеки й надійності стосуються вже не тільки мінливості життя, на яке соціал-демократія знайшла ефективну відповідь. Захист від ризиків залишається пріоритетом для більшості населення. Але ліберали спромоглися мало-помалу нав'язати думку, що менший захист сприяє збільшенню робочих місць, а допомога безробітним може мати «розхолоджувальний» ефект на прагнення пошуків роботи. Вони навіть кажуть, що багатство, коли з нього капає, може втамувати спрагу всієї країни.

Політична дискусія перейшла на інший ґрунт, де безпека є дедалі менш соціальною і дедалі більш особистою, а ідентичність зв'язує людину вже не з класом, а з територією, з належністю до чогось, навіть із релігією. Соціалізм думав об'єднати народи, пропонуючи їм модель, засновану на принципі справедливого розподілу, а тепер уже сама ідея солідарності викликала чимраз більше заперечень. Не тільки стосовно механізмів її реалізації, а стосовно самого її принципу. Соціалізм утілював у життя особисту емансипацію, але гору взяв найбільш обмежений індивідуалізм. Соціалізм утілював у життя прогрес і віру в майбутнє. А тепер виникли сумніви щодо благ, які слід чекати від прогресу, і світлого характеру майбутнього в той час, як до Заходу повертається нав'язлива думка про його занепад.

Ґрунт, на якому процвітала соціал-демократія, ставав дедалі менш родючим. Останнім часом безводність поступилася місцем великій посушливості за браком демократичних ресурсів, здатних

дати життя паросткам, гідних довіри надій. Перед лицем компромісу перемагає, здається, логіка заперечення: заперечення глобалізації Європи, перерозподілу податків, рівності. Ісламістський тероризм і фундаменталізм ще більше підсилили ідентичнісну напруженість. Публічний простір захопило релігійне питання. Ультраправі змогли, таким чином, провести маневр із повернення світськості, до якої вони звертаються щоразу, як іслам вимагає місця для себе в Республіці. Провокації салафістів разом зі збільшенням числа жінок у чадрі в публічних місцях можуть лише загострити напруженість, і вона відчувається ще дужче там, де присутність ісламу не викликала жодних суперечок.

Частина лівих знітилася перед вимогами безпеки, що лунають унаслідок терористичної загрози. Не те, щоб їм не подобалося забезпечувати дотримання республіканського порядку. Упродовж всього мого п'ятиріччя вони показували, що вміють брати на себе відповідальність і ухвалювати рішення про застосування сили. Але вони обстоюють свободи і пильнують за тим, аби не переходити до крайнощів. Звідси й їхнє небажання продовжувати надзвичайний стан або ухвалювати відповідні закони залежно від обставин. Загрози правих щодо цих питань легко ставлять цих лівих у незручне становище. Якщо піддатися їм, то втрачаєш свої принципи. Якщо бути байдужим, то втрачатимеш своїх виборців. Щодо світськості, яка була для лівих предметом боротьби великого значення, то вона стала зброєю їхніх противників,

щоб дестабілізувати їх. Варто було соціалістам показати більшу терпимість до мусульманського віросповідання, ніж та, що їхні видатні попередники виявляли до католицьких ієрархів, на них одразу вказували пальцем праві, хоча в історії вони боролися зі світськістю. Звідси й подвійне розходження в народних масах. У районах, де мешкають багато наших співвітчизників мусульманського віросповідання, є такі, хто дорікають соціалістам, що вони недостатньо визнають цю реальність. Інші, навпаки, твердять, що потрібно твердіше застосовувати закон.

Проблема проста: якщо соціальне питання — питання розподілу багатства і виправлення нерівності — уже не видається центральним, соціал-демократія не використовується. Ще менше вона задіяна, коли нею прокочуються і розділяють її конфлікти, пов'язані з безпекою та ідентичністю. Ще двадцять років тому такі питання, як Європа, світськість, свободи, захист меншин, були факторами консенсусу в її стані. Нині ці питання її розривають. Не тільки в житті партій чи в інтелектуальних колах, а й у самому серці електорату. Доходить до того, що від неї вимагають вибирати між двома негідними рішеннями. Це або стратегія повернення до народних мас, критикуючи Європу й глобалізацію, беручи на озброєння ідентичнісні рефлекси в надії відбудувати певний соціологічний блок. Або ж це згрупування меншин, коли солідарними роблять групи, які, на перший погляд, не мають нічого спільного, окрім розчарування в тому, що їх недостатньо визнають тим, чим вони є.

Ці два варіанти ілюзорні і водночас небезпечні. Вони протиставляють одне одному соціальне й суспільницьке, тоді як ліві завжди їх об'єднували. Вони руйнують прагнення соціал-демократії побудувати мажоритарний альянс, щоб мати змогу управляти на довготривалій основі. І той, і другий ведуть до замкнення в національній сфері або у приватному осередку, відкидаючи будь-яку динаміку завоювання нових досягнень. А головне те, що вони підтримують непримиренний характер груп електорату серед лівих, закріплюючи громадян за їхньою вузькою належністю, за місцем проживання, віком, походженням чи за віросповіданням.

Західні суспільства значною мірою індивідуалізувалися. Вони вже не живуть за класовою логікою, що спирається на інтереси, а підпадають під владу мережевої солідарності, заснованої на прагненнях. Виникли нові теми: екологія, ставлення до технологій, гендерна рівність. Інші теми утвердилися з огляду на виклик імміграції та страх роз'єднаності громад. Класичні розшарування стерлися, не витіснивши суперечку між лівими і правими. До цього додається підрив довіри до партій, зниження авторитету парламенту, технократизація рішень, громадянська байдужість. Усе це яскраво проявилось на виборах 2017 року. Єдине задоволення — втрата будь-якої довіри до ультраправих.

Ця ситуація може на певний час зумовити байдужість французів до політичної дискусії і стійке віддалення від політичних формувань як форму заангажованого «розриву».

Наша країна пережила подібні періоди в 1960-ті і на початку 1990-х років. Досвід показує, що вони тривають недовго. Політика неодмінно відновлює свої позиції в міру того, як нагальні питання вимагають рішень, а битви, щоб бути активними, потребують ідей. Відновлення темпів економічного зростання геть не заспокоює конфлікти, а лише надає їм різної форми. Питання нерівності, про яку твердять сьогодні, що це потрібне зло, щоб продовжити процвітання, може стати завтра обґрунтуванням нових битв у масштабі країни чи всієї планети.

У цьому контексті соціал-демократія — або соціалізм, оскільки для мене це одне й те саме, адже саме так ці терміни сприймалися на початку робітничого руху, — не повинна пасивно чекати, коли настане її черга. Вона вже не втілює механічну відповідь на безлади ринків і на поразки лібералізму з його претензійністю, зарозумілістю й пихатістю. Соціал-демократія вже не є єдиною можливою альтернативою. Вона нічого не отримує за свої попередні заслуги. Їй потрібно буде доводити, що вона несе з собою нові відповіді на основі цінностей, які нічого не втратили зі своєї мобілізувальної сили. Їй доведеться захищати їх від популізму, що виряджається в різне вбрання. Соціал-демократія має досягти в цьому успіху, бо її майбутнє — це майбутнє довершеної демократії. Незважаючи на поразки, на випробування, на провали, надія завжди жива. Але для цього потрібно накреслити контури майбутніх дій уже сьогодні. Це теж урок, який я хочу залишити після себе.

Сподіватися

[▪]

Якщо в цьому була б потреба, то обрання в листопаді 2016 року Дональда Трампа президентом США укріпило б мене в думці, що ми увійшли в нову еру. Цей непередбачуваний президент, який, схоже, хоче вивести Сполучені Штати з системи світового управління на користь заснованої на власних ресурсах, вільної від комплексів і протекціоністської політики, є лише додатковим елементом у перетасованих планетарних картах. Надпотужна Америка займатиметься відтепер... Америкою. Китай іде зворотним шляхом. Через свої «шовкові шляхи», що їх він прокладає на майбутнє, повертаючись до свого минулого, він хоче стати таким відкритим як ніколи. Росія перетворює наші слабкості на свою силу і використовує будь-які проломи, щоб просунути туди своїх пішаків. Країни з економікою, що розвивається, претендують на свою частку в товарообміні, маючи перед собою демократії, які певний час вважали себе хазяями гри. Іран, Туреччина, Саудівська Аравія ведуть битву за вплив на мусульманський світ, і ця битва, зважаючи на периферійні конфлікти,

може перерости у фронтальну війну. Щодо Африки, цього континенту майбутнього, чие населення невпинно зростає, а сировинні ресурси породжують заздрість, то вона прагне змінити правила розподілу багатств, щоб забезпечити свій власний розвиток, але її молодь не має часу чекати, і міграція ризикує стати значною, якщо нічого не робити в цьому напрямі.

Ми мусимо звикати до ситуації, якої не було століттями: тепер уже не Захід диктує свій порядок дій планеті.

Європа боляче оговтується після фінансової кризи, яка мало не забрала з собою її валюту. І в той момент, коли вона справедливо сподівалася одержати дивіденди від поліпшення економічного розвитку, її вразило нове лихо — популізм. Він утвердився на Сході з урядами, для яких Євросоюз являє собою більше ринкову економіку, ніж систему цінностей, і які відмовляються відкриватися назустріч усьому, що відрізняється від них. Популізм процвітає й на Заході. Одним із найбільш пекучих прикладів його стало голосування про «брекзит». Ті негативні зміни, що він їх несе, не зупиняють сепаратистів, які прагнуть розвалити в брутальний спосіб більш ніж шістдесятилітню політичну конструкцію. Від виборів до виборів екстремістські партії проникають у виборні органи й займають міністерства, не викликаючи, як це було раніше, сигналів тривоги. Коли вони цього не досягають, вони паралізують інституції або змушують до створення коаліцій, щоб сформувати в такий спосіб єдину опозицію «системі».

Європу гризе питання пошуку ідентичності, і він набуває навіть форми сепаратистських вимог усередині держав-націй. Криза вже не економічна, а політична. Вагітна найтяжчим, вона може також народити й найкраще. Європа стоїть обличчям до своєї долі. Вона більше не може просити свого головного союзника — Сполучені Штати — забезпечувати її безпеку так само, як вона не може сподіватися на повагу з боку своїх сусідів, маючи зброєю сам лише свій ВВП. Євросоюз має пройти етап розбудови, набагато значніший, якщо добре подумати, ніж зняття митних бар'єрів і утворення великого ринку. Він мусить організувати свою оборону, створити спільні штаби, збільшити свої можливості швидкого використання своїх сил, побудувати європейську промисловість, розробити техніку завтрашнього дня і розвинути кібербезпеку. Євросоюзу потрібно більш ефективно захищати свої кордони, запобігати терористичним загрозам і подолати потаємні спроби дестабілізації ззовні. Європа потребує більше європейського фонду для своєї оборони, ніж європейського валютного фонду для євро. Часи змінилися.

У цей історичний момент Франція виходить на авансцену. Їй належить залучити інші європейські країни, щоб переконати їх разом боротися з великими незгодами початку століття — націоналізмом, кліматичними змінами, зростанням нерівності, жахливою долею мігрантів, число яких лише зростатиме.

У соціалізму є майбутнє

Чи є ще в цьому новому світі місце для соціалізму — цієї старої ідеї, яка витримала стільки випробувань і вплинула на стількох політиків за століття? Чи у змозі ще цінності солідарності й колективної боротьби, які соціалісти прагнуть упроваджувати вже майже два століття, дати відповідь на безладдя глобалізації? Чи може бути, що ці цінності втратили своє значення перед лицем лібералізму, який надихає еліти, але скрізь викликає відторгнення, яким користуються екстремісти?

Я так не думаю. Соціалісти — хай там що кажуть про них — краще за всіх відстоюють демократичні ідеали, у той час як соціальні мережі із запаморочливою швидкістю поширюють звинувачення, заклики до вигнання, расизм і коли кожен вважає, що тільки він має відповідь на все. Століття тому соціалісти захищали світськість. Ніхто краще за них не захистить свободу й гідність від відокремлювання і поділу на етноси.

Соціалізм є не тільки бажаним. Він необхідний. Без нього панування ринку, з яким ми зіштовхнулися подібно до інших, з яким нам довелося узгоджуватися, і надалі виявлятиме вже відомі нам крайності. На це вказують і цифри, і наш повсякденний досвід: найпершою ознакою нашої епохи є нерівність. Дієвий, завойовницький капіталізм, що його несе ще хвиля захоплюючих технологічних інновацій, створює однаковою мірою нерівність і багатство. У масштабі планети один відсоток найзаможніших зібрав врожай з основної

маси нових ресурсів, створених за тридцять років, як у формі доходів, так і майном. Маленька фінансова і підприємницька еліта спрямувала світове зростання на свою користь.

Я намагався протистояти цьому, на перший погляд невідпорному рухові. Я виправив податкову систему, щоб збільшити внесок найбільш заможних у спільні зусилля. Це робилося з урахуванням потреб оздоровлення економіки, тягара боргів та імперативного поліпшення конкурентоздатності як завдань для управління країною. Але ми маємо результати. Разом із Скандинавськими країнами Франція — єдина країна у світі, де коефіцієнт Джині, цей показник нерівності доходів, знизився. Це можуть заперечувати, недооцінювати, замовчувати, але факт установлений статистикою: різниця між багатими і бідними у Франції зменшилася за час мого президентства.

Соціалізм людини

Цей рух має бути продовжений. Тож найперше завдання соціалізму полягає в тому, щоб зупинити відтворення нерівності шляхом підвищення рівня освіти, просування талантів, «інклюзивної» забудови міст, шляхом більш урівноваженого доступу до кредитування, розподілу прибутків, податкового навантаження на створювані багатства. Це передбачає невтомне продовження боротьби з податковими раями, використання європейського тиску, з тим, аби гігантські компанії, народжені

з нових технологій, погодилися сплачувати свою частку державних витрат замість користуватися недоліками європейської регламентації, щоб уникати внесків у спільну скарбницю. Потрібно також порівну розподілити вагу оподаткування між капіталом і працею.

Така політика, якщо прагнути її сприйняття суспільством, де людина бажає більше ніж будь-коли бути хазяїном власної долі, не може здійснюватися старими методами. Державні заходи повинні регулюватися так, щоб ураховувати нові умови діяльності держави-благодійника — цього цінного реального спадку соціалізму. Маймо на увазі, що змінився характер вимог до держави. Вона вже не може більше задовольнятися однорідним наданням послуг, на які мають право громадяни, захистом соціальних груп від мінливостей життя в питаннях охорони здоров'я, зайнятості й старості, наданням загальних прав, які діють незалежно від конкретної ситуації. Стара соціал-демократія виконала в цьому плані основну частину своєї програми. Нова має забезпечити кожному можливість використовувати всі свої здібності, задовольняти свої сподівання, планувати самому своє життя. Одне слово — вона має накреслити, конкретизувати, виробити соціалізм людини.

Я зі свого боку докладав до цього зусилля через упровадження освіти з наймолодшого віку, через створення особистого рахунку діяльності, через розвиток так званої «мобільності прав» у світі, де трудящий змушений весь час адаптуватися до процесів технологічної революції, тобто

змінювати кваліфікацію, часто йти зі свого підприємства, а інколи й міняти спеціальність. Тепер потрібно йти ще далі.

Базовий капітал

Дехто бачить спасіння в наданні універсальної послуги, що фінансується державою і зветься «базовий дохід». Я дотримуюсь духу цього принципу, яким передбачається створення нового права, що надається всім людям на основі спільної власності, права, яке викорінює крайні злидні та забезпечує кожному мінімальні ресурси для його автономності. Вартість цього права унеможлиблює його ідею, а його універсальність призвела б до виплати однакових сум коштів тим, хто не має нічого, і тим, хто має багато. Краще підвищити соціальні мінімуми, які слугують рятівною сіткою для тих, хто потерпає від труднощів, і премію за активність, яка стимулює до пошуку роботи і збільшує скромні доходи.

Більш плідною мені видається ідея забезпечення початкового капіталу — на початку активного трудового життя, а потім через право на підвищення кваліфікації впродовж усього життя. На першому етапі така початкова дотація матиме форму позики, гарантованої державою, для кожної молодій людині, яка починає доросле життя. Ця позика може в подальшому погашатися за рахунок доходів, отримуваних на роботі. Цей захід може забезпечуватися державним бюджетом, а також банками, бо їм гарантується повернення коштів,

і він може бути впроваджений негайно. Якщо коригувати розмір позики та її функціонування в міру набуття досвіду її використання та з урахуванням колективного збагачення, то цей захід може виправляти — в усякому разі частково — початкову нерівність між громадянами, що належать до різних верств суспільства.

Потім ця дотація буде доповнюватися, підсилюватися шляхом розширення особистого рахунку діяльності. Накопичуючи упродовж своєї трудової діяльності права, «що можуть переноситися», які він зберігає навіть за зміни підприємства чи спеціальності, трудящий матиме нематеріальний капітал і використовуватиме його як професійне навчання, на допомогу в разі безробіття, на забезпечення пенсії та оплату медичних послуг.

Таким чином держава-благодійник із постачальника послуг і допомоги перетворюється на загальний орган, який надає можливість громадянину долати незгоди економічного життя, котре стає більш рухомим, менш певним і більше розпорошеним. Така концепція поєднує ефективність і справедливість, людину і громаду.

Враховуючи, що соціалісти приймають принцип ринкової економіки і констатують зростання вимог особистої автономності, усі їхні зусилля мають бути спрямовані не те, щоб розробляти механізми солідарності, пристосовані до нових часів, які забезпечували б кожному можливість проявити свої здібності. Лауреат Нобелівської премії з економіки Амартія Сен вигадав нове слово, щоб виразити це прагнення, — «здатність», у розумін-

ні фактичної можливості людини обирати відкриті для нього права і свободи. Цей підхід відповідає «етиці турботи», яка йде далі солідарності чи моралі і доходить до піклування про іншого. При цьому використовується простий постулат: «якщо погіршення становища іншої людини загрожує моєму власному добробуту, то краще мені взяти це до уваги».

Нова соціал-демократія не зводиться до перерозподілу між соціальними категоріями або між окремими індивідами. Вона проголошує принцип, за яким зв'язок, що об'єднує громадян у суспільстві, ґрунтується на спільному інтересі, який передбачає врахування життєвого шляху, історії, труднощів чи дискримінації, характерних для кожного індивіда. Соціалізм прагне зменшити не лише нерівність, а й усі перешкоди чи гальма, які шкодять належності нашої національної спільноти до Республіки. Цей об'єднувальний і водночас інтегруючий підхід більше, ніж моральні імперативи, відповідає страхові декласування і втрати ідентичності.

Екологія і соціалізм

Новий соціалізм включає імперативи збереження планети. Він не мислить себе без екології. Але він не може і зводитися тільки до неї. Я вірю в науку, в техніку. Не у продуктивізм, який довів свою шкідливість, а в солідарний розвиток. Я не бажаю нав'язувати нашим сучасникам стриманість, що ґрунтується на примусі й покаранні. Я обстоюю

зростання. Воно має вимірюватися різними показниками, а не самим лише ВВП. Але без нього прогрес зупиниться, і перерозподіл застрягне. Це великою мірою доводить досвід, наш досвід. Щоразу як у Франції ділова активність уповільнювалася, безробіття зростало, а купівельна спроможність замерзала. Це питання можна розглядати з різних боків: без збільшення виробленого багатства ресурси держави вичерпуються, і першими від цього потерпають найменш захищені. Потрібно, навпаки, використовувати нові технології, щоб створити модель, яка потребує інновацій і якісної роботи, яка більше б дбала про добробут і суворіше дотримувалася б вимог збереження довкілля.

Поширення штучного інтелекту, як і роботизація, призведе до нової революції в нашому способі життя. Цілком логічним є те, що вона зачарує і настільки ж тривожить. Вона відкриє нові ринки, запропонує нові послуги, зокрема у сфері охорони здоров'я, поліпшить умови існування незахищених верств населення і дасть доступ до ще нерозвіданих знань.

Аналогічним чином цифрові технології прискорюватимуть екологічні перетворення і дадуть їм змогу вийти на новий масштаб. Цифрові технології перевернуть догори дном способи споживання, але також і техніку будівництва житла. Вони змінять користування державними і комунальними послугами шляхом збільшення ролі людського фактору. Відкриття даних, щоб надати їх у розпорядження суб'єктів цифрової економіки, може вивести на появу нових економічних і соціальних процесів.

Завдання соціал-демократії — зробити з цифрових технологій фактор трансформування зв'язків між людьми й уникати порушення суспільних відносин. Це буде велика мета суспільства.

Подібно до періодів значних технологічних проривів виникатимуть нові робочі місця, окремі спеціальності зникатимуть. Прогресисти повинні бути у змозі організувати процес цих змін за допомогою механізмів професійного навчання, перекваліфікації та професійної й географічної мобільності. Суспільство знання, яке тривалий час пов'язувалося з надією, що її несла з собою республіканська школа, стає колективним проектом, здатним залучити значну більшість наших співгромадян, які не в змозі «викручуватися самі» з огляду на цю трансформацію.

У праці є майбутнє

Робочі місця не приречені на зникнення, так само, як і праця. Стверджувати протилежне — значило б розповідати байки або викликати великий страх. Це значило б виявляти брак розуму. Доки існують потреби, які мають задовольнятися, існують і відповіді на них, що даються діяльністю людини як з боку ринкових відносин, так і з боку втручання держави. А зміниться характер робочих місць, зміст роботи і місце здійснення трудової діяльності. Лінією горизонту має залишатися повне використання здібностей людини.

Ця філософія передбачає посилення фінансування наукових досліджень і технічних розробок, підтримання високого рівня університетів, масовані інвестиції у знання й освіту, розвиток альтернативних джерел енергії, забезпечення країні здатності витримувати конкуренцію, і ця мета ще далеко не досягнута. Питання сталого зростання є, отже, головним для соціалістів, бо інакше як фінансувати нову державу-благодійника без підвищення виробництва? Як долати відторгнення і злидні без додаткових коштів? Як забезпечити теплоізоляцію будинків, розвиток «зеленої» енергетики, під'єднання всієї території до цифрових мереж без значних інвестиційних зусиль? Соціалізм — це поєднання науки й солідарності, промисловості та екології, технології й справедливого розподілу. Це баланс між приватною ініціативою і колективними діями.

Милі нам свободи

Новий соціалізм, кінець кінцем, не мислиться без нового прориву свобод. Я домігся ухвалення закону про шлюб для всіх. Це була запекла битва, і ми її виграли. Настав час вести нові битви, починаючи з допоміжної репродуктивної технології для всіх жінок, про яку я вже казав, що вважаю її законним правом, з яким не можна зволікати. Ми повинні також допомагати жінкам отримати реальне рівноправ'я, рівність у платі за працю, рівність поваги в стосунках між людьми різної

статі, паритетну рівність, яку я запровадив у своєму уряді і яка має поступово поширитися на всі керівні сфери. Нам до цього ще далеко.

Так само слід ставитися і до тих, кого неправильно називають меншинами, адже це громадяни різного походження, релігійний вибір яких відрізняється від традиції більшого числа. Вони мають право на повагу, на безпеку й на рівність. Антисемітизм знову спалахнув під тиском ісламістського фундаменталізму. Я твердо боровся з ним. Республіка не повинна терпіти нічого такого, адже кожного разу, коли нападають на єврея, нападають саме на неї. Агресія щодо наших співвітчизників-мусульман зменшилася, у тому числі й після терактів, завдяки вжитим нами заходам і національній єдності, яку я підтримував за будь-яких обставин. Проте дискримінація ще існує. Вона служить підставою для салафістської пропаганди, яка бере гору в наших кварталах інколи за потурання деяких місцевих органів влади.

Дії держави мають здійснюватися в загальноновизнаних рамках, потрібних для згуртованості нашого суспільства, а саме в рамках світськості. Правила в неї чіткі. Їх потрібно застосовувати твердо, але й із розумом. Носіння виставлених напоказ знаків релігійної належності в державних органах і в шкільних закладах має залишатися забороненим. Громадяни цього бажають, а релігійні конфесії погоджуються з цим. Однак я завжди виступав проти їхньої заборони в університетах. Уживана до вільних у своєму виборі дорослих молодих людей ця заборона обов'язково

сприйматиметься як образливий захід і, відповідно, як державна дискримінація. Я не схвалюю запровадження «альтернативних меню» у шкільних їдальнях з метою задоволення правил харчування, прийнятих окремими конфесіями. І якщо можна знайти рішення, пропонуючи, наприклад, вегетаріанські страви замість тих, у яких містяться продукти, що їх деякі відмовляються вживати не лише з релігійних причин, я не вбачав би в цьому якоїсь великої незручності. Але в компромісів є межа: нейтральне ставлення держави до релігійних питань — наріжний камінь нашої Республіки.

Пастка ідентичності

Я наполягаю на світськості ще з однієї причини. Для лівих не могло б бути нічого гіршого за їхнє втягнення в політику ідентичності. Тобто у процес, що з плином часу спрямовується головно на те, щоб знайти більш або менш квапливо, більш або менш плутано відповідь на розрізнені й часто суперечливі вимоги релігійних або етнічних груп. Як президент я зустрічався з представниками різних конфесій. Інколи прислуховувався до їхніх прохань і задовольняв їх, коли вони мали на меті взаєморозуміння. Але я завжди зазначав, що в цій царині не можна діяти поза межами принципів Республіки. Віддаляючись від них, ми сприяємо створенню подрібненого суспільства, поділеного на спільноти, які можуть швидко перейти до суперництва між собою або й до ворожнечі. Цей шлях

обрали для себе Сполучені Штати, які історично створювалися на основі компромісу між релігійними конфесіями. Їхнє батагокультурне суспільство зовсім не сприяє замиренню, і його весь час стрясають етнічні чи релігійні конфлікти. Воно зумовило програш Хілларі Клінтон Дональдові Трампу на президентських виборах. Коли пробуджують, підтримують «політику ідентичності» і сприяють їй, то домінуюча ідентичність бунтує і призводить до влади своїх найбільш агресивних представників.

У цієї партикуляристської концепції великий недолік: у неї немає жодного чіткого інтелектуального способу бути арбітром між запитами спільнот. Спираючись на чужий республіканській доктрині принцип, вона наперед віддає зброю тим, хто обирається на французьку ідентичність, щоб виключити інших. Я закликаю лівих триматися принципів, на яких ґрунтується світськість, не терзати себе питанням, яке в історії стало головним елементом їхнього об'єднання і яке гарантує єдність країни на майбутнє. Я достатньо наголошував на тому, що індивідуалізм становить тяжку тенденцію для нашого суспільства, щоб без жодної наївності показувати, що наші колективні цінності являють собою блок надії.

Франція не здалася

Наша країна ніколи не відступала перед лицем терористичних атак. Сім'ї жертв, поранені виявили першорядну гідність. Французький народ

підвівся, як у тяжкі часи своєї історії, щоб захистити свободу. Люди не чекали на заклики і самі виступали з різноманітними громадянськими ініціативами. Інші добровільно вступали до резерву жандармерії й поліції для створення національної гвардії.

Я не ідеалізую реакцію на теракти. Мені добре відомо, як зростала радикалізація у кварталах наших міст і як хвиля повідомлень із серії «теорії змови» затопила соціальні мережі. Я не забув огидні висловлювання Дьедонне⁷⁸ і тяжке мовчання, що панувало в деяких класах після бійні, влаштованої в редакції «Шарлі». Усе це правда, і нею залишиться. Потрібен час і щохвилинна пильність, щоб ми могли позбутися цього лиха. Викоренення ІДІА у Сирії й Іраку недостатньо. Наші суспільства повинні мати якийсь смисл, мати колективний проект, який дає свободу і водночас об'єднує. У цьому питанні лібералізм знову ж таки демонструє свої межі. Гірше того — він підтримує розгубленість і бажання сховатися за різноманітними вивертами. Гроші не можуть бути мірою кожного індивіда. Вони створені, щоб купувати речі, але не можуть визначати цінність людей.

Я ніколи не був прихильником зрівнялівки, хоча після однієї короткої фрази про багатих на мене нависили цей ярлик деякі посередні супротивники. Талант заслуговує на винагороду так само, як і ініціатива, креативність, праця заслуговують

⁷⁸ *Дьедонне Мбала* — французький комедіант, політичний активіст. Після теракту в січні 2015 року був звинувачений в апології тероризму.

на справедливу плату, хоча це й не може слугувати єдиним критерієм успішного життя. Велич у тому, щоб дбати про найменш захищених, у тому, щоб брати на себе свою частку в спільній долі. Щастя в тому, щоб поліпшувати життя інших. І так активна позиція кожного стає тим, що створює націю. Жорес свого часу сказав про це головне.

Відкрита для всіх громадянська служба

Громадянська служба постає як одна з форм виявлення активної позиції в суспільстві. Я значно збільшив її можливості й чисельність. Нині вона нараховує близько 125 000 молодих людей. Це надто мало. Бажаючих набагато більше, ніж служба пропонує видів роботи. Я вірю у волонтерський рух — адже він рушійна сила, коли щось обов'язкове стає гальмом. Тому я віддаю перевагу не певній обов'язковій службі, а загальній, коли кожна молода людина, яка бажає бути корисною в тій чи іншій асоціації, громаді, медичному закладі чи в комунальному підприємстві, буде задіяна в найкоротші строки в обраному нею виді діяльності. Потенціал тут великий, і так само велика кількість молоді, що прагне долучитися до цієї роботи. Громадянської позиції навчають у школі, а набувають її в пізнанні інших.

Демократії не такі міцні, якими вони виглядають. Вони гадали, що вже остаточно виграли партію проти авторитарних або релігійних режимів, та аж ось виявляється, що чимало громадян

у них більше не вірять. Попри всю необхідність інституційних реформ, особливо, якщо вони відповідають прагненням людей робити свій внесок у втілення громадянських принципів суспільства, вони не зможуть заповнити порожнечу, залишену відступом ідеологій та послабленням великих політичних і проміжних формувань. Тут соціал-демократія ще не сказала своє останнє слово. Вона все ще виступає як найбільш придатна форма діяльності, щоб децентралізація ухвалення рішень зайняла належне їй місце, щоб посилювати роль колективного узгодження, забезпечувати соціальний компроміс і баланс між Капіталом, Працею і Природою.

Палкий обов'язок активної позиції

І, нарешті, якщо існує ще одна, остання, підстава для надії, то я знайшов би її у Фонді, який очолюю і який продовжує роботу, розпочату мною в Єлисейському палаці. Фонд підтримує громадянські ініціативи з великим соціальним резонансом, які можуть поширюватися на всю територію країни і навіть за її межі. Я зміг оцінити життєвість громадських організацій і підприємництва, характерних для нашої країни, а також бажання нових поколінь (навіть і в замкненому, як вважається, середовищі стартапів) змінити світ, виходячи з їхніх власних прагнень. Суспільство взаємодії відкриває нові обрії для соціальної й солідарної економіки. Цей рух живив собою впродовж

минулого століття товариства взаємодопомоги, кооперативи та асоціації. Він становить одну з підвалин нашої соціальної моделі і збагачується нині креативністю підприємців, що ставлять собі за мету задовольняти в інноваційний спосіб наші потреби і постійно вдосконалювати людські стосунки шляхом обміну послугами. Така економіка багата на зміст, на цінності, а ще й на робочі місця. Вона частково товарна, а частково — безплатна. Вона зменшує нерівності, створюючи зв'язок. Саме цією роботою я живу нині, залишаючись вірним своєму публічному життю, тим обов'язкам, що я їх виконував на виборних посадах у департаменті Корез і аж до вершини держави. Моя єдина лінія — бути корисним іншим і чесно служити своїй країні. Не піддаватися нікому й нічому в продовженні боротьби за рівність людей. Такий мій особистий урок, винесений із влади. Триматися.

Епілог

Мене завжди питають одне й те саме: що робить людина, яка була першим керівником країни? Як живе колишній глава держави? Яку користь приносить уже не чинний президент Республіки?

Я завжди відповідаю відверто: не знаю. Немає якихось правил, схем. Кожен із моїх попередників, який опинявся в цій ситуації чи то за власним вибором, чи то силою обставин, знаходив у собі сенс свого нового життя. Одні повністю віддалилися, інші плекали більш або менш щиру надію повернутися в політику.

П'ятирічний термін президентства, що скорочує час для дій, чергування політичних сил, що зменшує шанси на продовження діяльності, збільшення тривалості життя, яке діє також і для колишніх президентів Республіки, примножують можливі варіанти ситуації!

З 1 грудня 2016 року я готувався до переходу, який ніхто не може собі уявити. Державні справи займали мене до останнього дня. Було багато питань, які вимагали моєї уваги, аби не додавати до них інших — більш особистих. Я спостерігав за президентською кампанією із сумішшю приголомшення

й пильності. Я відчував, що розв'язка її буде неочікуваною. Вона переверне догори дном політичний пейзаж, але не зможе приховати глибинні тенденції, що проявляються у французькому суспільстві. Стримував себе від будь-якого втручання.

Я перервав мовчання вже в останні дні, щоб виступити проти екстремізму й популізму, щоб вказати на загрозу, що вони її несуть з собою для способу життя французів, для їхньої купівельної спроможності й роботи. У глибині моєї душі все кипіло. Французи заслуговували на краще, ніж ця череда судових справ, несподіваних поворотів, які до цього були поживою телесеріалів, голограмних трансляцій виступів, багатослівних дебатів, негідних головного питання. Але я не брав участі в перерегонах: то ж чи мав я право їх судити? Я думав лише, що ті, хто гучногосло оголошують про нову ситуацію, яка покладе край колишнім конфліктам і «виявить» лідерів нового часу, грають із вогнем.

Президентом не стають, лише увійшовши в Єлисейський палац. Колишнім президентом не стають, коли з нього йдуть. В обох випадках потрібен час на адаптацію. Для мене розрив був раптовим. І я саме так цього хотів. Я хотів дати змогу своєму наступникові діяти спокійно, щоб його не бентежила моя присутність, хоча він тривалий час служив державі поряд зі мною. Я хотів цього і для себе самого. Я не збирався знову включатися в публічну діяльність. Вона надто відрізнялася б від моєї попередньої роботи.

Розрив був різким. Від перевантаженого записами й нагадуваннями щоденника я переходжу

сьогодні до білої сторінки відновленої свободи. Від цього виграє особисте життя, і це буде справедливою винагородою тому, хто стільки пожертвував служінням державі. Однак якщо свобода не служить тій чи іншій справі, у неї немає мети, а отже, і гостроти.

Нерідко в західних демократіях керівники обережно переходять у приватний сектор, де великі компанії приваблює набутий досвід, значимість колишньої посади, зав'язані зв'язки. Я для себе про це не думав. Насамперед з етичних міркувань, але також і з огляду на послідовність моїх дій, адже в такій перекваліфікації недалеко до конфлікту інтересів. Служба державі — це обов'язок, а не капітал, що ти його собі накопичуєш.

До свого приходу в політику я був державним службовцем, але я не уявляв собі повернення на своє колишнє місце в Рахунковій палаті, з якої пішов понад тридцять років тому. Я міг би вдягнути адвокатську мантію. Короткий час у своєму житті я був членом паризької адвокатської колегії, і я дуже поважаю цю професію. Але й там, якщо не йдеться про певні справи, я не бачив собі місця в судових залах. Мається на увазі як захисник.

Тож я вирішив здійснювати поїздки. Я хотів продовжувати спостерігати за еволюцією світу, вирушати туди, де якийсь виступ, контакт, посередництво допоможуть урегулювати той чи інший конфлікт. Такі поїздки теж є частиною ролі колишнього президента. У них немає нічого офіційного, і я виступаю тільки від самого себе. Це не якась місія і не професія. Тим не менше, Франція

як держава може бути корисною через інтерес до тих, хто нею керував, там, де на неї чекають.

Я хотів зробити більше. Моє життя — це певна позиція. Громадянський рух змінився з часом. Самовідданість, активність, волонтерство зберігають свою силу. Але організації, що направляють їх, втратили свою насагу. Цінності залишаються. Але міняється їхнє втілення. Президентом я започаткував рух «Франція вступає в дію», щоб підтримати ініціативи, які завдяки їхній новизні, соціальному впливові можуть поширюватися країною. Я звернувся по допомогу до підприємств і громадян, створив фонди для соціальних структур і асоціацій, які дають змогу громадянам відчувати себе корисними. Перед моїми очима були приклади виняткової відданості справі. Я бачив, що цифрові й нові технології відповідають потребам інвалідів, літніх або самотніх людей, приходять на допомогу біженцям, підтримують людей без постійного житла, долучають дітей до читання, письма, культури. Я зрозумів, що завдяки інтелекту — людському або штучному — нові покоління можуть зробити життя простішим, а інколи й змінювати його. Цей процес має політичний характер: він може змінити стан речей і становище людей, він іде знизу, щоб показувати приклад, і зверху, щоб указувати напрямок. З безконечно малого можна бачити велике.

Колишнім президентам іноді хотілось «повернутися в політику». Це некоректний термін. Навіть якщо ви не збираєтеся висувати свою кандидатуру на якихось виборах, то коли ви залишаєте Єлисейський палац разом із посадою, це не

значить, що ви відмовляєтеся від усього. Після того, як ви посідали найвищу посаду у Франції, як ви були обрані всіма громадянами, представляли країну скрізь у світі, важно повертатись у крісло депутата парламенту чи місцевого виборного органу. Єдиний, хто повторив цей шлях, за винятком останнього шабля, був Валері Жискар Д'Естен. Закінчивши свої президентство у 55 років, він три роки потому був знову обраний у парламент. Потім близько двадцяти років очолював регіональну раду Оверні. Я розумію цю постійність і самовідданість. Яка гідна робота — представляти свою територію, перетворювати її й показувати людям, що політика не зводиться до впертого прагнення почесей, а що вона є насамперед вкладенням сил у те, що на найнижчому рівні визначає повсякденне життя кожного. Це питання віку, становища й обставин. А також і бажання. У мене його сьогодні немає.

Для того, щоб чиясь діяльність розглянути, оцінити, судити, краще відійти вбік і дати змогу часові — і сучасникам — сформуванню своєї оцінки без жодного примусу. Чи хотілося мені виступити після повідомлення про економічні результати, які виправдали мої рішення? Чи хотілося мені реагувати на коментарі, якими хтось прагнув їх знецінити? Звичайно. Але не варто показувати своє роздратування кожного разу. Потрібно також уміти робити вигляд, що не звертаєш уваги на безтактність, списувати забудькуватість на запальність. Великий урок влади в тому, що вона здійснюється в безперервному процесі. Якими б не були заяви

кожного новообраного президента про розрив із минулим, завжди існує спадок, успадковане.

Як і раніше, я маю намір займатися політикою. До речі, я ніколи не казав, що відмовляюся від неї. Але займатися політикою — не обов'язково полювати на голоси виборців, керувати партією чи готуватися до чергових виборів. Займатися політикою — значить брати участь у публічній дискусії своїми роздумами, пропозиціями чи висловленням своєї думки, коли вона видається корисною і не ускладнює без потреби дії тих, хто керує.

Я визначив для себе таку лінію поведінки, у тому числі й щодо цієї книжки. Як і завжди, я люблю Францію. З тієї причини, що я керував нею, я маю щодо неї тільки обов'язки. По-перше, не робити нічого такого, що могло б зашкодити їй іміджу; навпаки, захищати її в будь-яких обставинах і всередині країни, і назовні. Далі: віддати їй увесь свій досвід з огляду на рішення, до яких вона має вдаватися заради стабільності світу і пропаганди її цінностей. Я не можу погодитися з тим, що американський президент ставить під загрозу наш прогрес у питаннях клімату, договір щодо Ірану або розриває торговельні угоди між Європою і Сполученими Штатами. Я не можу приймати маневри російського президента, який дає змогу Башару Асаду безкарно розправлятися із власним народом і блокувати будь-які ініціативи міжнародної спільноти, завдаючи Заходові моральної поразки, що ослаблює демократію. Я не можу мовчати, коли турецький президент намагається проникнути в Сирію, щоб завдати ударів

по курдах, які були нашими союзниками в переможній війні з ІДІЛ. Я не можу терпіти, що частина Європи відходить від принципів союзу, щодня підриваючи гуманістичну основу, яка нас зв'язує. Я говорю так відверто, тому що я вільний. Коли ти у владі, то знаєш, що в дипломатії — свої правила й коди. Їх слід поважати. Тепер я вільний від них і можу говорити прямо.

За рік у світі зріс дисбаланс, і ми ще не знаємо, якою мірою. З гри потужних сил демократія вийшла не такою переможною, як вона сама вважає. Ніколи ще після війни вона не була такою вразливою. Вона вже не є тією непереборною силою, що справляє переконливий вплив на народи, бо в їхніх очах вона постає як модель, котра найбільше відповідає нашому поняттю прогресу. Подібно до арабської весни, яка зазнала поразки, демократія більше стискається, ніж розширюється.

Так само, як я міг лишатися байдужим до становища лівих у Франції, в Європі і в усьому світі? Подібно до демократії вони скрізь відступають. Я вказував, яку загрозу для них становить популізм, тоді як праві приладнуються до нього, коли самі не ставлять на нього. Ліві потерпають не через тривале перебування у владі. Вони потерпають через те, що були усунені в головних країнах Європи. Дехто цьому радіє, вважаючи, що ліві сповідають застарілу ідеологію, що зараз домінують інші види розшарування, що все зводиться, зрештою, між прихильниками політики відкритості й тими, хто стоїть за відгородження від інших. Це виглядає карикатурно. Не існує

поліції думок, яку могли б використовувати сильні світу цього, щоб нав'язувати свої погляди від імені правління краших. Не існує жодної диктатури добромисності. Ці беззмістовні, але популярні виступи провіщають повернення вчорашньої аполітичності, тієї, що маскувала собою конфлікти, з тим, аби вони спалахували знову як розчарування різних соціальних категорій людей.

Мені шкода, що частина правих у своєму бажанні зменшити загрозу екстремізму, яка нависла над ними, обрала для себе лінію схожості з ним. Це більше ніж поганий смак — це стратегічна помилка. Те, що, як вони вважають, вони виграють із цього боку, вони втрачуть з іншого. У порівнянні з їхньою моральною хибюю їхній електоральний вииграш буде дуже слабким.

Перед лівими стоїть аналогічна дилема. Якщо рухатися в руслі популізму під тим приводом, що він може збігатися з прагненнями народу, вони дезорієнтують свій електорат і дадуть змогу намовникам і демагогам вести їх у глухий кут. Я не можу також лишатися байдужим і до майбутнього соціалізму. Ті, хто його обстоює, повинні зробити свій вибір. Мені не належить брати участь в їхніх дискусіях. Але я залишаюся вірним соціалістичній ідеї і доводитиму, що справжня новизна — це вічний рух за рівність.

Саме так я бачу свою теперішню роль. Я відповідаю за роботу, яку виконував, і за дії, що я їх утілював. Але у своєму новому житті я вільний відстоювати з найбільших глибин моєї душі те, у що я вірю.

ПОДЯКА

Я вдячний моїй редакторці Сільві Делассю за її тонкі поради. Вони були корисні для мене упродовж усього часу, коли я писав цю книгу.

Висловлюю вдячність Самії Аїт-Аркуб за те, що вона змогла, як і раніше в Єлисейському палаці, розібрати й опрацювати написане мною, разом із Амандіною Слім. Я вдячний Сібіл Жербо за допомогу в цій роботі протягом останніх місяців.

Дякую також Лорану Жофрену за поставлені перед початком роботи запитання.

ПРИМІТКИ

- С. 6 *Елісейський палац* — офіційна резиденція президентів Франції з 1848 р. Збудований у 1718—1722 рр.
- С. 7 *Жан Д'Ормессон (1925—2017)* — відомий письменник і журналіст.
Франсуа Міттеран (1916—1996) — французький політик і державний діяч. З 1971 р. — лідер Французької соціалістичної партії. У 1981—1995 рр. — Президент Французької Республіки.
- С. 18 *Вулиця Сольфєріно* — вулиця в Парижі, на якій була розташована штаб-квартира Французької соціалістичної партії.
Енріко Масіас (нар. 1938 р.) — французький співак і композитор.
- С. 21 *Валері Трієрвейлер* — див. с. 162 книги.
Карла Бруні — французька модель і співачка, дружина Ніколя Саркозі.
- С. 28 *П'ята Республіка* — офіційна назва конституційного устрою Франції з 1958 р., започаткована Ш. де Голлем і заснована на президентсько-парламентській моделі правління із широкими повноваженнями глави держави.
- С. 52 *Генеральний директорат зовнішньої безпеки (фр. Direction générale de la Sécurité extérieure, DGSE)* — спецслужба французького розвідувального співтовариства, головний орган зовнішньої розвідки Франції, перебуває в підпорядкуванні міністра оборони.

- C. 54 *Отець Фуко — Шарль де Фуко (1858—1916)* — французький дослідник і географ, монах-самітник, досліджував Марокко, Палестину, Алжир. Зарахований до лику святих у 2005 р.
- C. 68 *ЕДФ (фр. EDF — Électricité de France)* — електроенергетична компанія Франції, один із найбільших виробників електроенергії в світі.
Арева» (фр. AREVA S.A., з 2018 року — ORANO SA) — французька компанія, що займається розробленням та виробництвом устаткування для атомної енергетики та виробництвом електроенергії з альтернативних джерел. Лідер атомної промисловості Франції.
- C. 70 *PSA (Peugeot Société Anonyme)* — французька автомобілебудівна компанія, другий за величиною виробник автомобілів у Європі.
- C. 75 *Ніколя Саркозі* — французький політик і державний діяч. У 2007—2012 рр. — Президент Французької Республіки.
«Альстом» (фр. Alstom) — велика французька машинобудівна компанія, один зі світових лідерів (поряд із «Сіменс» і «Бомбардье») у виробництві енергетичного устаткування залізничного транспорту.
- C. 100 *ФАРК (ісп. FARC — Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia)* — Революційні збройні сили Колумбії — ліва колумбійська повстанська організація.
- C. 108 *Патрік Пеллу* — лікар швидкої допомоги, журналіст, став відомим після того, як улітку 2003 р. першим забив на сполох у зв'язку з різким підвищенням смертності серед літніх людей у період аномальної спеки.
- C. 133 *Скликання парламенту у Версалі* — спільне засідання палат парламенту, за традицією, відбувається у Версальському палаці
- C. 137 *Іво Ван Гове* — бельгійський режисер-постановник.
- C. 151 *Мішель Сімес* — відомий лікар-хірург і телеведучий.
- C. 156 *Тюль у департаменті Коррез* — місто, де Ф. Олланд з 1989 р. неодноразово обирався членом муніципальної ради і мером міста.

- С. 164 *Жюлі Гайє* — французька актриса і продюсер, з 2014 р. — супутниця життя Ф. Олланда.
- С. 167 *Герман Ван Ромпей* — бельгійський політик, голова Ради Європейського Союзу у 2010—2014 рр.
- С. 188 Конференція ООН з питань клімату 2015 року проходила в Парижі 29 листопада — 12 грудня 2015 року. Це 21-ша конференція, присвячена кліматичним змінам, яка проходила у межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (COP 21).
- С. 213 *Закон Ель-Хомрі* — закон про працю і модернізацію соціального діалогу, внесений міністром праці Міріам Ель-Хомрі й ухвалений після гострих дебатів у серпні 2016 р.
- С. 223 *Жан Жорес* (1859—1914) — французький політик, один із засновників соціалістичного руху, пацифіст.
- С. 208 *Рух підприємств Франції* (фр. Mouvement des Entreprises de France — MEDEF) — об'єднання роботодавців.
Загальна конфедерація праці Франції (фр. Confédération générale du travail — CGT) — національний профспілковий центр Франції. Заснований 1895 року.
- С. 235 *Вель Д'Ів* — зимовий велодром у Парижі, де французька поліція утримувала понад 13 тис. євреїв, заарештованих під час облав, які відбулися 16—17 липня 1942 р. Майже всі затримані загинули в таборах смерті в Німеччині.
- С. 245 *П'єр Гаттаз* — глава Руху підприємців Франції (профспілка роботодавців) у 2013—2018 рр.
Івон Гаттаз — глава Національної ради французького патронату (профспілка роботодавців) у 1981—1986 рр.
- С. 247 *«Форс уврієр»* (фр. Forse Ouvriere) французький профспілковий центр. Заснований 1948 року.
Французька демократична конфедерація праці (фр. Confédération française démocratique du travail — CFDT) — міжпрофесійна конфедерація профспілок працівників.
- С. 277 *Бернар Казнев* — прем'єр-міністр (2016—2017 рр.), міністр внутрішніх справ (2014—2016 рр.)

- C. 311 *Домінік Строс-Кан* — французький економіст і політик, неодноразовий член уряду, голова МВФ (2007—2011 рр.)
Маріліз Лебраншю — сенатор-соціаліст, квестор Сенату Франції, потім міністр децентралізації, державної служби і реформи адміністрації
- C. 314 *П'єр Моруа* (1928—2013) — французький політик-соціаліст, прем'єр-міністр (1981—1984), мер м. Лілль
- C. 315 *Матіньйон* — Матіньйонський палац — офіційна резиденція глави уряду Франції з 1935 р. Збудований 1724 р.
- C. 317 *Бенуа Амон* — французький політик-соціаліст, член уряду у 2012—2014 рр., кандидат у Президенти Франції у 2017 р.
- C. 323 *Венсан Пейон* — міністр освіти у 2012—2014 рр.
Стефан Ле Фоль — міністр сільського господарства (2012—2017 рр.), речник уряду (2014—2017)
- C. 324 *Матіас Фекль, Еріка Барегт, Еммануель Косс* — молоді політики, члени уряду в період президентства Ф. Олланда
- C. 328 *Жан-П'єр Шевенман* — французький політик-соціаліст, неодноразово посідав урядові посади
- C. 333 *Жан-Люк Меланшон* — французький політик лівого спрямування, був членом соціалістичної партії, кандидат у Президенти у 2017 р. від ліворадикального руху «Нескорена Франція».
- C. 336 *Орелі Філіппетті* — міністр культури і комунікації у 2012—2014 рр.
- C. 337 *Нотр-Дам-де-Ланд* — тривалі дебати про доцільність будівництва нового аеропорту «Нотр-Дам-де-Ланд» у районі м. Нант (захід Франції), проти якого активно виступали екологи та мешканці регіону (уряд 2017 р. відмовився від проекту)
- C. 339 *Філіпп Мартен* — міністр екології, сталого розвитку й енергетики у 2016—2017 рр.
- C. 340 *Рене Дюмон* (1904—2001) — французький агроном і еколог, кандидат у Президенти Франції від екологічного руху у 1974 р.

- Д. Кон-Бендіт* — відомий еколог, депутат Європейського парламенту
- Домінік Вуане* — французька політик-еколог, член Європейського парламенту, кандидат у Президенти Франції у 1995 і 2007 рр.
- С. 365 *Стефан Берн* — популярний французький телеведучий, автор передач про європейські монархії, культурні й архітектурні пам'ятки Франції
- С. 378 *Ален Жюппе* — французький політик, один із лідерів голлістської партії «Союз за народний рух», прем'єр-міністр (1995—1997 рр.), мер м. Бордо
- С. 384 *Франсуа Фійон* — французький політик, член голлістської партії «Союз за народний рух», прем'єр-міністр (2007—2012 рр.), кандидат у Президенти Франції у 2017 р.
- С. 385 *Марін Ле Пен* — лідер крайньої правої партії «Народне зібрання».

Зміст

<i>Порошенко П.</i> До Європи миру і процвітання	3
Вступ	6
1. Робота президента	23
2. Ухвалення рішень	46
3. Поїздки	74
4. Протистояння	108
5. Життя президента	142
6. Вести переговори	166
7. Обирати	195
8. Виступи президента	216
9. Реформи	238
10. Уміти реагувати	268
11. Президент шкодує	282
12. Право покарання	298
13. Призначення на посади	310
14. Розриви	327
15. Довіряти	344
16. Уміти відмовлятися	369
17. Протистояти незгодам	390
18. Сподіватися	411
Епілог	430
<i>Подяка</i>	438
<i>Примітки (Я. Коваль)</i>	439

Громадсько-політичне видання

ОЛЛАНД Франсуа
УРОКИ ВЛАДИ

Мемуари

Переклад з французької

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *І. В. Мазінг*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка *І. В. Мазінг*
Коректор *О. П. Яремчук*

Підписано до друку 14.01.2019. Формат 60×90¹/₁₆.
Умов. друк. арк. 28,00. Облік.-вид. арк. 17,05.
Тираж 1500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21 А, Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016.

Сайт та інтернет-магазин видавництва::
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21 А, Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016.